

**ŠALEŠKI GRADOVI
VITEZA GADOLLE**

Vlado Vrbic Uvod

CARNIOLIA

THIA

PARS

CARNIOLIA

Die triangelichen Farni plehete Rindgen
Die vint orte die pui merckte sein
Les Noms m'ontre vobis, Amiens res
Cue vint L'etern poudi Sola l'ignit

ŠALEŠKI GRADOVI VITEZA GADOLLE

Velenje, 2015

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna Knjižnica, Ljubljana

728.81(497.4Šaleška dolina)

930.85(497.4Šaleška dolina)

929Gadolla F.

ŠALEŠKI gradovi viteza Gadolle / [avtorji besedil Boris Golec ... [et al.] ;
uredil Tone Ravnikar ; prevodi Lado Planko (iz nemškega jezika), Boris Golec
(v nemški jezik), Barbara Bojčevski (v angleški jezik) ; grafike in fotografije
Muzej Velenje, Boris Golec, Shutterstock]. - Velenje : Knjižnica, 2015

ISBN 978-961-93695-2-4 (Knjižnica Velenje)

1. Golec, Boris 2. Ravnikar, Tone, 1958-
278792192

VSEBINA

Tone Ravnikar

Izdaji prevoda Gadollovih študij o Šaleških gradovih ob rob	7
---	---

Boris Golec

Domoznanec Franc vitez Gadolla (1797-1866), potomec Janeza Vajkarda Valvazorja in graščak na Turnu pri Škalah	11
--	----

Lado Planko

Prevajanju Gadollovih besedil na rob	41
--------------------------------------	----

Franz vitez Gadolla

Prispevki k topografiji in zgodovini nekaterih gradov in dvorcev v celjskem okrožju	47
• Grad Turn / Thurn	49
• Graščina Gutenbihel / Gutenpichl	87
• Graščina Dobrova / Gutenhard	97
• Grad Švarcenštajn / Schwarzenstein	105
• Graščina Limberg / Lilienberg	115
• Grad (ruševina) Ekenštajn / Ekenstein	123
• Grad (ruševina) Soteska / Helfenberg	133
• Grad (ruševina) Vodriž / Wiederdries	145
• Grad (ruševina) Forhtenek in Valdek / Forchtenegg und Waldegg	155
• Grad (ruševina) Šalek / Schallegg	165
• Grad Velenje / Wöllan	183

Peter Zimmermann

Gradovi Šaleške doline pri Gadolli in Pircheggerju	201
--	-----

Tone Ravnikar

Razvoj grajske mreže v Šaleški dolini do konca srednjega veka	255
---	-----

Doc. dr. Miha Preinfalk

Recenzija 1	278
-------------	-----

Doc. dr. Dejan Zadravec

Recenzija 2	279
-------------	-----

ZGODOVINAR SVOJEGA ČASA

Dr. Tone Ravnikar

Tone Ravnikar

IZDAJI PREVOĐA GADOLLINI ŠTUDIJ O ŠALEŠKIH GRADOVIH OB ROB

Izdaja rokopisnega gradiva Franza viteza Gadolle predstavlja mnogoleten projekt, ki se je na svoji poti srečeval z mnogimi težavami, vendar je sedaj vendarle ugledal luč dneva. Na rokopise Franza Gadolle je prvi opozoril Anton Seher¹, ki se je pri preučevanju zgodovine velenjskega premogovnika lotil tudi gradu Turn, ki je bil nekaj časa v posesti lastnika premogovnika Daniela pl. Lappa. Pri delu v štajerskem deželnem arhivu v Gradcu je naletel na fascikel rokopisov Franza Gadolle iz katerega se je odločil uporabiti Gadollov pregled zgodovine gradu. Četudi je pri tem avtor od Gadolle povzel tudi nekaj netočnih trditev, se je ta »najdba« izkazala za še kako pomembno in od tega trenutka dalje je tlela želja podrobneje preučiti in predstaviti to gradivo. Dodatnega zaleta je bila ideja deležna, ko je kolega Boris Golec pri preučevanju družine kranjskega polihistorja Janeza Vajkarda Valvasorja odkril, da je med ostalimi tudi »naš« Franz Gadolla polihistorjev neposredni potomec.

Zapisano je vzpodbudilo Jožeta Hudalesa, da je začel pred tremi leti z akcijo izdaje dela rokopisnega gradiva iz Gadolline zapuščine. Izdaja je bila predvidena za leto 2014 ob 750-letnici prve omembe trga Velenje v zgodovinskih dokumentih. Hudales je k delu pritegnil še Petra Zimmermanna, ki je opravil transliteracijo rokopisa, ter Lada Planka, ki je nato ta tekst prevedel. Čeprav sta bila transliteracija in prevod opravljena, se je delo zalomilo drugače, zaradi česar je tisti, ki je imel največ zasluga, da se je projekt začel – Jože Hudales – odstopil. Jeseni 2014 so se tako vpleteni v projekt obrnili na podpisane in ga prosili, če bi ta projekt končal.

V prepričanju, da gre za dober in potreben projekt, katerega realizacija bo prinesla novo vedenje o Šaleški dolini, sem z že omenjenima sodelavcema zastavil delo na novo in ga pripeljal do konca. Narejene so bile manjše spremembe pri vsebini dodatnih študij, predvsem pa so bili dodani še

¹ Anton Seher, Zgodovina premogovnika Velenje, Velenje 1998, str. 367.

štirje gradovi iz zahoda doline. Prvoten načrt je namreč predpostavljal objavo le tistih rokopisov, ki govorijo o gradovih, ležečih na območju današnje občine Velenje, smiselno pa se nam je zdelo dodati še preostale – pri Gadolli obravnavane stavbe – in s tem objaviti v celoti tisti del rokopisnega gradiva, ki govori o gradovih Šaleške doline². Ne nazadnje je ta razdelek Gadolla – to rokopis jasno kaže – obravnaval kot celoto, in ga tudi naslovil z enim naslovom: »Prispevki k topografiji in zgodovini nekaterih gradov in dvorcev v celjskem okrožju. Kritično presojeno in preiskano.« Z izjemo navedenih popravkov oz. dopolnitev pa je izdaja ostala takšna, kot je bila prvotno zamišljena.

Tekst je Gadolla poslal zgodovinskemu društvu za Štajersko, kjer pa se niso odločili za objavo. Je pa to dejstvo omenjeno v 3. zvezku *Mitteilungen des Historischen Verlin für Steiermark*, kjer je navedeno kot rokopis, pridobljen do leta 1851.

Gadolla obravnava 12 grajskih stavb, med katerimi so nekatere pravi srednjeveški gradovi, nekatere pa novoveške graščine. Na prvi pogled ni povsem razvidna logika po kateri je avtor izbiral stavbe, ki jih je oz. ki jih ni vključil v svojo študijo, vendar postane ob natančnejšem branju odgovor jassen. Avtorja je pri izbiri vodil zemljiškokogospodski arhiv na gradu Turn, ki ga je lahko še v celoti uporabljal. In ravno to dejstvo je tisto kar daje Gadollovim tekstom pravo težo in nenazadnje opravičuje njihovo objavo. Zgodovina obravnavanih gradov, kot nam jo ponuja Gadolla, je namreč napisana nekonsistentno, piscu misel skače, njegov jezik je na trenutke komaj razumljiv, in daje občutek, da mu je misel mnogokrat presekala nova misel, ki se ji je pustil zapeljati, ne da bi obe misli povezal. Za starejšo – še srednjeveško zgodovino – je Gadollov tekst komaj uporaben. Tega se zaveda tudi sam, saj večkrat poudari, da mu za starejša obdobja manjka dokumentov, ter da zato pač povzema druge avtorje. Situacija pa se spremeni, ko tekst preide v čas, za katerega so avtorju služili kot izvir podatki iz njegovega grajskega arhiva. Tu navaja marsikateri dokument, ki danes ni več ohranjen. Arhiv gosposčine Turn je namreč, podoba kot tudi arhivi gosposčin Velenje, Šoštanj ..., izginil, se izgubil; in Gadolla je tisti, ki nam prinaša vsaj določene podatke in predvsem uvid, kaj je vse spadalo pod turnsko gosposčino. Edini od zgodovinarjev, ki je arhiv gra-

² Gadollov rokopis obsega poleg študij grajskih stavb še etnološke spise v katerih predstavlja zgodbe, vraže in običaje v Šaleški dolini, večji del njegovega dela pa se nanaša tudi na prostor zunaj Šaleške doline. Odločitev, da izdamo le del rokopisov je seveda vezana predvsem na finančno podporo, ki jo je občina Velenje namenila za tisti del, ki je njim najbolj zanimiv in pomemben.

ščine Turn še uporabljal, je bil Ignaz Orožen, ki v svojem opisu dekanije Šaleška dolina – ki ga priobčuje kot peti zvezek zgodovine lavantinske škofije – uporablja gradivo iz gosposčinskih arhivov, ki so v drugi polovici 19. stoletja obstajali očitno še bolj ali manj nedotaknjeni. Zaradi tega je Gadollov prispevek k zgodovini posameznih grajskih stavb oz. gosposčin za obdobje 17. do 19. stoletja tako izjemen. Njegov tekst moramo namreč z vso previdnostjo obravnavati kot vir druge roke. In kot je pokazala primerjava Gadollove zgodovine z znamenito zgodovino, ki jo je priobčil graški zgodovinar Hans Pirchegger in ki jo je za potrebe tega zbornika pripravil Peter Zimmermann, bo potrebno čas t.i. zgodnjega novega veka za gosposčine Šaleške doline napisati znova in pri tem upoštevati tudi skromne, pa vendarle še kako pomembne Gadollove povzetke.

Ob pisanju Franza Gadolle pa želim poudariti še eno dejstvo. Ko na začetku postavi teoretično izhodišče svojega pisanja poudari, da se bo pri pisanju zanašal predvsem na originalne dokumente, ki predstavljajo temeljne kamne pri ustvarjanju slike, vendar nato nadaljuje, da bo poleg teh uporabil tudi druge vire: napise na stavbnih členih stavb (podboji, grbovne plošče) in na kamnitih spomenikih (predvsem na nagrobnikih), ljudske sage – pripovedke, analizo ruševin (sam to označi kot »sledovi požara ali drugega uničevanja in sprememb na zgradbah«) in že obstoječo literaturo. Njegov pristop k snovi je torej presenetljivo večplasten, skoraj bi smeli zapisati interdisciplinaren. Gadolla se na ta način kaže kot nenavadno moderen zgodovinar, ki se zaveda, da je moč podatke o preteklosti črpati iz skoraj nepreglednega števila različnih virov, in da so pisni dokumenti »le« eden, četudi za zgodovinarja najpomembnejši vir. Žal pa ta pristop v marsičem zasenči njegov nesistematičen in deloma nepregleden način podajanja snovi. Ne glede na to pa sem prepričan, da bo natančen bralec od napisanega odnesel kopico novih podatkov in predvsem spoznal pionirja zgodovinopisja v Šaleški dolini. Franc Gadolla je bil – čeprav pozabljen – tisti temeljni kamen, na katerem je zrastle bogata tradicija dobrih šaleških zgodovinarjev.

O FRANCU VITEZU GADOLLI

Boris Golec

Boris Golec

DOMOZNANEC FRANC VITEZ GADOLLA

Domoznanec Franc vitez Gadolla (1797-1866), potomec Janeza Vajkarda Valvasorja in graščak na Turnu pri Škalah

Kranjski polihistor Janez Vajkard Valvasor (1641, Ljubljana – 1693, Krško) je imel zelo malo opraviti s Štajersko, toda kot so pokazale raziskave zadnjih let, je bil tako po prednikih kakor po potomcih povezan prav s Šaleško dolino. Z gradu Ekenštajn pri Velenju je izvirala njegova babica Neža Valvasor, rojena pl. Scheyer, ki jo je polihistor morda še poznal,¹ z Legna v bližnji Mislinjski dolini pa je prišla na Kranjsko njegova druga babica Doroteja pl. Rauber, rojena pl. Leyser, potrjeno umrla pred Valvasorjevim rojstvom.² Veliko po polihistorjevi smrti – vmes je bilo celo 18. stoletje – je Šaleška dolina dvakrat postala dom njegovih potomcev. Najprej se je leta 1823 v Velenje omožila njegova prapravnukinja Jožefa pl. Resingen (1800, Blagovna pri Šentjurju – 1870, Gradec), prvič poročena z neplemiškim velenjskim graščakom Gabrijelom Alojzom Pauerjem. Tu se je zakoncema rodilo pet od šestih otrok, toda Pauer je gospostvo Velenje že po šestih letih zakona izgubil (1829).³ Poldrugo desetletje zatem pa je Jožefin bratranec, Valvasorjev prapravnuk Franc vitez Gadolla (1797, Blagovna pri Šentjurju – 1866, Gradec) kupil Turn pri Škalah, ki je za šestnajst let (1846-1862) postal dom njegove mlade družine.⁴

Kljub svojemu razmeroma kratkemu bivanju na Turnu je Gadolla v zadnjem času v lokalnem okolju vendarle vzbudil pozornost, in sicer kot domoznanec. Anton Seher mu je v *Zgodovini premogovnika Velenje* (1998) kot verjetnemu avtorju pripisal dva rokopisa o šaleških gradovih in opo-

¹ Golec, Valvasorjev izvor (1. del), str. 14-17, 29.

² Golec, Valvasorjev izvor (2. del), str. 242-243, 250.

³ O rodbini Pauer: Golec, Poti in stranpoti.

⁴ Življenje in delo Franca viteza Gadolle je bilo leta 2012 temeljito obravnavano v reviji Kronika: Golec, Pozabljeni »mali štajerski Valvasor«.

zoril na njegove obsežne rokopisne zapise, shranjene v Štajerskem deželnem arhivu v Gradcu.⁵ Skoraj sočasno je na Gadollov rokopisni opus naletel njegov na Dunaju živeči pravnuk Egon Ehrlich, ni pa vedel za Gadollovo sorodstveno zvezo z Valvasorjem. Ta je med potomstvom in tudi sicer povsem potonila v pozabo, dokler nisem Franca viteza Gadolle v začetku leta 2007 identificiral kot Valvasorjevega prapravnika. Preden sem konec leta 2006 po stoletju pozabljenosti ponovno odkril Valvasorjevo najmlajšo hčerko Regino Konstancijo, poročeno pl. Dienersperg (ok. 1690, Bogenšperk – 1755, Novo mesto), je vladalo prepričanje, da je polihistorjev rod izumrl. V resnici se je nadaljeval po dveh hčerkah, od katerih pa je le Regina Konstancija imela tudi vnuke in nadaljnje potomce do današnjih dni. Njeno potomstvo na Kranjskem je ugasnilo leta 1823 s smrtjo vnuka, zadnjega grofa Paradeiserja, medtem ko se je na Štajerskem nadaljevalo po hčerki Jožefi pl. Dienersperg (1719, Volavče pri Šentjerneju – 1769, Ponikva pri Celju). Iz te rodbinske veje je izšel tudi Jožefin pravnuk, domožnanec Franc vitez Gadolla (Franz Ritter von Gadolla).⁶ Za popularizacijo njegove dejavnosti in sorodstvene povezanosti s kranjskim polihistorjem je v Šaleški dolini v zadnjih letih precej storil Avgust Tanšek.⁷

Kratek oris Gadollovega življenja in dela

Med okoli 250 potomci Janeza Vajkarda Valvasorja, kolikor se jih je zvrstilo do današnjih dni,⁸ sta se raziskovanju preteklosti in domožnanstvu z vsem srcem posvetila dva, rojena v razmiku skoraj enega stoletja. Ob Francu vitezu Gadolli se je v štajersko deželno zgodovino pisje precej opazneje zapisal sodnik dr. Bruno Brandstetter (1893-1994, Gradec), Valvasorjev sedemkrat pravnuk iz druge, Resingenove rodbinske veje, saj je svoje izsledke za razliko od Gadolle objavljal.⁹ Brandstetter je bil pravnuk Terezije Pauer (1826, Velenje – 1869, Sv. Ana pri Borlu), ki se je rodila na velenjskem gradu in tu preživela najzgodnejša leta.¹⁰ Poleg skupnih inte-

⁵ Seher, *Zgodovina premogovnika Velenje*, str. 367.

⁶ O Valvasorjevem potomstvu do danes gl. razpravo v treh delih: Golec, Valvasorjevo neznano potomstvo (1-3. del)

⁷ Npr. Tanšek, *Mozaik spominov*, str. 3. – Avgust Tanšek me je leta 2007 tudi opozoril, da Franca Gadollo opisuje Josip Vošnjak v svojih spominih. Za ta dragoceni podatek se mu še posebej toplo zahvaljujem.

⁸ Golec, Valvasorjevo neznano potomstvo (3. del), str. 82, 114.

⁹ Neunteufl, Dr. Bruno Brandstetter – 100 Jahre!

¹⁰ Samo zgodovinskim zapisom Bruna Brandstetterja dolgujemo podatek, da je njegova prababica Terezija Sterger, rojena Pauer, naredila samomor. Njen tragični konec so namreč javnosti prikrili in tako ni razviden iz uradnih zapisov o njeni smrti. O tem: Golec, *Poti in stranpoti*, str. 515–516.

resov in članstva v Historičnem društvu za Štajersko (Historischer Verein für Steiermark) povezujeta daljna sorodnika Gadollo in Brandstetterja tudi dobra seznanjenost z Valvasorjevim delom in dejstvo, da nihče od njiju ni poznal svoje sorodstvene zveze s kranjskim polihistorjem. Medtem ko mlajši Brandstetter svoje genealoške povezave z rodbino Valvasor ni niti slutil,¹¹ se je Franc vitez Gadolla dokopal do sklepa, da je bila njegova praprababica morda Valvasorjeva vnukinja, v resnici pa je bila polihistorjeva najmlajša hči. Gadolla je bil sicer prepričan, da je ljubezen do »domovinske zgodovine« (vaterlandische Geschichte) podedoval po Valvasorjevem rodu in je polihistorja spoštljivo imenoval celo »kranjski Livij«.¹² Zanimivo je, da je sorodstveno zvezo s kranjskim polihistorjem zelo dobro poznal Gadollov stric Franc Ksaver baron Dienersperg (1773, Dobrna – 1846, Gradec). Vendar pa njegov rokopisni genealoško-biografski oris rodbine Dienersperg (1835) nikoli ni prišel v nečakove roke, čeprav so stiki med družinama Gadolla in Dienersperg potrjeni še po stričevi smrti.¹³

Kot domožnanec in lokalni zgodovinar je bil Franc vitez Gadolla na Slovenskem do nedavnega povsem pozabljen, saj so njegovi rokopisi obležali neobjavljeni v Štajerskem deželnem arhivu v Gradcu. Ukvarjal se je s širšim območjem Celja, zlasti z gradovi, genealogijami in topografijami, pri čemer je njegov pred nekaj leti odkriti obsežni rokopisni opus še danes uporaben lokalnozgodovinski vir. Viteza Gadollo lahko ne le zaradi njegovega porekla, ampak zlasti glede na zanimanja, preučevane tematike in načrte upravičeno imenujemo »mali (spodnje)štajerski Valvasor« 19. stoletja.¹⁴

¹¹ Prim. Brandstetter, Burgen und Schlösser. – Za svojega prednika Janeza Vajkarda Valvasorja sta šele leta 2010 izvedela Brandstetterjeva v Gradcu živeča sinova sinova Walter (1924–2014) in dr. Herwig (1929).

¹² »... eine Verwandtin oder vielleicht eine Enkelin des berühmten Valvasors« (StLA, A. Dienersperg, K 1, H 1, Stammbaum meiner seel. Fr. Mutter Barbara von Gadolla geb. Freiin von Dienersperg). Prim. tudi: StLA, Handschriften, Gruppe 2, Hss. 568, fol. 2v–4v. – O Liviju: prav tam, fol. 3v.

¹³ Golec, Trpljenje »celjskega Wertherja«, str. 17, 22–23; isti, Pozabljeni »mali štajerski Valvasor«, str. 24. – Gadolla je celo vedel, da je njegov bratranec Ferdinand baron Dienersperg leta 1846 podedoval in prodal hišo v Krškem, mestu, kjer je leta 1693 umrl Valvasor; prav to hišo so nekaj let pozneje pomotoma razglasili za polihistorjev zadnji dom in ima od leta 1894 spominsko ploščo. Tej so leta 2013 dodali novo ploščo, ki opozarja na zmoto, saj je Valvasor umrl v drugi hiši, zdaj prav tako zaznamovani s spominskim obeležjem (Golec, Neprava Valvasorjeva hiša, str. 81–82; natančno o hiši: isti, *Valvasorjeva hiša v Krškem*).

¹⁴ Popoln seznam Gadollovih rokopisov z naslovi in obsegom gl. v: Golec, Pozabljeni »mali štajerski Valvasor«, str. 45–47. Gre za rokopise: StLA, Handschriften, Gruppe 2, Hss. 240, 263–266, 281, 282, 289, 562, 564, 565, 568, 576, 644, 655, 656, 658, 667, 671, 678, 684, 686, 688, 690, 696, 699, 704, 709, 711, 727, 728, 735, 736, 741, 742, 761, 771, 787, 788, 795, 800, 802, 803, 908–919, 929, 1385. – Gadolla je pred smrtjo najverjetneje nameraval natisniti svojo topografijo celjskega okrožja. Etimolog in zgodovinar Davorin Trstenjak je namreč v pismu Gadolli 16. junija 1865 zapisal: »Bevor Sie Ihr Werk dem Drucke übergeben, wollen Sie mit dasselbe zur Durchsicht schicken, ich will noch gern der Mühe unterziehen und den philologischen Theil berichtigen.« (StLA, Handschriften, Gruppe 2, Hss. 919, 16. 6.

Francu je zibelka tekla v dvorcu Blagovna pri Celju, kjer se je rodil 26. junija 1797. Z Blagovne je njegov leta 1784 poplemeniteni oče Johann vitez Gadolla (1757-1832), trgovski sin iz Gradca, upravljal svoji dve združeni zemljiški gospostvi Blagovna in Anderburg. Franc je bil Johannov drugi in najmlajši otrok iz zakona z Valvasorjevo prapravnukinjo Barbaro – Babette, rojeno baronico Dienersperg (1772-1841), hčerko lastnika gospostva Dobrna in tamkajšnjega tedaj še skromnega termalnega zdravilišča. Rodil se je v okolje, ki je bilo za izoblikovanje gosposkega izobraženca več kot ugodno, saj je bil oče Johann doktor obojega prava, vsestransko razgledan mož in vnet ljubiteljski naravoslovec. V Frančevih otroških letih je pri Gadollovi družini kot vzgojitelj služboval štajersko-koroški pesnik Johann Georg Fellingner (1781-1816), v letih 1810-1812 pa se je tu kot gost večkrat mudil nadvojvoda Janez (Johann) Habsburški (1782-1859), ki je pustil zanimiva pričevanja o Gadollovem domu in njegovem duhovnem bogastvu. Glede na dragoceno in veliko knjižnico, razne zbirke in številne naprave za raziskovalne poskuse je Franc Gadolla Blagovno pozneje upravičeno imenoval »bivališče muz« in »domovanje znanosti«.

Po zaključeni gimnaziji v Celju je končal študij prava na cesarsko-kraljevi viteški akademiji na Dunaju, nato pa v desetletju 1821-1831 služboval pri okrožnem uradu v Celju, vendar ga uradniška služba ni zanimala. Po očetovi smrti (1832) ni dobil tolikšne dediščine, kot mu jo je oče namenil v svoji prvi oporoki (dve tretjini), ampak si je moral njegovo premoženje deliti z materjo in edino sestro, postal pa je dedič očetove knjižnice ter zbirk orožja, kamnin in novcev. Po materini smrti (1841) sta se tako Franc kot sestra Viljemina drug za drugim poročila, oba stara že 47 let, in si razdelila izkupiček od prodaje močno zadolženih zemljiških gospostev (1844). Franc je isto leto na Dunaju popeljal pred oltar skoraj tri desetletja mlajšo Kajetano baronico Adelstein (1826-1912), hčerko generalmajorja in Gadollovega priženjenega sorodnika in rojaka. V letih 1844-45 sta zakonca kupila grad Turn pri Šaleku z dvema pripadajočima zemljiškima gospostvoma in se za poldrugo desetletje ustalila na novem domu. V tej podeželski idili, a vendar v precejšnji odmaknjenosti, kjer je prišlo na svet tudi vseh šest njunih otrok, je Franc ustvaril glavnino svojega domoznanskega opusa. Ko je naložba v zemljiško posest po zemljiški odvezi (1848) postajala vse bolj negotova, so Gadollovi Turn s preostalo

1865) »Preden boste dali delo v tisk, mi ga pošljite v pregled in rade volje se bom potrudil popraviti filološki del.«]. Sicer pa je iz Gadollove korespondence razvidno, da je svoje »literarne prispevke« (»literarische Mittheilungen«) nameraval objaviti v nekem graškem dnevniku, verjetno v *Grazer Zeitung* (prav tam, pismo dedičev A. Leykama z dne 14. januarja 1858).

posestjo prodali in se leta 1862 preselili v Graz, kjer je Franc čez štiri leta, 20. aprila 1866, v 69. letu starosti preminil za jetiko.¹⁵

Franca viteza Gadollo, drugače kot njegovega očeta, več kot očitno niso pritegovale javne zadeve in celo iz državne službe je izstopil, brž ko je bilo mogoče, čeravno za ceno kariere in materialne preskrbljenosti. Zato pa mu je zelo veliko pomenil napredek v tehniki in znanosti, najsi je šlo za naravoslovje ali humanistiko. Dobro se je znašel v tehničnih izboljšavah in prezidavah svojih gradov, v uvajanju majhnih »luksuznih naprav«, v svojem »fizikalnem kabinetu« in še posebej pri zgodovinsko-topografskem delu.¹⁶ Bil je praktičen, a hkrati nepraktičen, sanjač in na drugi strani velik racionalist, predvsem pa zelo marljiv in vztrajen iskalec resnice.

V svojem turnskem obdobju se je ves posvetil »domovinski zgodovini«, ¹⁷ postal leta 1854 član Historičnega društva za Štajersko v Gradcu in njegov »korespondent za Savinjsko dolino in njeno okolico«. ¹⁸ Društveni arhiv v Gradcu je neutrudno zalagal s svojimi spisi, ne da bi pri strogih recenzentih naletel na posebno ugoden odmev, bil pa se je pripravljen poučiti in slediti njihovim smernicam. ¹⁹ Kot priča njegova le deloma ohranjena korespondenca, je imel zadnjih dvanajst let življenja stike z najpomembnejšimi sodobnimi spodnještajerskimi zgodovinarji in domoznanci: z Ignacem Orožnom, Rudolfom Puffom in Davorinom Trstenjakom. ²⁰ Kot znanstvenik je zorel in proti koncu življenja kazal viden napredek, toda v primerjavi s svojim prapradedom Janezom Vajkardom Valvasorjem ni znal tako racionalno razpolagati s časom. Tega mu je na koncu, ko je hotel uresničiti dolgoletne načrte, preprosto zmanjkalo. V načrtu je ostala zgodovina Celja, ²¹ najverjetneje pa je bila še najbližje natisu njegova

¹⁵ Golec, Pozabljeni »mali štajerski Valvasor«, str. 27-44. – Prim. tudi kratek oris družine Gadolla: Schillinger, Die Familie Gadolla. – Oris je napisala moja dobra dolgoletna znanka Christa Schillinger Prafl, in sicer po naročilu Gadollovega pravnika Egon Ehrlich, preden sem upokojenega polkovnika Ehrlich identificiral kot Valvasorjevega potomca. Egon Ehrlich me je tudi prvi opozoril na domoznanski opus Franca viteza Gadolle.

¹⁶ O Gadollovi gradbeni in naravoslovni dejavnosti gl. Schillinger, Die Familie Gadolla, str. 4, 7; Golec, Pozabljeni »mali štajerski Valvasor«, str. 33, 52-53.

¹⁷ O tem natančno: Golec, Pozabljeni »mali štajerski Valvasor«, str. 44-68.

¹⁸ StLA, Handschriften, Gruppe 2, Hss. 919, pismo odbora Historičnega društva za Štajersko z dne 2. junija 1854.

¹⁹ Prim. recenziji Ludwiga C. Edler von Kaisersiege (prav tam, 17. 9. 1857, ad Nr. 2204) in Karlmana Tangla (Hss. 795, fol. 9, po 5. 2. 1859). – Od leta 1857 kažejo Gadollova besedila v konceptualnem pogledu opazen napredek.

²⁰ StLA, Handschriften, Gruppe 2, Hss. 919, 30. 10. 1854, 21. 1. 1855 in 16. 10. 1855 (I. Orožen), 12. 3. 1865 (R. Puff), 16. 6. 1865 (D. Trstenjak).

²¹ Konec leta 1861 omenja Gadolla v rokopisu o plemiških hišah in meščanih Celja »eine künftige vollständige Beschreibung und Geschichte der Stadt Cilli« ter »künftige Geschichte der Stadt Cilli« (StLA, Handschriften, Gruppe 2, Hss. 263, fol. 1).

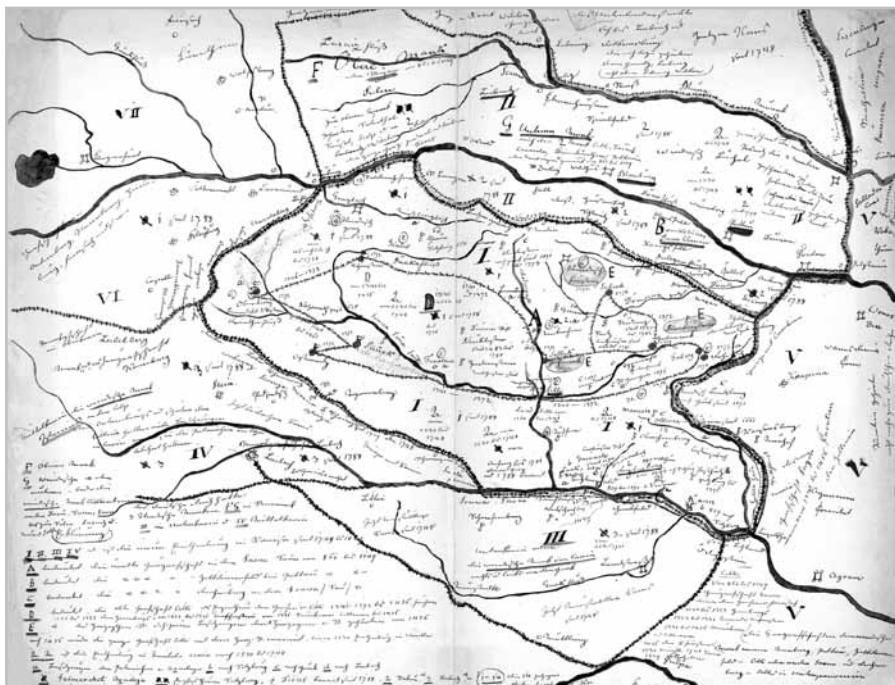
blizu 500 strani obsegajoča že dokončana Topografija celjskega okrožja v sedmih sistematično urejenih rokopisnih zvezkih.²² Gadollovo obsežno topografsko-domoženansko delo bi, če bi ga izdal, imelo še danes za širše celjsko območje podoben pomen kot ga imata leksikona za Štajersko iz 19. stoletja, Schmutzov zgodovinsko-topografski (1822-23) in Janišev topografsko-statistični leksikon (1878-85). Ker pa svojih dognanj ni objavljajl v strokovni periodiki, že pri sodobnikih ni pritegnil ustrezne pozornosti in njegov opus je vse do danes ostal neopažen ter skoraj povsem neuporabljen.²³

Gadollovi sestavki, poslani Historičnemu društvu, in njegova zapuščina (deloma tudi nedokončani spisi in zapiski) sestavljajo danes skupno 56 rokopisov (neupoštevaje v en rokopis združeno korespondenco), shranjenih v Rokopisni zbirki Štajerskega deželne arhiva v Gradcu. Sestavke lahko v grobem razdelimo na šest tematskih sklopov: 1) Genealogije in zgodovine plemiških rodbin, 2) Celjski grofje, 3) Zgodovinsko-topografski orisi gradov v celjskem okrožju, 4) Zgodovinsko-topografski oris mesta Celje, 5) Zgodovinsko-topografski oris Cerkev v celjskem okrožju in 6) Topografsko-naravoslovno-geografsko-montanistični oris celjskega okrožja.²⁴ Zadnja leta se je Gadolla očitno zgledoval tudi po Valvasorju, s tem ko je svoj znanstveni interes posvetil predvsem širšemu, razmeroma zaokroženemu območju – malo prej ukinjenemu celjskemu okrožju, ki je obsegalo skoraj vse ozemlje Spodnje Štajerske med Savo in Dravo. Toda »Slava Celjskega okrožja«, če parafraziramo *Slavo vojvodine Kranjske*, ni nikoli zagledala belega dne.

²² Prav tam, Hss. 915, Der Zillier Kreis in topographisch-naturhistorisch-geographisch und montanistischer Beziehung.

²³ V temeljnih delih o zgodovini in topografiji Celja ter o gradovih in dvorcih v nekdanjem celjskem okrožju ni Franc Gadolla nikjer citiran. Prim. Gubo, *Geschichte der Stadt Cilli*; Orožen, *Posestna in gradbena zgodovina*; isti, *Zgodovina Celja in okolice. I. del*; Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Tretja knjiga*; isti, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Četrta knjiga*; isti, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Peta knjiga*. – Očitno ni poznal rokopisov svojega znanca niti Ignac Orožen. Toda, kot v svojem prispevku v tem zborniku ugotavlja Peter Zimmermann, je Gadollove ugotovitve, in sicer o Šaleku, deloma vendarle prevzel J. A. Janisch v svoj topografsko-statistični leksikon za Štajersko (1885).

²⁴ Gl. op. 14.

Gadollova zgodovinska karta celjskega okrožja (StLA, Handschriften, Gruppe 2, Hss. 564)

V Gadollovem zgodovinopisnem in topografskem pisanju, najsi gre za poljudno ali za strokovno, se izrazito odražata naravoslovna racionalnost in izkušnje ukvarjanja z eksperimenti – vse to je spoznaval od najrosnejših let pri svojem očetu. Vsako trditev je hotel preveriti z viri prve roke ali, kot je zapisal sam, iz »izvirnih listin«.²⁵ Bil je strog sodnik, ki ga nikakor niso zadovoljevale domneve in domišljija. Tudi v ljudskih pripovedkah in etimoloških razlagah je iskal zgodovinska dejstva.²⁶ Kot zgodovinar je bil šibek v konceptualnem oziru, saj je dajal absolutno prednost kronologiji in je rad povezoval precej različne tematike.²⁷ Prav tako nagel se kaže v

²⁵ »nach Original Urkunden bearbeitet« (StLA, Handschriften, Gruppe 2, Hss. 289, fol. 1).

²⁶ Tako kot njegovega praprapadca J. V. Valvasorja je Gadollo močno pritegovala etimologija. Izvor krajevnih imen vsebuje že njegov najstarejši znani sestavek iz leta 1836, v katerem je obravnaval lastna gospostva (StLA, Handschriften, Gruppe 2, Hss. 803). V svojem seznamu gradov graščin in dvorcev celjskega okrožja (»Verzeichnis der Burgen, Schlösser und Höfe des Cillier Kreises«), ki najbrž ni nastal pred letom 1862, je za vsako topografsko enoto navedel slovensko ime in njegov pomen (prav tam, Hss. 909). Na tem področju je našel dobrega sodelavca v Davorinu Trstenjaku. Golec, Pozabljeni »mali štajerski Valvasor«, str. 66.

²⁷ O tem je zgovorno pismo recenzenta Ludwiga C. Edler von Kaiserssieg z dne 17. septembra 1857, ki daje Gadolli metodološke napotke (StLA, Handschriften, Gruppe 2, Hss. 919, 17. 9. 1857, ad Nr. 2204).

presojanju, kdaj in s kom se je vredno spuščati v kritiko in polemiko, pač v skladu z vodilom, da mora povedati čimveč in da bo vedno opozoril na neresnico, pa najsi bo njen avtor kdorkoli – srednjeveški kronist, zgodnje-novoveški zgodovinar, sodoben literat ali publicist.²⁸ Ker je bil eksakten človek z naravoslovnimi izkušnjami, je tudi kot zgodovinar najboljši v krajevnogodovinskih prikazih, ki temeljijo na izvirnih dokumentih. Dragoceni so njegovi drobni spominski podatki, čeprav sicer precej skopo pripoveduje o ljudeh, krajih, hišah, rudnikih ali dogodkih.²⁹ Predvsem pa se je s svojo vztrajnostjo dobro obrusil kot topograf in domoznanec. Smisel svojega raziskovalnega dela je slednjič našel prav na tem področju.

Delo Franca viteza Gadolle priča o dveh njegovih neizmernih navezanostih: na ožjo domovino Spodnjo Štajersko in na neutrudno iskanje znanstvene resnice. Nemalo enega ali drugega je zaznati tudi pri nekaterih njegovih pokojnih in še živčih potomcih. Tako je prav Gadollov pravnuk polkovnik Egon Ehrlich (1931) z Dunaja konec 20. stoletja v Štajerskem deželnem arhivu v Gradcu ponovno odkril pradedov obsežni domoznanski opus.³⁰

Franc vitez Gadolla kot graščak na Turnu

Posebej se bomo pomudili pri obdobju, ki ga je Franc vitez Gadolla preživel na Turnu, kjer je ustvaril tudi največji del svojega domoznanskega opusa.

Ko mu je pri 44-ih leta 1841 umrla mati, sta z leto dni starejšo sestro Viljeminu ostala sama v domačem dvorcu Blagovna pri Šentjurju. Gadollova

²⁸ V pismu istega recenzenta so povedne te besede: »Odbor Historičnega društva se vam zahvaljuje za vašo zgodovinska dela, hkrati pa si ne more kaj, da ne bi izrazil obžalovanja nad tem, koliko časa, truda in učenosti ste uporabili za zavračanje piscev dram, romanov, novel in feljtonov kot ponarejevalcev zgodovinske resnice. Vaš boj zoper to ljudstvo, ki se imenuje Legija, je bil gotovo dobronameran, toda jalova je jeza, kjer ni mož (vanæ sine viribus iræ).« [»... daß Sie soviel Zeit, Mühe und Gelehrsamkeit auf die Bekämpfung der Dramen- Romane- Novellen- und Feuilleton-Schreiber als Verfälcher der geschichtlichen Wahrheit verwendet haben. Ihr Kampf gegen dies Volk, das Legion heißt, war sicher wohlgemeint, aber vanæ sine viribus iræ.«]

²⁹ Poudariti kaže njegov verodostojen opis zrušitve gradu Schlangenburg na Dobrni kmalu zatem, ko se je v tem gradu leta 1772 rodila njegova mati Barbara baronica Dienersperg (StLA, Handschriften, Gruppe 2, Hss. 240, fol. 21v). Posebej dragocen je njegov elaborat o ne preveč uspešnem kopanju t.i. suknarske ilovice (*Wäldererde*), hkrati oris rudarjenja na Celjskem v obdobju 1788-1838 (prav tam, Hss. 802).

³⁰ Gl. op. 15. – Ehrlichova objava Gadollovega rodovnika na medmrežju je pisca teh vrstic v začetku leta 2007 sploh privedla do Egon Ehrliche kot prvega živečega potomca kranjskega polihistorja. Ehrlich je poznal svoje prednike le za štiri generacije, do vključno matere Franca viteza Gadolle, Barbare, rojene baronice Dienersperg, dotlej pa ni nikoli slišal za Valvasorja.

družinska posest je bila precej zadolžena, zato sta se brat in sestra odločila, da jo prodata.³¹ Njuno skupno gospodarjenje so najbrž obremenjevala tudi medsebojna nesoglasja. Pomenljiva je namreč ugotovitev, da je nagrobnik staršem na šentjurskem pokopališču postavila samo Viljemina.³² Potem ko se je 47-letna Viljemina leta 1843 omožila, in sicer s svojemu stranu neprimernim človekom, z nekdanjim blagovnskim upraviteljem viničarskega rodu,³³ je tudi v Francu dozorela odločitev, da stopi pred oltar in si končno ustvari družino. Potrditev odločitve je očitno prineslo dogovorjeno srečanje z nevesto in njenimi starši nekaj tednov po sestrični poroki. Kraj »podpisa sporazuma« ali vsaj »pisma o nameri« je bilo preizkušeno spletkarsko gnezdo, vse bolj mondeno zdravilišče v Rogaški Slatini. Franc se je za predženitni sestanek dogovoril z bodočim tastom, svojim nekrvnim sorodnikom Jožefom baronom Adelsteinom (1780-1850), rojenim na Dobrnici pri Dobrni, sicer generalmajorjem cesarske vojske in nazadnje častnikom cesarske telesne garde na Dunaju.³⁴ Baron Adelstein, oče še ne 17-letne Kajetane, se je lahko štel za Gadollovega priženjenega sorodnika, saj je bila njegova sestra Antonija (1783-1845) omožena z Gadollovim stricem Francem Ksaverjem baronom Diener-spergom (1773-1846), poleg tega pa sta bila ob dunajski zaroki in poroki nečakov Franca viteza Gadolle in Kajetane baronice Adelstein oba skupna sorodnika še živa.³⁵ Poleti 1843 je generalmajor baron Adelstein prispel s svojo štiričlansko družino na zdravljenje v slatinsko zdravilišče, in to prav tistega dne, 20. julija, ko se je tja pripeljal blagovnski graščak Gadolla, katerega razlog bivanja je v knjigi gostov zaveden kot »drugo«.³⁶ Ker je ba-

³¹ Blagovna je bila zadolžena za najmanj 60.000 goldinarjev (StLA, Steiermärkische Landtafel, LT II, Hauptbuch 3, fol. 825-851). Odločitev, da bosta posest prodala in si razdelila kupnino, je pri Francu in Viljemini dozorela nekaj mesecev po materini smrti, saj ima privolitev štajerskega gubernija v prodajo datum 28. marec 1842, dve leti preden je do te dejanske prišlo (prav tam, Urkundenbuch Tom. 197, fol. 53-55).

³² Nagrobnik je bil postavljen marca 1842 ali 1843, kajti letnica je žal poškodovana. Franc vitez Gadolla ga je okoli leta 1860 označil kot »lep spomenik« (StLA, Handschriften, Gruppe 2, Hss. 704, fol. 20v).

³³ Franca najverjetneje ni bilo na sestrični poroki 28. maja 1843 v graški župnijski cerkvi sv. Andreja, saj sta šla zakoncema za poročni priči dva prijatelja ali znanca – gosposčinska upravitelja, in ne kateri od sorodnikov (DAG, Matriken-Zweitschriften, Graz-St. Andrä, Trauungen 1843, Nr. 23). Viljemina in njen izbranec sta bila res precej nenavadna in nekonvencionalna par, zato gotovo nista žela odobravanja ne pri Francu ne pri širšem sorodstvu. Ne samo, da je bil Josef Hauswirth 15 let mlajši od Viljemine, star ob poroki 32 let, ampak plitvih žepov in za povrh nizkega stanu, sin preprostega viničarja iz Hitzendorf pri Gradcu. Očitno se je Viljemina prav zato tudi poročila daleč od oči zvedave okolice. Ko je v štajerski prestolnici stopila pred oltar, je njen soprog sicer stanoval v Gradcu, na desnem, predmestnem bregu Mure, a so ga na Celjskem dobro poznali. Viljemina se je namreč z bodočim možem skoraj gotovo seznanila kar v domači graščini na Blagovni, kjer je Hauswirth služboval kot gospodarski upravitelj gospodarstva.

³⁴ O Adelsteinu: Witting, *Steiermärkischer Adel*, str. 5.

³⁵ Golec, Trpljenje »celjskega Wertherja«, str. 42.

³⁶ Cvelfar, *Knjiga gostov*, str. 296.

ron Adelstein kot častnik cesarske garde živel na Dunaju, se mu je očitno zdelo edino primerno, da bo poroka v prestolnici, kjer je nemara prav on poiskal tudi kupca za Blagovno, bankirja Ignaza von Macka. Priprave so trajale dobro leto, preden sta si 47-letni Franc vitez Gadolla in 18-letna Kajetana baronica Adelstein 29. oktobra 1844 v eni od dunajskih cerkva podelila zakrament poroke.³⁷ Istega dne sta sklenila tudi zelo kratko in jedrnato poročno pogodbo – mladoletno nevesto je zastopal oče –, po kateri bo postalo skupno vse njuno tedanje in prihodnje premoženje, podedovano ali drugače pridobljeno.³⁸

Grad Turn pri Škalah, kjer je Gadolla ustvaril največji del svojega domoznanskega opusa (kolorirana litografija Litographie C. Reicherta, okoli 1860, v: Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji*. Četrta knjiga, str. 115).

³⁷ Po uradnem rodovniku (*Ahnennapß*) vnuka Josefa Gadolle (1897-1945) se je Franc poročil 29. oktobra 1844 v stolnici sv. Štefana (poseduje Egon Ehrlich, Dunaj, kopije v arhivu avtorja), toda v poročni matici dunajske stolne župnije ni poroka vpisana ne leta 1844 ne naslednje leto (DAW, Matrikenarchiv, Matriken-Zweitschriften, St. Stephan in Wien, Trauungsprotokoll 1844, 1845). Isti datum navaja tudi Gadolla sam, a žal ne omenja, v kateri cerkvi se je odvil poročni obred (StLA, Handschriften, Gruppe 2, Hss. 240, Neuhaus, fol. 11).

³⁸ Prepis poročne pogodbe Dunaj, 29. 10. 1844, z datumom 12. 5. 1866 v: StLA, Bezirksgericht Graz I, D 117/1867, Franz Ritter v. Gadolla.

Tiste dni je bil Franc vitez Gadolla petični »brezdomec«, na Dunaju gost svojega tasta generalmajorja Adelsteina. Blagovno sta namreč s sestro Viljemino prodala Mackovi družini slabe štiri mesece prej, 9. junija 1844.³⁹ Kupnina zanjo je znašala sicer čednih 220.000 goldinarjev,⁴⁰ vendar sta morala prodajalca več kot četrtno, če ne še precej več, odšteti za poravnavo dolgov.⁴¹ Po medenih tednih je Gadolla razvezal mošnjo in na silvestrovo 1844 kupil najprej polovico gospostev Turn in Šalek ter 14. oktobra naslednje leto še drugo polovico.⁴² Nakup v dveh delih je bil povezan z manjšimi administrativnimi ovirami zaradi zahtev deželne pravde po višji kupnini⁴³ in še neurejenega lastništva dedinj pokojnega lastnika Franca Nikolaja Del Negra. Za celoto je Gadolla plačal nekaj več kot 60.000 goldinarjev, prevzem posesti pa je lahko sledil šele 1. januarja 1846, po izteku pogodbe med Del Negrovimi in njihovim zakupnikom.⁴⁴ Sam zato dokaj upravičeno pravi, da je kupil Turn šele leta 1846,⁴⁵ potem ko je z ženo nekaj časa prebival v Gradcu.⁴⁶ Kaže, da je bil Antonijin delež pri kupnini za gospostvi znaten, zato je imela poročna pogodba takšno vsebino in jo je Antonija dala vpisati tudi v deželno desko.⁴⁷ Posest kupljenih združenih gospostev ni bila ocenjena niti na polovico vrednosti Blagovne in njenih pridruženih posesti, a je vendar nudila solidno osnovo za stanu primerno življenje grajske družine.⁴⁸ Srednjeveški Šalek je že dolgo postal razvalina, pa tudi grad Turn pri Šaleku oziroma pri Škalah je zahteval obsežna popravila, saj prejšnji lastniki Del Negri v njem že nekaj časa niso prebivali, čeravno so ga v dvajsetih letih delno obnovili.⁴⁹

³⁹ StLA, Steiermärkische Landtafel, LT II, Hauptbuch 3, fol. 818; Urkundenbuch Tom. 197, fol. 53-55.

⁴⁰ StLA, Handschriften, Gruppe 2, Hss. 908, fol. 19v; Hss. 918, fol. 1.

⁴¹ Gl. op. 31.

⁴² StLA, Steiermärkische Landtafel, LT II, Hauptbuch 6, fol. 1181.

⁴³ Ker se je deželni pravdi kupnina zdela prenizka, je bil Turn julija 1845 sodno ocenjen, Gadolla pa je moral kupnini dodati 6.000 goldinarjev (StLA, Handschriften, Gruppe 2, Hss. 1385, fol. 58).

⁴⁴ StLA, Steiermärkische Landtafel, LT II, Urkundenbuch Tom. 206, 377-378; Tom. 214, fol. 532-542.

⁴⁵ StLA, Handschriften, Gruppe 2, Hss. 777, fol. 10.

⁴⁶ Omemba Gadollovega bivališča v Gradcu v prošnji I. Macka deželni deski za prepis gospostev Blagovna in Anderburg na njegovo ime 9. aprila 1845 (StLA, Steiermärkische Landtafel, LT II, Urkundenbuch Tom. 197, fol. 53-55).

⁴⁷ StLA, Steiermärkische Landtafel, LT II, Hauptbuch 6, fol. 1190.

⁴⁸ Po štajerski deželni deski je imela Blagovna z Anderburgom in inkorporiranimi imenji dobrih 1.019 funtov dominikalnega in 387 funtov rustikalnega donosa (prav tam, Hauptbuch 3, fol. 817), Turn s Šalekom pa 468 funtov dominikalnega in 130 rustikalnega (prav tam, Hauptbuch 6, fol. 1180).

⁴⁹ StLA, Handschriften, Gruppe 2, Hss. 1385, fol. 68.

Selitev zakoncev Gadolla na Turnu je morda sledila šele spomladi 1846,⁵⁰ a pravočasno, da je bila njuna prvorojenka po rojstvu že prava »grajska gospodična«.

Na Turnu se je že priletnemu Francu Gadolli in njegovi mladi ženi rodilo vseh šest otrok, trije sinovi in tri hčerke, očitno sami kreпки in zdravi potomci, saj so vsi odrastli. Zanimivo je, da so imeli prvi štirje otroci v svojem sestavljenem imenu tako očetovo ime Franc/Frančiška, kakor materino Kajetan/Kajetana. 16. aprila 1846 je prišla na svet *Jožefa* s polnim imenom *Jožefa Frančiška Kajetana*, 10. novembra 1847 *Klemens*, krščen kot *Klemens Franc Jožef Kajetan*, 2. decembra 1849 *Franc* oziroma *Franc Ksaver Kajetan*, 30. julija 1855 *Kajetan* s polnim imenom *Kajetan Franc Jožef*, nato 24. junija 1857 *Ivana* ali *Ivana Barbara Elizabeta* in 1. septembra 1861 najmlajša *Elizabeta* s krstnimi imeni *Elizabeta Marija Ivana*. Prvim trem otrokom so po namestnikih, turnskem upravitelju s soprogo, botrovali stari starši Adelsteini, naslednjima dvema okrajni ranocelnik in ovdovela stara mati baronica Adelsteinova, zadnjemu pa krajevni župnik in po namestnici materina sestra Elizabeta.⁵¹ Ko je prirojala na svet najstarejša hči, sta imela njena starša 49 oziroma dobrih 19 let, ob rojstvu zadnje hčerke pa 64 in 35.

Ker do danes ni bilo mogoče najti nobenega Gadollovega portreta ali fotografije⁵² – ni povsem izključeno, da se Franc sploh nikoli ni dal ne portretirati ne fotografirati –, je tem pomembnejši bežni opis njegove zunanosti izpod peresa šoštanjskega rojaka, politika Josipa Vošnjaka. Dobrega pol stoletja po srečanju s Francem leta 1848 v Turnu, je Vošnjak dogodek opisal takole:

»Šoštanjčani so seveda l. 1848 tudi imeli svojo »Nationalgarde« [narodno stražo]. Bilo jih je kakih 30. Za stotnika so izvolili graščaka barona (sic!) Gadollo v Turnu. [...] Ko se je deputacija na dveh lestvičnih vozovih peljala v Turn, da naznani baronu njegovo izvolitev, smo se tudi študentje spravili na vozove. V Turnu je bilo prav veselo, vino je teklo in to je bila glavna stvar pri »Nationalgarde«. Gadolla, droben možiček, se je zahvalil za izkazano mu čast, pa nisem videl, da bi kedaj prišel v Šostanj, izvrševat svoje

⁵⁰ Leta 1860 ali 1861 je sicer mimogrede zapisal, da je prišel na Turnu že leta 1845: »Ich kam nach Thurn 1845« (prav tam, Hss. 704, fol. 22), kar pa je mogoče razumeti tako ali drugače, prej v smislu lastništva.

⁵¹ NŠAM, Matične knjige, Škale, R 1838-1860, pag. 56, 66, 82, 128, 146; R 1861-1888, pag. 7.

⁵² Pri iskanju Gadollove upodobitve so se zelo potrudili njegovi sorodniki polkovnik Egon Ehrlich (Dunaj), ing. Ansfried Rottenmanner (Gratwein pri Gradcu) in Mirjam Gadolla (Dunaj), ki so skrbno pregledali ohranjene fotografije rodbine Gadolla.

poveljništvo.»⁵³ Kaže, da Vošnjak, ki je Gadollo iz viteza povzdignil v barona, po skoraj šestdesetih letih ni več poznal njegovega osebnega imena, v spominu pa mu je ostala drobna postava in verjetno z njo skladen nastop »možička«, kot ga je videl 14-letnik.

S čim se petdesetletni turnski graščak Franc vitez Gadolla cele dneve ukvarja, je sredi 19. stoletja najbrž vedel le malokdo v Šaleški dolini, če ni bil ravno med posvečenimi redkimi obiskovalci njegovega doma. V nasprotnem bi Josip Vošnjak gotovo omenil tudi to zanimivost, kot ni skoparil z besedami pri obravnavanju drugih sodobnikov.

Misleč, da je svoji mladi družini z nakupom Turna in pridruženih posesti zagotovil mirno eksistenco, se je Gadolla v novem domu ves posvetil raziskovalnemu delu in pisanju. Turn je Blagovni odvezal avreolo »Parnasa« Spodnje Štajerske in postal njen nadomestek, vendar ne povsem in ne v takem sijaju kot impozantni graščinski kompleks nedaleč od Celja in Rogaške Slatine, tik ob deželni cesti proti Hrvaški, za nameček blizu Šentjurja, mimo katerega je leta 1846 stekla Južna železnica. V precej odmaknjeni graščini Turn na robu Šaleške doline ni moglo biti tako kot svojčas na Blagovni, kjer se je včasih kar trlo obiskovalcev. Tudi sodeč po imenih botrov sta zakonca Gadolla živela precej odmaknjeno. Starajoči se vitez Franc je, kot smo videli, znal sicer še vedno dobro pogostiti, a je po besedah sina Klemensa – drugače kot njegov oče – sprejemal malo obiskov.⁵⁴ Povsem je opustil tudi očetove podjetniške ambicije, nadaljeval pa z njegovimi naravoslovnimi poskusi in se intenzivno posvetil razkrivanju preteklosti ter njenemu prepletanju s sedanostjo. Njegov najstarejši sin Klemens (1847-1919) je življenje na Turnu opisal v svojih zrelih letih z besedami:⁵⁵

»Rodil sem se 16. novembra 1847 na gradu Turn pri Celju. Grad, zgrajen na blagem griču, ima tako ugodno lego, da na njegovih pobočjih cvetijo že prve cvetlice, ko je še vsa okolica pokrita s snežno odejo. Tu sem s svojimi sorojenci preživel najprijetnejša leta svojega otroštva. Oh ! kako hitro minejo lepa otroška leta, v katerih še ne poznamo nobenih strasti in skrbi. Kako pogosto sem ure in ure sedel z Josefine [poldrugo leto starejšo sestro] na vrtu v steklenjaku, pomagal svojemu dragemu očetu pri njegovih »fizikalnih delih« (bei seinen

⁵³ Vošnjak, *Spomini*, str. 29-30.

⁵⁴ Gl. naslednjo opombo.

⁵⁵ Izvirnik spominov Klemensa viteza Gadolle je iz rok njegove v Avstraliji živeče in umrle vnukinje Ingeborg Smith, roj. Gadolla (1926-1999), prišel v lokalni muzej mesta Gotha v Nemčiji (MRV Gotha, Inv. Nr. 29767). Tu navedeni odlomek je v izvirniku objavljen v: Schillinger, Die Familie Gadolla, str. 6-7.

physikalischen Arbeiten) ali pohajkoval s puško po gozdovih in poljih. Obiskov smo imeli malo. Grof.(ica) (Com.) A. d'Harnancour.⁵⁶

Moja duhovna izobrazba je bila prepuščena guvernantam, pri tem pa se nisem kaj dosti naučil. Le za naravoslovje sem se zelo zanimal, si delal zbirke broštev, kamnin, metuljev itd. Jeseni 1859 sem prišel v Celje v 4. letnik normalke; tu sem spoznal, da moje znanje daleč zaostaja za znanjem sošolcev, a z nekaj truda sem zamujeno vendarle nadoknadil, čeprav sem zaradi tifusa dlje časa preležal v postelji. Nato sem šel na gimnazijo.

Leta 1862 je oče gospostvo prodal. Kako težko je bilo zame slovo od rodnega kraja, kjer sem preživel tako prijetne ure. Preselili smo se v Gradec.»

Z neposrednim upravljanjem gospostev se Gadolla ni ukvarjal, ampak je imel v dobrem poldrugem desetletju posedovanja Turna vsaj dva upravitelja.⁵⁷ Ob raziskovalnem delu in pisanju pa se je vsaj na začetku svojega turnskega obdobja intenzivno posvetil prenovi novega domovanja. Tedaj, malo pred zemljiško odvezo, je premogel očitno še dovolj denarja od kupnine za prodano Blagovno in ženine dote. Tako se je že prvo leto lotil več prezidav v samem gradu in naletel pri tem na sledove požarov. Leta 1849 je zgradil tehnično zahteven obokan most s stebri na 91 pilotih, ki je nadomestil prejšnjega, lesenega,⁵⁸ grad na novo ometal, uredil manjkajoče obokane kleti, šest novih sob, strelovode, teraso, kopalnico in ledenico. Grad je dobil veliko lepšo podobo tudi zaradi urejenih vrtov, steklenjaka, dveh vodomotov in dveh slapov, ribnika in kegljišča. Slapova v steklenjaku naj bi sploh žela splošno hvalo in priznanje.⁵⁹

Zakaj se je Franc vitez Gadolla po 16 letih graščakovanja na prenovljenem Turnu odločil za prodajo in preselitev v Gradec, lahko bolj ali manj le ugi bamo. Prizadela ga je zemljiška odveza, ki je precej zmanjšala redni pritok dohodkov, toda viteza Franca vendarle niso bremenile hipoteke. Nasprotno, izplačal je tudi terjatev hčerke prejšnjega lastnika Del Negra.⁶⁰ Turn in njegovo posest je prodal brez dolga, torej iz drugih razlogov. Podobno kot že prej njegov stric Franc Ksaver Dienersperg (1773-1846), lastnik Do-

⁵⁶ Pisec je navedel ime obiskovalke Alojzice grofice d'Harnancour-Unverzagt, roj. grofice Locatelli, soproge lastnika novozgrajene graščine Spodnje Velenje, ki je tam umrla 24. maja 1869 kot 40-letna vdova (NŠAM, Matične knjige, Šmartno v Velenju, M 1833-1894, pag. 122).

⁵⁷ Omembe upraviteljev: NŠAM, Matične knjige, Škale, R 1838-1860, pag. 56, 66, 82.

⁵⁸ StLA, Handschriften, Gruppe 2, Hss. 1385, fol. 56v-58.

⁵⁹ Prav tam, fol. 68-68v.

⁶⁰ StLA, Steiermärkische Landtafel, LT II, Hauptbuch 6, fol. 1191-1194; Hauptbuch 24, fol. 502-503.

brne, in glavnina družine tete Terezije pl. Resingen (1776-1849), vdove po graščaku na Taboru, Socki in Frankolovem, se je v Gradec preselil predvsem iz osebnih in družinskih razlogov: zaradi boljše zdravstvene oskrbe, ki jo je zahtevalo njegovo načeto zdravje, nadalje zavoljo izobrazbe otrok, drugačnih priložnosti za kariere sinov in možnost hčera kakor na spodnještajerskem podeželju, končno zaradi spremenjenega sveta, v katerem so vitezi postajali anahronizem.

14. novembra 1861, ko je bilo njegovemu zadnjemu otroku, hčerki Elise, dva meseca in pol, je »zadnji turnski vitez« za celotno posest sklenil kupoprodajno pogodbo s Karlom Schreinitzem. Do selitve v štajersko prestolnico je prišlo šele po 8. januarju 1862,⁶¹ tako da sta Gadollova sinova Klemens in Franc v Celju še končala prvi semester tretje oziroma prve gimnazije. Klemens pozneje ni zaman pisal o bolečem slovesu od rodnega gradu, saj je zavest o skorajšnji selitvi očitno vplivala tudi na naglo poslabšanje njegovega učnega uspeha.⁶² 64-letni Franc pa si je zadnje tedne na Turnu krajšal dolge zimske noči s pisanjem rokopisa o plemiških hišnih posestnikih in meščanih Celja, na katerem je v uvodu njegov lastnoročni pripis: »napisano decembra 1861 in prve dni januarja 1862«.⁶³

Po 79 letih so vitezi Gadolle v drugi generaciji dokončno prenehali biti zemljiški gospodje. Kupnino za Turn v višini 40.000 goldinarjev, torej za tretjino nižjo kot ob nakupu (60.000), je novi lastnik obljubil izplačati v štirih letih po obrokih,⁶⁴ kar je z nekajmesečno zamudo tudi izpolnil dober mesec pred Gadollovo smrtjo.⁶⁵ Kako močno je skopnelo družinsko premoženje, nazorno pove podatek, da je Frančev oče Johann Gadolla leta 1783 kupil precej dotrajano Blagovno s pripadajočimi posestvi za 180.000 goldinarjev.⁶⁶ Delitev dediščine na dva dela – med Franca in sestro Viljemino, zgrešene očetove naložbe v rudnike, zadolženost, Frančevo vlaganje v obnovo in prezidavo Blagovne in nato Turna, vse to je prispevalo svoje. Franc Gadolla je sicer ljubil tehnične izboljšave in »luksuzne objekte«, ni pa bil uspešen gospodar, saj je imel več izdatkov

⁶¹ Tega dne je Gadolla na Turnu podpisal izjavo v zvezi s prepisom prodanih gospodstev (StLA, Steiermärkische Landtafel, LT II, Urkundensammlung 1862/2381). Ime Franca Gadolle januarja 1862 še pogrešamo na seznamu »samostojnih prebivalcev« Gradca, na katerem sta samo dva njegova sorodnika (*Adressbuch* 1862, str. 24).

⁶² ZAC, ZAC/0845, I. Gimnazija v Celju, šk. 7, 7/24-26, Katalogi 1860-1862.

⁶³ StLA, Handschriften, Gruppe 2, Hss. 263 (1169), fol. 1.

⁶⁴ StLA, Steiermärkische Landtafel, LT II, Urkundensammlung 1862/2381.

⁶⁵ Prav tam, Hauptbuch 24, fol. 503.

⁶⁶ O kupnini in tedanjem stanju: StLA, Handschriften, Gruppe 2, Hss. 678, fol. 21.

kot prihodkov. Slednjič ga je prizadela še zemljiška odveza, po kateri mu je sicer ostala obsežna dominikalna posest, a brez posebne perspektive, četudi ni bil zadolžen.⁶⁷

Gadollovi po odhodu s Turna do danes

V Gradcu so se Gadollovi naselili v prvem nadstropju hiše na Neuthorgasse 217, nedaleč od Joanneuma, kjer sicer niso bili hišni lastniki, temveč samo najemniki stanovanja, hiša pa je bila v lasti Karoline grofice Wagensperg (1862) in nato (1867) njenih dedičev.⁶⁸ Kupnino od spodnještajerskih posesti je bilo treba namreč varneje naložiti drugam, da bo družini prinašala obresti, saj Gadollovi niso imeli nobenih rednih prihodkov. Skoraj vse premoženje, 29.000 goldinarjev, je vitez Franc za obresti posodil zasebnikom.⁶⁹

Sin Klemens je prva graška leta Gadollovih, zadnja štiri leta očetovega življenja, kratko opisal takole: »*Večino prostega časa sem posvetil fiziki, zlasti kemiji. Na voljo so mi bili laboratoriji dr. Gloka, Kriška in Gottlieba. Leta 1866, ko sem bil v 6. letniku gimnazije, je po dolgotrajni boleči bolezni 20. aprila umrl moj oče. Neizmerno sem ga imel rad in tega, kar sem občutil, ko so ga spuščali v grob, ni mogoče opisati. Leži na pokopališču St. Peter pri Gradcu.*«⁷⁰

⁶⁷ Ob prodaji je spadalo k Turnu blizu 311 oralov zemljišč (okoli 177 hektarov), od tega okoli 220 oralov gozda, 41 oralov travnikov, 18 oralov sadovnjakov, 17 oralov njiv, 10 oralov pašnikov, oral vinograda, ter 4 orali stavbišč, tj. turnski graščinski kompleks in razvalina gradu Šalek (StLA, Steiermärkische Landtafel, LT II, Urkundensammlung 1862/2381).

⁶⁸ O lastnikih hiše: *Adressbuch 1862*, str. 122; *Adreß- und Geschäfts-Handbuch 1867*, str. 8.

⁶⁹ Po inventurnem in cenitvenem zapisniku Gadollove zapuščine z dne 18. maja 1866 je pokojnik v letih 1863 in 1864 posodil trem zasebnikom skupaj 29.000 goldinarjev, za kar so mu ti jamčili s hipotekami, posojila pa so bila tudi skoraj vse njegovo premoženje, ocenjeno na dobrih 29.552 goldinarjev (StLA, Bezirksgericht Graz I, D 117/1867, No. 3, 18. 5. 1866).

⁷⁰ MRV Gotha, Inv. Nr. 29767, fol. 2.

Nagrobnik rodbine Gadolla na graškem pokopališču St. Peter (foto: B. Golec, junij 2011)

Očitno je bilo Frančevo zdravje načeto že na Spodnjem Štajerskem in je tudi to vplivalo na odločitev o preselitvi v deželno prestolnico. Dolgotrajna in boleča bolezen, o kateri piše sin, je bila jetika, ki je Franca pokopala v 69. letu življenja.⁷¹ V Gradcu njegov duh in pero nista mirovala, o čemer jasno pričajo pozno datirani rokopisi (1864), shranjeni v Štajerskem deželnem arhivu,⁷² in vsebina pisem, prejetih do srede leta 1865.⁷³ Kot je iz pisma Gadolli mogoče povzeti šentjurskega župnika Davorina Trstenjaka, je nekdanji blagovnski gospod slabo leto pred smrtjo načrtoval objavo nekega svojega dela,⁷⁴ pa tudi fizikalni kabinet ga je tedaj še spremljal, saj je omenjen v pismu Josefa Huberja iz Celja.⁷⁵ Prav tako najdemo Franca

⁷¹ DAG, Matriken-Zweitschriften, Graz-Hl. Blut, Sterbefälle 1866, Nr. 86. – Mrliška knjiga mu daje le 66 let.

⁷² StLA, Handschriften, Gruppe 2, Hss. 800, 908, 912.

⁷³ Prav tam, Hss. 919.

⁷⁴ Gl. op. 14.

⁷⁵ Huberjevo pismo Gadolli, Celje, 27. 3. 1865 (StLA, Handschriften, Gruppe 2, Hss. 919). – Avtor pisma je podpisan samo s priimkom. Gre za Josefa Huberja, profesorja naravoslovja, matematike in fizike na celjski gimnaziji. Za podatek se iskreno zahvaljujem kolegu Robertu Krempušu.

med ustanovnimi člani leta 1863 ustanovljenega Naravoslovnega društva za Štajersko (*Naturwissenschaftlicher Verein für Steiermark*).⁷⁶ Neizbežna smrt je neuresničene načrte »malega spodnještajerskega Valvasorja« prehitela. Soproga Kajetana, ki je moža preživela za skoraj pol stoletja († 1912), in otroci pa niso izpolnili njegovih morebitnih pričakovanj, da bo del opusa zagledal luč sveta tudi v tiskani obliki.

Franc vitez Gadolla je pisal z veseljem, veliko in neutrudno, pri tem pa dajal prednost bolj vsebini kot obliki. Impozanten je podatek, da obsega njegovih 56 ohranjenih rokopisov v zbirki rokopisov Štajerskega deželnege arhiva v Gradcu⁷⁷ skupno kar 1.669 oštevilčenih listov z okoli 3.300 stranmi besedila (brez 73 listov obsegajoče korespondence).⁷⁸ Za Gadollo tako kot za Valvasorjem namreč ni ostalo obsežno gradivo, na podlagi katerega je pisal svoje zaključene sestavke. Nekaj zapisov, nastalih pod njegovo roko, pretežno etimoloških razlag toponimov, je zašlo le v združenih rokopis, ki vsebuje prejeto korespondenco,⁷⁹ nekateri njegovi rokopisi pa so nedokončani oziroma nedodelani. Vse drugo so svojci zavrgli bodisi kmalu po njegovi smrti bodisi najpozneje konec dvajsetih let 20. stoletja, ko je preminil njegov zadnji sin Franc ml., tudi sam neke vrste domožnanec. Omenjena korespondenca z etimološkimi zapiski je skoraj gotovo prišla v Štajerski deželni arhiv šele z njegovo zapuščino po smrti.⁸⁰ Čeprav je ohranjena fragmentarno in v njej ni prepisa nobenega Gadollovega pisma korespondentom, ampak le nekaj njegovih obrobnihih pripomb na prejetih pismih, vsebuje dragocena pričevanja o prejemnikovih načrtih in namerah, o katerih izvemo zelo malo iz samih rokopisov.

Vdova in otroci viteza Franca so po njem podedovali precej zmanjšano in negotovo naloženo premoženje, ki je v glavnem izviralo od kupnine za

⁷⁶ *Mittheilungen des Naturwissenschaftlichen Vereines für Steiermark* I (1863), Beilage 2, str. 12.

⁷⁷ V osebnem kazalu kataloga iz leta 1898 (Zahn-Mell, *Kataloge*, str. 201) manjkajo štirje Gadollovi sestavki (Hss. 656, 688, 690 in 802), pri čemer za zadnjega v samem besedilu ni navedeno, da je njegov (str. 87), v avtorskem kazalu (str. 172-173) pa pogrešamo samo en rokopis (Hss. 1385). V kazalu arhivskega inventarja iz leta 1959 pri Gadollovem imenu pomotoma ni dveh rokopisov – Hss. 656 in 690 (Posch, *Gesamtinventar*, str. 31).

⁷⁸ Gadolli gre »zameriti« samo to, da velike večine svojih sestavkov ni datiral niti z letnico, zato je njihov nastanek v tiskanem seznamu rokopisov Štajerskega deželnege arhiva (1898) praviloma datiran zgolj v 19. stoletje (Zahn-Mell, *Kataloge*). Zbirko rokopisov so uredili leta 1893, ko ugotavljanje provenience posameznih rokopisnih enot v mnogih primerih že ni bilo več mogoče. Tiskani inventar napotuje na sezname pridobitev, objavljene v *Mittheilungen des Historischen Vereines für Steiermark* (prav tam, str. IX-X).

⁷⁹ StLA, Handschriften, Gruppe 2, Hss. 919. – Korespondenca vsebuje 19 Gadolli poslanih pisem iz obdobja 1852-1865.

⁸⁰ V vodniku po Štajerskem deželnem arhivu je za (vse) Gadollove rokopise sumarno navedeno, da so prišli v (leta 1868 ustanovljeni) arhiv kot zapuščina leta 1866 (Posch, *Gesamtinventar*, str. 31). Podatek za dovršen del rokopisov vsekakor ne drži, saj jih je še avtor osebno poslal Historičnemu društvu.

posest v Šaleški dolini. Že leto dni po Frančevi smrti so Gadollovi stanovali v manj ugledni četrti Gries na desnem bregu Mure.⁸¹ Toplo jih je tudi slabo gospodarjenje skrbnika, po čigar zaslugi je družinsko premoženje vedno bolj kopnelo.⁸² Vdova Kajetana je leta 1879 ali 1880 sicer kupila hišo v Maigasse na levem bregu Mure,⁸³ a jo je morala prodati že leta 1883, ob smrti skrbnika.⁸⁴ Da družini gmotno ni šlo najbolje, pričajo po svoje tudi poklicne izbire otrok.

Družinska slika Gadollovih, nastala leta 1867 ali 1868 (last Mirjam Gadolla, Dunaj). Od leve proti desni: Josefine (1846-1889), Klemens (1847-1919), mati Kajetana, roj. baronica Adelstein (1826-1912), Kajetan (1855-1899), Johanna (1857-1918), Elise (1861-1923) in Franz (1849-1928).

Od šestih otrok, ki so se vsi rodili na Turnu, je prva umrla najstarejša Jožefa – Josefine (1846-1889). Ostala je neomožena in postala »cesarsko-kraljeva dama« graške ženske plemiške ustanove (k. k. Stiftsdame), smrt pa jo je presenetila v zdravilišču Dobrna, ki so ga nekoč imeli v lasti njeni

⁸¹ *Adreß und Geschäft-Handbuch*, str. 96.

⁸² O tem piše v svojih spominih sin Klemens (MRV Gotha, Inv. Nr. 29767, s. p., 1883). Prim. Raschke, *Josef Ritter von Gadolla* (2007), str. 30.

⁸³ *Grazer Geschäfts- und Adreß-Kalender*, str. 49.

⁸⁴ MRV Gotha, Inv. Nr. 29767, s. p., 1883; prim. Raschke, *Josef Ritter von Gadolla*, str. 30, 34.

predniki baroni Dienerspergi. Odločitev dveh hčerk za učiteljski poklic je bilo v danih okoliščinah najboljša, kar sta si lahko izbrali dve zvedavi dvajsetletnici, Ivana – Johanna, poročena Ehrlich (1857-1918) in Elizabeta – Elise, poročena Mayer (1861-1923). Obe sta si v učiteljskih vrstah našli tudi moža in tako ostali zvesti poklicu. Elise je bila zadnja Valvasorjeva potomka, ki se je na slovenskih tleh rodila in umrla, saj se je njeno življenje izteklo v Mariboru. Od sinov se ni nobeden podal na študij, kar bi si v domačem Gradcu glede na družinski proračun najbrž še lahko privoščil. Šli so po poklicni poti svojega deda generalmajorja Adelsteina in številnih sorodnikov iz rodbine Dienersperg, iz katere je izšla njihova babica Barbara – Babette Gadolla. Vsi trije so se namreč znašli v kadetnici, najprej najstarejši Klemens (1847-1919), neposredno po očetovi smrti in proti materini volji. Slednjič sta do zgodnje upokojitve ostala aktivna častnika sinova Klemens in Kajetan (1855-1899), medtem ko je Franc – Franz (1849-1928) zapustil vojsko še kot kadet in postal uradnik.⁸⁵

Na Slovenskem se je spomin na viteza Franca in na družino Gadolla ohranjal skoraj izključno zaradi njene prijateljske povezanosti z rodbino šentjurskih skladateljev Ipavcev, še posebej ker so bili dvorec Blagovna, Franc in njegov oče Johann leta 1977 upodobljeni v televizijski nadaljevanki Ipavci. Francjeva najpomembnejša dejavnost pa je v slovenskem prostoru ostala povsem prezrta. Prav tako je hitro potonil v pozabo v Gradcu, kjer je preživel le zadnja štiri leta.

Pozneje so tam opozorili nase zlasti trije njegovi potomci s priimkom Gadolla. Tako je sin Franc ml. (1849-1928), nazadnje direktor graške magistratne pisarne, leta 1912 v soavtorstvu izdal še danes uporaben vodnik po ulicah Gradca.⁸⁶ Njegov najstarejši brat Klemens (1847-1919), ki je nazadnje živel v štajerski prestolnici kot upokojeni konjeniški stotnik, se je na prelomu stoletja posvetil preučevanju metuljev.⁸⁷ V zadnjem času pa so Gadollovo rodbinsko ime povzdignile spominske svečanosti v čast Klemensovega sina Josefa. Josef Gadolla (1897, Gradec – 1945, Weimar), poklicni častnik avstro-ogrske armade, nato vojske prve avstrijske republike in nazadnje podpolkovnik nemške vermaht, je bil v začetku aprila 1945 pred nemškim vojaškim sodiščem obsojen na smrt in ustreljen, ker je poskusil izročiti turingijsko mesto Gotha Američanom, da bi preprečil

⁸⁵ Golec, Valvasorjevo neznano potomstvo (3. del), str. 61-64.

⁸⁶ Arbeiter – Gadolla, *Die Straßen, Gassen und Plätze*.

⁸⁷ Meixner, 60 Jahre Fachgruppe, str. 25-26.

nadaljnje nesmiselne žrtve.⁸⁸ Ta človekoljubni protinacistično usmerjeni vnuk Franca viteza Gadolle je bil med drugim povezan s Spodnjo Štajersko, poročil se je z Ljubljankom, znal slovensko in hrvaško. Njegova hči Ingeborg – Inge (1926, Straß pri Lipnici – 1999, Sidney, Avstralija), je kot zadnja Valvasorjeva potomka še obvladala slovenščino, materinščino kranjskega polihistorja iz 17. stoletja.⁸⁹

Potomstvo Franca viteza Gadolle, z njegovim in z drugimi priimki, živi danes predvsem v Gradcu in okolici, na Dunaju in na Madžarskem.⁹⁰ Njegovi sinovi in vnuki so se, tudi iz socialnih razlogov, v znatni meri zapisali vojaškemu poklicu. Iz Gadollove rodbine je tako izšla vrsta častnikov različnih armad in potomci viteza Franca so v dveh svetovnih vojnah plačali visok krvni davek.⁹¹ Žrtev obeh vojn je bil Gadollov vnuk Karl Mayer (1890, Oberhaag bei Arnfels/Zgornji Osek pri Arvežu – 1941, Hartheim, Zgornja Avstrija), mariborski Nemec iz učiteljske družine, sin Frančeve hčerke Elise, sicer železniški uradnik. Potem ko je zaradi ranitve v glavo med prvo svetovno vojno psihično zbolel, je zadnjih dvanajst let skoraj nepretrgoma preživel po umobolnicah, večidel nedaleč od Šaleške doline, v Novem Celju. Od tam so ga junija 1941 premestili v Hartheim pri Linzu, kjer je postal žrtev nacističnega programa evtanazije. »Mariborski original« Karl, ljubitelj gledališča in pisanja, je bil zadnji potomec Janeza Vajkarda Valvasorja, ki je živel na slovenskih tleh. V Mariboru je nazadnje prebival prav v Valvasorjevi ulici (1934), ne da bi vedel za svojo sorodstveno povezanost s kranjskim polihistorjem. Tako kot se ni ohranil noben portret njegovega deda Franca viteza Gadolle, tudi podobe Karla Mayerja ne poznamo, le pisanja pričajo o njegovem obstoju in zanimanjih. Če je nesrečni Karl kaj podedoval po svojem dedu, je bila to vsekakor ljubezen do pisane besede.⁹²

⁸⁸ V Gothi so Josefa Gadollo kmalu po smrti poimenovali »rešitelj mesta Gotha«, medtem ko ga je Avstrija začela odkrivati kot človekoljuba in protinacista šele s polstoletno zamudo. Od leta 1997 ima v graškem predmestju Puntigam ulico (Gadollaweg), leta 2012 je bil kot prvi Štajerec razglašen za mučenca Katoliške cerkve, leta 2013 pa so mu na Münzgrabnu, pred njegovo krstno cerkvijo, odkrili spomenik, kopijo spominskega obeležja, ki stoji v Gothi. Spominsko ploščo Gadolli, odkrito leta 2002 na graškem vojaškem letališču Thalerhof pri Gradcu, so zaradi zaprtja letališča prenesli jeseni 2011 na vojaško letališče Hinterstoisser pri Zeltwegu. Po Josefu Gadolli so 10. aprila 2015 poimenovali trg pred stavbo medijskega centra Styria v Gradcu: Gadollaplatz. – Literatura o Josefu Gadolli: Ehrlich, *Josef Ritter von Gadolla* (1999); isti, *Josef Ritter von Gadolla* (2000); Ehrlich – Raschke, *Erinnerungen an Josef Ritter von Gadolla*; Raschke, *Josef Ritter von Gadolla*; Egon Ehrlich – Hoy – Raschke, *Erinnerungen an Josef Ritter von Gadolla*; Moll, *Josef Ritter von Gadolla*, str. 199–203.

⁸⁹ Golec, »Der Hudič ist hier zu Hause«, str. 94.

⁹⁰ Golec, Valvasorjevo neznano potomstvo (3. del), str. 69–75.

⁹¹ Golec, Vojaška in častniška komponenta, str. 226–239; isti, Valvasorjevo neznano potomstvo (3. del), str. 60–65.

⁹² Golec, »Der Hudič ist hier zu Hause«, str. 72–92. – V psihiatrični bolnišnici v Ljubljani je Karl Mayer preživilj obdobja, ko je neutrudno pisal in mu je nenehno primanjkovalo papirja in črnila (!). Iz tega časa se je v arhivu bolnišnice ohranila njegova neodposlana korespondenca.

VIRI IN LITERATURA

Viri

- DAG = Diözesanarchiv Graz-Seckau:
- Altmatriken:
 - Graz-Hl. Blut: Sterbefälle 1866.
 - Graz-St. Andrä: Trauungen 1843.
- DAW = Diözesanarchiv Wien:
- Matrikenarchiv, Matriken-Zweitschriften:
 - St. Stephan in Wien: Trauungsprotokoll 1844, 1845.
- MRV Gotha = Museum für Regionalgeschichte und Volkskunde Gotha:
 - Inv. Nr. 29767.
- NŠAM = Nadškofijski arhiv Maribor:
- Matične knjige:
 - Škale: R 1838-1860, R 1861-1888.
 - Šmartno v Velenju: M 1833-1894.
- StLA = Steiermärkisches Landesarchiv, Graz:
 - A. Dienersperg: K 1.
 - Bezirksgericht Graz I: D 117/1867.
 - Handschriften, Gruppe 2: Hss. 240, 263-266, 281, 282, 289, 562, 564, 565, 568, 576, 644, 655, 656, 658, 667, 671, 678, 684, 686, 688, 690, 696, 699, 704, 709, 711, 727, 728, 735, 736, 741, 742, 761, 771, 787, 788, 795, 800, 802, 803, 908-919, 929, 1385.
 - Steiermärkische Landtafel, LT II: Hauptbuch 3, 6, 24; Urkundenbuch Tom. 197, 206; Urkundensammlung 1862.
- ZAC = Zgodovinski arhiv Celje:
 - ZAC/0845, I. gimnazija v Celju: šk. 7.

Literatura

- *Adressbuch der Landeshauptstadt Graz und Geschäfts-Handbuch für Steiermark.* Graz: A. Leykam's Erben, 1862.
- *Adreß und Geschäfts-Handbuch der Landeshauptstadt Graz.* Graz: Leykam's Erben, 1867.

- Arbeiter, Thomas Christian – Gadolla, Franz Ritter von: *Straßen, Gassen und Plätze der Landeshauptstadt Graz mit Begründung der Benennung nebst diesbezüglichen Angaben über Lebenslauf der Namensgeber bzw. historischen Angaben darüber*. Graz, 1912.
- Brandstetter, Bruno: *Burgen und Schlösser meiner Vorfahren in mütterlicher Linie und deren Verwandten in Steiermark, Kärnten und Krain. Chronik einer Grossfamilie* (Manuskript). Graz, 1988.
- Cvelfar, Bojan: *Knjiga gostov Zdravilišča Rogaska Slatina 1823-1850* (Publikacije Zgodovinskega arhiva Celje. Pričevanja arhivskih dokumentov 1). Celje: Zgodovinski arhiv, 2002.
- Ehrlich, Egon: *Josef Ritter von Gadolla. Retter von Gotha 1945*. 1. Auflage. Wien: Petzenkirchen, 1999.
- Ehrlich, Egon: *Josef Ritter von Gadolla. Ein österreichisches Offiziersleben in der k. u. k. Armee, im Bundesheer und der Wehrmacht*. 2. verbesserte und erweiterte Auflage. Wien: Bundesministerium für Landesverteidigung, 2000.
- Ehrlich, Egon – Raschke, Helga: *Erinnerungen an Josef Ritter von Gadolla*. Wien: Bundesministerium für Landesverteidigung 2003.
- Ehrlich, Egon – Hoy, Matthias – Raschke, Helga: *Erinnerungen an Josef Ritter von Gadolla*. 3. erweiterte Auflage. Wien: Bundesminister für Landesverteidigung und Sport, 2013.
- Golec, Boris: »Der Hudič ist hier zu Hause« – med uboštvo, glasbo, portreti neznanih prednikov, shizofrenijo in evtanazijo. Usode zadnjih Valvasorjevih potomcev na Slovenskem v prvi polovici 20. stoletja in njihova kulturno-umetnostna zapuščina. *Zgodovina za vse XVII* (2010), št. 1, str. 51-100.
- Golec, Boris: Neprava Valvasorjeva hiša v Krškem sredi 19. stoletja v rokah njegovega daljnega sorodnika in neposrednih potomcev – vzrok za »usodno« pomoto? Pozabljeni ljubiteljski muzealec Anton pl. Hohenwart (1768-1846). *Zgodovina za vse XVIII* (2011), št. 2, str. 80-91.
- Golec, Boris: Poti in stranpoti Valvasorjevih potomcev z velenjskega gradu. Kdaj arhivski viri (ne) lažejo? *Arhivi* 34 (2011), str. 497-524.
- Golec, Boris: Pozabljeni »mali štajerski Valvasor« – polihistorjev potomec Franc vitez Gadolla (1797-1866). *Kronika* 60 (2012), št. 1, str. 23-78.

- Golec, Boris: Trpljenje »celjskega Wertherja«, tosvetne skrbi njegovega sina in uvod v zaton njunega rodu. Spomini dveh Valvasorjevih potomcev baronov Dienersperg s Celjskega. *Zgodovina za vse XVIII* (2011), št. 1, str. 15-67.
- Golec, Boris: Valvasorjev izvor, družina in mladost – stare neznanke v novi luči (1. del). *Kronika* 61 (2013), št. 1, str. 5-66; (2. del). *Kronika* 61 (2013), št. 2, str. 217-272.
- Golec, Boris: *Valvasorjeva hiša v Krškem – napačna in prava*. Ljubljana: Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, Kulturni dom Krško, enota Mestni muzej Krško, 2013.
- Golec, Boris: Valvasorjevo neznano potomstvo do današnjih dni (1. del). *Zgodovinski časopis* 62 (2008), št. 3-4, str. 351-383; (2. del). *Zgodovinski časopis* 65 (2011), št. 3-4, str. 292-373; (3. del). *Zgodovinski časopis* 66 (2012), št. 1-2, str. 46-114.
- Golec, Boris: Vojaška in častniška komponenta pri potomcih polihistorja Janeza Vajkarda Valvasorja (1641-1693) do danes. Zgodba neke razvejane slovensko-avstrijske plemiške rodbine. V: Mihelič, Darja (ur.) – Bizjak, Matjaž (ur.): *Vojaki iz slovenskega prostora na tujih tleh v preteklosti*. Ljubljana: Založba ZRC, Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, 2011, str. 205-242.
- *Grazer Geschäfts- und Adreß-Kalender für das Schaltjahr 1880*. Graz: Gutenberg, 1880.
- Gubo, Andras: *Geschichte der Stadt Cilli vom Ursprung bis auf die Gegenwart*. Graz : U. Mosers, 1909.
- Meixner, Adolf: 60 Jahre Fachgruppe für Entomologie des Naturwissenschaftlichen Vereines für Steiermark. *Mitteilungen des Naturwissenschaftlichen Vereines für Steiermark* 93 (1963), str. 25-26.
- *Mittheilungen des Naturwissenschaftlichen Vereines für Steiermark* I (1863).
- Moll, Helmut: Josef Ritter von Gadolla. V: Moll, Helmut (izd.): *Zeugen für Christus. Das deutsche Martyrologium des 20. Jahrhunderts. Sechste Auflage. Band I*. Paderborn et. al.: Schöningh Verlag, 2015, str. 199-203.
- Neunteufl, Walter: Dr. Bruno Brandstetter – 100 Jahre! *Blätter für Heimatkunde* 67 (1993), Heft 2, str. 134-135.

- Orožen, Janko: *Posestna in gradbena zgodovina Celja*. Celje: Ljudski odbor občine Celje, 1957.
- Orožen, Janko: *Zgodovina Celja in okolice. I. del. Od začetka do leta 1848*. Celje: Kulturna skupnost 1971.
- Posch, Fritz (izd.): *Gesamtinventar des Steiermärkischen Landesarchives* (Veröffentlichungen des Steiermärkischen Landesarchives, Band 1). Graz: Steiermärkisches Landesarchiv, 1959.
- Raschke, Helga: *Josef Ritter von Gadolla und die letzten Kriegstage in Gotha*. 1. Auflage. Gotha: Kurt Raschke, 2007.
- Schillinger, Christa: Die Familie Gadolla. V: Ehrlich, Egon: *Josef Ritter von Gadolla. Ein österreichisches Offiziersleben in der k. u. k. Armee, im Bundesheer und der Wehrmacht*. 2. verbesserte und erweiterte Auflage. Wien: Bundesministerium für Landesverteidigung, 2000, str. 1-7.
- Seher, Anton: *Zgodovina premogovnika Velenje. 2. knjiga*. Velenje: Premogovnik, 1998.
- Stopar, Ivan: *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Tretja knjiga. Spodnja Savinjska dolina*. Ljubljana: Park, Znanstveni tisk, 1992.
- Stopar, Ivan: *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Četrta knjiga. Med Solčavskim in Kobanskim*. Ljubljana : Viharnik, 1993.
- Stopar, Ivan: *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Peta knjiga. Med Kozjanskim in porečjem Save*. Ljubljana : Viharnik, 1993.
- Tanšek, Avgust: *Mozaik spominov*. Velenje: samozaložba, 2008.
- Vošnjak, Josip: *Spomini*. Ljubljana : Slovenska matica, 1982 (ponatis izdaje iz leta 1905).
- Witting, Joh. B.: *Steiermärkischer Adel*. Nürnberg 1919-1921. Ponatis v: *Die Wappen des Adels in Salzburg, Steiermark und Tirol* (1. Siebmacher's großes Wappenbuch, Band 28). Neustadt an der Aisch: Bauer & Raspe, 1979.
- Zahn, J. (osef) – Mell, Anton (izd.): *Kataloge des Steiermärkischen Landesarchives. I. Joanneumsarchiv. 1. Handschriften. Katalog der Handschriften*. Graz und Leipzig: Ullr. Moser's Buchhandlung, 1898.

ZUSAMMENFASSUNG

Landeskundler Franz Ritter von Gadolla (1797-1866), ein Nachkomme von Johann Weichard Valvasor und Schloßherr auf Thurn bei Skalis

Nur zwei von den bis heute ca. 250 Nachkommen des Krainer Polyhistor Johann Weichard Freiherr von Valvasor (1641-1693), beide geboren in der Zeitspanne eines knappen Jahrhunderts, widmeten sich mit ganzem Herzen der Vergangenheitsforschung und Heimatkunde. Das war außer dem Urururenkel des Polyhistor, dem untersteirischen Gutsbesitzer Franz Ritter von Gadolla (1797, Blagovna pri Šentjurju/Reifenstein bei St. Georgen – 1866, Graz), von dem in diesem Aufsatz die Rede ist, noch der Richter Dr. Bruno Brandstetter (1893-1994, Graz), der sich in der steirischen Landesgeschichtsschreibung einen Namen gemacht hat. Dieser siebenfache Urenkel Valvasors aus einem anderen Familienzweig hat nämlich – im Unterschied zu Gadolla – seine Forschungsergebnisse auch veröffentlicht. Außer den gemeinsamen Interessen und ihrer Mitgliedschaft im Historischen Verein für Steiermark verbindet diese beiden entfernten Verwandten auch der Umstand, dass sie Valvasors Werk gut kannten, und die Tatsache, dass keinem der beiden ihre Verwandtschaftsbeziehungen zu dem krainischen Polyhistor bekannt waren. Während der jüngere Brandstetter seine genealogische Beziehung zur Familie Valvasor nicht einmal ahnte, kam Franz Ritter von Gadolla zu dem Schluss, dass seine Ururgroßmutter vielleicht eine Enkelin Valvasors war, in Wirklichkeit handelte es sich bei ihr um dessen jüngste Tochter. Gadolla war zwar davon überzeugt, dass er die Liebe zur »vaterländischen Geschichte« von Valvasors Geschlecht geerbt hätte und ehrte den Polyhistor mit der Bezeichnung »der krainische Livius«.

Als Heimatkundler und -forscher ist Gadolla im slowenischen Raum völlig vergessen, weil er seine Werke – trotz Vorhaben – nie veröffentlichte, seine Handschriften blieben im Steiermärkischen Landesarchiv in Graz liegen. Er erforschte das weitere Umland von Celje/Cilli, insbesondere befasste er sich mit Schlössern, Genealogien und Topographien, wobei sein neulich entdecktes umfangreiches Handschriftenopus noch heute als brauchbare lokalgeschichtliche Quelle genutzt werden kann. Ritter von Gadolla kann nicht nur wegen seiner Abstammung, sondern vor allem wegen seiner Forschungsinteressen, -themen und -vorhaben mit Recht als der »kleine (unter) steirische Valvasor« des 19. Jahrhunderts bezeichnet werden.

Die Kindheit verbrachte er auf Schloss Blagovna/Reifenstein bei Celje/Cilli, von welchem aus sein 1784 geaderter Vater Johann Ritter von Gadolla

(1757-1832), ein Kaufmannssohn aus Graz, seine zwei vereinigten Grundherrschaften verwaltete. Franz war Johanns zweites und jüngstes Kind aus der Ehe mit Valvasors Ururenkelin Barbara – Babette, geborenen von Dienersperg (1772-1841), der Tochter des Besitzers der Herrschaft Dobrna/Neuhaus und des dortigen damals noch bescheidenen Thermalbades. Er wurde in ein Milieu hineingeboren, das für die Bildung eines jungen adeligen Gebildeten mehr als günstig war, war doch Vater Johann, Doktor der beiden Rechte, ein allseitig gebildeter Mann und eifriger Naturforscher aus Liebhaberei. In der Jugendzeit von Sohn Franz war bei der Familie Gadolla der steirisch-kärntnerische Dichter J. G. Fellingner als Erzieher angestellt, in den Jahren 1810-1812 hielt sich hier mehrmals Erzherzog Johann von Habsburg auf, der interessante Zeugnisse von Gadollas Elternhaus und dessen großem Geistesreichtum hinterließ. Im Hinblick auf die kostbare und große Bibliothek, die verschiedenen Sammlungen und Instrumente für wissenschaftliche Experimente nannte Franz Gadolla später Blagovna/Reifenstein mit Recht einen *Musensitz* und *Sitz der Wissenschaften*. Nach dem Gymnasialabschluss in Celje/Cilli beendete er sein Jurastudium an der *K. k. thesianischen Ritterakademie* in Wien, dann wirkte er zehn Jahre lang als Beamter (1821-1831) beim Kreisamt Celje/Cilli, zeigte jedoch geringes Interesse für die Beamtenstelle. Nach seines Vaters Tod (1832) erbte er nicht den ihm im ersten Testament zugedachten Anteil (zwei Drittel), sondern musste das hinterlassene Vermögen mit seiner Mutter und der einzigen Schwester teilen, wurde zum Erben der väterlichen Bibliothek und der Waffen- Gesteins- und Münzsammlungen. Nach Mutters Tod (1841) heirateten sowohl Franz als auch seine Schwester Wilhelmine nacheinander, beide bereits 47 Jahre alt, und teilten sich den Erlös aus den verkauften und stark verschuldeten Grundherrschaften (1844). Franz führte im selben Jahr die fast drei Jahrzehnte jüngere Kajetana Baronin von Adelstein (1826-1912) in Wien zum Altar. Sie war Tochter eines Generalmajors, eines angeheirateten Verwandten und Landsmanns Godallas. In den Jahren 1844-1845 kauften die Eheleute das Schloss Turn pri Šaleku/Thurn bei Skalis mit zwei dazugehörigen Grundherrschaften und ließen sich hier für anderhalb Jahrzehnte häuslich nieder. In dieser Landidylle, die jedoch ziemlich abgelegen war, und wo alle ihre sechs Kinder zur Welt kamen, schuf Franz den Großteil seines heimatkundlichen Opus. Als die Investition in den Grundbesitz nach der Grundentlastung immer unsicherer wurde, verkauften die Gadollas Schloss Thurn samt Restbesitz und übersiedelten im Jahr 1862 nach Graz, wo Franz vier Jahre später in seinem 69. Lebensjahr an der Tuberkulose starb.

Es liegt auf der Hand, dass sich Franz Ritter von Gadolla – anders als sein Vater – nicht von öffentlichen Angelegenheiten angezogen fühlte und sein

Amt im Staatsdienst so bald wie möglich aufgab, wenn auch um den Preis seiner Karriere und materiellen Sicherheit. Dafür maß er dem Fortschritt von Technik und Wissenschaft sehr große Bedeutung zu, ganz gleich, ob in der Naturwissenschaft oder der Humanistik. Sein großes Geschick manifestierte sich in technischen Verbesserungen und Umbauten seiner Schlösser, sein Können kam auch bei der Einführung von kleinen »Luxusanlagen«, in seinem »physikalischen Kabinett«, insbesondere aber in seinem historisch-topographischen Werk zum Ausdruck. Er war von praktischer und zugleich unpraktischer Natur, ein Träumer, andererseits ein großer Rationalist, vor allem aber ein fleißiger und beharrlicher wahrheitssuchender Mensch.

In seiner Thurner Periode widmete er sich mit Leib und Seele der »vaterlandischen Geschichte«, wurde 1854 Mitglied des Historischen Vereins für Steiermark und zwar als *Korrespondent für das Sanntthal und dessen Umgebung*. Das Vereinsarchiv in Graz belieferte er unermüdlich mit seinen Schriften, ohne bei strengen Rezensenten auf ein besonders günstiges Echo zu stoßen, dennoch war er bereit, sich belehren zu lassen und ihre Richtlinien zu beachten. Er reifte heran als Wissenschaftler und am Ende seines Lebens zeigte er einen deutlichen Fortschritt, doch im Vergleich zu seinem Urururgroßvater J. W. Valvasor konnte er seine Zeit nicht so rationell einteilen. An dieser fehlte es ihm einfach am Ende, als er seine langjährigen Pläne umsetzen wollte. So blieb seine Geschichte der Stadt Celje/Cilli ein Vorhaben, der Drucklegung am nächsten war höchstwahrscheinlich seine beinahe 500 Seiten umfassende bereits abgeschlossene *Topografie des Cillier Kreises* in sieben systematisch geordneten Handschriftenbänden. Gadollas umfangreiches topographisches heimatkundliches Werk hätte, wäre es herausgegeben worden, für den weiteren Cillier Raum noch heute eine ähnliche Bedeutung wie das von Schmutz und Janisch für die Steiermark. Da er seine Ergebnisse in Fachzeitschriften nicht veröffentlichte, wurde ihm bereits von Zeitgenossen keine entsprechende Aufmerksamkeit zuteil, und so blieb sein Opus bis heute unbemerkt und ungenutzt.

Gadollas Aufsätze, die er dem Historischen Verein schickte, und sein Nachlass (zum Teil auch nicht abgeschlossene Schriften und Notizen) bilden eine Sammlung von 56 Handschriften (abgesehen von der zu einem Manuskript zusammengefassten Korrespondenz), die in der Handschriftensammlung des Steiermärkischen Landesarchivs aufbewahrt werden. Dabei überrascht die Angabe, dass es sich um ca. 3.300 Textseiten handelt. Die Aufsätze lassen sich sechs Themenkreisen zuordnen: 1) Genealogien und Familiengeschichten von Adeligen, 2) die Grafen von Cilli, 3) historisch-topographische Darstellungen von Schlössern des Cillier Kreises, 4) historisch-topographische

Darstellung der Stadt Celje/Cilli, 5) historisch-topographische Darstellung der Kirche im Cillier Kreis und 6) topographische, naturwissenschaftliche, geographische und montanistische Darstellung des Cillier Kreises.

In Gadollas historiographischen und topographischen Werken, sowohl populärwissenschaftlichen als auch wissenschaftlichen Charakters, kommt die naturwissenschaftliche Rationalität und Experimentierfreude zum Ausdruck – all das konnte er von frühester Kindheit an bei seinem Vater abschauen. Jede Behauptung versuchte er durch Quellen aus erster Hand oder, wie er schrieb, aus »Originalurkunden« zu verifizieren. Er war ein strenger Richter, der sich auf keinen Fall mit Vermutungen und Einbildungen zufrieden gab. Auch in Volkssagen und etymologischen Deutungen suchte er nach historischen Tatsachen. Als Historiker ließ er in konzeptueller Hinsicht zu wünschen übrig, gab er doch der Chronologie den absoluten Vorrang und neigte dazu, ziemlich unterschiedliche Themenkreise miteinander in Verbindung zu bringen. Ebenso bedenkenlos stürzte er sich, ob sinnvoll oder nicht, in Kritik und Polemik – entsprechend dem Leitsatz, so viel wie möglich aussagen und immer Unwahrheit anprangern, ganz gleich, von wem diese geäußert wurde, sei es von einem mittelalterlichen Chronisten, einem neuzeitlichen Geschichtsschreiber oder einem zeitgenössischen Literaten oder Publizisten. Da er ein exakter Mensch mit naturwissenschaftlicher Erfahrung war, schnitt er auch in seiner Rolle als Historiker in ortsgeschichtlichen auf Originalquellen beruhenden Darstellungen am besten ab. Kostbar sind seine Erinnerungsbilder, obwohl er ziemlich wortkarg über Menschen, Ortschaften, Häuser, Bergwerke oder Ereignisse berichtet. Vor allem hatte er seiner Beharrlichkeit zu verdanken, dass er als Topograph und Heimatkundler Fortschritte machte und schließlich in diesen Bereichen sein eigentliches wissenschaftliches Forschungsgebiet fand.

Das Werk Franz Ritters von Gadolla zeugt von seinen beiden tiefverwurzelten Lebensidealen: von seiner Bindung an die engere Heimat Untersteiermark und von seiner unermüdlichen Suche nach wissenschaftlicher Wahrheit. Nicht wenig von dem einen sowie dem anderen Charakterzug trifft man auch bei einigen seiner verstorbenen oder noch lebenden Nachkommen an. So hat eben Gadollas Urenkel Oberst Egon Ehrlich (1931, Graz) aus Wien am Ende des 20. Jahrhunderts im Steiermärkischen Landesarchiv in Graz das umfangreiche heimatkundliche Opus des Urgroßvaters wiederentdeckt.

RAZLAGA PREVODA

Lado Panko

Lado Planko

PREVAJANJU GADOLLOVIH BESEDIL NA ROB

Prevajalec se ob tekstu, kakršen je Gadollov, sreča z vrsto nepričakovanih in ne-navadnih, včasih tudi nerazumljivih primerov, kar za skoraj 200 let star jezik ni nič čudnega. Upam, da so vsi, tudi neobičajni primeri vsaj zadovoljivo rešeni, pri čemer se moram za pomoč in več kot samo dobro sodelovanje zahvaliti transkriptorju, Petru Zimmermannu, ki je že pred mojim sodelovanjem opravil ogromen posel. Nekaterih, predvsem pogojno (ne)razumljivih mest sva se lotila večkrat, kar je vključevalo tudi ponovno preverjanje rokopisa, vse dokler se niso stvari izkristalizirale v najbolj verjetno verzijo. Ponekod je bilo kljub temu praktično nemogoče zagotoviti prevod brez ostanka, to je izključiti vse možnosti vzporednih rešitev.

Miselni distanci do sredi 19. stoletja nastalih opisov (nekateri deli besedila so še starejši) daje dodatno težo dejstvo, da se je v teh 170 letih zgodilo več družbenih in ekonomskih rezov, katerih posledica je bilo izginotje določenih pojmov in pojav novih: odprava tlačanstva in industrializacija, upravne in družbenopolitične, pozneje še ozemeljske spremembe itd. Vrsto pojmov, ki so bili v času nastajanja besedila v vsakodnevni rabi in bralcu še razumljivi po sebi, je danes treba razložiti, če nisi ravno zgodovinar, najprej samemu sebi. Po drugi strani je slovenščina kot pravni, upravni itd. jezik šele začenjala nastajati, temu primerno skromno je število uporabnih referenčnih del: Cigaletov slovar (Matej Cigale: *Deutsch-slovenisches Woerterbuch*. Ljubljana, 1860) je častna izjema.

V anekdotično ilustracijo razmer, v katerih so opisi nastajali, pa tudi zavoljo bežne omembe Gadollove fizične osebe naj spomnim na opis srečanja med Gadollo in Josipom Vošnjakom, kot ga je slednji zabeležil v svojih spominih:¹

»Šoštanjčani so seveda l. 1848. tudi imeli svojo »Nationalgarde« [narodno stražo]. Bilo jih je kakih 30. Za stotnika so si izvolili graščaka barona Gadolla v Turnu, lajtenant pa je bil naš oče, ki si je kupil sabljo, katero še hrani brat Mihael. Sablja ima vgraviran napis: »Zur Erinnerung an den 13., 14. und 15. Maerz 1848« [V spomin

¹ Josip Vošnjak: *Spomini*. Slovenska matica: Ljubljana, 1982, str. 29–30. Oglati oklepaji so v izvirniku.

na 13., 14. in 15. marec 1848.] Ko se je deputacija na dveh lestvičnih vozovih peljala v Turn, da naznani baronu njegovo izvolitev, smo se tudi študentje spravili na vozove. V Turnu je bilo prav veselo, vino je teklo in to je bila glavna stvar pri »Nationalgarde«. Gadolla, droben možiček, se je zahvalil za izkazano mu čast, pa nisem videl, da bi kedaj bil prišel v Šoštanj izvrševat svoje poveljništvo.

Ko smo se domov vračali, so ga nacionalgardisti že imeli tako pod kapo, da smo med potom enega izgubili: zdrknil je z voza in v jarku tik ceste obležal. Šele v Šoštanju smo zapazili, da ni korporala Jelenca. Začeli so klicati: »Jelenc, Jelenc, kje si?« A Jelenc jih ni slišal, spal je mirno v jarku, daleč zunaj trga in domov prikobacal šele proti jutru.»

.....

Gadollov jezik doživljamo danes kot neskrben, neobičajen, celo samovoljen, k čemur prispevajo mdr. pogosta uporaba pogovornega jezika, nedoslednost, neizenačenost jezikovnih ravni ipd. Tekst na več mestih zdrsne v torzo, na raven zabeležke, skice, ne da bi bila sprememba napovedana oz. označena. Tudi njegov pravopis pogosto odstopa od norme, kar skupaj s samosvojo pisavo berljivost besedila precej otežuje. Večino pravopisnih, slovničnih in stilističnih posebnosti je bilo treba v prevodu ublažiti do te mere, da je tekst (p)ostal berljiv in razumljiv, vendar ga nisem želel preliti v povsem brezhiben, tekoč sodobni jezik. Na mestih, kjer to prehodnosti besedila ni prehudo prizadelo, sem skušal ohraniti ali vsaj evocirati Gadollov – zastarel in neorganiziran, pa vendar značilen in zato pozornosti vreden – način izražanja. Če naj prevod opredelim s pomočjo obrabljene rekle o prevodih, ki da so bodisi zvesti bodisi lepi, je v tem kontekstu lažje pogrešati lepoto kot zvestobo. Prav tako se mi je zdelo umestno ohraniti nerodne, celo ponesrečene, zato pa na neki drugi ravni zgovorne stavčne konstrukcije, kjer je npr. iz poteka razvidno, da je avtor začel stavek z določeno mislijo, pa si je vmes premislil ter stavek končal drugače in drugje, kot je prvotno nameraval. O razlogih za tovrstne miselne preskoke lahko seveda samo ugibamo.

Jasno je, da tako skiciran prevodni koncept v celoti nujno živi od nedoslednosti, v posameznih primerih tudi od pridihnjene subjektivnosti; edino vodilo, ki ti pri tem ostane, še najbolj opiše izraz *občutek za jezik*.

.....

Bralcu bo, upam, pri branju v pomoč še teh nekaj konkretnih napotkov in pojasnil. Posebnost nemščine so **preglašeni samoglasniki**: ö, ä, ü, ki se lahko, da zgodba ne bo preveč dolgočasna, pišejo tudi oe, ae in ue in se tako, namreč nekje vmes med obema glasovoma, tudi izgovarjajo (npr. *Einöd* ali *Einoed*, nem. ime gradu Socka). Druga posebnost je ostri ß (npr. *Rußenstein*), ki se lahko piše tudi kot ss (*Russenstein*). Zapisi obeh vrst so načeloma enakovredni.

Odstavki so silom prilik prevajalčevi, potem pa urednikovi, saj je besedilo v izvirniku preveč razdrobljeno, oblikovno neprimerno in nepregledno. Vrstice s po 40 ali manj črkami bi knjigo spremenile v ozek, zato pa toliko daljši – beri: debelejši – trak. Kljub temu sem se skušal držati izvirnika, kolikor je pač šlo, tako da sem npr. tiste sezname, ki jih je Gadolla zapisal kot sezname, se pravi vsako postavko v svojo vrstico, take tudi pustil, druge, ki jih je oblikoval kot normalen tekst, pa pustil v tej obliki. Miselne reze, odmore ipd. je Gadolla večkrat uvajal s pomišljaji, ki bi pogojno lahko služili kot pomoč pri oblikovanju odstavkov, vendar nastopajo precej nesistematično – ponekod kar naprej, drugje spet redko ali sploh ne –, tako da so v ta namen samo pogojno uporabni.

Oglati oklepaji so namenjeni dopolnitvam (npr. *gl.[ej]* namesto *gl.*), komentarjem transkriptorja oz. prevajalca ali navedbi vira: kar je v oglatem oklepaju, v nobenem primeru ni besedilo izvirnika. Nedosledno uporabo drugih oklepajev v transkribiranem besedilu (npr. vhodni poševni, izhodni okrogli ipd.) sem zaradi boljše jasnosti poenotil praviloma v dva okrogla oklepaja. Tudi opombe pod črto so deloma transkriptorjeve, deloma prevajalčeve, deloma urednikove.

Nemško besedo *Herrschaft*, Gadolla jo piše praviloma s kratico *Hft.* (s piko ali brez nje), prevajam z *gosposočina*, prav tako možno *gospostvo* se mi zdi zaradi abstraktnega, filozofskega podtona slabša izbira. Latinsko vzporednico z istim pomenom *dominium* sem prenesel kot *dominij*. Podobno sem skušal ohraniti dvojnost nemškega in latinskega izraza za *pogodbo*, ki jo označujeta tako nemški *Vertrag* kot iz latinščine izvirajoči *Kontrakt* ali *Contrakt*.

Splošna značilnost v tistem času zapisanih besedil so različne verzije zapisov imen, bralca naj to ne zmede.

Pri slovenjenju **osebnih imen** sem bil v dilemi, kaj sloveniti in kako oz. česa ne. Načeloma se osebnih imen ne prevaja, ne le zaradi posega v integriteto oseb, ampak tudi zato ne, ker bi s tem lahko povzročili pravo zmešnjavo. Predvsem zahvaljujoč argumentu, da so v besedilih nastopajoče zgodovinske osebnosti tudi del slovenske tradicije in zgodovine, sem se potem vendarle odločil za že uveljavljeno slovenjenje – prevajanje to pravzaprav ni – njihovih osebnih imen, kjer je to mogoče: namesto *Georga Jurij*, namesto *Johanna Janez* itd. Imena *Hans* nisem

slovenil, vsaj na Štajerskem je po moje tako razširjeno, da ga več ne čutimo kot nemškega. Težavo predstavljajo nemška imena, ki v slovenščini nimajo ekvivalentov, npr. *Engelschalk* (z dobesednim pomenom *angelski navihanec oz. pavliha*), *Ehrenreich* ali *Joachim*. Fonetični zapisi – tudi nemških – imen so sicer skladni z duhom dvomljive jezikovne mode zadnjih dvajsetih let, ko se trudimo zabrisati etimološko naravo slovenščine in zapis približujemo srbskemu načelu *Piši kao što govoriš*, vendar se mi zdi v takšnih primerih bolje obdržati ali vsaj omeniti original in po potrebi bralcu pomagati pri izgovorjavi.

Priimkov načeloma nisem slovenil razen v nekaj primerih, kjer je skozi nemški zapis takorekoč silil slovenski 'izvirnik': Jugolič, Ramšak ipd. Partikel *von* (včasih tudi *von und zu* ali *auf*, slov. hkrati pl. in od) v pomenu *plemeniti* sem praviloma izpuščal: če se družinsko ime uvede s plemiškim nazivom, npr. *Freiherr (von ...)*, kar da v slovenščini *baron (...ski)*, je informacija o plemiškem poreklu že prisotna, do celote izvirnika manjka samo še topografski sklic. *Von* ima namreč dvojno funkcijo, sporoča tudi krajevni sklic.

Imen gradov prav tako nisem zapisoval fonetično, koristneje, do bralca bolj pošteno, pa tudi temu istemu bralcu v pomoč se mi zdi navesti obe imeni, slovensko in nemško (npr. *Dobrova/Gutenhard* ali *Schwarzenstein/Gradič*), ali pa grad vsaj dvojezično uvesti, če že stalna uporaba dveh imen postane prenaporna. Izjeme so imena, ki so se že tako udomačila, da jih ne čutimo več kot nemška, npr. *Šoštanj* ali *Pilstanj*, oziroma imena gradov, za katere ni avtohtonih slovenskih imen, pa zanje obstajajo samo prevzeta in prilagojena nemška imena: *Forhtenek*, *Gutenpihl* itd. (ime Ravne, ki ga sicer srečamo, bi naj označevalo oba, torej dva različna gradova, tako da ga je po mojem mnenju bolje uporabljati samo za poimenovanje naselja oz. širšega območja). V primerih, kjer je šlo npr. za jezikovne sorodnosti imen (*Gutenhard* – *Gutenpihl* ipd.), sem – da se osnovna misel ne bi izgubila – imena seveda pustil v izvirniku.

Še zadnje vprašanje: **v Velenju** ali **na Velenju**? Za sporočilo o nekom, ki se je nahajal na gradu, ali o nečem, kar se je tam zgodilo, je edino možen predlog *na* – kot pač rečemo "*na gradu*": *na Turnu*, *na Helfenbergu* itd., torej tudi *na Velenju*, *na Šoštanju*, čeprav nam danes to zveni nenavadno. Ko gre pa za kraj in ne za grad, je pa še naprej edino pravi predlog *v* – *v Velenju* ali *v Šoštanju*.

Še to: prvi dve fazi teksta sta v ilustracijo predstavljeni na sosednjih straneh, levi stolpec je rokopis, desni transkripcija.

Röß muß den Patriarchen von Aquileja
 geschrieben, ich kann nicht meinen
 Wunsch wiederholen, von dort her eine
 Aufklärung zu erhalten, wo wir dann
 die Geschichte der Burgen im Schallthale
 viel vollständiger liefern könnten.
 Bezüglich Forchtenegg verweise ich ganz auf
 das, was Schmutz hierüber sagt, mehr weiß
 ich nicht, nur finde ich nirgend, daß sich
 die Rueß irgentwo als Herrn von
 Forchtenek, sondern stets nur von und
zu Wiederdrieß geschrieben hätten,
 wie man in den beytm Gut Wiederdrieß an-
geführten Urkunden ließt. Hätte ihnen
 Forchtenegg gehört, ich glaube, sie würden
 gewiß dieses erwähnt, und sich z.B. Carl
Christan Rueß von und zu Wiederdrieß
und auf Forchtenegg unterfertigt haben,
oder schriftlich genannt worden seyn. Jedoch
 habe ich keinen Schirmbrief von dieser
 Familie, oder überhaupt von Forchtenegg aus
 datirt, je gesehen, (außer einen von Bayer
in der neuen Zeit --) es werden auch schwerlich
 solche existiren (höchstens wo einen Bauern
) nachdem vor nicht 100 Jahren (wie die
 Leute sagen --) die alte Herrschaft Schönstein,

Schloß muß den Patriarchen von Aquileja
 gehört haben, ich kann nur meinen
 Wunsch wiederholen, von dort her eine
 Aufklärung zu erhalten, wo wir dann
 die Geschichte der Burgen im Schallthale
 viel vollständiger liefern könnten.
 Bezüglich Forchtenegg verweise ich ganz auf
 das, was Schmutz hierüber sagt, mehr weiß
 ich nicht, nur finde ich nirgend, daß sich
 die Rueß irgentwo als Herrn von
 Forchtenek, sondern stets nur von und
zu Wiederdrieß geschrieben hätten,
 wie man in den beytm Gut Wiederdrieß an-
geführten Urkunden ließt. Hätte ihnen
 Forchtenegg gehört, ich glaube, sie würden
 gewiß dieses erwähnt, und sich z.B. Carl
Christan Rueß von und zu Wiederdrieß
und auf Forchtenegg unterfertigt haben,
oder schriftlich genannt worden seyn. Jedoch
 habe ich keinen Schirmbrief von dieser
 Familie, oder überhaupt von Forchtenegg aus
 datirt, je gesehen, (außer einen von Bayer
in der neuen Zeit --) es werden auch schwerlich
 solche existiren (höchstens wo einen Bauern
) nachdem vor nicht 100 Jahren (wie die
 Leute sagen --) die alte Herrschaft Schönstein,

Franz vitez Gadolla

PRISPEVKI K TOPOGRAFIJI IN ZGODOVINI NEKATERIH GRADOV IN DVORCEV V CELJSKEM OKROŽJU

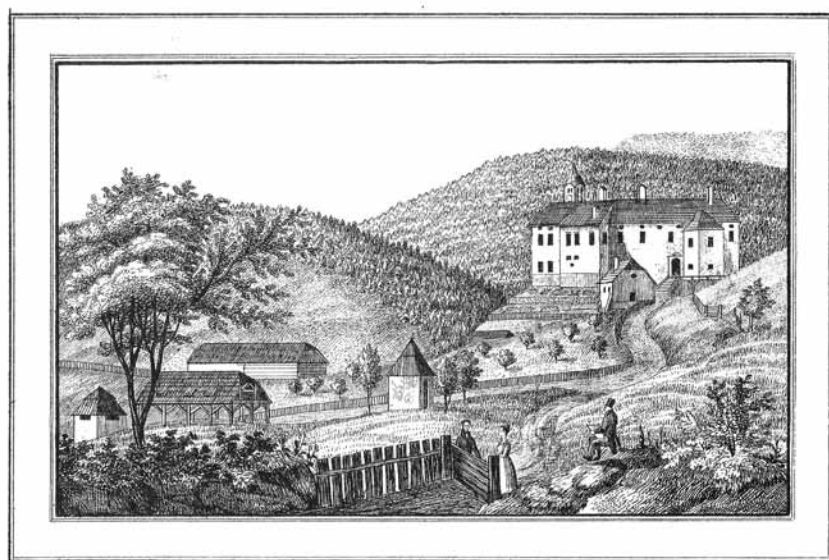
Kritično presojeno in preiskano.

*Uporabljeno je originalno gradivo Franca Gadolle, ki ga hrani
Steiermärkisches Landesarchiv Graz, Avstrija*

Transkripcija Peter Zimmermann

Prevod Lado Planko

Opombe Peter Zimmermann, Lado Planko in Tone Ravnikar

Gezeichnet v. J. C. Gmayer, Aed.

Ansicht des herrschaftlichen *Schloßes Thurn im Schallthale*
dem Herrn Nidas Franz del Negro, gehörig.
Zieller Kupfer

Thurn

Beyträge
zur Topografie und Geschichte
einiger Schlößer und Burgen
im Cillier Kreise. Kritisch beur-
theilt und untersucht

a

[I.] Das Bergschloß Thurn im
Schallthale.

Vorwort

Man ist heut zu Tage mit der
Geschichte eines Schloßes bald fer-
tig, d.h. man schreibt alles hin, was
man nur irgentwo hört, und auf-
sammelt, nennt Familien als Eigen-
thümer eines Schloßes, die selbes nie
besessen haben, oder verkehrt zum
Wenigsten ihre Taufnahmen, und
kömmt dann Jemand, der uns mit
der halspeinlichen Frage, ob wir
wohl uns getrauen durch wahre
authentische Belege das Gesagte
beweisen zu können, auf dem
Leibe rückt, so wissen wir nicht wo
aus, entschuldigen uns mit dem
von bloßem Hörensagen Erfahrenen,

welches in den meisten Fällen nicht viel
gilt, sehr vorsichtig geprüft, und scharf
mit andern Beweisen, als Original-Ur-
kunden, Inschriften u.s.w. verglichen
werden muß, bevor man ein Urtheil
fällen kann und darf. – Dem eigent-
lichen Geschichtsforscher, d.h. demje-
nigen, welchem es daran liegt, nur
dasjenige von einem Schloße zu er-
fahren, was sich in der Wirklichkeit zuge-
tragen, wer es in den frühern Zei-
ten besessen, und welche Schicksalle sel-
bes erlebt hat, ist mit solchen un-
wahren Angaben, und Erdichtungen
gar nichts geholfen, ja für die
Geschichte ist es besser, lieber gar
nichts zu liefern, als etwas falsches,
wenn es auch noch so schön beschrieben
und ziemlich herausgeputzt ist. – Schreibt
man nur den Roman von einem
Schloß oder deren Besitzer, wie z.B.
vom Jungfraunsprung bey Gösting,
oder die Leidensgeschichte der
Gemahlinn des Grafen Friedrich v. Cilli,
so nimmt man es mit der Wahr-
heit nicht so genau, allein ganz eine
andere Sache ist es, so bald man eine
Geschichte verfassen will, wo man es

...

Grad Turn v Šaleški dolini¹

Predgovor

Z zgodovino kakšnega gradu se dandanašnji opravi na hitro, tj. zapiše se vse, kar človek po naključju kje sliši in nabere, za lastnike gradu se naredi družino, ki gradu nikoli ni imela v lasti, ali pa se vsaj popačijo osebna imena in ko se nas potem loti nekdo z do vratu zoprnim vprašanjem, ali lahko z resničnimi avtentičnimi dokazili dokažemo, kar smo trdili, ne vemo kam in kako, se izmotavamo s tistim, kar smo neke slišali, kar pa največkrat ne velja prav dosti, zelo previdno preverjeno² in natančno z drugimi dokazi, ko[t] je treba primerjati z originalnimi dokumenti, zapisi itd., predno si zmoremo in smemo ustvariti sodbo. Pravemu zgodovinarju, tj. tistemu, ki mu je do tega, da o kakšnem gradu izve samo tisto, kar se je v resnici zgodilo, kdo ga je nekoč imel v lasti in kakšno usodo je doživljal, se s takimi neresničnimi podatki in izmišljijami sploh ne pomaga, ja, za zgodovino je bolje ne povedati nič kot povedati kaj napačnega, pa naj bo še tako lepo opisano in precej olepšano. Če pišeš roman o kakšnem gradu ali o njegovih lastnikih, kot npr. o deviškem skoku pri Göstingu³ ali zgodbo o trpljenju soproge grofa Friderika Celjskega, resnice pač ne jemlješ tako natančno, nekaj čisto drugega pa je, ko hočeš zapisati zgodovino, pri kateri si si zadal cilj, da boš pripovedoval samo tisto, kar se da le z avtentičnimi listinami z gotovostjo dokazati. Kako nepopolno bo pri tako strogi nameri uspela (posebno kronološka) zgodovina gradov, lahko najbolje oceni nekdo, ki se je sam preizkusil v tem poslu, posebno ker o gradovih, ki so prišli v roke zakupnikov ali takšnih lastnikov, ki ne razumejo, kako naj bi skrbeli za nekaj, kar se je zgodilo pred stoletji, ali kdo je takrat imel v lasti gosposčino in ki k temu vsakega takšnega raziskovalca gledajo s sočutjem in skomigovaje z rameni, prav kot bi tej obžalovanja

¹ Gadolla uporablja za Turn izraz *Bergschloss*, kar bi bilo v dobesednem prevodu *gorski grad*, Wolf-Cigaletov slovar (Deutsch-Slowenisches Woerterbuch, Ljubljana, 1860), izraz prevaja z *grad na gori*. Prilastek je v zvezi z lego na strmi, previsni skali, ki je danes z južne strani sicer ni več videti, opazna pa je s severne strani, koder naj bi bil preko dviznega mostu tudi prvotni dostop.

² Gadolla se večkrat zgodi, da – verjetno v ihti pisanja – izgubi pregled nad stavkom.

³ Zgodba o nesrečnem koncu Anne Wulfing Gösting (Gösting leži na zahodnem robu Gradca) se je zgodila 7. avgusta 1260, v njej pa je dekle v dvoboju konkurentov za njeno roko, ki ga je pripravil njen oče, izgubilo ljubega in v obupu skočilo z visoke skale v Muro, ob pogledu na njeno truplo pa se je zgrudil še oče sam. Prim. Kumar: *Mahlerische Streifzuege in den Umgebungen der Hauptstadt Graz*, Graz 1815, in http://www.sagen.at/texte/sagen/oesterreich/steiermark/div/Jungfernsprung_Goesting.html na dan 16. 1. 2014.

vredni obsedenosti [želeli izraziti] iskreno [prečrtano] obžalovanje.⁴ [prečrtano] V tem tiči tudi glavni razlog, zaradi česar je v celj. [skem] okrožju tako težko nastopiti s kakovostno in popolno zgodovino naših gradov in dvorcev. Večina njih prehaja iz rok plemiških družin, ki jim je še bilo do starih listin, ki so oživljale nekdanji sijaj, v roke zakupnikov ali takšnih lastnikov, ki za te dokumente ne čutijo nobenega zanimanja, jih kot neuporabno, vnapotno šaro mečejo stran, zažigajo, prodajajo za par grošev ali pa prepuščajo mišim in podganam v uničenje in razdejanje.

S tem, ko lahko pri nas vsakdo kupi gosposčino in uživa v nje posesti, je bil sklenjen tudi propad starih listin in regesterijev⁵, z njim pa tudi vzeta možnost za zapis popolne zgodovine gradov. Preostane nam torej samo bodisi nič ne pisati bodisi, če hoče človek ostati zvest svoji nameri, da bo govoril samo resnico, zapisati nekaj nepopolnega, dokler se sčasoma, samo da se podatki odkrijejo, [prečrtano] manjkajočega ne dopolni in pozneje izpopolni. In vendar je še zmeraj bolje zapisati kaj nepopolnega kot kaj neresničnega, s čimer bi se delali norca iz zgodovine, pa čeprav bi bilo to neresnično preoblečeno v še tako lepo obliko, ostaja vedno laž, ki mora zgroziti raziskovalca zgodovine. O gosposčini Turn se pripoveduje, da naj bi nekoč bila lovski gradič Celjskih grofov, in obstaja več razlogov, ki bi znali upravičiti to trditev, tudi se govori, da so ji gospodje Turnski utemeljili svoje ime, torej bi lahko kar na ta način začel zgodovino gradu[:]. »Zgradil ga je Oto Turnski I[eta] 1275, ki je, kot se bere v zelo starih, na gosposčini Gornji Grad nahajajočih se spisih, škalski cerkvi (ki je tudi sodila pod Gornji Grad, [prečrtano] pod katere župnijo spada ta gosposčina in [kamor] je tudi zmeraj spadala, manj kot četrta ure oddaljena od Turna) podaril eno hubo. Potem so sledili Gundaker, Hartmund, Engelschalk [izg. Engelšalk] in Gunzel, vsi vitezi Turnski v posesti gradu. Pozneje je postal, kot gradovi Šoštanj, Ekenstein, Forhtenek v Šaleški dolini, pa Helfenberg itd. last grofov Celjskih, ki so ga, obkroženega od gozdov na vznožju planine in v samotni divjini, zelo primerne za lovski grad, tako tudi uporabljali itd. Toda če želim pisati kritično zgodovino, se bom varoval takšnih trditev, dokler jih ne morem preveriti. Pač pa moram [prečrtano] pretehtati razloge za in proti in jih šele potem objaviti v ocenjevanje, ali jim lahko verjamemo ali ne. Za zgodovinopisca bi bilo mnogo prijetneje in lažje, ko bi bili ti podatki resnični in na podlagi listin

⁴ Manjkajoči povedek s predmetom, domnevno *želeli izraziti*, je v ogletem oklepaju.

⁵ *Regest* (iz lat. *res gestae*, opravljene stvari) označuje v zgodovinski znanosti izveček iz pravno pomembnih vsebin iz srednjeveških in zgodnje novoveških listin.

zanesljivi, lahko bi brez premora nadaljeval s pripovedjo, namesto da sme in more zdaj slišano samo kombinirati in kritizirati. Škoda, da je bilo za zgodovino gradov in dvorcev v naši domovini opravljenega tako malo dokončanega, dela, ki bi nam to lahko boljše pojasnila, so pomanjkljiva in zelo redka in kakorkoli že gre mnogo zaslug Historično-topografskemu Lexiconu g[ospoda] Karla Schmutza,⁶ se vendarle ni bilo mogoče izogniti mnogim pomotam, kar priznava avtor sam in mora potrditi vsakdo, ki se poskusi v tem poslu. Če nisi v stanju povedati kaj smiselnega[,] popolnega o konkretnem gradu, potem toliko manj o toliko stotinah, kjer povsod manjka virov. Sicer poziva g[ospod] pisec sam povsod, da mu popravljamo napake. Sčasoma nameravam spisati zgodovino 16 gradov in dvorcev (za kar sem gradivo že zbiral), vendar moram, da bi ostal strogo zvest svojemu načelu in pisal samo resnico, zarisati svoj način pisanja. Namreč tam, kjer ostanem brez vseh resničnih dokazil, moram kombinirati, to, kar je npr. mogoče brati v drugih delih, primerjati s svojim mnenjem in videnjem, preveriti, in potem pogosto prideš do resnice. Tak primer se je zgodil tudi tu pri Turnu. Z lastniki te gosposčine od l[eta] 1621 do 1847 sem si čisto na jasnem in lahko samo s pomočjo izvirnih listin vsakomur strogo dokažem resničnost svojih navedb, samo pred letom 1600 (1500) je najprej izgledalo slabo, potem pa mi je kombiniranje zelo koristilo. Schmutz pravi v svojem dragocenem Lexiconu pri članku »Herič, vitezi, potem baroni so v c.[eljskem] o.[krožju] [prečrtano] imeli v lasti posestva (katera, ni rečeno) potem 9 hub v fari Šoštanj pri Lokovici.«

Vendar pa ima gosposčina Turn še dandanašnji v Lokovici podložnike in viničarje,⁷ zato me je takoj obsedla misel, če ni ta gosposčina [izbrisano] bila last te družine [Herič]. Po mnogo brskanja po starih pisanjih sem res odkril, da je bil plemeniti gospod Bartolomej Herič Turnski in Paškograj-ski torej lastnik te gosposčine v letu 1596. Kaj sem sklepal iz okoliščine, da je bil baron Maks[imilijan] Herič zadnji svojega rodu in v sorodu z družino Gabelkhofen (lastniki gosposčine Turn od približno 1630), bom obširno razložil pozneje. Viri, iz katerih je treba črpati, da bi zapisali resnično zgodovino gradu, so[:]

- a** izvirni dokumenti vseh vrst kot posebno kupna in zaščitna pisma, pogodbe, inventarji, cenitve, fuzije [združevanja], reverzi [zadolžnice], instrumenti [sredstva], urbarji [popisi posesti oz. zalog], regesteriji,

⁶ Carl Schmutz: *Historisch Topographisches Lexicon von Steyermark*, 4 zvezki; Andreas Kienreich: Graz 1822-23; v nadaljevanju *Lexicon*.

⁷ V izvirniku *Bergholden*.

lovske, deželnosodne pravde in druga prerekanja itd⁸[.,] fevdna pisma itd[.,]

- b** napisi, ki so jih večinoma vklesali po končani vgradnji novih vrat, hodnikov, kapel ali drugih delov zgradb.
- c** spomeniki, nagrobni napisi v bližnjih cerkvah – kot tudi knjige rojstev, porok in smrti.
- d** ljudske sage – pripovedke
- e** sledovi požara ali drugega uničevanja in sprememb na zgradbah.
- f** zbirka vsega tistega, kar je bilo o tem rečenega in zapisanega v drugih delih, kar je potem treba primerjati in preverjati z drugimi viri.

Vse navedene in gosposčino Turn zadevajoče zgodovinske pripomočke nameravamo preiskati, podrobno pregledati in rezultat tega zapisati kot resnično in nepotvorbno.

a

Izvirni dokumenti

Upoštevač okoliščino, da je bila gosposčina Turn več kot 30 let v zaku-pu, obstaja [tu] presenetljiva količina starih pisanj. Med njimi so neka-tera za zgodovino gradov v Šaleški dolini zelo pomembna. Vzrok, zaradi katerega se je tu zbralo veliko pisanj, pa se skriva v tem, da so včasih v vsaki četrti Štajerske obstajali zaporni in inventurni komisariji, ki so jih takoj, ko je umrl kak plemeniti lastnik gosposčine ali posestva (in takrat drugačnih lastnikov skorajda ni bilo), z deželnega skrbništva s posebnim pisanjem napotili namestit zaporo, sestavit inventar, ocenit, kar se je na-šlo itd., in potem o tem spisat poročilo. V tem zapisanem inventarju je zmeraj natančen popis vseh najdenih pisanj in listin, posebno kadar je šlo za kupoprodajne pogodbe, urbarje, zakupne pogodbe itd, [ki] o nekda-njih lastnikih gradov veliko pojasnijo. A ker je bil lastnik gosposčine Turn baron Janez Jožef Gabelkhofen[,], gospodar na Turnu, Gorici in Helfen-bergu[,], tak zapriseženi zaporni komisar v četrti Celje od l[eta] 1703 do 1740 z naslovom »slavnih deželnih stanov Štajerske zapriseženi stvarni⁹ komisar v četrti Celje«.» Kadarkoli se je torej lotil inventure, je tu v uradu

⁸ V izvirniku *etc.*

⁹ *Stvarni* od *stvar*, -i.

ostal prepis (ali pa izvirnik sam), v čemer sem našel veliko uporabnega za svojo zgodovino gradov. Tako sem tu našel npr. inventar gosposčine Schwarzenstein z dne 12. febr.[uarja] 1730, ki ga je sestavil omenjeni stvarni komisar po smrti »nekdanje rajne soproge, visokorodne in blagorodne gospe grofice Marije Rozine Geisrukh[«], rojene grofice Schrottenbach, na omenjeni gosposčini, kjer so v seznamu pisanj navedene tudi prastare kupne pogodbe, ki segajo do družine Trebnik. Vendar se tu ne nahajajo samo takšna inventurna poročila, ki jih je sestavil in podpisal imenovani zaporni komisar baron Janez Gabelkhofen, pač pa tudi od drugih zapornih komisarjev, kjer ne razumem, kako so se znašla v uradu gosposčine Turn.

Tako n.pr. inventar po smrti blagorodnega gospoda Karla Kristijana Russa Russensteinskega z Vodriža, ki se je poslovil leta 1689 v svojem vrtu v Gradcu in ki sta ga sestavila 2 ocenjevalna komisarja Wolf Ferdinand Adl Adlsteinski in Zaharija Bogoljub Webersberski. V popisu najdenih pisanj sem našel pod post.[avko] št. 82 za zgodovino Turna zelo pomemben dokument, iz katerega je mogoče razbrati, da je to gosposčino posedovala tudi družina Langenmantl, kar trdi tudi Schmutz v svojem Lexiconu v članku »Langenmantl[«, zv. 2, str. 363], čeprav z zmotno navedbo letnice, kajti to, kdo je bil okoli leta 1760-1764 lastnik Turna (gl[ej] spodaj), lahko dokažem z 10-12 izvirnimi dokumenti. Gospoda Franc Adam in Hans Viljem Langenmantel kot tudi Marija Salome se pojavi[jo] že kakih sto let prej kot v Lexiconu omenjeni Kajetan Langenmantl, ki je posedoval na Turnu.

Dalje leži tu inventar po Juriju Rammschüsslu v Šeneku/Schoeneggu, kjer pa manjkata začetek in konec in ki je med najstarejšimi pisanji tukaj. Škoda, da ni mogoče najti letnice.¹⁰ Potem inventar po gospodu baronu Gabelhofnu z Vodriža[,] tudi brez datuma. Inventar po dne 11. januarja 1711 umrlem grofu Francu Karlu Reissingu, dvornem vojnem svetniku, komorniku, generalfeldmaršallajtnantu, vojnem direktorju zgornje in spodnjavestr[ijskih] dežel, poveljniku dragonarskega¹¹ polka. Inventar po smrti barona Wolfa Adelsteina z Dobrnice/Guteneka, 1719.

Prav tako po Ferdinandu b.[aronu Francu] Migliu na Brunovem gradu/Brunnbergu 1708.

¹⁰ Inventar je datiran v leto 1723, prim. H. Pirchegger: *Die Steiermark in der Geschichte ...*, Muenchen 1962, str. 184, št. 159 Schoenegg.

¹¹ Dragonarji so bili ob nastanku sredi 16. stoletja rod vojske, ki je uporabljal konje za transport, ne pa za sam boj (primerljivo z rodom motorizirane oz. mehanizirane pešadije), pozneje se je skoraj povsod razvil v bojno konjenico (nav. po <http://de.wikipedia.org/wiki/Dragonier> z dne 16. 1. 2014).

Prav tako po smrti Janeza Sigismunda Hohenwartha in Suzane Margarete z Gutenpihla 1742 itd.

Potem se najde delitveni spis s Helfenberga z dne 14. junija 1621, pri čemer so si 3 bratje Friderik, Jurij in Ehrenreich Gabelkhofen razdelili dediščino in posestvi Helfenberg in Dobrova/Gutenhard (skoraj 100 kupnih in zaščitnih pisem od let 1657 do danes), overjeni prepis listine i.[z] l.[eta] 1596, lovski procesi itd.

Potem ko je baron Janez Jožef Gabelkhofen leta 1730 kot gospodar Turna[,] Gorice in Helfenberga po navodilu deželnega oskrbnika popisal inventar na Schwarzensteinu, gosposčina Turn leta 1730 ni bila v lasti nadškofije Salzburg, kot bom pozneje dokazal in kot trdi Schmutz v svojem Lexiconu v članku Turn [zv. 4, str. 187].

b

Napisi nad turnsko kapelo, – itd.

- 1** Najstarejši napis na Turnu se nahaja nad vhodom v predprostor
15 L I H S E 31
- 2** Dalje nad grajskim vhodom
A. S. F. v. G Z H I G in desno A. M D E G. G F. v. G.
[prečrtano] 1678
- 3** Potem v loku¹² nad vrati
A S. A G [obrobljen v obliki srca] 1713
- 4** Nad kapelo I M I 1698
- 5** Pri takoimenovani dolgi sobi 1722
- 6** Na vratih zeljne kleti 1740

Tudi na levem kamnitem podboju, ki stoji pri vhodu v pralnico, se vidi letnica 1460, le da je bil podboj prej v ruševinah Šaleka, od koder ga je dal sem prinesiti prejšnji lastnik Delnegro.

Tudi v loku lepega kamnitega podboja, ki sem ga dal vzdati l[eta] 1846 v nova vrata v zeljno klet in ki je tudi vzet s Šaleka, so stale črke Erazma Ramschüssla 1626, ki je bil takrat lastnik Šaleka.

Drugih napisov iz starejših časov ni.

7 Listina o blagoslovitvi grajske kapele je iz l.[eta] 1737 (gl.[ej] spodaj)

¹² V izvorniku *Schwibbogen* (za *Schwebbogen* = lebdeči lok), tj. lok med vzporednima zidovima, nad katerim ni zidu.

c

Spomeniki, nagrobni napisi

V škalski cerkvi, pod katere župnijo spada in je od nekdanj spadal Turn, se na desni pri vhodu nahaja zelo lep kamnit spomenik z napisom: »Tu leži pokopan blagorodni gospod Friderik plemeniti Gabelkhofen s Helfenberg, Turna in Gutenharda, ki je 11. januarja 1649 leta, potem blagorodna gospa Sibila pl. Gabelkhofen, rojena Rammschüssel, ki je 25. junija 1653 leta spokojno zaspala na gradu Turn. Obema in vsem krščansko verujočim dušam naj bo milostna vsemogočnost najvišjega; ta nagrobni napis so njuni zapuščeni otroci in dediči kot g[ospod] Adam Seifried in g[ospod] Karl in gospe Eva, Katarina in gospa Margareta v letu 1654 dali postaviti v večni spomin.«]

2 Najde se tudi nagrobnik Niklasa Delnega, na katerem pa zgodovinski iskalec resnice najde mnogo neresničnega.

d

Ljudske sage

Pripovedke

Kot sem že omenil, naj bi bil grad lovski dvorec v lasti Celjskih grofov. Potem se sliši, da naj bi v njem živele nune in [Turn] naj bi bil samostan. O sedanjem dvižnem mostu se tudi govori, da še ne stoji prav dolgo na mestu, kjer je zdaj, ampak da je stal ravno na nasprotni strani, tam, kjer je grajski jarek najgloblji in se še danes vidi stari zid, ki je bil verjetno mostišče, na katerega se je naslanjal most. Prav tako so še razpoznavni sledovi stare ceste, ki se vije od pristave navzgor. V zidu se še vidi okrogla odprtina, kjer je bila domnevno pritrjena vlečna veriga. Ta stari most pa leta 1681, ko je Georg Vischer izdal Topographio Ducatus Styriae (takoimenovano Knjigo gradov), ni več obstajal, ampak je bil postavljen tam, kjer stoji zdaj, kot se lepo vidi iz podobe, četudi je na sliki celotni položaj Turna tako popačen, da ga človek komaj prepozna, in Vischer je priskrbel takšne risbe nekaterih gradov, da se jih prepozna samo zato, ker je ob njih zapisano tudi ime. Celotno ozadje planin je napačno upodobljeno in četudi bi se grad sam od 1681 spremenil, ostajajo planine vendar enake. Če pa je že leta 1681 obstajal most, ki obstaja danes, je lahko sklepati, da mora biti zgradba zelo stara, kar izdatno kaže tudi način njene gradnje. Vidi se, kako so posamezne dele gradu v različnih časih in stoletjih zgradili brez reda in simetrije in tako prvotno mnogo manjše bivališče

(domnevno v obliki stolpa) širili in povečevali [prečrtano] po okusu in potrebah lastnikov, ko se jim je povečevala družina.

V Vischerju je upodobljen tudi [grad] Turn v j[udenburškem] o[krožju]. Tudi lega gradu na osamljeni, proti severu in zahodu zelo strmi skali, povsod obdani z globokim gozdnim jarkom, v katerem buči potok, samotna lega, večinoma obdan z globokimi gozdovi (kajti zdaj zna biti šele kakih 30–40 let, odkar je tu, kjer je danes sadovnjak, bil vse gozd), dvizni most, debeli, čvrsti zidovi govorijo v prid starosti gradu kot tudi način gradnje kletnih obokov, neenako neravno grajsko dvorišče, kjer se na enem mestu vidi gola skala, ki kuka iz zemlje, hodnik s stebri, kot se jih vidi v vseh starih gradovih [prečrtano], predvsem pa pomanjkljiva gradbena urejenost in enakomernost kot značilnost vseh v starih časih postavljenih gradov, kjer sta moč in čvrstost morala nadomestiti manjkajočo lepoto in eleganco, zato je pa dosežena tudi trajnost zgradbe, ki kljubuje stoletjem in stoletjem. Najstarejši del zgradbe je bil brez dvoma severozahodni, kjer naj bi stal stari dvizni most in ki bi naj bil kot stolp, zaradi česar je bil primernejši za obrambo. Takšnih okroglih zgradb na visokih, strmih, nedostopnih skalah, ki predstavljajo torej pravi stolp, je bilo v tedanjih časih zelo veliko, tako je obstajal stolp v Gradcu (na Schlossbergu), v Slovenj Gradcu, grofje Celjski so imeli v lasti stolp v Radečah ob Kokri, v Savinjski dolini, stolp ob Paki se imenuje Paški grad/Pakenstein in je tudi pripadal Celjskim grofom. Brez dvoma je bil takrat bil drugačne oblike, čeravno Pakenstein še zdaj spominja na stolp.

Ne gre verjeti, da bi grad Turn dobil ime po prvotno okrogli obliki (kajti sicer bi se morali vsi ti stolpi imenovati Turn),¹³ ampak je prej verjeti, da so bili lastniki gradu vitezi Turnski in so mu tako tudi dali ime, ki so tudi grad Turn v j[udenburškem] o[krožju] šteli za svojega, gl[ej] Schmutz. V zgodovinskem Lexiconu piše v članku Turn [zv. 4, str. 187] »na nedeljo pred sv. Janezom Krstnikom 1483 dobi v Gradcu Agnes Fuchs od cesarja Friderika bivališče na Turnu v preužitek«. Plemeniti gospod Bartolomej Herič se je pisal »Turnski in Paškograjski«, tudi Karl Gabelkhofen se je podpisal na dokumentu Schoenek 10. novembra¹⁴ 1677 in Turn 21. apri-

¹³ Stolp: nem. *Thurm*.

¹⁴ Gadolla si je pisavo mesecev olajšal tako, da je latinski števnik v imenih mesecev zapisal s številko, tako »7ber« (septem za sedem) namesto »september«, »8ber« (octo za osem) namesto »oktober«, »9ber« (novem za devet) namesto »november« in »xber« (decem za deset) namesto »december«. Julijanska reforma je prejšnjim desetim mesecem dodala še dva, januar in februar, in vse oštevilčila oz. deloma preimenovala (npr. marec po Marsu, bogu vojne, julij po Juliju Cezarju). Leto se je pričelo z marcem, tako da so se ostali meseci pomaknili za dva meseca 'nazaj', september pa je iz sedmega postal deveti mesec.

la 1656, potem 21. januarja 1660 Turnski, Helfenberški, Gutenhardski in Schoeneški. Šele Adam Seifrid Gabelkhofenski [von und zu Gabelkhofen] se je 1699 pisal Turnski in Helfenberški [zu Thurn und Helfenberg], kar se je potem obdržalo. Torej pristavek Turnski [zum Thurn], sedež na Turnu, precej pojasni to zgradbo. Na spomeniku v Škalah piše tudi »Friedrich v.[on] Gab.[elkhofen] zum Thurn«. ¹⁵

e

Sledovi požara in podobne spremembe

Ko sem leta 1846 dal izkopati prav globok jarek, da bi na dvorišču postavil zid, sem našel veliko zgorelega lesa in oglja, kar vsekakor dopušča domnevo, da je tudi tu (kot v vseh gradovih, ki dolgo stojijo) večinoma divjal ognjeni vihar, tako kot na Gutenpihlu pred l[etom] 1740, o čemer obstaja pisni dokaz. Tudi Šalek naj bi pred kakimi 100 leti upepelila strela.

f

Zbirka tistega, kar je o tem bilo rečenega v drugih delih, s kritičnim preverjanjem, ali se da v primerjavi z izvirnimi dokumenti prepoznati in proglasiti za resnično.

Tu si ne bom mogel veliko pomagati, kajti skoraj vse, kar je bilo rečenega o Turnu, se ne sklada z mojimi izvirniki. Torej bo treba te zmote popraviti.

Da gosposčina Turn l[eta] 1730 ni bila last salzburške nadškofije, sem že dokazal s tem, da je bil ravno tistega leta zapriseženi stvarni komisar baron Janez Jožef Gabelkhofen napoten na inventuro na Schwarzenstein. Dopis je datiran z [»]Gradec dne 9. avgusta 1730[«]. Naslov se glasi izčrpno »Blagorodnemu gospodu gospodu Janezu Jožefu Gabelkhofnu, gospodarju na Turnu, Gorici in Helfenbergu, slavnih deželnihi stanov Štajerske zapriseženemu stvarnemu komisarju v četrti Celje, mojemu posebno dragemu gospodu in dobremu prijatelju. [«] Podpis[:] »grof Sigismund Rudolf Wagensberg, rim.[sko]ces.[arskega] vel.[i]čanstva res tajni svetnik, komornik, glavar in vicedom deželnihi. [nežje] grofije Celje, n.[otranje] a.[vstrijske] dedne kneževine in predsedujoči deželne trgovinske zbornice [Landes Comercy Praeses], deželni skrbnik in deželni upravitelj na Štajerskem«. Potem je tu kupno pismo z dne 1. septembra 1730, kjer se je

¹⁵ V slov. *Friderik Gab.[elhofenski] s Turna ali Turnski*.

b.[aron] Janez Jožef Gabelkhofen podpisal kot lastnik Turna, Gorice in Helfenberga. Končno [prečrtano] je tu še 14 kupnih pisem v stari registraturi, iz katerih se vidi, da je bil ta isti baron od l[eta] 1703 do 1740 neprekinjeno lastnik gosposčine Turn, kako ta [gosposčina] od l[eta] 1630 ali 1640 do 1802 ni šla iz rok bar[onske] družine Gabelkhofnov in je neprenehoma bila v njihovi lasti. V zgodovinskem Lexiconu piše še »1742 je imela baronica Eleonora Gabelkhofen, potem njeni [prečrtano] bratje baroni Sigismund, Anton, Franc in Ludvik Gabelkhofen to gosposčino v lasti do polovice, drugo polovico pa je posedoval baron Ignac Jauerburg.« Prvo drži, drugo ne.

Baronica Marija Eleonora Gab.[elkhofen] (gl.[ej] spodaj) je bila hči barona Karla Kristana Ruša Russensteinskega z Vodriža, soproga barona Janeza Jožefa Gabelkhofna in od 1741 vdova.

B.[aroni] Sigismund, Anton, Franc und Ludvik Gab.[elkhofen] torej niso nikakor mogli biti njeni bratje, saj je bila rojena Russensteinska, ampak so njeni vnuki, tj. otroci njenega sina Sigismunda Ignaca Joahima in njegove žene Frančiške, rojene grofice Forgac[s] in [de] Ghymes. Prav tako netočna je v članku Gabelkhofen [zv. 1, str. 435-436] trditev, da je bilo možu Sibile Ramschüssel ime Abraham Gabelkhofen, to je bil namreč tisti Friderik Gab.[elkhofen] Turnski, Helfenberski in Gutenhardski, ki mu je njegovih 5 žalujočih otrok in dedičev, Karl - Adam Seifrid, Eva, Katarina in Margareta dalo l[eta] 1654 postaviti lep, še obstoječi spomenik v župni cerkvi Škale. Tudi ni bil Friderik sin Franca Gab.[elkhofna]. V Leksikonu plemstva g.[ospoda Ignaca von] Schönfelda [1824] so letnice smrti več Gabelhofnov čisto napačne. Npr. baronica Marija Eleonora Gab.[elkhofen], rojena Ruš Russensteinska, naj bi po tem leksikonu umrla l[eta] 1759. Leta 1754 pa so se podpisali njeni dediči z besedami »Mi, skupaj zapuščeni dediči po smrti naše pokojne milostne gospe matere vdove baronice Ane Marije Eleonore Gabelkhofen, nekdanje gospe gosposčin Turn in Šalek, s tem pripoznamo pred nami in našimi potomci na podlagi tega pisma, ki se je objavilo pred nami, delovni N. N.« itd[.] Podpisana[.] baronica Eleonora Jauerburg, rojena baronica Gabelkhofen in proprio [v svojem imenu] in kot pooblaščenka bratov in sester. Pozneje se je večkrat podpisala tudi neka g[ospodi]čna Tereza Gabelkhofen. Torej je bila baronica Eleonora Gabelkhofen leta 1754 v vsakem primeru že mrtva.¹⁶ Tudi Adam Seifrid Gabelkh.[ofen]¹⁷ ni umrl l[eta] 1702, kajti

¹⁶ V izvorniku *tod*.

¹⁷ V izvorniku *von und zu Gabelkh*.

na hišnih vratih so pod napisom [»]Adam Seifrid Freyherr v.[on] Gab. [elhofen] zu Helfenberg Thurn Gutenhard 1678[«] v oboku/slavloluoku vklesane črke A S A, [pod njimi] G, [obkrožen s srcem, pod tem pa] 1713 Adam Seifrid, Anna Gabelkhofen 1713. Torej je brez dvoma tistega leta še živel. Med starimi pisanji sicer nisem našel poznejšega, od Adama Seifrída G.[abelkhofna] lastnoročno podpisanega kupnega pisma kot tistega z dne »Thurn am 24. Aprill 1699«, in dne »5ten May 1703«¹⁸ še enega, ki ga je izstavil njegov sin Janez Jožef, samo ne glede [na to], da se je gotovo izgubilo veliko kupnih pisem omenjenega Adama Seifrída Gab.[elkhofna], (kajti od l[eta] 1653, ko je umrla njegova mati, je bil do 1713 ali še dalje lastnik gosposčine Turn in obstajata samo dve kupni pismi z njegovim podpisom, čeprav jih je v tem času morda 60 let napisal najbrž zelo veliko), lahko se je tudi zgodilo, da je sin še za življenja svojega očeta (ki je bil morda bolan ali odsoten) podpisoval kupna pisma, čeprav pravzaprav še ni bil lastnik Turna. Možno [je] tudi, da mu je oče predal gosposčino takoj po l.[etu] 1699 in je potem l[eta] 1703 podpisal kupno pismo že kot lastnik. Po omenjenem napisu nad vrati lahko vedno rečemo, ne da bi se motili, da je baron Adam Seifrid Gab.[elkhofen] leta 1713 še živel in da je navedba, da je umrl 1702, netočna in napačna.

Da Kajetan Langenmantl gosposčine Turn ni imel v lasti, je že bilo omenjeno, obstaja veliko zadevnih izvirnih listin, ki govorijo, da so v letih približno 1760-1764 gosposčino imeli v lasti dediči baronice Marije Eleonore Gab.[elkhofen]. Zdaj moram samo še navesti dokazila, ki opravičujejo in dokazujejo mojo trditev, da je Turn imela v lasti družina Langmantlov. V inventarju, omenjenem na začetku, ki je bil sestavljen po smrti Karla Kristijana Russa z Vodriža leta 1689, piše v odseku, kjer so popisani najdeni dokumenti, pod št. 82 »Dva prepisa odstopa gospoda Franca Adama in Hansa Viljema Langmantla v korist gospe Marije Salome Reissinške, rojene Langmantlove, v zadevi njunih po očetu in materi iz posestva Turn izvirajočih pravic skupaj s prenosom lastništva zgoraj omenjenega posestva Turn«. Žal na dokumentu ni datuma niti letnice.

Dalje postavka št. 83 »Izvirnik pogodbe in delitve med po nekdanjem gospodu baronu Krištofu Reissingu zapuščene vdove Marije Salome Reissing, rojene Langmantlove, in [med] v dobrem spominu na njenega pokojnega g[ospoda] soproga zapuščenimi dediči«. Tudi brez številke in datuma.

¹⁸ Gadolla je datume praviloma uvajal z *dato* (iz lat. *datum*, dativ ali ablativ *dato*), v takratnem trgovskem jeziku *danes* ali *dne*.

Št. 87 [»]Izvirnik in od slav.[nega] deželnega glavarja potrjena pogodba o poravnavi med blagorodno gospo Marijo Salome Reissing, vdovo, rojeno Langmantlovo, in njenimi gospodi sinovi kot tudi z od blago[rodnega] gospoda Jurija Karla Reissinga zapuščenimi otroki in njih pisno določenim skrbnikom gospodom baronom Julianom Rambschüßlom,[«] datirano s 7. novembrom 1673.

Če so sinovi gospe Marie Salome Reissing lahko sklenili poravalno pogodbo, je treba domnevati, da so bili gotovo stari 24 let, njihova mati pa dobrih 48-50 let, posledično bi moral oče Marije Salome Reissing, N. Langmantl, imeti Turn v lasti okrog leta 1620-1630, in potem bi [grad] prešel z družine Herič na Langmantlove, od teh pa na Gabel.[khofnove], ki so ga šele pozneje, vendar še pred l[etom] 1649 kupili od Langmantlov (morda od Franca, Hansa in Marije Salome). Tudi posestvo Turn v j[udenburškem] o[krožju] naj bi imeli v lasti Langm.[antli], gl.[ej] Schmutz [zv. 4, str. 188]. Možno je pa tudi, da so Langmantli gosposčino Turn imeli v lasti pred Heriči in so jo slednji kupili od njih.

O Frideriku Gabelkhofnu obstajata samo 2 dokazili. Prvo je pogodba o delitvi /gl. spodaj/ [s] 14. junija 1621, ko so si 3 sinovi umrlega Sigismunda Gabelkhofna Friderik, Jurij in Ehrenreich razdelili posestvi Helfenberg und Dobrovo/Gutenhard in je Friderik vzel Dobrovo, Jurij Helfenberg in Ehrenreich pripadajoči mu del v denarju s 5.666 fl 40 kr.

Iz izvirnika te listine se vidi, da Friderik l[eta] 1621 še ni imel v lasti Turna, kot nam spomenik na škalski cerkvi pove, da ga je l[eta] 1649 že imel. Kdaj med leti 1621 in 1649 si je Friderik Gabelkhofen pridobil Turn in ali ga je kupil ali podedoval, mi ni uspelo ugotoviti, ker iz tega časa (razen te s 14. junija 1621) ni nobene listine. Če pa pomislimo, da so Langmantli imeli v lasti gosposčino Turn pred Heriči, bi bilo morda možno dokazati, da ga je Friderik Gabelkhofen podedoval od družine Herič in sicer na naslednji način. Kot je z dokumenti brez vsakega dvoma dokazano, je imel »plemeniti gospod Bartolomej Herič leta 1590 gosposčini Turn in Paški grad/Pakenstein«.

Schmutz pravi v svojem zgodovinskem Lexiconu »Maks Herič je bil zadnji svojega rodu, družina pa v svaštvu z Gabelkhofni«. Potem je šlo samo za to, da najdemo Maksa Heriča, in po dolgem iskanju mi je to v resnici uspelo. Med starimi knjigami, na katerih se je v skritem kotu nabiral prah, sem našel star potopis z »naslovom« »Leonarda Rauwolfa zdravilnega doktorja izvirni opis potovanja proti Vzhodu, na katerega se je odpravil

pred časom itd 1582«. ¹⁹

V tej knjigi je ime Maks Herič dobro in jasno zapisano in na drugi prazni strani [piše] »Adam Seifrid von und zu Gabelkhofen venus poss. hajus libri [izbrisano in prečrtano] leta 1674«. Knjiga je torej od Maksa Heriča kot zadnjega njegovega rodu prišla do Gabelkhofnov in ker so ti Heriči bili z Gab.[elkhofni] v svaštvu, kaj ne bi bilo prav lahko mogoče, da je Maks Herič imel za ženo katero od Gabelhofnovih in da je potem gospoščina Turn, ko je tale Maks Herič kot zadnji svojega rodu umrl, z vsemi orodji, knjigami, pisanji itd. prešla v roke družine Gabelkhofen in sicer najprej na Friderika Gabelk.[hofna] in potem na njegovega sina Adama Seifrida. Takšni primeri so bili vsaj pogosti. Po Schmutzu [zv. 2, str. 55] so morali Heriči izumreti kmalu po letu 1624. Zgoditi se je moralo vsekakor pred letom 1649, ko je Friderik Gabelkhofen že imel v lasti Turn.

V listinah ni dokaza za to, da je bil Maks Herič lastnik Turna, obstajajo samo domneve, do katerih pa ni prišlo brez razloga; da je res obstajal, dokazuje njegov podpis v knjigi; in da so bili Heriči in Gabelkhofni vendarle v stiku, kaže tudi ta knjiga, ki je šla iz rok Heričev v roke Gabelhofnov.

Schmutz navaja tudi »salzburško nadškofijo kot lastnika gosposčine Turn in sicer v l[etu] 1730«. (Bi morda moralo pisati 1530 in se je zgodila tiskarska napaka?) [prečrtano] Nad vhodnimi vrati v sprejemnico je letnica 1531 in črke L. E. z duhovnim znamenjem IHS /Jezusovo srce/. To je tudi najstarejši napis na Turnu. Ne verjamem, da bi ta L bil Langenmantl in črka E rojstno ime, prej bi bil mnenja, da je salzburška nadškofija gosposčino v tistem času res imela v lasti in črki L E pomenita ime kakšnega od samostana postavljenega administratorja, zakupnika, ²⁰ skrbnika itd, ki je tam morda kaj gradil. Ko bi to storil kateri od Langmantlov, bi tam bil gotovo njegov grb (če je seveda že bil plemič), tako pa je to duhovno znamenje in dopušča domnevo, da je bil Turn tudi last duhovnikov. Temu se pridružuje pripovedka, ²¹ da so tu nekoč živele nune in da je bil Turn samostan, kar se pravzaprav nikdar ni zgodilo, in morda je ravno to, da je bil v duhovni(ški) lasti, dalo povod zmotni pripovedki. Zgradba v celoti ni primerna za samostan, premajhna je in utesnjena, preveč neudobna. Zdi se, da okoliščina, da je bilo skoraj celotno gosposčino mogoče dati v

¹⁹ Leonard Rauwolf: *Aigentliche Beschreibung der Raiß inn die Morgenländerin*. Laugingen 1582.

²⁰ V izvirniku *Bestandinhaber*.

²¹ Gadolli se je zapisalo *Sache*, torej *stvar*, kar zveni nelogično; upoštevajoč smisel stavka bi bil najbližji pomen *Sage*, pripovedka, saga.

fevd, potrjuje domnevo, da je nekdanj pripadala samostanu Salzburg.

Žal pa ni najti nobenih fevdnih pisem. Salzburški fevd je potem domnevno prešel v deželno kn. [ežega]. Tu ni najti sledi, da je Turn pripadal škofiji Salzburg, tudi ne vem, odkod Schmutzu ta trditev, tu beseda Salzburg ni omenjena, kar nas pa ne sme omajati v mnenju, da je [Salzburg] vendar bil lastnik Turna, potem ko se je ta čas že predaleč odmaknil spominu in so tudi vsa pisanja in listine, takoj ko so Turn prodali, odnesli v Salzburg. Gotovo je, da je bilo več gradov v celjskem o [krožju] nekoč last salzburške nadškofije, npr. Sevnica[,], Rajhenburg. Utrdbo Sevnica [gl. Schmutz, zv. 2, str. 429-431] je salzburški nadškof Wolf Dietrich [Raite-nau, 1559-1617] leta 1595 prodal baronu Inocencu Moskonu [Moško-nu, ok. 1545-1623] s Šrajbarskega turna [Thurn am Hart]. Tudi Turn v j [udenburškem] o [krožju] je pripadal temu samostanu, gl. [ej] Schmutz. Rajhenburg je postal pozneje Langmantlov in prav tako se je lahko zgodilo s Turnom. Torej preko lastnika nadškofije Salzburg, Langmantlov in (razen Bartolomeja) Heričev se kronološko stvari ne da pojasniti.^{21a}

Morda bom našel v prihodnje še kaj, s čimer bom zapolnil to luknjo, pri nadškofiji sami morda leži precej listin, ki bi znale osvetliti zadevo. Če pa je bil Turn kdaj last omenjenega samostana, se je to zgodilo gotovo že v letih 1490 ali 1500, kajti po umoru grofa Ulrika Celjskega od Hunyadija in njegovih privrženecv v Beogradu leta 1456 je prevzel cesar Friderik²² takoj vso lastnino Celjskih (čeprav se je oglasilo 24 tekmecev, ki so vsi imeli domnevno neposredne pravice) in tako prišel do grofije Celje, ki jo je potem formalno priključil Štajerski. Te gradove so potem plemičem in vazalom prodali, zastavili, dali v fevd, jih predali v oskrbo [prečrtano] in preužitek, podarili samostanom itd.

Če je Turn res pripadal grofom Celjskim, bi bilo čisto mogoče, da ga je kak regent pozneje podaril salzburški nadškofiji. Po Schmutzu je dobila »na nedeljo pred sv. Janezom Krstnikom 1483 v Gradcu Agnes, soproga Volbenka Fuchsensa, od cesarja Friderika sedež na Turnu skupaj z bližnjim vinogradom v preužitek«. Če se je to v resnici zgodilo, je možno, da v napisu nad vhodom v sprejemnico črka E ni prav izpisana in bi moral biti F in da je torej l[eta] 1531 Turn imel še nek Fuchs. A to so samo

^{21a} Celotna zgodba, vezana na domnevno salzburško posedovanje Turna, je konstrukt brez podlage v virih. Povezava Turna z gornjegrajskim samostanom pa sega v 13. stoletje in je po razpustitvi samostana sredi 15. stoletja ugasnila.

²² Friderik III., vladal je 1440-1493.

domneve, ki jih ni mogoče dokazati, zato jih tako tudi obravnavam in se jih samo bežno dotaknem. Zelo malo verjetno pa se mi zdi, da bi v bližini Turna l[eta] 1483 obstajal vinograd, ko je vendar ves grad ležal globoko v gozdu.^{22a} Ko bi se reklo skupaj s pripadajočim vinogradom (ki bi potem lahko bil tudi več ur oddaljen[,]) npr. v St. Janžu [na Vinski gori] ali ob Paki, tako kot ima gosposčina še zdaj v lasti vinograd v Kavčah, dobro uro od Turna), bi navedbi rad verjel, tako pa tega ne morem. [izbrisano] Nasploh bi bilo zelo zanimivo izvedeti za vir, koder je Schmutz izvedel za podatke; morda bi se dalo priti do še več podatkov o Turnu. V kroniki grofov Celjskih piše, »da so ti v Šaleški dolini imeli v lasti Šoštanj, Forhtenek, Ekenstein, potem Helfenberg, Šalek, potem več takoiimenovanih stolpov kot stolp ob Paki, v Savinjski dolini, ob Kokri itd.« Tu ni pravo mesto niti namen, da bi pisali izčrpno zgodovino grofov Celjskih, temveč je omenimo samo toliko, kolikor je potrebno, da utemeljimo domnevo glede njihovega lastništva gosposčine Turn. Barona Friderika Žovneškega je leta 1341 cesar Ludvik²³ povzdignil v grofa Celjskega, Friderika II. in Ulrika, grofa Celjska, pa leta 1436 cesar Sigismund²⁴ v državna kneza. Na to se je pritožil vojvoda Friderik Štajerski in Koroški in protestiral proti temu napadu na njegovo podedovano deželno suverenost, 1437 je prišlo do vojne. Medtem ko je iz Palestine pravkar prispeli vojvoda šele zbiral svojo vojsko, je hrabri Jan Vitovec [Grebenski] poleg mnogih drugih gradov okrog Celja z neverjetno hitrostjo osvojil tudi v Šaleški dolini Ekenstein, Šoštanj, [prečrtano] Helfenberg. Čisto mogoče [je], da je spadal tudi Turn med osvojene gradove, kajti takrat, ko je veljala samo pravica močnejšega, so bila podobna ropanja na dnevnem redu, tako naj bi l.[eta] 1393 g[ro]f Herman Celjski brez napovedi sovražno odzvel Janezu Liechtensteinskemu utrdbo Velenje, zato je bil od vojvode Albrehta obsojen na poravnavo škode. L[eta] 1443 je prišlo do poravnave med grofom Celjskim in vojvodo Friderikom v Neustadtu, po kateri naj bi bili pokneženi grofje Celjski od štajerskega vojvoda osebno neodvisni, s premoženjem, zemljo in ljudmi pa vojvodu podrejeni.

Če so torej grofje Celjski v resnici osvojili Turn skupaj z drugimi omenjenimi gosposčinami v Šaleški dolini, so ga morali imeti v lasti do 1456 (ko je njihov rod izumrl) kot lovski dvorec.

Po njihovem izumrtju je vsa lastnina pripadla cesarski hiši [Habsburžanom]. L[eta] 1460 je grof Hans Goriški sicer hotel uveljaviti svoje pravice

^{22a} Vinogradi so bili v tudi okolici Turna, kot to nedvomno izpričujejo ohranjeni urbarji. Glej: Tone Ravnikar, Doslej neznani urbar fare sv. Jurija v Škalah iz leta 1605, v ČZN70 (1999), št. 3, str. 419-429.

²³ Ludvik Bavarski, vladal je 1314-1347.

²⁴ Sigismund Luksemburški, vladal je 1410-1437.

do celjske grofije s silo in je je dobršen del že osvojil, vendar ga je premagal cesarski polkovnik Andreas Baumkircher in ga prisilil v mir, nakar se je moral grof odpovedati dedni pravici po Celjskih in svojo grofijo priznati kot avstr.[ijski] fevd. Kot sem že rekel, spada gosposčina Turn tako kot gosposčine Velenje, Ekenstein in Šalek v škalsko župnijo, Šoštanj in Forhtenek v župnijo sv. Mihaela pri Šoštanju, Schwarzenstein [pa] pod sv. Ilj. Glede na listine, ki jih navaja Schmutz v članku Gornji Grad, pa so imeli Celjski opraviti s škalsko župnijo že l[eta] 1369. To se je zgodilo samo zato, ker so bili odvetniki Gornjega Grada (vtem so Škale pridružili Gornjemu Gradu, kot tudi fare Braslovče, sv. Mihael in Pilštajn, šele 28. junija 1388 preko papeškega komisarja Alberta, stiškega opata, pod pogojem, da tam držijo in plačujejo stalne vikarje). Zato se je duhovnik [Pfarer] v Škalah še l[eta] 1737 imenoval vikar in komisar in šele l[eta] 1783 župnik [Pfarer]. Združitev teh župnij z Gornjim Gradom je potrdil tudi papež Bonifacij VIII [IX!] 10. aprila 1389,²⁵ potem 21. julija 1389 papež Inocenc VII [1404-1406!], 1404 papež Alexander [V., 1409-1410!]. 1445 kardinal Ludvik, oglejski patriarh.

Župnija, zdaj dekanija Škale se v starih dokumentih imenuje Sv. Jurij v Šaleški dolini, Sv. Jurij v Šaleku ali pa kar fara Škale.²⁶

Ali naj [prečrtano] pripovedko, da je bilo tam, kjer je zdaj Šaleška dolina, nekoč jezero [prečrtano], (zato bi se ji naj reklo Sv. Jurij na Jezeru) vzamemo za resnično, ne morem reči. Isto se govori tudi o župniji pri Marija Dobrna pri Dobrni, sv. Lenartu pri Novi Cerkvi (kjer so tudi bili templjarji) itd.[prečrtano] [prečrtano] Če takrat reka Paka kot drugi potoki, ki se ji pridružijo v Šaleški dolini (kot Trebušnica, Turnski potok, Lepena, Velunja, Sopota, Skornski potok itd)[,] ni mogla [izbrisano] steči skoz ozki jarek v Penku, ampak je bila zaprta, je bilo to za jezero že dovolj, a o tem, ali se je to sploh kdaj zgodilo, bi se dalo močno dvomiti. [K naslednjemu prim. Schmutz, »Gornji Grad«, zv. 3, str. 45-64.] L[eta] 1369 na sredo po sv.[ete] Pehte dnevu²⁷ je Herman, grof Celjski, vrnil župnijsko cerkev sv. Jurija v Šaleški dolini opatu Niklasu v Gornjem Gradu zaradi starega prijateljstva tamkajšnjega župnika Ulrika. Istega dne je obljubil od bratov Ulrika in Hermana, grofov celjskih, poklicani župnik Ulrik, da bo vrnil vse dokumente, ki zadevajo samostan Gornji Grad in opata Niklasa,

²⁵ Gadolla je imel nekaj težav z navajanjem papežev; v oglatih oklepajih so dopolnjeni oz. pravi podatki.

²⁶ V izvirniku *St. Georgen im Schallachthale – Schallthale – St. Georgen in Schallegg, oder geradhin die Pfarre Schallach, Scallach*.

²⁷ Mišljeni so Sv. Trije kralji, to je 6. januar. Boginja Pehta, Pehtra (nem. *Perchta*) izvira iz predkrščanske (germanske) mitologije in se je ohranila v alpskem prostoru – Avstriji, Bavarski, Švici, Italiji, zahodni Hrvaški in Sloveniji.

in pojasnil, da je izgubil listino, s katero je patriarh potrdil Niklasa kot opata Gornjega Gradu, in tisto, s katero je po papeževem ukazu postavil stiškega opata v opatijo Gornji Grad. L[eta] 1384 dne 7. decembra je odobril patriarh kardinal Filip opatu v Gornjem Gradu, da lahko pri cerkvah, ki pripadajo samostanu, nastavlja in odpokliče tako samostanske kot svetne duhovnike.

Prav tako, kot se tu pojavljajo grofje Celjski pri Škalah, piše [Schmutz] o vitezih Turnskih v članku Gornji Grad [zv. 3, str. 56-58].

1275 je podaril Oto Turnski škalski cerkvi eno hubo.

1288 17. januarja sta Gundaker und Hartneid Turnska odstopila samostanu Gornji Grad odvetništvo nad Škalami zaradi povzročene škode, kar je ponovil še Engelschalk Turnski 25. julija 1291.

1291 Probstberg (morda Prassberg [Mozirje]) pred dnem sv. Jakoba je podaril Engelschalk samostanu sodno oblast zaradi škode, ki mu jo je povzročil njegov oče.

1293 je zapustil Gundaker Turnski samostanu svojo desetino v Zavo-dnjah. Ta dokument je zelo pomemben, potem ko ima gosposčina Šalek (ki je zdaj več kot 100 let združena s Turnom) tam še dandanašnji z Gornjim Gradom 2/3 in gosposčino Šoštanj 1/3 desetine. Ali so Turnski imeli v lasti tudi Šalek ali pa je morda ta desetina nekdanj pripadala Turnu in je bila podarjena, ne morem dokazati, vsekakor pa bi se dalo iz tega sklepati, da so Turnski nekoč vendarle bili lastniki teh gosposčin.

1334 je kupil opat Leopold pl. Gunzel od Turna 2 hubi in 2 vinograda. Potem pa pri Schmutzu ni ničesar več o Turnskih, ampak se 1369 že pojavijo Celjski grofje, ko je (kot sem zgoraj povedal) grof Herman Celjski vrnil cerkev sv. Jurija v Škalah opatu Niklasu. Prvotno je bil Šalek mnogo večja in tudi starejša gosposčina kot Turn, domnevno je bil turnski sedež združen s kakšno drugo gosposčino, tako kot se reče, da je bil Gutenpihl pristava Šaleka in mu po slovensko še zdaj pravijo Marovška graščina [Meyerhof].

Pač pa so Turnski imeli v Šaleški dolini Ložnico; tako je bil že 1610 Jošt Jožef grof in baron Turnski lastnik Šoštanja.

1681 grof Friderik Ludvik Turnski.

1717-1732 Janez Sigismund sv.[etega rimskega] cesarstva grof Turn in Valessassina, baron Kriški [Križ, občina Loka], gospod(ar) Pliberka,

Radovljice,²⁸ Borla, Zbelovega in Šoštanja, r.[imsko]k.[atoliškega] in c.[esarsko]k.[raljevega] veličanstva resnično tajni svetnik, komornik, višji dedni deželni dvorni prefekt [Hofmeister] na Kranjskem in v Slovenski marki, tudi višji dedni deželni maršal kn.[ežje] grofije Gorica in resnični gradiščan [Burggraf] na Koroškem.

1744-1754 Maria Karolina grofica Inzaghy, rojena grofica Turn in Valessasina.

1763 grof Franc Turn.

1768 do 1802 grofica Gabriele Turn.

Ni nemogoče, da bi ta družina že 3 stoletja prej [prečrtano] imela lastnino v Šaleški dolini in v njej med tem izrecno Turn, kajti da so imeli že zgodaj lastnino [prečrtano], je dovolj znano. V lasti naj bi imeli tudi posestvo Turn v j[udenburškem] o[krožju], gl.[ej] Schmutz [zv. 4, str. 188].

Zdaj pa prihajamo v zgodovini gosposčine Turn do tistih časov, ko izginjajo domneve in na njihovo mesto stopa gotovost.

Po obstoječem izvirnem dokumentu o delitvi »Na Helfenbergu dne 14. junija 1621[«] je zapustil Sigismund Gabelkhofen, gospodar Helfenberga in Gutenharda, 4 sinove, Sigismunda, Friderika, Jurija in Ehrenreicha. Sigismund [mlajši] je bil že mrtev in je domnevno umrl že za očetovega [Sigismunda starejšega] življenja. Ostali trije so si razdelili dediščino po očetu in zato sestavili omenjeno listino. Schmutz govori v članku »Gabelkhofen« [zv. 1, str. 435-436] o nekem Zahariji G.[abelkhofnu] na Helfenbergu in [Guten]Büchlu, ki je bil rojen 1605, le da jaz ne najdem nobene sledi za njim. Da je bil Helfenberg tista lastnina, ki so jo Gabelkhofni imeli najprej (torej mnogo prej kot Turn, Šalek, Ekenstein itd.), sploh ne dvomim, čeprav nisem našel nobene sledi o tem, kako je bilo ime očetu omenjenega Sigismunda [starejšega] in ali je že imel Helfenberg (gl. zgodovino vitezov Helfenberg). Schmutz trdi, [da je] »Franc Gabelkh[ofen], rojen 1521, nadaljeval družino na Štajerskem in njegov vnuk Zaharija je že imel Helfenberg«. Jaz pa ne morem trditati ničesar, ker govorim samo glede na listine in te mi tu v celoti manjkajo. Schmutz pravi, [da] Gabelkhofni izvirajo z Bavarskega, kjer je bil že l[eta] 1223 znan Bernard Gabelkhofen. Pavel Gab.[elkhofen] naj bi se preselil na Štajersko leta 1480 in Ožbolt [Oswald], rojen 1512, naj bi zavoljo religije zapustil Štajersko, kjer je potem Franc spet nadaljeval z družino. Ali je on ali njegov sin ali vnuk pridobil Helfenberg, ni mogoče dokazati, gotovo je samo, da ga je pokojni Sigismund Gab.[elkhofen] leta 1621 zapustil svojim 3 sinovom. Friderik,

²⁸ Ratmannsdorf označuje Radovljico ali grad blizu Weiza na avstrijskem Štajerskem.

najstarejši, je vzel Dobrovo/Gutenhard brez 2 vinogradov, ki jih je Frideriku in Juriju Gab.[elkhofnu] prodala gospa Marija Digal, rojena Wagen. Dobrovo (gl. njeno zgodovino) je imel pred letom 1618 Hans Seifrid Rasp, od katerega jo je kupil Sigismund Gab.[elkhofen], gospodar Helfenberga. V delitveni listini je bila ocenjena na 5.200 fl [goldinarjev]. Jurij Seifrid je vzel Helfenberg, ki je bil ocenjen na 11.800 fl, posledično torej obe posestvi skupaj 17.000 fl in vsak dedič je torej moral dobiti 5.666 fl 40 kr [krajcarjev]. Ehrenreich, najmlajši, se je odpovedal posestvu in vzel svoj delež 5.666 fl 40 kr, vendar mu je bil brat Jurij Seifrid dolžan na Helfenbergu proti plačilu omogočiti hrano in stanovanje. Ta Friderik Gab.[elkhofen] je pozneje (in kot sem zgoraj domneval) podedoval gosposčino Turn od Maksa Heriča, kajti l[eta] 1649 je umrl že kot lastnik Turna. Njegova žena Sibila je bila hči Erazma Ramschüßla, gospodarja Šaleka, in Rozine Ramschüßel, rojene Wernegg, ki je umrla l[eta] 1626 in katere nagrobnik je tudi zdaj [izbrisano] viden na pokopališčnem zidu podružnične cerkve sv. Andreja pod Šalekom, kamen pa je desno od glavnega vhoda tako vkopan v zid, da gleda naravnost na razvalino Šalek, kar mora najbrž v vsakomer, ki to vidi, vzbuditi otožnost. – Napis in grb sta še tam. – Družini Ramschüßel in Wernegg sta že dolgo izumrli, utrdba Šalek [prečrtano] morda pol stoletja samo še ruševina.

Nihče ne čuti tesneje prelepega konca Mathissonove²⁹ Elegije, spisane v ruševinah gorskega gradu,

*»Ehre, Ruhm und Macht sind eitel.
Eines Weltgebieters stolze [izbrisano] Scheitel
Und ein zitternd' Haupt am [Pilger]Stabe
De[c]kt mit einer Dunkelheit das Grabe«,*³⁰

kot tisti, ki zgodovino takih gradov zbira in opisuje. Friderik Gab.[elkhofen], od katerega pa – razen že omenjene – tu ni listin, je umrl 11. januarja 1649 in njegova žena Sibilla 4 leta zatem, 25. junija 1653, obema so njuni otroci Adam Seifrid, Eva, Katarina in Margareta dali postaviti lepi spomenik v Škalah. Potem sledi kot lastnik gosposčine Turn Karl Gab.[elkhofen], kar dokazuje kupno pismo s Turna na dan 1. aprila 1656 in 21. januarja 1660, ko se je Karl Gab.[elhofen] podpisal kot Turnski, Helfenberški, Gutenhardski in Schoeneški. Potem je še zaščitno pismo Karla Gab.[elhofna] s Schoenegga 10. novembra, kjer se da 6 prebrati

²⁹ Friedrich von Matthison: roj. 23. januarja 1761, Hohendodeleben pri Magdeburgu; umrl 12. marca 1831, Wörlitz pri Dessau, nemški lirik, prozaist in knjižničar.

³⁰ V prevodu Ničve so čast, slava in oblast // Ponosno krono svetovnega gospoda // In romarja tresočo k palici glavo // Isti groba mrak pokriva.

zelo jasno, drugih dveh številc [letnice] pa ne, jaz ju imam za 1671 (kajti 1631 bi bila le težko, ker je Friderik Gab.[elkhofen] Turn imel v lasti šele 1649), v njem piše tudi »Jaz, Karl Gabelkhofen, gospodar Turna, Helfenberga, Dobrove in Šeneka/Schoenegga«.

Ker je bil Helfenberg prva in najstarejša lastnina, ki so jo Gab.[elkhofni] imeli v celjskem okrožju, se pišejo vsi Gabelkhofni po takratnem običaju s Helfenberga,³¹ čeprav slednji že dolgo ni bil več v njihovi lasti, kot npr. baroni Turnski s Križa pri Loki itd. Da Friderik Gabelkhofen že ni bil več lastnik Helfenberga, jasno dokazuje omenjena pogodba o delitvi, pa vendar beremo na spomeniku v Škalah [»]gospodar Helfenberga, Turna in Dobrove/Gutenharda[«]. Prav tako sta se podpisovala potem Karl in Adam Seifrid Gab.[elkhofen] [»]s Helfenberga, Turna in Gutenharda[«]. Kdaj je slednji pravzaprav prevzel lastništvo Turna, ne morem reči, domnevno sta si ta dva brata tudi delila dediščino in je Adam Seifrid dobil Turn in Gutenhard. 1678 je vsekakor že bil lastnik Turna, saj so nad grajskimi vrati vklesane črke »A S. F. v G. Z. H. T. u. G[«] (Adam Seifrid Freyherr v.[on] Gabelkhofen zum Helfenberg, Thurn und Gutenhard,³²) in na drugi strani A. M. F. v G. g. F. v. G. (Anna Maria Freyinn v.[on] Gab.[elkhofen] geborene Freyinn v.[on] Gaisruk.)³³«. Nad vsakim od [obeh] imen je grb in letnica 1678. Adam Seifrid Gabelkhofen je bil notranjeavstrijski vladni svetnik in od cesarja Ferdinanda III. [1637-1657] povzdignjen v baronski stan pred letom 1657. L[eta] 1698 je zgradil grajsko kapelo s črkami L M J 1698 (Jesus, Maria, Jožef.)

Od njega je tudi podpisano kupno pismo s Turna, 24. aprila 1699. Dalje piše na glavnih vratih pod opisanim napisom A S A G [obkroženo s srcem] 1713 – Adam Seifrid Anna Gabelkhofen. Ta se je po Schönfeldovem Leksikonu plemstva l[eta] 1654 poročil z Marijo Ano Gaisruk, hčerjo barona Johana Jurija Gaisruka s Pukštajna/Puchensteina in Blagovne,³⁴ in Benigne, rojene baronice Dietrichstein (rojene 1635, † 1688).

Dne 15. aprila 1700 je baron Adam Seifrid Gabelkhofen sestavil oporoko, v kateri je odredil, da se zanj in za njegovo soprogo v turnski kapeli ali v kakšni drugi cerkvi vsako leto bere sv.[etih] maš za 10 fl [goldinarjev] in da lastniki za pokritje te ustanove z donosom naložijo 200 goldinarjev.

³¹ V izvirniku zu Helfenberg.

³² V prevodu Adam Seifrid baron Gabelhofen s Helfenberga, Turna in Gutenharda.

³³ V prevodu Ana Maria baronica Gabelhofen rojena baronica Gaisruk.

³⁴ V izvirniku auf Puchen- und Reifenstein.

Prav tako je – skladno z blagoslovitveno listino ljubljanskega knezoškofa in stolnega kanonika salzburske nadškofije grofa Schrottenbacha z dne 22. februarja 1737 – v izrazilu svoje poslednje volje baronica Katarina Elizabeta Gabelkhofen s Helfenberga, rojena baronica Khugelmannova, odredila, da se v kapeli Helfenberga bere maša vsak dan in v Sv. Ilju pri Schwarzensteinu vsak petek in da se vsak dan moli rožni venec in za to namenila 2.000 fl [goldinarjev], ker pa je to bilo prezahtevno in tudi posestvo Helfenberg medtem prodano, je omenjeni škof odredil, da se vsak teden bereta v turnski kapeli 2 in v škalski cerkvi ena maša za darovalko in njenega soproga. To obveznost so poznejši lastniki gosposčine Turn, baroni Sigismund, Franc, Ludvik in Anton Gabelkhofen in baron Ignac Fraunburg izpolnili s plačilom 2.200 goldinarjev, ko so predali oba zneska ustanove (prvega[,] 2.000 goldinarjev[,] od Katarine Gab.[elkhofen] in drugega[,] 200 goldinarjev[,] od Adama Seifrida Gab.[elkhofna]) v last škalski cerkvi, tamkajšnje župnijsko duhovništvo pa je prevzelo opravila ustanove. Ta zneska v višini 2.200 goldinarjev sta bila 1. julija 1818 naložena s 5 % v hišo št. 223, ocenjeno na 15000 goldinarjev, služno gosposčini Špital [Spital] Sv. Duha v Gradcu, je zavarovan³⁵ in v grajski kapeli gosposčine Turn se bereta vsak mesec 2 maši po 1 goldinar 30 kr, skupaj 36 goldinarjev, v Škalah vsako leto 70 maš po 1 goldinar = 70 goldinarjev, cerkvi 3 goldinar, ključarju 1 goldinar, skupaj 110 goldinarjev[,] vsako leto fak[tura?] po 5 % da kapital 2.200 goldinarjev.

Kako pa je bilo ime soprogu ustanoviteljice baronice Katarine Elisabete Gabelkhofen, mi ni uspelo odkriti. Družina Kugelmann je nekdaj imela v lasti Koprivnico in Gilgenbüchl. Nek Sigismund Kugelmann je bil 16. januarja 1627 član štajerskih deželnih stanov. Peter Kugelmann iz Ehrenfelsa je postal 17. januarja 1605 član štaj.[erskih] deželnih stanov, bil je notr.[anje]avstr.[ijski] komorni svetnik. Mašna ustanova Adama Seifrida, izgradnja kapele sta dokaza, da je bil zelo pobožen in bogaboječ.

Adam Seifrid je imel pet otrok[:]

1 Janez Jožef [Ignac]

2 Eva Rozina, roj. 1655, † 1656.

3 Marija Konstancija, roj. 1659, poročena 1704 z baronom Ferdinandom Krištofom Kulmannom Rosenbüchlom, poverjenikom na Štajerskem, umrla je 1712.

³⁵ Domnevno sta zavarovana.

- 4 Janez Karl, rojen 1657, saški vladni direktor v Meiningenu, † 1696
- 5 Anton Friderik Bogomir, roj. 1668, poročnik kirasirskega³⁶ polka Bukow, † 1693 pri Beogradu.

Po Adamu Seifridu je lastništvo gosposčine Turn prešlo na njegovega sina Janeza Jožefa Ignaca, roj. 1669, † 1740, poslanca deželnih stanov. Bil je tudi zapriseženi stvarni komisar v četrti Celje. On sam se v dokumentih prvič pojavi v tu najdenem kupnem pismu iz l[eta] 1703, podpisanim 5. maja na Turnu, in sicer kot »jaz, baron Janez Jožef Gabelkhofen, gospodar na Turnu, Helfenbergu in Dobrovi, s tem pripoznam sebi in svojim dedičem, da itd.«. Leta 1702 se je poročil z Ano Marijo Eleonoro Russ, hčerjo barona Karla Kristijana Ruša Russensteinskega z Vodriža in grofice Marije Eleonore Reissing s Hartensteina in Pilštanja, roj. 1685, † 1754 (ne 1759, kot piše v Schönfeldovem Leksikonu plemstva). Pod njo je bil l[eta] 1722 zgrajen prizidek gradu (takoimenovana dolga soba), pa tudi 22. feb.[ruarja] 1737 sestavljena blagoslovitvena listina grajske kapele, v kateri piše »o tem tudi sedanjí lastnik posestva Turn gospod baron Jožef Gabelkhofen zase, za svoje dediče in za vsakega lastnika Turna itd.«. Na vratih v zeljno klet stoji letnica 1740. Družina Russ je imela l[eta] 1681 v lasti Vodriž in Forhtenek in Joahim je dobil po Schmutzu [zv. 3, str. 418] 1634 poslanstvo v štaj.[erske] deželne stanove.

Baron Janez Jožef Gabelkhofen je imel l[eta] 1711 v lasti tudi posestvo Ekenstein, kajti v omenjenem kupnem pismu iz l[eta] 1703 se je pisal [še] »gospodar Turna, Helfenberga in Gutenharda«; v pogodbi s 5. decembra 1711 pa »gospodar Turna, Helfenberga, Gutenharda in Gorice« (tako so rekli nekoč Ekensteinu. Beri zgodovino ruševine in gradu Ekenstein)[.] Tudi v omenjenem dopisu deželnega skrbnika grofa Sigismunda Wagensberga iz Gradca z dne 9. avgusta 1730, na podlagi katerega je bil baron Janez Jožef Gabelkhofen pozvan k sestavi inventarja na Schwarzensteinu, piše v naslovu gospodar Turna, Gorice in Helfenberga, ne pa Gutenharda, ki ga v tem letu torej ni več imel. Po Schmutzu se v l[etu] 1726 kot lastnica posestva Gutenhard pojavi baronica Jožefa Adlstein (gl.[ej] članek Formentini [zv. 1, str. 388]), ki ji ga je domnevno prodal. Posestvo Ekenstein je kupil baron Janez Jurij Gabelkhofen od Jurija pl.[emenitega] Scheuerja l[eta] 1694, tako da je bilo okrog l[eta] 1711 že v lasti omenjenega b.[arona] Janeza Jožefa Gabelkhofna. Leta 1730 v avgustu Gutenharda ni imel več v lasti in ga je prodal. Po Schmutzu je imela [zv. 1, str. 293] l[eta]

³⁶ Težka oz. oklepna konjenica od 16. stoletja dalje (iz franc. *cuirasse* za usnjen oklep).

1730 posestvo Ekenstein baronica Ana Marija Konstancija Gabelkhofen, pozneje poročena z baronom Francem Jožefom Adlsteinom, kar pa ne drži, glede na to, da ga je po zgornjem dopisu z dne 9. avgusta 1730 baron Janez Jožef Gabelkhofen še imel v lasti, ga je pa pozneje prodal, kajti ko je leta 1740 umrl in je vdova Ana Marija Eleonora Gabelkhofen, rojena Ruß Russensteinska, prišla v posest gosposčine Turn, se je podpisala »samo gosp[odaric]a gosposčin Turn in Šalek«. Posestvo Helfenberg pa že pred letom 1737 ni bilo več Gabelhofnov, kot je to omenjeno v blagoslovitveni listini turnske grajske kapele, in od tistega časa se Gabelkhofni ne pišejo več gospodarji Helfenberga. Prvo od Ane Marije Gab.[elkhofen] kot vdove spisano (tu najdeno) kupno pismo, opremljeno s črnim pečatom, je datirano s 17. decembrom 1741. Po Schmutzu [zv. I, str. 386] naj bi imela 1730 tudi Forhtenek, ki ga je prodala leta 1736. – Jaz o tem nisem našel ničesar drugega kot na majhnem papirčku v starem računu najemnine opombo, da je bil leta 1736 Forhtenek odprodan od Turna. S tem bi bil podatek potrjen.

V kupnem pismu, datiranem Turn, 12. marca 1742, piše »Jaz, baronica Ana Marija Gabelkhofen, vdova, gosp[odaric]a gosposčin Turn in Šalek«, tako da je v tem času prišel Šalek k Turnu, s katerim je združen še zdaj [1847], torej po več kot 105 letih. Domnevno je vdova to gosposčino kupila od barona Leopolda Karla Jožefa Gabelkhofna, gospodarja na Forhteneku, Šaleku in Vodrižu, c.[esarsko] k.[raljevega] svetnika, rojenega 1704, † 1777 in poročenega 1732 z grofico Marijo Ano Heinrichsberg (roj. 1714, † 1739.), ki je umrl brez otrok. [prečrtano] [prečrtano] Temu je verjeti; kajti 1739 je umrla njegova žena in 1742 se pojavi že vdova Ana Marija Eleonora kot lastnica Šaleka. Tudi v tabeli priznanih donosov zemljišč gosposčine Šalek z dne 11. novembra 1749 je podpisana ona kot lastnica te gosposčine, kot tudi v kupnem pismu, sklenjenem na Turnu 26. novembra 1751, kjer piše »Jaz, Ana Marija itd, gosp[odaric]a gosposčin Turn in Šalek«. Če bi bila tu vsa kupna pisma, ki so bila spisana, bi lahko vedno natančno dokazal, kako so različna posestva in v katerih letih prišla v roke teh družin, vendar žal ni tako in lahko smo zadovoljni s tem, kar smo našli. Kako malo gosposčin (razen samostanov, prebend itd.) se da najti, kjer segajo dokumenti v 14.-15. stoletje. Otroci, ki jih je zapustil baron Johan Jožef Gabelkhofen, so bili[:]

- I Sigismund Ignac Joachim, roj. 1706, † 1775 (po Schönfeldu, po Schmutzu [zv. I, str. 436] 14. feb.[ruar] 1778), je bil lastnik Turna.

- 2 Leopold Karl Jožef, gospodar Forhteneka, Šaleka in Vodriža, roj.[en] 1704, † 1777, poročen 1732 z grofico Marijo Ano Heinrichsberg, je domnevno po smrti svoje žene l[eta] 1739 prodal Šalek svoji materi.
- 3 Tomaž Franc Anton, roj. 1705, † 1781[,] infulirani³⁷ opat na Madžarskem.
- 4 Oto Ferdinand Jožef, kanonik v Stainzu, roj.[en] 1711, † 1780
- 5 Franc Hanibal, roj.[en] 1716, kapetan polka Durlach, † 1790
- 6 Ana Marija Eleonora, roj.[ena] 1708, poročena z baronom Janezom Ignacem Jauerburgom, c.[esarsko]k.[raljevim] komornikom, † 1768
- 7 Terezija Marija Antonija, roj.[ena] 1713, † 1788[.]

Po smrti vdove, baronice Ane Marije Eleonore Gab.[elkhofen] leta 1752 ali 1753 (zadnje od nje podpisano zaščitno pismo je datirano z 31. novembrom 1751) se je l[eta] 1754 podpisala kot »baronica Eleonora Jauerburg, roj.[ena] baronica Gabelkhofen (tudi že vdova) in proprio [v svojem imenu] in kot pooblaščenka svojih bratov in sester« in kupno pismo se začne z »Mi, zbrani zapuščeni dediči, po smrti naše milostne gospe matere Ane Marije Eleonore, vdovele baronice Gabelkhofen, nekdanje gospodarice gosposčin Turn in Šalek, pokojne, s tem pripoznamo pred nami, njegovimi [njenimi?] dediči in potomci po tem pismu, da se je pojavil delovni« itd. 30. marca 1754 je podpisala takšno kupno pismo gospodična Terezija Gabelkhofen v imenu vseh 6 dedičev. 18. julija 1756 prav tako. Potem 7. marca 1758. 1760, 1766 itd[.] spet Marija Eleonora vdovela baronica Jauerburg, roj.[ena] Gab.[elkhofen].

Dne 8. aprila 1771 se je podpisal baron Leopold Gabelkhofen kot od svojega brata barona Sigismunda Ignaca Gabelkhofna, generalmajorja njegovega cesarsko kraljevega apostolskega veličanstva, gospodarja gosposčin Turn in Šalek pooblaščen podpisovalec, ker ta sam ni mogel živeti na Turnu. Prav tako se je podpisoval ta Leopold v l[etih] 1772-1773-1774. Leopold je bil lastnik Forhteneka in † 1777.

Od l[eta] 1775 se kot pooblaščenec v kupnih pismih do 1783 pojavlja Janez Widmayer. Od l[eta] 1783 zakupnik Jožef Anton Ramšak. Večina najdenih kupnih pisem (dobrih 50-60) se začneja z besedami »Mi, skupaj zapuščeni dediči po smrti naše milostne gospe matere Ane Marije Eleonore, vdove baronice Gab.[elkhofen] itd itd«.

³⁷ *Infulirani*: ki ima pravico nositi mitro.

Baron Sigismund Ignac Joahim Gabelkhofen, roj.[en] 1706, † 1775, je bil generalmajor, c.[esarsko]k.[raljevi] komornik, vitez terezijanskega reda, lastnik Turna in Šaleka. Leta 1756 se je poročil z grofico Francisko Forgacs de Ghymes, damo reda k.[rižne] zv.[ezde],³⁸ rojeno 1722, † 1819, hčerjo grofa Johanna Forgacsa de Ghymes in Elisabete, rojene grofice Ciraky in Dinesfalva. Po smrti barona Sigismunda Ignaca Gab.[elhofna] se kot lastniki Turna in Šaleka navajajo njegovi dediči in sicer piše v enem od kupnih pisem z dne 15. marca 1785 in 7. januarja 1802 »Mi, skupaj zapuščeni dediči po smrti naše milostne gospe babice, Ane Marije Eleonore, vdove baronice Gabelkhofen, nekdanje gospodarice gosposčin Turn in Šalek, pokojne, pripoznamo s tem pred nami, našimi dediči in potomci, kot [da] se je pojavil pred nami itd itd«. V enem od zaščitnih pisem z dne 1. aprila 1800 piše »Jaz, baron Sigismund Gab.[elkhofen], gospodar gosposčin Turn, Šalek, potem posestva Forhtenek (ki ga je imel v lasti od 1798), pripoznam s tem zase in za svoje brate, naše dediče in potomce, da je v urad tega imenja prišel delavni itd«.[.] Vsa ta kupna pisma je podpisal takratni zakupnik Jožef Conrad[.]

Otroci in dediči po zgoraj omenjenem baronu Sigismundu Ignacu Joahimu Gabelhofnu so bili[:]

- 1 Sigismund, roj.[en] 1788, komornik, gubernijski tajnik,³⁹ od 22. decembra 1801 lastnik Moserhofa pri Gradcu; poročen 1897 z grofico Jožefo Dietrichstein, roj[eno] 1781, damo reda križne zvezde, hčerko grofa Franca Dietrichsteina Ranšperka [Rabensberga/Ravnega brega] in grofice Marije Wildenstein.
- 2 Anton, roj.[en] 1759, infulirani opat na Madžarskem
- 3 Franc, rojen 1761, generalfeldstražmojster⁴⁰ in komornik
- 4 Ludvik Karl, rojen 1763. Prav tako generalfeldstražmojster in komornik.

Ti 4 bratje so imeli v lasti Turn in Šalek od 1775 do polovice skupaj z baronom Ignacem Jauerburgom, ki je po Schmutzu [zv. 2, str. 121] umrl kot zadnji svojega rodu 28. marca 1819 (v lasti so imeli posestvo Hoche-njahring, gosposčino Mürzgraben zu Moserhof, Sv. Jožef v Kroisbachu, 5

³⁸ *Red križne zvezde* je bil ustanovljen 1668 in je bil namenjen damam visokega plemstva, njegovi cilji pa vzpodbujanje k molitvi, krepostnemu življenju in dobrim delom.

³⁹ Tajnik deželne vlade po terezijanski upravni reformi 1763.

⁴⁰ Vojaški čin, ki ustreza današnjemu generalmajorju.

hub in rudarske pravice na Ursi.[1]) Janez Peter Possarel Weinberg, baron Jauerburški, je bil 10. decembra 1640 član štajerskih deželnih stanov. Mati omenjenega Ignaca je bila brez dvoma Ana Marija Eleonora, roj.[ena] baronica Gabelkhofen, in oče baron Janez Ignac Jauerburg, zaradi česar je bil tudi ta Ignac solastnik gosposčin Turn in Šalek.

Pod lastnikom Sigismundom Ignacem Joahimom, ki je bil v c.[esarsko] k.[raljevi] vojaški službi, je bil Turn že oddan v zakup in sicer do časa, ko so ga l[eta] 1802 prodali Jožefu Bayerju. Prvemu zakupniku je bilo ime Jožef Anton Remšak [Ramšak?], ki je leta 1784 kupil Vodriž, 1785 Jožef Conrad do 1802, ki je 1803 kupil tudi Vodriž. Med upravniki je 1744 Martin Ratej

Pred 1762 Aleksander Pečan

1762 Janez Anton Ziegler

1763 Jožef Leopold Wagner

1775 Janez Widerger, pooblaščenec.

Potem 2 zakupnika.

Če vprašam [prečrtano] tukajšnje stare in najstarejše kmete, ali se spominjajo barona Gabelkhofna, jim je to ime čisto tuje in neznano in nisem še našel podložnika, ki bi mu bilo ime Gabelkhofen znano, vsi pa mislijo, da sta bila Remšak in Conrad lastnika Turna in Šaleka; dokaz, da se tu od davnine ni za stalno zadrževal noben Gabelkhofen, je bila tudi okoliščina, da so bili v državnih službah, opravičuje.⁴¹ Ime zakupnikov (kjer je prvi bil morda komaj 6-8 let in drugi okrog 17 let na Turnu) je kmetom znano, ime družine, ki je Turn dobrih 210 let imela v enem v lasti, pa neznano. Dne 29. septembra 1802 je kupil Turn, Šalek in Forhtenek Jožef Franc Bayer, pisal se je »gospodar gosposčin Šoštanj, Šalek, Turn in Forhtenek«, ki je pa bil zmeraj samo posestvo in se je tako imenoval, tudi pri prejšnjih lastnikih so mu rekli tako. Okoliščina, da je Jožef Bayer gosposčine prodal že l[eta] 1805, v povezavi z mnogimi delitvami zemljišč, prodajami in razkosavanji gosposčin dokazujejo (kar kmetje še zdaj omenjajo z odporom), da so bile gosposčine temu Jožefu Bayerju samo krave, ki jih je pridno molzel in potem takoj prodal, da mu je torej

⁴¹ V izvirniku ... *ein Beweis, daß seit Menschengedenken kein Gabelkhofen hier fortwährend sich aufhielt, war auch der Umstand, daß selbe in Staatsdiensten stunden, rechtfertiget*. Stavku očitno nekaj manjka; domnevno je Gadolla hotel reči, da okoliščina, da so bili Gabelkhofni po državnih službah in zato niso živeli na Turnu, pojasnjuje njihovo odsotnost v spominu domačinov.

zelo malo bilo do časti in odlikovanja biti gospodar in lastnik gosposčine in oče svojim kmetom, zato pa toliko več do tega, da jih je pridno mučil in izžemal. Toda kakšen interes lahko ima lastnik do gosposčine, če jo danes kupi in jutri spet proda, če jo že kupi z namenom, da jo prav izčrpa in se je potem spet znebi.

S čisto drugimi očmi gleda na gosposčino, ki je že stoletja pri njegovi družini, njen lastnik, temu je gosposčina več kot predmet bednega dobička. 5. februarja 1805 je od tega Bayerja kupil gosposčino Turn Niklas Negro. Sam je bil prej trgovec v Zagrebu in se je pisal Schwarz, potem pa Negro, Delnegro, del Negro, von Negro.⁴²

V zaščitnem pismu z dne 25. aprila 1816 [piše] »Jaz[,] Janez Niklas von Negro, gospodar gosposčin Turn in Šalek v Šaleški dolini in posestva Sveti duh v Konjicah, pripoznam itd«. Po njegovi [prečrtano] smrti v Konjicah je postal lastnik gosposčin Turn in Šalek njegov sin Niklas Franc Negro, ki je pa umrl l[eta] 1834. Pisal se je Niklas Franc plemeniti Negro in je imel tudi grb. Zelo nenavadno pa je, da je ta Negro (kot to potrjujejo računi in tudi sodna cenitev iz leta 1836) plačeval najemnino za plemstvo⁴³ 57 fl 25 kr, torej biti plemič in plačevati najemnino za to je v nasprotju. Eno od obeh mora biti pomota. Mislim, da prej prvo. Prav tako je napis, ki si ga je g[ospod] Niklas Negro izdelal sam, netočen, saj pravi »ex nobili Stirpe del Negro«[,] potem »nobilis ac per illustrio vir Nicolaus de Negro [«] in »Jožefa nata de Steinhard itd.«⁴⁴ Schmutz pravi sicer v članku Negro [zv. 3, str. 7] »Franc, lastnik gosposčine Žovnek in imenja Grasel je bil povzdignjen v plemiški stan 1803«. Možno [je], da je bil ravno ta Negro [povzdignjen], toda zato lastnik Turna še ni bil plemenit. V registraturi sem našel zelo nevljudno in nesosedsko dopisovanje med lastnikom gosposčine Velenje Gabrielom Pauerjem in omenjenim Niklasom Negrom, iz katerega se vidi, kako zelo je razjezilo g[ospoda] Gabriela Pauerja, da se Negro ni pisal Schwarz, ampak del ali von Negro, obdolži ga potvarjanja imena in neutemeljenega predstavljanja za plemiča, oni pa grozi [prečrtano] s tožbo zaradi razžalitve časti, vendar zgodilo se ni nič in vse je ostalo v starem, tj. g[ospod] Negro se je pisal von [plemeniti] in gospod Pauer je še naprej zmerjal. Tudi se je hotel gospod Negro dati povzdigniti v dednodelni viteški stan, kar so mu pa zavrnil.

⁴² V nemščini: *schwarz* = črn/črno, v italijanščini: *negro* = črn/črno.

⁴³ V originalu: *den innobilitirten Zins-Gulden*.

⁴⁴ V prevodu *Iz plemenitega rodu Del Negro*, potem najbrž *plemeniti in skozi znameniti(ost) mož Niklas del Negro*, pa *Jožefa rojena Steinhardtska*.

Po Niklasu Francu Negru so dedovale njegove 3 hčere, Tereza, Marija in Katarina, gosposčini Turn in Šalek v enakih delih, imenje⁴⁵ Sv. Duh v Konjicah pa ima v lasti vdova po Janezu Niklasu Negru. Katarina Negro je umrla leta 1843 in gosposčini sta ostali v lasti Tereze in Marije, od katerih sem ju leta 1846 kupil jaz.

Zdaj pa še nekaj besed o sami grajski zgradbi itd. Kot sem že omenil, je bil severozahodni del (kjer bi naj nekoč stal prvotni dvizni most) najtrdnější del tega gradu, imel je tudi obliko stolpa in stoji na previsnih skalah, ki tu tvorijo nasploh osamljeni grič. Severni del proti gozdu in jarku se zdi, da je bil zgrajen kasneje, je tudi najstarejši del gradu, zidovje ni bilo nikdar ometano, tako se v njem vidijo vse luknje za odre. Ali je Adam Seifrid dal l[eta] 1678 obnoviti vhodna vrata in odstraniti stari most in postaviti novega, ne morem reči, v Vischerjevi upodobitvi (ki je izšla 3 leta po vgradnji vhodnih vrat), stoji ta že tam, kjer stoji tudi danes. Čisto mogoče, da je baron Adam Seifrid Gabelkhofen odstranil stari most skupaj z vrati in postavil novega poleg vrat na tem mestu. Da je pa v najstarejših časih res obstajal vhod na severozahodni strani, se vidi jasno v današnjem kurniku in tudi na zidu od zunaj. Ali je bil del, kjer je letnica 1531, takrat vgrajen ali pa so bila samo vstavljena nova vrata, ne morem reči, bi pa prej verjel, da je bil na novo vgrajen. Ali je bila kapela l[eta] 1698 obnovljena ali zgrajena na novo, ne morem reči. Domnevno (če naj bi že bil Turn last nadškofije Salzburg) lahko rečem, da je prav gotovo že v najzgodnejših časih obstajala [kapela], ki jo je l[eta] 1698 obnovil baron Adam [Seifrid] Gab.[elkhofen].

V blagoslovitveni listini iz l[eta] 1737 o tem ni omembe – starejše [listine] pa ni. Takoimenovana dolga soba je bila zgrajena l[eta] 1722. Grad je bil do leta 1823 pokrit s škodlami, ki so pa bile v tistem času že čisto trhle in polne lukenj in tako slabe, da je povsod puščalo. Zaradi tega je dal g[ospod] Niklas Delnegro postaviti čisto novo, zelo masivno ostrešje, zidove na vsem gradu povišati za 3'⁴⁶ in na novo prekriti s strešno opeko. S tem je grad veliko pridobil glede trajnosti, vse dimnike je bilo treba za več čevljev⁴⁷ podaljšati (ker je ostrešje prišlo veliko višje), katerih delo je

⁴⁵ »Nemška beseda *Gült*, tudi *Gilt*, je prvotno menda pomenila denar. V zvezi z davki je pomenila denarno vrednost vseh zemljiškoposestvenih dohodkov od podložnikov. (...) Beseda *Gült* je nadalje preskočila tudi na samo gosposčino. V tem smislu jo slovenimo kot imenje, v smislu skupnosti donosov pa kot imenjsko rento. Davek, odmerjen na davčni osnovi imenjske rente, označujemo kot imenjski davek, davek na imenje, *Gültensteuer*.« (Sergij Vilfan: *Pravna zgodovina Slovencev*, Ljubljana 1961, str. 314).

⁴⁶ 3' = 3 čevlje, to je približno 1 m.

⁴⁷ Čevlj: 1 dunajski čevlj = 0,31 m.

po računu stalo več kot 2.000 fl srebrnih grošev.⁴⁸ Tudi predprostor je bil tlakovan in zgrajene nove stopnice. Koliko sem v času manj kot enega leta jaz naredil za polepšanje gradu in njegov udobnejši razpored, najbolj gotovo presodijo tisti, ki so ga videli prej in ga gledajo zdaj.

Zidani konjski hlev je stal že l[eta] 1681 tam, kjer stoji danes, le da mu na Vischerjevi upodobitvi stojita nasproti 2 zgradbi, o katerih zdaj ni sledu; mislim tudi, da tudi nista nikdar tam stali, kajti o natančnosti Vischerjevih upodobitev sem že povedal svoje; pri resničnosti ni bil nikdar posebno natančen. Hlev za rogato živino je, kot se zdi, stal zmeraj tam, zidovi so zelo stari, ostrešje novejše. Kozolec je dal postaviti Niklas Negro 1808, kot dokazuje letnica. Peč za opeko je stara, vendar take peči v davčni napovedi in obračunu iz l[eta] 1749 še ni. Ovčji hlev je dal postaviti zakupnik Matej Sajovic l[eta] 1839 kot tudi žganjarno, steklenjak pa gospod Niklas Negro, ki je postavil tudi 3 lepe sadovnjake in si večino dreves najžlahtnejših sort dal za velik denar dostaviti iz Frauendorfa na Bavarskem, on je naredil tudi 2 vrta pred gradom, ki sta (ker sta bili postavljeni 2 škarpi) povzročila veliko dela im stroškov. Ker okrog leta 1760 lastniki Turna niso več živeli na gosposčini, ampak v Gradcu in zaradi služb po različnih krajih, so gosposčino oddali v zakup, tako da je mogoče sklepati, kako so bile vse zgradbe zanemarjene in v resnici sta si pridobila 2 lastnika Delnegro mnogo zaslug za Turn zaradi novega ostrešja na gradu in hlevu za rogato živino, zaradi prekritja prvega z opeko, postavitve novega kozolca, zaradi vrta – sadovnjaka, prav tako zakupnik Matej Sajovic (od l[eta] 1836 do 1846) zaradi postavitve ovčjega hleva, izkoreninjenja in urbaniziranja toliko goščave itd.

.....

Kar sem prvotno imel povedati o Turnu, sem tu zapisal, morda se najdejo, ko se bom lotil zgodovine okoliških gradov, še kakšni novi podatki o Turnu, ki jih bom potem dodal. Kot berem v spisih, je g[ospod] Niklas Delnegro l[eta] 1812 30 starih listin poslal v Joanneum in sicer piše: »Janezu Niklasu Negroju, lastniku gosposčin Turn in Šalek, se podeli v imenu nj.[egove] ces.[arske] visokosti nadvojvode Janeza preko (PS.) g[ospoda] grofa Rajmunda Auersberga, gub.[ernijskega] svetnika, okrožnega glavarja, priznanje zaradi oddaje 30 starih listin Joanneumu v Gradec«. V njih bi se lahko nahajali za Turn pomembni podatki. Ko bi samo vsak lastnik

⁴⁸ V izvorniku *Sig* = Silbergroschen.

gospoščine ali posestva (pa čeprav tako pomanjkljivo zgodovino, kot je ta tu) zapisal, bi sčasoma prišli do česa popolnejšega. Sicer pa me zgodovina gospoščin Turn in Šalek (in nasploh večine posesti) v Šaleški dolini posebno zanima, kajti prednik moje matere Evzebij Karl Schlangenburg⁴⁹ je bil poročen z baronico Suzano Gabelkhofen s Turna in praded moje žene, baron Franc Jožef Adelstein, z baronico Ano Marijo Gabelkhofen. Leta 1654 je prišla hči lastnika gospoščine Blagovna/Reifenstein na Turn (namreč omenjenega leta se poroči baronica Marija Ana Gaisruk z baronom Adamom Seifridom Gabelkhofnom na Turnu) in po 192 letih se je tudi sin enega lastnikov gospoščine Blagovna (viteza Janeza Gadolle, gospodarja in lastnika gospoščin Blagovna, Rifnik in Anderburg, deželnega poslanca in nekdanjega člana c.[esarsko]kr[aljeve] dvorne izplačevalne in odplačevalne deputacije⁵⁰ s strani gospodov deželnih stanov Štajerske itd) preselil na Turn, saj sem leta 1844 Blagovno prodal in l[eta] 1846 kupil Turn. Ekenstein, Schwarzenstein [prečrtano] Dobrova/Gutenhard so bila posestva Adelsteinov in v skoraj vseh starih spisih posesti v Šaleški dolini je zapisano to ime, ki je tu znano in imenovano že več stoletij. Končno še kritična pripomba, ki jo je treba izreči glede tega, kar pravi Schmutz v svojem Lexiconu v članku Turn (Gradovi in družine) [zv. 4, str. 187-188]. Navaja, da sta grad in posestvo Turn v judenburškem okrožju nekoč pripadala družini Turn. Takoj za tem našteva nekdanje posesti te družine, iz česar se vidi, da je imela (razen gospoščin Turnišče, Arnež/Arnfels in Borl, ki ležijo v m[ariborskem] o[krožju]) vsa druga posestva in gradove samo v c[eljskem] o[krožju] in nobenega na Zgornjem Štajerskem. Možno je, da so resnično imeli v lasti grad Turn [izbrisano], in Wildenstein lahko da ima čisto prav, le da je to potem bil Turn v c.[eljskem] in ne v j.[udenburškem] o.[krožju], ker je ta družina imela posesti na Kranjskem, Koroškem, Spodnjem Štajerskem, ne pa na Zgornjem Štajerskem, in kako bi prišli ravno do tega Turna, ko pa niso imeli nobene gospoščine v j.[udenburškem] o[krožju]? Sicer pa je moral biti ta Turn zelo majhen, na Vischerjevi upodobitvi ga predstavlja pravi stolp z obzidjem in majhnimi zgradbami, ki jih obdaja.

V shematizmu⁵¹ za Štajersko [izbrisano] se ta Turn v seznamu gospoščin in imenj v c[eljskem] o[krožju] sploh ne pojavi, torej je moral biti že dolgo združen z drugo gospoščino ali pa izgubiti ime. Pri Vischerju piše v

⁴⁹ Kačji grad pri Dobrni.

⁵⁰ Deputacije so bila v prvi polovici 18. stoletja delovna telesa na medministrski ravni.

⁵¹ *Shematizem*: organiziranost, organizacijska shema škofije oz. reda ali armade.

ozadju »In der Kutsch« – ta gosposčina (samo star gorski grad severno od St. Lambrechta [v okrožju Murau], [prečrtano] zdaj združen s Schrattenbergom in Saurauom) naj bi 1199 pripadala salzburški nadškofiji. Prav tako malo verjamem, da so ta Turn v j[udenburškem] o[krožju] kdaj imeli v lasti Langmantli, kajti njihova lastnina je ležala samo v c[eljskem] o[krožju] (Rajhenburg/Brestanica, Turn, Pragersko) in v mariborskem okrožju (Langenthal [pri Radizlu] in Sv. Jakob [pri Soboti]). Tako tudi Gradniki.⁵²

Drugi lastniki posestva Turn v j.[udenburškem] o.[krožju], ki jih Schmutz omenja, so pač družine, ki pripadajo Zgornji Štajerski in imajo tam premoženje na več straneh, kot so Teufenbachi (imeli so v lasti Reifenstein, Offenburg, Sauerbrunn, Eppenstein, Farrach itd),⁵³ Hollenburg na Koroškem itd. Nasploh kadar se več gradov v različnih okrožjih imenuje enako, sem stalno najdeval napačne podatke in popolno zmešnjavo pri imenih lastnikov, o čemer sem pri zgodovini gradu Blagovna in ruševin Rifnik in Anderburg dovolj povedal. Kako naj bi vitezi z Blagovne [Reifenstein], od katerih je zadnji padel v bitki pri Sempachu proti Švicarjem l[eta] 1386, imeli v lasti Blagovno v celjskem okrožju, ki je nastala kot imenje leta 1580 (Wlagonemb – plemiški sedež) in je šele leta 1636 dobila ime Reifenstein, prej pa se ji je reklo Wlagonemb. Nenavadno je pa, da imam stalno lastnino, katere imena se ponavljajo v judenburškem okrožju. Reifenstein in zdaj Turn – od teh gosposčin leži zmeraj ena v j[udenburškem] in ena v c[eljskem] o[krožju]. V c[eljskem] o[krožju] pa sem našel še en Turn, namreč spodnji Rajhenburg se tudi imenuje Turn. Tako beremo v Vischerjevi upodobitvi pod »Rajhenburg« - v štaj. [erskem] shematizmu je v seznamu gosposčin in imenj »gosposčina Rajhenburg združena s Turnom«.

O družini Gradnik pravi Schmutz [zv. 1, str. 553] »ti so imeli na Štajerskem v lasti Kunšperk,⁵⁴ Vitanje in stolp Spodnji Rajhenburg« Ta stolp [Thurn] je torej tisti grad v trgu Rajhenburg, ki ga je nekoč imela v lasti družina Rajhenburg, o katerih govori pripovedka, da naj bi l[eta] 1434 [brata] umorila drug drugega. Gl.[ej] Schmutz Lexicon čl.[anek] Rajhenburg [Brestanica] [zv. 3, str. 299] in pisanje viteza Kalchberga. Ker sta bili

⁵² V izvorniku *Gradenege*, grad v dolini reke Gline na Koroškem.

⁵³ Vsi gradovi, ki jih omenja Gadolla v zvezi s Teufenbachi, se nahajajo v okrožju Judenburg: ne le Offenburg, Eppenstein in Farrach, tudi Reifenstein in Sauerbrunn, ki imata svoja soimenjaka na Kozjanskem (Blagovna in Rogaška Slatina).

⁵⁴ Grad Kunšperk (nem. *Königsberg*) je stal na skalni polici nad zaselkom (starim trgom) Kunšperk pri Bistrici ob Sotli.

ti dve gosposčini Rajhenburg nekoč last salzburske nadškofije, spodnji Rajhenburg pa so imenovali Turn, lahko od tod izvira zmota, [kot] da je bil v lasti te škofije Turn v c.[eljskem] o.[krožju]. Prav tako, ker je družina Langenmantl imela v lasti Turn (Rajhenburg), je nastalo zmotno mnenje, da so imeli v lasti tudi Turn v j[udenburškem] o[krožju]. Da jim je pripadal Turn v c[eljskem] o[krožju], o tem ni nobenega dvoma, to okoliščino lahko potrdim, tj. dokažem z dokumenti. Med posestmi družine Turn v celjskem okrožju imenuje Schmutz tudi Turnovec, Šešče [Schönbüchel] in La[h]nhof (ne Lamhof), od katerih sta prva 2 upodobljena v Vischerju [kot Ternowetz/Trnovce]. Turnovca v njem nisem našel, tudi v okrožju nobene sledi za njim, čeprav je bil po Schmutzu grad in posestvo [zv. 4, str. 233]. Tam piše »Lastniki Turnski, Snežnobeli.« Potem [zv. 3, str. 506] »Šešče, c[eljsko] o[krožje], jugovzhodno od Žalca, grad in gosposčina, upodobljena v Vischerjevi Topografiji, je zdaj združena z Brunovim gradom [Plumberkom/Brunnbergom] in Novim Celjem. Lastniki Turnski.« To ne more biti drugega kot današnje Novo Celje, ki so ga čisto na novo zgradili leta 1754. La[h]nhof [prim. Schmutz, zv. 2, str. 365] leži nedaleč od mesta Celja in je bil prvotno deželi podložna pristava, ki jo je imel v lasti grof Avgust Thurn in jo prodal grofu [Rudolfu] Feliksu Reissingu. Od njega je prišel do Robidovih; g[ro]f Gaisruk; Jurij Knieberger, od katerega ga je 1804 kupil baron Ksav.[er] Avguštin Dienersberg in po njegovi smrti ga je podedovala moja mati [Barbara Gadolla], ki ga je tudi prodala.

Da je pa grad Turn v j[udenburškem] o[krožju] l[eta] 1681 res pripadal škofiji Salzburg, bi sklepali iz tega, ker se na Vischerjevi upodobitvi na prvi zgradbi, ki se jo vidi na levi, opazi škofovska kapa, in prav nič ne dvomim, da bi škofija, če bi bila lastnica Turna v c[eljskem] o[krožju], ne pozabila na katero od zgradb zarisati knezoškofov grb [prečrtano], in ko bi se enkrat tam znašel, ga gotovo ne bi nihče več stran spravil. Torej je še vedno dvomljivo, ali je salzburski samostan kadarkoli imel v lasti gosposčino Turn v c[eljskem] o[krožju], toliko pa [je] v vsakem primeru gotovo, da l[eta] 1730 to ni bil primer. Če ni bil Turn v c[eljskem] o[krožju] torej nikoli last salzburskega samostana, je dal vklesati Jezusovo srce nad letnico 1531 in nad črki L. E. kak drug pobožen lastnik.

Gradovi v Šaleški dolini, o katerih bi rad nekaj (ampak zato resničnega) zapisal po najdenih listinah, so Šalek (že ruševina), grad in ruševina Ekenstein (precej popolno opisan), Velenje, Šoštanj, posestvo Dobrova/Gutenhard, Gutenpihl /[prečrtano]/[.] ruševina Forhtenek, Lilienberg (s sledovi, ki bi naj bili od ruševine). K Šaleški dolini pravzaprav ne sodi[jo]

več Schwarzenstein, Helfenberg, Kačji grad/Schlangenburg, Valdek, Vordriž, Katzenstein, ker je pa zgodovina teh gradov povezana z gradovi v Šaleški dolini, bom o njih povedal tisto malo, kar moji spisi o tem [prečrtano] povedo, in [jih] predstavil. Vsi ti nazadnje omenjeni gradovi so že propadli, le Schwarzenstein je šele na pol, pa tudi mirno pričakuje svoj propad, kmalu ga bo vzela v last narava, ker so ga ljudje zapustili. Zgodovina župnij Škale, Sv. Mihael, Schwarzenstein, Sv. Martin itd kot tudi trgov Velenje, Šoštanj spadajo [spada] tudi v načrt mojih zgodovinskih obdelav.

O Globitzerjih pravi Schmutz tudi, »da so v j[udenburškem] o[krožju] imeli v lasti Turn« (gl.[ej] istoimenski čl.[anek] »stolp pri Rogatcu, Paškem gradu in Pilštanju«; na Zgornjem Štajerskem nobenih posesti.) Če so imeli v lasti Pakenstein (tako kot Heriči), zakaj ne tudi Turn v c[eljskem] o[krožju] namesto v j[udenburškem] o[krožju]? Če so res imeli v lasti Turn, verjamem mnogo prej, da v c[eljskem] kot v j[udenburškem] o[krožju]. Po Schmutzu so imeli v lasti nek Turn tudi Ivniški/Eibiswalder, gl.[ej] I. zv.[ezek], p.[agina] 304.

Turn, dne 2. 3. 1847⁵⁵

⁵⁵ Ker se prav lahko zgodi, da pridem pri pisanju zgodovine drugih gradov in dvorcev in posebno pri prebiranju spisov, ki se nahajajo v drugih gosposčinah, pri čemer mi vsi moji sosedje, gospodje, posestniki, dekan in župnik pomagajo s prijaznostjo in prijateljstvom, ki ju je komaj mogoče dovolj pohvaliti, spet do novih sklepov o zgodovini gosposčine Turn in tudi drugih gradov, bom takšna naknadno pridobljena in tudi samo z izvirnimi spisi podprta pojasnila objavil brez oklevanja.

Guten pichl

II.

Das Schloß Gutenbüchel

Dieses Schloß und Gut mit Unterthanen liegt nördlich vom Markte Schönstein, etwa eine viertel Stunde entfernt, auf einem gemäßigten Hügel in einer sehr angenehmen Lage, woher auch der Name (da Bühel – Büchel so viel als ein Hügel bedeutet,) entstanden seyn mag. In der slavischen Sprache heißt Gutenbüchel Marhof, d.h. ein Mayerhof, und es geht die Sage, daß selbes einst ein der Hft Schallegg eigenthümlicher Mayerhof, (der aber sammt einigen Unterthanen und Bergholden davon verkauft, und auf diese Art dann dieses Gut – Gutenbüchel creirt wurde, --) gewesen sey. – Ich fand auch bald einen Beleg, der diese Sage als wahr und richtig darzustellen scheint. – Nämlich [gestrichen] nach Absterben der Frau Susana Margaretha v. Hochenwarth in Gutenbüchl hat der abgeordnete Sperr- und Inventurs commissär Franz Josef Freyherr v. Adelstein do 17 April 1738 das Inventar verfaßt, und in dem Verzeichniß

der vorhandenen Urkunden erscheint sub Post Nro 5

»Ein abschriftlicher Extract aus dem Haupt Urbario der Hft Schallegg der guttenbüchlschen Unterthanen und Pergholden, Dienstbarkeiten betreffend, do 10 März 1604.« – Es wäre sonst kein Grund vorhanden, weshalb dieser Extract von der Hft Schallegg sich in Gutenbüchel vorfinden sollte, wenn nicht diese Theilung geschehen wäre, denn in diesem Extracte sind jene Unterthanen und Bergholden der Hft Schallegg, die dann zu Gutenbüchel kamen mit ihren Dienstbarkeiten aufgeführt enthalten. – Diese Urkunde bestätigt danach die mündliche Sage. – Schallegg gehörte aber im J 1604 dem Erasmus von Ramm-schüßel, wo es also leicht möglich ist, daß er [gestrichen] den Marhof sammt einigen Unterthanen weg verkauft hat. Ob dieses aber im J 1604 geschah, und wer der erste Besitzer von Gutenbüchl war, konnte ich nicht bis jetzt erheben. Da der oben erwähnte Extract vom J 1604 datirt ist, so hat man zwar alle Ursache zu glauben, die Creirung dieser neuen Gilt geschah in dem

...

Grad Gutenpihl

Grad in posestvo s podložniki leži severno od trga Šoštanj, kakšne četrte ure daleč, na zmernem griču v zelo prijetni legi, od koder je najbrž tudi nastalo ime (Buehel - Buechel pomeni toliko kot Huegel, grič). V slovan-skem jeziku se Gutenpihlu reče Marof, tj. Majerhof [pristava, dobesedno: upravnikov dvor], in pripoveduje se, da je nekoč bil majerhof gosposčine Šalek (ki so ga pa skupaj z nekaj podložniki in viničarji odprodali in na ta način ustvarili posestvo Gutenpihl). Kmalu sem tudi našel dokaz, ki se zdi, da to pripovedko potrjuje kot resnično in pravilno.

Namreč [prečrtano] po odmrtnju gospe Suzane Margarete Hochenwarth v Gutenpihlu je napoteni zaporni in inventurni komisar Franc Jožef baron Adelstein 17. aprila 1738 sestavil inventar in v seznamu obstoječih listin je pod post[avko] št. 5 »Prepis izvlečka iz glavnega urbarja gosposčine Šalek v zadevi služnosti gutenpihlskih podložnikov in viničarjev z dne 10. marca 1604.«

Če ne bi prišlo do te delitve, ne bi bilo razloga, da bi se ta izvleček gosposčine Šalek nahajal na Gutenpihlu, kajti v tem izvlečku so s svojimi služnostmi navedeni podložniki in viničarji gosposčine Šalek, ki so potem prišli pod Gutenpihel. Listina potrjuje torej ustno pripovedko. Šalek pa je l[eta] 1604 pripadal Erazmu Rammschüßlu, kjer je torej čisto mogoče, da je [prečrtano] Marhof odprodal skupaj z nekaj podložniki. Ali pa se je to zgodilo l[eta] 1604 in kdo je bil prvi lastnik Gutenpihla, mi do zdaj ni uspelo ugotoviti. Ker je zgoraj omenjeni izvleček datiran z l[etom] 1604, imamo dovolj razlogov verjeti, da je do oblikovanja novega imenja prišlo leta 1604, kajti če bi do tega prišlo prej, bi bil ta izvleček datiran s kakšnim zgodnejšim letom. Čisto brez dvoma je Karl Sigismund Hochenwarth posestvo Gutenpihel imel v lasti l[eta] 1681 in umrl 12. febr.[uarja] 1725.

Zdaj pa velja ugotoviti, ali je to imenje imel že kak prednik Karla Hochenwartha in kako se je pisal. V seznamu obstoječih obveznosti piše pod št. 37 »glasom izvlečka vnešenega pod št. 37 je posestvo [prečrtano] Gutenpihl v dolgu z 200 fl Bratušini svetga rešnjega telesa tukej v fari Šoštanj po starem volilu še po gospej Katarini Mariji Hohenwarth, pok.[ojni] od l.[eta] 1681«. Obresti na 100 fl [prečrtano] s 5 fl letno so bile namenjene branju sv.[etih] maš in tudi plačane do 1738, obr.[esti] od drugih 100 fl

so bile porabljene za nabavo razsvetljave in od ustanovnega leta 1681 do 1738 niso bile plačane, kar je dalo 285 fl. Iz tega je možno sklepati, da je bila gospa Katarina Marija Hochenwarth lastnica posestva Gutenpichl pred Karlom Sigismundom in brez dvoma njegova mati. Tudi omenja hči Karla Sigismunda H.[ochenwartha], zgoraj omenjena Katarina Marija, svojo prednico,⁵⁶ ki je v vsakem primeru že imela Gutenpichl, saj je od tam napravila volilo fari Šoštanj. V (že pri zgodovini gosposčine Turn omenjenem inventarju posestva Šenek/Schönegg, kjer pa žal manjkata začetek in konec) piše pod postavko št. 33 »Prav tako izvirni inventar pod post. [avko] št. 33 po g. Ehrenreichu Hochenwarthu, pok.[ojnem], zapuščina, inventarizirana dne 27. maja 1661 leta. Št 34 Prav tako specificacija Hochenwart.[skega] premičnega premoženja,⁵⁷ ki naj bi ostalo na Schoeneggu. Še eno priznanje, izhajajoče od gospoda Karla Gabelkhofna z dne 3. decembra 1666 leta o prejetju Hochenwarth.[skega] premičnega imetja.«

Verjeti je torej treba, da je ta Ehrenreich [Erenrajh] Hochenwarth imel posestvo Šenek in ga potem prodal Karlu Gabelkhofnu, kajti l.[eta] 1677 (ali pa 1673 /gl.[ej] zgodovino Turna) se je slednji že pisal gospod(ar) Schönegga, Turna, Helfenberga in Dobrove. Zato sem mnenja, da je bil ta Ehrenreich Hochenwarth tudi lastnik Gutenpichla, mož Katarine Marije ter oče Karla Sigismunda in ene hčerke Suzane. Po Schmutzu [»Hochenwart«, zv. 2, str. 79] je družina Hochenwarth (ki pa naj bi z Erazmom l[eta] 1517 že izumrla,) v c[eljskem] o[krožju] imela gosposčino Lemberg (in sicer Štefan in Andrej Hochenwarth l[eta] 1487 [1468!]), potem tudi Rabensperg [Ranšperk/Ravni breg], Dobrno, Podgrad/Burgstall in Lindek. Morala je torej obstajati še ena poznejša linija, ker je Podgrad l[eta] 1737 imel neki Ludvik H.[ochenwarth] in pojavijo se tudi lastniki Gutenpichla do l[eta] 1725. Ženi zgoraj omenjenega Karla Sigismunda Hochenwartha je bilo ime Suzana Margareta in je bila hči grofa Franca Gaisruka. Ta je svojo zadnjo voljo odredila 10. julija 1737 in umrla 17. aprila 1738, ko je bil potem sestavljen zgoraj omenjeni inventar. Po istem je bilo posestvo ocenjeno na 6.300 fl 7 kr 2 d. Gotovine 132 fl 54 kr 2 d. Dolgovi 4.091 fl 13 kr 22 d, Fundus instruktus⁵⁸ itd. 1.286 fl 3 kr. Skupaj 11.810 fl 21 kr. Zaporni komisar je dobil 100 fl Recompensa [odškodnine], uradni tajnik 50 fl, hlapec urada⁵⁹ 6 fl.

⁵⁶ V izvirniku *ibr Ähndl, d.h. Vorfahre – Ahne*.

⁵⁷ V izvirniku *Fabrnu*s namesto *Fabrnis*.

⁵⁸ Posestvo s stroji in zalogami.

⁵⁹ V izvirniku *Amts Conflog*.

Karl Sigismund H.[ochenwarth] je z ženo Suzano zapustil 4 otroke kot 1 Ignaca, 2 Marijo Ano, 3 Frančiško, poročeno baronico Lang [prečrtano] in univerzalno dedinjo po svoji materi, 4 Regino. Po smrti Karla Sigismunda je šlo posestvo zaradi dolgov v zastavo, dokler jih ni vdova sčasoma poplačala. Ker je postala hči Frančiška sama univerzalna dedinja po materi in lastnica Gutenpihla, drugi otroci pa so dobili samo obvezne deleže, je prišlo med njimi do razdora, kot se bere v spisih. Ampak že za življenja staršev se zdi, da niso živeli v harmoniji, kajti Marija Ana se je vedno zadrževala na Kranjskem pri bližnjih sorodnikih, Regina je bila 2 leti na Turnu, kjer je baronu Jožefu Gabelkhofnu plačevala na leto 67 fl za stroške (anno 1845 sem moral najemniku dati letno 243 fl 20 kr).

Nekaj let pred 1741 je grad čisto pogorel, kot piše v cenzitu iz l[eta] 1738:

»Zgradba

Prvič stanovanjska zgradba, ki je pred leti pogorela do tal, se zdaj nahaja v takšnem stanju, da je za bivanje ena sama soba, ena kamra in ena majhna niša in tudi to se vse podira, tako da je ni bilo mogoče upoštevati v nobeni estimaciji.⁶⁰ Enako se nahaja pristava s hlevom, skednjem, parno za seno in konjskim hlevom v tako obupnem stanju in se čisto podira, da ni vredna, da se jo v estimacijo pritegne.«

Po smrti gospe Suzane Margarete Hochenwarth je postala lastnica posestva Gutenpichel njena hči Frančiška, poročena z baronom Karlom Ferdinandom Langom. 7. novembra 1739 je Ignaca H.[ochenwartha] po ukazu deželnega glavarja in na zahtevo njegove sestre Frančiške štajerski deželni profos Janez Mihael Rustia [Rustja] odpeljal z Gutenpihla v Gradec v zapor, kjer je do 18. ostal in za teh 10 dni moral profosu plačati 15 fl. Potovanje tja in nazaj je skupaj z dnevi počitka trajalo 17 dni in za to so zaračunali 102 fl, kjer je profos skupaj s konjskim hlapcem vsak dan dobil 6 fl. Potem 5 strelcev, ki so šli zraven, 42 fl 30 kr, zapornina 3 fl. Potem hrana v Vojniku, Bistrici, Mariboru, Ehrenhausnu, Lipnici, Lebringu skupaj z mitninami in vprego itd., skupaj vsega 182 fl 30 kr, za tisti čas zelo velik znesek. Zakaj je moral odsedeti to kazen, ni nikjer razvidno, zato je pa to, da je kupil zastavniški čin za 1.000 fl l[eta] 1728, pa tudi to mu ni dobro šlo. L[eta] 1742 je bil že mrtev, kot piše v baronice Frančiške Langove premoženjskem spričevalu: »Končno je gospod Jožef Ignacij Hohenwarth, Zdaj pok.[ojni] glasom potrdila, izstavljenega na dan 1. maja 1728 od njegove gospe matere, prejel 1.000 iz mase, itd.«

⁶⁰ *Estimacija*: ocena, cenitev.

L[eta] 1757 je ta omenjena Frančiška baronica Lang Gutenpichl še imela, kajti v od nje podpisanem poročilu »slav.[nemu] c.[esarsko]kr[aljevemu] milostno postavljenemu okrožnemu uradu v četrti Celje z dne 20. januarja omenjenega leta zaradi preveč zahtevane tlake na cesti proti Sv. Ksaverju (tedaj zelo slavni božji in čudežni poti) pravi dobesedno »Vsekakor ne bo niti sam čudodelni sveti Frančišek Ksaver dopustil, da naj se nedolžne, kot so tile moji ubogi kmetiči, spodbuja k trpljenju skupaj z dolžnimi. Zatorej se v pričakovanju, da izvem za pravo terjatev, želim ob slovesu vlj. [udno] priporočiti. Mojega zelo spoštovanega gospoda okrožnega glavarja itd.« Po b.[aronici] Frančiški Lang in njenem soprogu je posestvo prešlo v posest Franca Ksaverja barona Galla Gallensteinskega, le da iz tukašnjih spisov nisem mogel ugotoviti, katerega leta. Schmutz [»Gutenbühel«, zv. 1, str. 648] omenja leto 1790. Toliko je dokazano, da so ga Langovi l[eta] 1757 še imeli, kajti v starem seznamu najdem navedeno »Barona Langa premoženje do 22. julija 1757« kot en⁶¹ Attemsov s 1.500 fl en Jarnornikov 1.500 fl in 500 fl, Wildenst.[einov] 2.000 fl, Eggnichov 2.000 fl.

Baron Franc Gall je posestvo kupil zaradi rubeža. Kolikor piše v spisih, je bil v stalnih lovskih procesih s svojimi sosedi, večino pritožb je napisal sam in se je zmeraj predstavljal kot gozdar in lovec. Ti baroni Gall [Schmutz, »Gall«, zv. 1, str. 441] so imeli v prejšnjih časih v c[eljskem] o[krožju] v lasti Pukštajn/Puchenstein, Vodriž, Brežice, Sevnico, Rajhenburg/Brestanico, Bukovec/Buchberg, Kunšperk/Königsberg in Gutenpichl.

1798 je kupil Franc Ksav.[er] Schildenfeld po Schmutzu [zv. 1, str. 648] to posestvo od b.[arona] Galla.

1802 Valent[in] Konrad Schildenfeld

1804 Franc Ksav.[er] Linniger. Podpisal se je v zaščitnem pismu s 3. januarja 1817 kot lastnik posestev Gutenpichel, Gutenhard, urada Föls in z njimi združenih nepremičnin. Njegovi ženi je bilo ime Ana in se je v zaščitnih pismih podpisovala kot solastnica. V katerem letu pa so združili Dobrovo/Gutenhard in urad Fölß z Gutenpichlom, mi ni uspelo najti. L[eta] 1787 je bil še zase [samostojen], kajti takrat se je podpisal v zaščitnem pismu z dne 11. junija 1787 Maksimiljan Robida kot lastnik posestva Dobrova in urada Fölß. Do združitve z Gutenpichlom je torej lahko prišlo samo pod lastnikoma Schildenfeldom ali Francem Linnigerjem.

⁶¹ Del stavka očitno manjka.

L[eta] 1826 je Jurij Perger iz Mozirja, ki je pred tem v trgu Velenje kupil hišo in trgovino, kupil posestvo Gutenpihl, Dobrovo in urad Föllß od zgoraj omenjenega Franca Ksav.[verja] Linnigerja zaradi rubeža. Po njegovi smrti 27. februarja 1844 je premoženje podedovalo njegovih 5 otrok, v čigar rokah se še danes nahaja.

Pri Gutenpihlu ostaja nenavadno, da je bilo toliko lastnikom ime Franc Ksaver kot

Frančiška baronica Lang

Franc Ksaver baron Gall

Franc Schildenfeld in

Franc Linniger – dalje, da so ga tolikokrat prodali zaradi rubeža.

Guten
hard

*Bey Gutenbüchel bleibt es merkwürdig,
daß so viele Besitzer Franz Xaver
heißten als die*

Franziska Freyinn v. Lang

Franz Xaver Freyherr v. Gall

“ “ von Schildenfeld und
“ “ Linniger – ferner, daß es so oft
im Executionswege veräußert wurde.

III

Gutenhard

*Ein kleines Schloß und Gut östlich von
Ekenstein, ¼ Stund entfernt, angenehm
auf einem Hügel gelegen; heißt in der
slavischen Sprache Dobrova. – Woher diese
Benennung rührt, konnte ich nicht erheben.
Wir haben in der Nähe ein Gutenegg,
Gutenhard, Gutenbüchel. Im J 1777
unterfertigte sich der damahlige Besitzer
Andrä Sigmund Jugolitsch »Inhaber des
Gutes Gutenhard, und der bergrechtlich
robidischen Gilt Hartenstein, also
Guten-Hard und Hartenstein ähneln
sich sehr im Nahmen. – Ohne Zweifel ist
Gutenhard ebenso ein abgerissenes
Stük einer größeren Besizung, wie
Gutenbüchl, vielleicht von Hartenstein (
ein Gut einige Stunden von W. grätz
entfernt, welches im J 1736 der Georg*

*Josef Schrökingen von Neyenberg, der
auch um diese Zeit Gutenhard besaß,
inne hatte). – Vermuthlich rührt die
Bergrechtsgilt Hartenstein, die Ano 1777
mit Gutenhard vereint war, daher. – Leicht
möglich, daß Georg Schrökingen sie nach
Gutenhard genohmen hat. Das Gut Har-
tenstein ist aber seit 1750 mit der Hft
Rottenthurn vereint, und hat gleiche Besitzer.
Wer Gutenhard erbaut [gestr.] und eigentlich
diese kleine Gilt (sie ist nur mit 5 f
Rustic. und 12 Häuser beansagt -) creirt hat,
konnte ich nicht erheben, jedoch glaube
ich, geschah dieses in keinem Falle vor dem
J 1600 --, vermutlich aber ziemlich gleichzeitig
mit Gutenbüchel.*

*Den ersten und wichtigsten Aufschluß über
diese Gilt gibt die in der Geschichte der
Hft Thurn weitläufig erwähnte Original-
Vertheilungs-Urkunde do Helfenberg
am 14 Juni 1621, aus der man ersieht,
daß vor dem Jahre 1618 Hans Seifrid v.
Rasp Gutenhard besaß, von dem es Sigis-
mund v. Gabelkhofen, Inhaber des Gutes*

...

Gutenhard / Dobrova

Gradič in posestvo vzhodno od Ekensteina, $\frac{1}{4}$ ure oddaljena, prijetna lega na gričku; v slovanskem jeziku mu rečejo Dobrova. Od kod izvira to ime, mi ni uspelo izvedeti. V bližini imamo Gutenegg [Dobrnica], Gutenhard [Dobrova], Gutenbüchel [Gutenpihl]. L[eta] 1777 se je podpisoval tedanji lastnik Andrej Sigmund Jugolič »lastnik posestva Gutenhard in rudarskega Robidovega imenja Štrenarjeva graščina [Hartenstein, Streuer] [«], torej Guten-Hard in Hartenstein sta si zelo podobna po imenu. Brez dvoma je Dobrova/Gutenhard prav tako iz večje posesti iztrgani del kot Gutenpihl, morda iz Hartensteina (posestva oddaljenega nekaj ur od Sl.[ovenj] Gradca, ki ga je imel v lasti l[eta] 1736 Jurij Jožef Schrö[c]kinger Neyenberški [Neidenberški], ki je imel v tistem času v lasti tudi Gutenhard). Domnevno izvira rudarsko imenje Hartenstein/Štrenarjeva graščina, ki je bilo l[eta] 1777 združeno z Dobrovo, od tod. Čisto možno, da ga je Jurij Schrökingner vzel [prenesel] na Dobrovo. Posestvo Hartenstein je pa od 1750 združeno z gospostvom Rotenturn [pri Slovenj Gradcu] in ima istega lastnika.

Kdo je Dobrovo zgradil [prečrtano] in to majhno imenje (v davčni napovedi samo s 5 fl [goldinarji] rustikalne tlake in 12 hišami) pravzaprav ustvaril, mi ni uspelo zvedeti, vendar mislim, da se to nikakor ni zgodilo pred l[etom] 1.600, domnevno pa nekako istočasno z Gutenpihlom. Prvo in najpomembnejše pojasnilo o tem imenju daje v zgodovini [zgodovinskem opisu] Turna obsežno opisani izvirnik delitvene listine s Helfenberga z dne 14. junija 1621, iz katere je razvidno, da je Dobrovo/Gutenhard pred l[etom] 1618 imel v lasti Hans Seifrid pl.[emeniti] Rasp, od katerega ga je domnevno kupil Sigismund Gabelkhofen, lastnik posestva Helfenberg.

Po njegovi smrti so si njegovi 3 sinovi in dediči Friderik, Jurij in Ehrenreich razdelili dediščino, Friderik kot najstarejši je vzel Dobrovo, ki je bila ocenjena na 5.200 fl, Jurij Seifrid Helfenberg in najmlajši Ehrenreich se je posestvom odpovedal in vzel svoj dedni delež s 5.666 fl 40 kr, ker sta bila Dobrova in Helfenberg ocenjena na 17.000 fl. Posledično je postal Friderik Gab.[elkhofen] s 14. junijem 1621 lastnik Dobrove/Gutenharda. Umrl je 1649, bil je (gl.[ej] dalje zgodovino Turna) po napisu v Škalah lastnik Turna in Dobrove, živel je na prvi gosposčini, poročen

s Sibilo Ramschüßlovo s Šaleka. Po smrti Friderika Gab.[elkhofna] je domnevno njegova žena Sibila, ki je umrla 4 leta zatem[,] 25. januarja 1653, posestvo Dobrova prodala Juriju Andreju Sauerju, baronu Kozjaškemu, gospodarju na Velenju, Šoštanju in Dobrovi, višjemu dednodeželnemu razrezovalcu jedi⁶² na Krajnskem in v Slovenski marki, zakupniku posestva Lilienberg (kot je razvidno iz kupnega pisma na pergamentu, ki se glasi na Gregorja Präpretnigga⁶³ in vse njegove dediče, Lilgenberg dne 12. januarja 1652). Posestvo je moralo pa kmalu spet priti na družino Gabelkhofen nazaj (morda je bilo samo zastavljeno), kajti z majhnimi posestvi se je to zmeraj spreminjalo, ker se v kupnem pismu z dne 1. aprila 1656 Karl Gab.[elkhofen], Friderikov sin, spet piše gospodar na Turnu, Helfenbergu, Gutenhardu in Schoeneku. Prav tako na Turnu dne 21. januarja 1660 in 10. novembra 1671 ali 1673. Kot sem že rekel v zgodovini gosposčine Turn, so se vsi Gabelkhofni pisali Helfenberški, ker je to bila njihova prva in najstarejša lastnina v c[eljskem] o[kraju]. Karlu je kot lastnik Dobrove in Turna sledil njegov brat Adam Seifrid, kot dokazujejo l[eta] 1678 nad vhodnimi vrati [v Turn] vklesane črke A. S. F. v. G z Th. H. und G. (Adam Seifrid Freyherr v.[on] Gabelkh.[ofen] zu Thurn, Helfenberg und Gutenhard). Po Adamu Seifridu je bil lastnik Dobrove njegov sin Jožef (roj[en] 1669, † 1740), kajti v kupnem pismu z dne 5. maja 1703 se je podpisal [kot] gospodar Helfenberga, Turna in Gutenharda, živel je na Turnu in je bil poročen z Ano Marijo Eleonoro Russensteinsko. (gl.[ej] zgodovino gradu Turn.) Bil je deželni poslanec in zapriseženi stvarni komisar v četrti Celje. Ta baron Jožef Gabelkhofen je bil (kot bomo videli spodaj) zadnji lastnik posestva Dobrova, ki je bilo od l[eta] 1621 do približno 1720-1724, torej več kot 100 let pri tej družini (s presledkom nekaj let, ko ga je posedoval baron Jurij Sauer). Baron Jožef Gabelkhofen se je v kupnem pismu z dne 5. novembra 1711 podpisal [z] gospodar Turna, Helfenberga, Dobrove/Gutenharda in Gorice (tako se je zmeraj reklo posestvu Ekenstein v starih spisih), le da piše v dopisu deželnega skrbnika grofa Sigismunda Wagensberga, ki ga je napotil na

⁶² V izvirniku *Obrist Erbland Vorschneider*: ceremonialni naslov, podeljen v stalni fevd in pridržan najvišjim plemiškim družinam. Kot izraz zaupanja so njihovim predstavnikom poverili določena protokolarna opravila – v tem primeru narezovanje hrane na cesarjevem krožniku. Ignaz Franz Castelli (*Ausführliche Beschreibung der Erbhuldigung* ..., Wien 1837, str. 63) pojasnjuje: »Ta dedni urad so avstrijski nadvojvode ustanovili po vzoru na nemškega cesarja. Tako je cesar Karl IV. 1354 svojemu bratu Venclju, ko ga je povzdignil v vojvodo Luksemburškega, hkrati podelil cesarski urad razrezovalca jedi na cesarski mizi, čeprav ga ta nikoli ni opravljal.« V delu *Oeconomische Encyclopaedie* (Kruenitz et al., Berlin 1797, str. 638) pa so navedeni deželni dedni uradi Kranjske in Slovenske marke, podeljeni posameznim družinam; urad razrezovalca je tu opravljal družina Sauer von Ankenstein – Borski Sauerji.). Deli sta dostopni preko <http://books.google.com>.

⁶³ Morda Praprotnika? Gadolla večkrat uporabi *a* s preglasom (*ā* oziroma *ae*) na mestih, kamor običajno ne sodi.

vzpostavijo inventarja na Schwarzenstein, iz Gradca dne 9. avgusta 1730 kot naslov gospod[ar] na Turnu, Gorici in Helfenbergu, ne pa na Dobrovi, torej je leta 1730 ni več imel. Schmutz pravi v članku »Formentini« [zv. 1, str. 388], da je baronica Marija Eleonora Formentini, rojena baronica Maschwander, dne 13. febr.[uarja] 1726 kupila posestvo Dobrova v c[eljskem] o[kraju] od baronice Jožefe Adelstein, ker je pa kmalu potem v avgustu omenjenega leta umrla, se je nakup vrnil [bil preklican]. Zdi se torej, da je baron Jožef Gabelkhofen to imenje po letu 1711 in pred 1726 prodal omenjeni baronici Adelsteinovi, od katere je med 1736 in 1756 prešlo na Jurija Jožefa Schre[c]kingerja Neyenberga (ki je po 20. avgustu 1736 pridobil tudi posestvo Hartenstein).

1777 je imel Dobrovo po Schmutzu in Schrembrünffu [?] na dan 20. februarja 1777 v lasti Andrej Sigmund Jugolič, lastnik Dobrove in Robidovega rudarskega imenja Hartenstein.⁶⁴

1787 po zaščitnem pismu z dne 11. junija Maksimiljan Robida lastnik Dobrove in urada Fölß (če je ta urad Fölß posestvo z rudarskimi pravicami Hartenstein, ne vem povedati)[.]⁶⁵

1790 omenja Schmutz [zv. 1, str. 650] nekega Antona Simona Jugoliča⁶⁶ kot lastnika, kot tudi 1798 Franca Antona Sudorja [Sutorja].

1804 Franc Ksaver Lininger po zaščitnem pismu z dne 3. januarja 1817 z besedami »Končni podpisnik lastnik posestev Gutenpihl, Dobrova, urada Fölß in z njimi povezanih nepremičnin. Podpisa[la] Franc Ksaver in Ana Lininger.«

Kdaj je torej bila Dobrova združena z Gutenpihlom, ne morem določiti, gotovo je samo toliko, da je v l[etu] 1787 še obstajala samostojno, ko se je Maksim[iljan] Robida podpisal kot lastnik posestva Dobrova in urada Föls. Verjetno ju je združil Franc Ksav[er] Lininger, od katerega ga je skupaj z Gutenpihlom v l[etu] 1826 preko izvršbe kupil Gregor Perger.

Po smrti Gregorja Pergerja v l[etu] 1844 je prešlo na njegove dediče in otroke, ki ga še imajo. Zelo lepo ob zgradbi ležeče gospodarstvo je že mnogo let odprodano in posestvo Dobrova si je zadržalo samo dve sobi za uradnika (ko gre pobirat davke); z gosposčino samo se pa po združitvi tega imenja z Gutenpihlom upravlja na slednjem.

⁶⁴ V izvirniku: *der bergrechtlich robidischen Gilt Hartenstein*.

⁶⁵ Urad Fölß naj bi bil v Bevčah in torej ni mogel biti identičen s Hartensteinom.

⁶⁶ V izvirniku *Anton Simon Jugolitsch*.

V zgradbi stanuje zdaj kmet, tako kot na Lilienbergu in na Schwarzensteinu. [izbrisano] Na ta način gradovi z lastniki vred gradatim [postopoma] propadajo, dokler zdaj ne pristanejo pri kmetih in s tem jasno in glasno ponazorijo Sic transit gloria mundi [Tako mineva blišč sveta]. Urad Föls je bil prvotno združen z gosposčino Vitanje in je od tod šele z nakupom prešel na Dobrovo/Gutenhard.

Schwarz enstein

IV

Herrschaft Schwarzenstein

Das bedeutende Schloßgebäude, welches aber zur Hälfte bereits eine Ruine bildet, und das Gut liegen südöstlich von Wöllann in dem selben Bezirke gegen 1 ½ Stunden davon, und ½ Stund von der Pfarre St. Ilgen entfernt. – Das Gebäude ist alt und hat gewiß in dem 13ten Jahrhundert schon existirt, obgleich es einer eigentlichen Ritterburg nicht ähnlich sieht, auch jene Einschließungs-Mauern nicht besitzt, welche derley Feste characterisiren. – Nach Wildenstein, (der uns ein sicherer Bürge bey Aufzählung der alten Besitzer bleibt --) waren die ersten Eigenthümer dieser Hft aus den adelichen Familien der Maßwander, Flaming und Tribenegg. Von diesen ältesten Zeiten finde ich nicht eine Urkunde, -- ich kann mich nur an das halten was Schmutz in seinem Lexicon sagt, und mit Mühe und Fleiß in Wildenstein, Wurmbrand, Stadel etc gesammelt hat. So heißt es »Artikel

Flaming«. Ein Erhard v. Flaming war 1440 im CK begütert, allein welches Gut er besaß ist nicht angegeben. Vinzenz Flaming zu Schwarzenstein hatte eine Banhalm zur Hausfrau, dessen Tochter Barbara mit Jörg Enenkel vermählt war. – Jahreszahl ist keine erwähnt. Jörg Flaming lebte 1430, seine Gemahlinn war Elisabeth Ra[c]knitz, und diese Familie besaß einst Schallegg (s. Geschichte der Ruine Schallegg). Von den Maßwand ist gar nichts zu finden. Hans Ulrich und Gregor wurden im J 1689 in den Grafenstande erhoben. Sie besaßen auch Schwarzenek im GK (also Schwarzenstein, Schwarzenek --), Reinthal. Johan Gabriel Freyherr v. Maschwander besaß Unterfladnitz im GK. – Eine Maria Eleonora Freyinn von Formentini, war eine geborene Freyinn v. Maschwander, welche 1726 Guttenhard /s. Geschichte/ kaufte. Die Triebenegg besaßen das gleichnamige Gut im CK. und Schwarzenstein; s. Schmutz Art Tribenegg Erasmus

...

Gospoščina Schwarzenstein / Švarcenštajn / Gradič⁶⁷

Pomembna grajska zgradba, ki je pa do polovice že v razvalinah, in posestvo ležita jugovzhodno od Velenja v istem okraju okrog 1 ½ ure od tod in ½ ure od župnije Sv. Ilj. Zgradba je stara in je obstajala gotovo že v 13. stoletju, četudi ni videti kot pravi viteški grad, tudi nima obzidja, ki je značilno za tovrstne utrdbe. Po Wildensteinu (ki nam ostaja zanesljiv porok pri naštevanju starih lastnikov) so bili prvi lastniki te gospoščine iz plemiških družin Masswander, Fläming in Trebnik. O teh najstarejših časih ne najdem niti ene listine, lahko se držim samo tega, kar pravi Schmutz [»Schwarzenstein«, zv. 3, str. 538-539] v svojem *Lexiconu* in [kar] je s težavo in pridnostjo zbral v Wildensteinu, Wurmbrandu, Staddlu itd. Tako piše [v] »Članku Fläming« [zv. 1, str. 379]. Neki Erhard Fläminški je imel 1440 premoženje v c[eljskem] o[krožju], le da ni navedeno, katero posestvo je imel. Vincenc Fläming Schwarzensteinski je imel za ženo eno od Banhalmovih, katerih hči Barbara je bila poročena z Joergom Enenklo. Letnica se ne omenja. Joerg Fläming je živel 1430, njegova soproga je bila Elizabeta Ra[c]knitz in ta družina je nekoč imela v lasti Šalek (gl.[ej] zgodovino razvaline Šalek). O Masswandih [Schmutz, »Masswand«, zv. 3, str. 520] ni najti ničesar. Hans Ulrik in Gregor sta bila l[eta] 1689 povzdignjena v grofovski stan. V lasti so imeli tudi Schwarzenek v g[raškem] o[krožju] (torej Schwarzenstein, Schwarzenek), Reinthal. Janez Gabriel baron Maschwander je imel v lasti Unterfladnitz [Schmutz, zv. 1, str. 377-378] v g[raškem] o[krožju]. Neka Maria Eleonora baronica Formentini je bila rojena [kot] baronica Maschwander, ki je 1726 kupila Dobrovo/Gutenhard (gl.[ej] zgodovino) [Schmutz, »Formentini«, zv. 1, str. 388]. Trebniški so imeli v lasti istoimensko posestvo v c[eljskem] o[krožju] in Schwarzenstein; gl.[ej] Schmutz[ev] čl.[anek] Trebnik [»Triebeneck«, zv. 4, str. 215-216]. Erazem je bil l[eta] 1616 na 31 maja povzdignjen v baronski stan. Neki Joerg Seifrid je bil 1581 deželni skrbnik Štajerske. Joerg Seifrid in Hektor sta živela okrog leta 1517. Samo kdo od njih je imel v lasti Schwarzenstein, se ne omenja. To je vse, kar mi je uspelo najti o prvih lastnikih te gospoščine. Koliko je to res ali ni res, naj odgovori[ta] Wildenstein in Schmutz. Jaz zase, ki govorim

⁶⁷ Gadolla uporablja tako ime *Schwarzenstein* kot *Gradič* (Gradisch) oz. *dvor gradič* (graedisch Hoff), ki ga iz neznanih razlogov piše z malo začetnico. Pri verzijah sem se držal izvirnika.

samo po listinah, ne morem reči nič; tu tudi ne pomaga kombiniranje, saj me zapustijo vsi spisi, s tem je zgodovina Schwarzensteina na začetku zelo kratka in pomanjkljiva.

Letnice in napisi nad vrati itd na gradovih segajo tudi samo najdlje do l[eta] 1450-1460 (in že to zelo redko)[,] kajti v tem času so grad dovolj pogosto spreminjali, prezidavali ali čisto na glavo postavili, s čimer so se izgubile vse številke in črke. N.pr. ukinili in zazidali ali čisto porušili so vhod, portal, nad katerim se je nahajal napis ali letnica, pa teh napisov niso vzeli preveč zares in so jih večkrat vzdali narobe ali pa kar vrgli stran. Kakšno usodo so pogosto doživeli takšni napisi, je dovolj znano. Kakšen lep podboj z napisom Erasemus Rambschößl Freyherr. 1626 je bil na razvalini gradu Šalek, ki so ga odlomili in prenesli na Turn /gl.[ej] zgodovino Turna/. Sicer pa je resnično eden od Trebnikov in sicer Julij imel v lasti Schwarzenstein l[eta] 1614, kar lahko izkažem z listinami. Namreč da v uradu gosposčine Turn nahajajoči se in že pri zgodovini te gosposčine omenjeni inventar po nekdanj visoko- in blagorodnem gospodu, gospodu Francu Leopoldu, državnem grofu sv.[etega] rim.[skega] cesarstva Gaissrukhu⁶⁸ /p.tit.⁶⁹/, tudi njegovi visoko- in blagorodni gospej, gospej Mariji Rozini Gaissrukhu. Rojeni grofici Schrottenpach, pok.[ojni], vsa na gosposčini Schwarzenstein nahajajoča se zapuščina itd. z dne 12. februarja 1730 vsebuje žal pogosto prekratek seznam obstoječih listin. Tu piše pod post[avko] št 4 »Urbar o Schwarzensteinu z dne 24. aprila 1614 zapisal« Julij⁷⁰ Trebniški. Ta seznam daje mnogo podatkov o spremembah nakupov, ki so se zgodile Schwarzensteinu (ali pravzaprav dvoru gradič, kot so mu rekli prej in se mu še zdaj reče po slovensko⁷¹ *Gradič* [v slov.] – grad), samo škoda, da niso navedena imena lastnikov ali tudi datum, kdaj je prišlo do prodaje. Tako piše n.pr. v njem (in zapisani so spisi do št.[evilke] 102) pod št[evilko] 32 »Kupno pismo glede posestva Schwarzenstein, datirano s 27. aprilom 1618.«

Vidi se torej, da je bil takrat Schwarzenstein prodan, le da je vsebina spisov navedena žal prekratko in preveč površno in pogosto samo omenjena, namesto da bi jo natančno obravnavali. Ali št[evilka] 19 »Kon-

⁶⁸ Gadolla piše včasih Gaissrukhu z dvojnim 's' in 'h' na koncu, drugič spet z enojnim 's' in brez 'h'. Praksa različnih zapisovanj istega imena je bila tudi sicer pogosta.

⁶⁹ p.tit.: skrajšano za *praemisso titulo*, v izvirnem pomenu *po predhodnem obveznem naslovu*, oblika zbirnega pisnega naslavljanja, s katero so se izognili naštevanju posameznih naslovov.

⁷⁰ Pravilno Jurij.

⁷¹ V izvirniku *Windisch*.

trakt o poravnavi in nakupu glede dvora Gredič, datirano s 14. marcem⁷² 1677«. Takrat je bil Schwarzenstein spet prodan, samo od koga in komu? Samo nekaj vrstic več in koliko podatkov bi potem imel za zgodovino Schwarzensteina?! Ali št[evilka] 90: »15 (reci [in piši] petnajst) starih fevdnih pisem glede gosposčine Schwarzenstein in drugih gosposčin.« Kako škoda, da niso podrobno navedena. Kakšna pridobitev bi ta bila za zgodovino Schwarzensteina in drugih gradov i.t.d. Da je torej Julij Trebniški 24. aprila 1614 prodal Schwarzenstein, ni dvoma, ker je pri takšni priložnosti vsak prodajalec [to] v urbar vnesel in se podpisal. Ali je ta bil sin Joerga Trebniškega, ki je bil 1581 deželni skrbnik na Štajerskem, mi ni uspelo nikjer najti. Tudi gre premisliti, komu je omenjeni Julij Trebniški prodal to imenje? O tem sem našel prav tako namig v tem inventarju. Schwarzenstein je v posesti več d.[eželno]k.[nežjih] fevdov. Kadar se je prodala takšna s fevdi obremenjena gosposčina, je moral kupec zaprositi za novo dodelitev fevda, kjer mu je potem bilo izstavljeno novo fevdno pismo. Pod post[avko] št.[evilka] 82 berem »Fevdno pismo g.[ospoda] Hansa Ludvika Saurerja – glede Sv. Ilja z dne 20 februarja 1615.« Domnevno je ta oče Jurija Andreja Sauerja, ki je imel l[eta] 1652 v lasti Velenje, Šoštanj, Dobrovo in Lilienberg (gl.[ej] Dobrovo/Gutenhard). Jurij Andrej je bil 2. maja 1630 povzdignjen v baronski stan [Schmutz, »Sauer«, zv. 3, str. 450]. Julij Trebnik naj bi 24. aprila 1614 prodal Schwarzenstein Hansu Ludviku Sau[r]erju in ta naj bi ga 20. februarja 1615 dobil v fevd.

To se prav dobro sklada. Potem je pod št[evilko] 31 navedeno: »Fevdno pismo, datirano s 15. februarjem 1615 v mestu Gradcu.«

Št.[evilka] 36 »Fevdno pismo od samostana Krka, datirano z zadnjim majem 1632.« Kakšna škoda, da v seznamu ni omenjen tisti, na katerega se fevdno pismo glasi.

Št.[evilka] 53 »Izvirna kupna pogodba glede posestva Schwarzenstein, datirana s 5. februarjem 1650 na gradu Celje.«. Tu je bil bodisi kak Gaisruk bodisi Wagensberg lastnik Schwarzensteina. Mislim, da prej kak Gaisrukh.

L[eta] 1652 je prejel sicer grof Rudolf Wagensberg hipotekarno obveznico za celjski grad – umrl 1670 – ampak v seznamu spisov tega imenja piše tudi, da se 1654 pojavi baron Jurij Sigismund Gaisruk, 1644 Volbenk Andrej, 1669 Karl Sigismund.

⁷² V izvorniku *Marty*.

1671 grofica Helena Kristina Gaisruk, ki je bila nuna v Studenicah.

1685 grofica Ana Marija Gaisruk, rojena baronica Moškon, takrat vdova.

1710 grofica Ana Marija Inzaghy, roj.[ena] grofica Gaisruk, poročno pismo, datirano s 6. novembrom 1710 v Gradcu. Jaz sem torej prav gotovo mnenja, da sta 1650 Schwarzenstein kupila bodisi Jurij Sigismund bodisi Volbenk Andrej.

Št[evilka] 19 »Pogodba o poravnavi in nakupu glede dvora Gradič, datirana s 14. marcem 1677« domnevno s Karlom Sigismundom baronom Gaisrukom, ki je bil l[eta] 1679 povzdignjen v grofovski stan. Po Karlu je prišel Franc Leopold grof Gaisruk, čigar 2ga žena je bila Rozina Marija, rojena grofica Schrottenbach, in prva Rozina Sofija grofica Radschkey okrog leta 1697 (kajti pod št 23 piše: Poročno pismo glede raj.[nke] grofice Radschkey). 2. žena † 21. decembra 1729, ko je potem 12. februarja 1730 inventar sestavil b.[aron] Jožef Gabelkhofen.

Franc Leopold grof Gaisruk je 10. decembra l[eta] 1720 prodal gospoščino Blagovna/Reifenstein grofu Leopoldu Sigismundu Wurmbrandu (ki mu je bil skrbnik g[ro]f Jožef Wurmbrand) kot tudi 19. julija 1720 Schwarzenstein.

Pod št 1 piše »Glavni urbar gospoščine Schwarzenstein, sestavil g[ro]f Jožef Wurmbrand kot skrbnik, datiran z 19. julijem 1720.« G[ro]f Franc Gaisruk (gl.[ej] zgodovino Blagovne) se je pisal gospod[ar] na Pukštajnu/Buchensteinu, Blagovni in Schwarzensteinu.⁷³ Grof Leopold Wurmbrand pa je moral Schwarzenstein kmalu prodati nazaj grofu Francu Gaisruku ali njegovi ženi, kajti inventar po 21. decembra umrli grofici Mariji Rozini Gaisruk, ki je bil sestavljen 12. febr[uarja] 1730, dokazuje, da je bila ta spet lastnica Gradiča.

Po smrti grofice Marije Rozine Gaisruk je bila njena hči Ana Marija grofica Inzaghy, rojena grofica Gaisruk, po materi edina dedinja in se je o zapuščini dogovorila z bratoma grofoma Leopoldom in Carlom Gaisrukom. Schwarzenstein je imela pa 1741 v lasti Aurora Katarina Konstan-cija, gosp[odaric]a Jabornika in Gamseneka, baronica, rojena grofica Gaisruk in domnevno hči grofice Marije Rozine Gaisruk, ki je umrla l[eta] 1729. Bila je vdova od 1720, ker je njen mož baron Franc Ernest Jožef Jabornik umrl l[eta] 1720. Vse te podatke dokazuje od nje sestavljena in z odtisnjenim črnim pečatom potrjena odločba o dednem zajmu kmečkega

⁷³ V izvorniku *auf Puchen-, Reifen- in Schwarzenstein* – vsa tri imena se v nemščini končujejo na *-stein*.

posestva⁷⁴ za Mateja Močilnika [Močilnika?], kjer se je, kot rečeno zgoraj, podpisala dne 11. januarja 1741[.]

Ona je imela v lasti tudi posestvo Socka/Einöd. K Schwarzensteinu je spadal takoimenovani Planinski urad, ocenjen na 4000 fl, urad Kotlje/Köttlach z 2000 fl, takoimenovano imenje Šalek s 1000 fl. Morda sedanjí urad Grünhof /Zeleni dvor, ki je združen s Šalekom.

[prečrtano] Baron Jožef Adelstein in njegova soproga Marija Konstancija, rojena baronica Gabelkhofen, sta Schwarzenstein kupila po letu 1741, kajti v zadolžnici s Schwarzensteina z dne 17. avgusta 1740, izstavljeni Jožefu Pogačniku, duhovniku v Šoštanju, piše, da je ta g[ospodu] in gospe kupcema »v njuni posebni nuji in sicer za nakup gosposčine Schwarzenstein in takoimenovanega Morgijanskega ali Moškonskega imenja 1300 fl v gotovini posodil in predal«. Ker pa baron Jožef Adelstein v zadolžnici izrecno pravi, da za zavarovanje tega dolga zastavlja svojo gosposčino Schwarzenstein cum appartinentiis,⁷⁵ vidimo, da je l[eta] 1740 posestvo že imel, domnevno pa v celoti odplačal [še] l[eta] 1741, zato se je 11. januarja 1741 kot lastnica še podpisala Aurora baronica Jabornigg. V kupnem pismu glede vinograda, ki se glasi na Martina Wenzla, z dne 15. avgusta 1755 na Schwarzensteinu piše »Jaz, Franc Jožef baron Adelstein, gospodar Ottersbacha, Wuepelsbacha, Altenhoffna, Fronsberga, Dobrnice/Gutenegga in Schwarzensteina pripoznam s tem zase in za svoje dediče, da itd.«

V zaščitnem pismu glede vinograda na Janževskem vrhu [St. Johannisberg⁷⁶] z dne 18. septembra 1777 se je podpisal [»]baron Anton Karl Adlstein, gospodar gosposčin Gorica, Dobrnica/Gutenegg in Schwarzenstein[«]. Ta je imel v lasti torej samo več premoženja v c[eljskem] o[krožju], čemur se je zdaj pridružil Ekenstein/Gorica, posestva v drugih okrožjih [pa] niso bila več pri družini. Dne 1. avgusta 1785 je vdova Kajetana baronica Adelstein, rojena grofica Attems, prodala gosposčino Schwarzenstein grofu Vincencu Sauerju za 18,000 fl in 50 kr, kajti ta je že prej in sicer v letu 1784 napravil mašno ustanovo pri Sv. Ilju pri Schwarzensteinu (gosposčina spada v to župnijo).

⁷⁴ V izvirniku *Erbholdschafis-Beschliessung*. Po pravnem slovarju <http://www.rzuser.uni-heidelberg.de/-cdz/drw/e/er/bhol/erbholde.htm> z dne 12. 6. 2014 je Erbholde *Holde, der auf einem bäuerlichen Erbpachtgut sitzt*, torej podložnik, ki 'sedi' na kmečkem posestvu v dednem zajmu.

⁷⁵ *cum appartinentiis* (lat.): z vsem pripadajočim.

⁷⁶ Del današnje Vinske Gore.

Dne 27. novembra 1792 je Gabriel Pauer, nekdanji upravnik v Novem Celju, kupil gosposčino Velenje skupaj z Schwarzensteinom in imenjem Marija Velenje od grofa Vincenca Sauerja, ki je bil lastnik gosposčine Velenje od 1767 in se je pisal [»]grof Vincenc Sauer, državni grof Borlski, baron Kozjaški, gospod[ar] gosposčin Borl, Leskovec, Velenje, Lilienberg, Dornava, Njiverce/Ebensfeld in Šentjanž/St. Johannes, dednodeželni razrezovalec jedi⁷⁷ na Kranjskem, c.[esarsko]k.[raljevi] komornik, notr.[anje]avstr.[ijski] vladni svetnik na Štajerskem.[«] S tem je gosposčina Gradič/Schwarzenstein od 1. avgusta 1785 združena z Velenjem in pod skupno administracijo, kar je vse do današnjega dne. Po smrti zgoraj omenjenega Gabriela Pauerja leta 1814 je kot lastnik gosposčin Velenje, Schwarzenstein in posestva Lilienberg sledil njegov sin Alojz Gabriel, po njegovi smrti jih [gosposčine] je leta 1829 pridobil g[ospod] Edvard Trigler, pri katerem se gosposčina nahaja še [zdaj].

Stavbo gradu Schwarzenstein je skupaj z ekonomijo [kmetijskim gospodarstvom] leta 1842 kupil kmet Lippold, gosposčina pa je prešla takoj na Velenje, od koder jo upravljajo še zdaj.

Po Schmutzu [zv. 3, str. 539] je to posestvo davčno ocenjeno na 721 fl 46 kr dom.[inikalnega] in 76 fl 44 [kr] rust.[ikalnega] donosa v 5 uradih s 76 hišami. Je tudi upodobljeno v Vischerjevi Topografiji, vendar ne posebno dobro zadeto.

.....

Ta zgoraj omenjeni Lippold pa ni bil prvi, ki je gospodarstvo in zgradbo Schwarzenstein odkupil od gosposčine Velenje, to se je zgodilo že mnogo prej, le da mi je uspelo prav tako malo ugotoviti, katerega leta [prečrtano] in kdaj je bila gosposčina Schwarzenstein združena z Velenjem, kot to, kdaj je bil Lilienberg kot gosposčina združen z Velenjem, gospodarstvo pa odprodano. Schwarzenstein je bil z Velenjem združen 1. avgusta 1785 v toliko, da je prišel pod enega lastnika, grofa Vincenca Sauerja, samo ali je bilo že pod njim gospodarstvo odprodano in dominij preseljen na Velenje ali pa [še]le pod Gabrielom Pauerjem, ni znano.

⁷⁷ O tem naslovu prim. opombo št. 62.

Lilien berg

V.

Lilienberg

Ein unbedeutendes Gebäude zwischen Wöllann und Schönstein, welches das Eigenthum eines Bauern und als Dominium mit Wöllann vereint ist. Links von diesem Schloße findet man auf einem hohen Berge die Spuren eines einstmal bestandenen Gebäudes, und die Sage geht noch jetzt, daß dort die Burg Lilgenberg gestanden habe. Daß die alte Geschichte von Lilienberg sehr schwach ausfallen wird, kann man sich leicht vorstellen, denn dieses Gut ist schon seit langer Zeit mit Wöllann vereint, und man kann sich leicht einbilden, daß die alten Urkunden gänzlich verschleppt wurden. Schmutz sagt, daß die Ritter Lilgenberg, welche im CK. diese Burg, dann Heggenberg, Osterwitz und Gilgenbüchl besaßen, die ersten Eigenthümer davon waren. – Hat wirklich dort oben (woran ich gar nicht zweifle)] die Burg existiert, so war sie gewiß das Stammschloß einer adelichen Ritterfamilie, die sich Lilgenberg nannten, denn das heutige noch existirende Lilienberg gehört der späteren Zeit an, und war nie

eine Ritterburg, schon nicht vermög ihrer niedern Lage, und Mangel an allen Vorkehrungen zu einer Vertheidigung, welche die damahligen Zeiten so nöthig machten. – Von demjenigen, der also diese Burg erbaut hat, so wie von den Besitzern der ersten Jahrhunderte seiner Existenz kann also keine Rede seyn. Wir müssen vor der Hand zufrieden seyn, wenn ich mit dem Jahr 1600 sicher beginnen kann. Nach Schmutz erscheinen ein Gebhard Lilgenberg 1263 nebst seinem Bruder Hans als Zeugen in einem Diplome Ulrich's Herzog's von Kärnthen, Nikel v. L. 1307 als Zeuge bei der Stiftung des Klosters zu Minkendorf, ein Jost zeichnete sich 1529 in der Belagerung von Wien aus, lebte noch 1535, ohne Zweifel in der alten Burg, denn das untere Gebäude dürfte wohl nicht viel über 250–260 Jahre alt seyn. – Als frühere Besitzer nennt Schmutz auch die Khain – dann die Gabelkhofen. Von der erstern Familie erwähnt auch Schmutz nicht eines Wortes. – Ob die Gabelkhofen Lilienberg je besaßen, finde ich nirgent eine Erwähnung Vielleicht gehörte es den Heritsch, von denen Schmutz sagt, daß sie im CK Güter besaßen, und daß auf diese Art L. an die Gab.

...

Lilienberg / Limperg⁷⁸

Nepomembna zgradba med Velenjem in Šoštanjem, last kmeta [izbrisa-no] in kot gosposčina združen z Velenjem. Na levi od tega dvorca se na visokem hribu najdejo sledi nekdanje zgradbe in še zdaj se pripoveduje, da je tam stal grad Lilgenberg. Da bo stara zgodovina Lilienberga izpadla zelo slabotno, si ni težko predstavljati, kajti to posestvo je že dalj časa združeno z Velenjem in lahko si predstavljamo [prečrtano], da so stare listine čisto razvlekli. Schmutz [zv. 2, str. 438] pravi, da so vitezi Lilgenberg, ki so v c[eljskem] o[kraju] imeli v lasti ta grad, potem Stopnik/Heggenberg, Ojstrico in Gilgenbüchl, bili njegovi prvi lastniki.

Če je tam zgoraj (o čemer ne dvomim) obstajal grad, je bil gotovo sedež [79] plemiške viteške družine, ki se je imenovala Lilgenberg, kajti današnji, še obstoječi Lilienberg [prečrtano] pripada poznejšemu času in ni bil nikdar grad vitezov, že zaradi svoje lege v nižini in odsotnosti vseh ukrepov za obrambo, ki so jih v tedanjih časih tako nujno potrebovali.

O tistem, ki je torej zgradil ta grad, kot o lastnikih prvih stoletij njegovega obstoja torej ne more biti govora. Za zdaj moram biti vesel, če lahko z gotovostjo začnem pri letu 1600. Po Schmutzu se kot priča v diplomi koroškega vojvode Ulrika 1263 skupaj z bratom Hansom pojavi Gebhard Lilgenberg, Nikel z L.[ilgenberga] 1307 kot priča pri darilu samostana Minkendorf, Jošt se je izkazal 1529 pri obleganju Dunaja, živel še 1535, brez dvoma v starem gradu, kajti spodnja zgradba ne more biti stara veliko več kot 250-260 let.

Kot bivše lastnike navaja Schmutz tudi Haine/Khaine, potem Gabelkhofne. O prvi družini tudi Schmutz ne pove niti besede. O tem, ali so Gabelkhofni kdaj imeli Lilienberg, ne najdem nikjer omembe. Morda je pripadal Heričem, o katerih pravi Schmutz [zv. 2, str. 55], da so imeli posestva v c[eljskem] o[kraju] in da je L.[ilienberg] na ta način prešel na Gab.[elkhofne]. A to so samo domneve, ki jih ne morem upravičiti, zato jih tudi postavljam kot domneve. Možno je tudi, da je družina Wagensberg, ko je imela v lasti Velenje (po 1541), morda imela v lasti tudi Lilienberg, potem pa bi bili lastniki Velenja Hans Wagen † dne 15. aprila 1593,

⁷⁸ V uporabi je (bilo) več variant imena, tudi Gadolla piše enkrat *Lilgenberg*, drugič *Lilienberg*. Pri prevajanju sem ohranil izvirne variante zapisa.

⁷⁹ V izvirniku *Stammschloss*.

Baltazar Wagen, baron Hans Sigismund Wagen † 1643, in morda Jurij Wagen tudi lastniki Lilienberga. Seveda ne najdem nikjer sledi, da je kak Wagen imel v lasti to imenje in morda je do leta 1652 imelo tudi svoje [izključne] lastnike, potem ko so, kot je znano, v starih časih zelo ugledne družine živele na majhnih posestvih in imenjih in živele bolje kot marsikateri lastnik velikih gosposčin dandanašnji, ker jih tisto malo potreb, ki so jih takrat poznali, ni moglo pripraviti do tega, v kar nas dandanašnji pripravi množica [potreb].

Prva in najstarejša listina, ki mi je prispevala dokazilo o obstoju Lilienberga, je pri zgodovini Dobrove omenjeni izvirnik kupnega pisma na pergamentu, ki se glasi na Gregorja Präpretnigga in vse njegove dediče z Lilgenberga z dne 12. januarja 1652. V njem se vidi, da je bil Jurij Andrej Sauer, baron Kozjaški, gospodar Velenja, Šoštanja in Dobrove, zakupnik posestva Lilgenberg. Seveda je možno iz besede zakupnik⁸⁰ sklepati, da ni bilo njegovo in spet se nehote raziskovalcu resnice vsiljuje vprašanje[,] kdo je pa bil dejanski lastnik? O čemer doslej ne morem dati pojasnila. Zdi se, da je Hans Ludvik Sauer /gl.[ej] zgodovino Schwarzensteina / v l[etu] 1615 imel v lasti samo to posestvo. 1659 je imel Lilienberg Jurij Friderik Sauer, baron Kozjaški, gospodar Velenja, Lilgenberga, Borla, Moškanjcev, Greishofna in Pukštajna/Puchensteina. Družina je bila v l[etu] 1630 povzdignjena v baronski in 1668 v grofovski stan.

1681 grof Franc Anton Sauer na Dornavi, Ebensfeldu, Velenju, Lilienbergu itd.

Takrat nastane praznina do l[eta] 1767, ko je grof Vincenc Sauer po listinah lastnik Lilienberga, le da sta v vsakem primeru Velenje in Lilienberg lastnina naslednikov Franca Antona in jima je bilo ime bodisi grof Franc Jožef Sauer, ki mu je pripadala tudi Dornava 1730, bodisi Kajetan 1742.

1767 grof Vincenc Sauer, baron Kozjaški, državni grof [Reichsgraf] Borlski, gospodar gosposčin Borl, Leskovec, Velenje, Lilienberg, Dornava, Ebensfeld in Sentjanž, dednodeželni razrezovalec jedi⁸¹ na Kranjskem, c[esarско]k[raljevi] komornik, n[otranje]avstr[ijski] vladni svetnik na Štajerskem[.]

Ta je s pogodbo z dne 27. novembra 1792 prodal gosposčino Velenje skupaj s Schwarzensteinom, Lili[enbergom] in imenjem Marija⁸² Velenje

⁸⁰ V izvirniku: *Bestand Inhaber*.

⁸¹ V izvirniku: *Obrist Erbland Fürschneider*. Prim. opombo št. 62.

⁸² Imenje cerkve Karmelske matere božje v Starem Velenju.

Gabrielu Pauerju, po slednjega smrti v l.[etu] 1814 jo je podedoval njegov sin Gabriel, od tega pa 1829 kupil Edvard Trigler, ki jo še ima.

Škoda, da se ne da izvedeti, kakšno usodo so doživeli ti gradovi v Šaleški dolini npr. v l[etu] 1473, ko so Turki oblegali Velenje, porušili grad Šoštanj, opustošili Slovenj Gradec, Konjice in tako mnogo ljudi odvedli v jetništvo. Ali pa 1529.

O kmečkem uporu iz l[eta] 1587.⁸³

1643 vdor Turkov, ko naj bi opustošili tudi trg Velenje in oblegali grad.

Kako zelo pomembno bi bilo izvedeti, kako se je ob tej priložnosti godilo drugim gradovom in kakšna nesreča jih je doletela. Toda o tem molčijo vsi spisi, samo pri zgodovini Šoštanja bo nekaj več o tem. Kdaj so gospodarstvo in zgradbo prodali in gosposčino prestavili na Velenje, nisem mogel izvedeti. Domnevno pod enim od Sauerjev, vendar mi ni znano, v katerem letu.

⁸³ Kaj misli Gadolla z dogajanjem v letu 1529 in s kmečkim uporom leta 1587 ni jasno. Leta 1587 večjega kmečkega upora v Šaleški dolini seveda ni bilo.

Eken stein

VI.

Ekenstein

Die bereits gänzlich eingestürzte Bergfeste Ekenstein, von der nur noch einige Gemäuer stehen, liegt östlich von der Ruine Schallelegg auf einem noch höheren Berggrüen, kaum eine halbe viertel Stunde davon entfernt, und diese 2 Schlösser Schallelegg und Ekenstein, sind die nächst nebeneinander liegenden im ganzen Schallthale. – Ich glaube, die Benennung selbst rührt von der Ortslage her, denn das Schloß lag auf einem steinigten Hügel ganz im Ek – am Ende des Schallthales hinaus so wie Schallelegg – am eigentlichen Ende desselben, -- denn meistens hat eine örtliche Lage den Namen eines Schloßes bestimmt und hervor gebracht. Die Erbauung fällt gewiß in das 10. oder 11. Jahrhundert wo so viele Burgen entstanden sind, und ohne Zweifel waren die Ekensteiner die ersten, welche diese Burg besaßen.

Urkunden der frühern Zeiten mangeln, wie überall, gänzlich. Ich muß mich daher an das halten, was Schmutz, der auch aus sicheren Quellen geschöpft hat, hierüber sagt. Im Jahre 1314 lebte ein Otto Ekenstein mit seiner Gattinn Offen, und Hermann mit Agnes. Diese 2 Brüder sollen sich so gehaßt haben, daß sie sich durch Erbauung einer Zugbrücke zwischen den 2 Abtheilungen der Burg gänzlich abgesperrt haben, und wirklich sieht man jetzt noch deutlich 2 Abtheilungen der Gemäuer, welche abgesondert und getrennt von einander stehen, und dem Anscheine nach wirklich durch eine Brücke verbunden waren. – Derley Sagen von Brüdern, die sich gehaßt, verfolgt, ja auch getödtet haben, wiederholen sich sehr oft, und ich messe ihnen nicht viel Glauben bey, so z.B. die Sage, daß die 2 Brüder Reichenburg sich gleichzeitig durch einen Schuß aus den Fenstern der beiden Schlösser Reichenburg getödtet haben. In dieser Entfernung wie die 2 Schlösser liegen, treffen, und zwar durch 2 zugleich im selben Augenblicke

...

Ekenstein / Ekenštajn

Že čisto porušena gorska utrdba Ekenstein, od katere stoji še samo nekaj zidov, leži vzhodno od razvaline Šalek na še višjem grebenu, oddaljena od nje kvečjemu polovico četrtine ure in ta 2 gradova Šalek in Ekenstein sta najbližje ležeča [gradova] v vsej Šaleški dolini. Mislim, da poimenovanje samo izvira iz krajevne lege, kajti grad je ležal na skalnem griču čisto v kotu na koncu Šaleške doline tako kot Šalek prav na njenem koncu, kajti večinoma je krajevna lega določila in izbrala ime gradu. Gradnja sodi gotovo v 10. ali 11. stoletje, ko je nastalo tako veliko gradov, in brez dvoma so bili Ekensteini prvi lastniki tega gradu.

Listine zgodnjih časov manjkajo, kot povsod, v celoti. Zato se moram držati tistega, kar o tem pravi Schmutz, ki je tudi črpal iz zanesljivih virov [»Eggenstein«, zv. 1, str. 292-293]. Leta 1314 je živel Oto Ekenstein s soprogo Offeney in Herman z Agnes. Ta 2 brata naj bi se tako sovražila, da sta se z izgradnjo dviznega mostu med 2 deloma gradu čisto ločila in resnično se še zdaj jasno vidita 2 dela zidov, ki stojita posebej in ločeno drug od drugega in sta bila, kot se zdi, res povezana z mostom. Podobne pripovedke o bratih, ki so se sovražili, preganjali, da, tudi pobijali, se zelo pogosto pojavljajo in ne verjamem jim prav dosti, tako npr. pripovedki, da sta se 2 brata Rajhenburg hkrati ubila s streloma z oken obeh gradov Rajhenburg. Na to razdaljo, kot ležita ta 2 gradova, zadeti in sicer ubiti se v istem trenutku z 2 hkratnima streloma je čista pravljica. Oto Ekenstein naj bi v zgoraj omenjenem letu kupil utrdbo Šalek od Niklasa Šaleškega. 1322 se pojavi kot lastnik tega gradu Ulrik Ekensteiner.

Leta 1326 so si v Pliberku na drugi petek po veliki noči prisegli omenjeni Ulrik, potem Friderik Žovneški, Hartmund Weizenegg in Ditmar Mor-dax, da bo g[ro]f Ulrik Pfannberg izpolnil svojo obljubo gornjegrajskemu opatu Leopoldu, da bo utrdbo Rudenstein, ki so jo zgradili Altenburžani, na prihajajoči Filipov dan [26. maja] prelomil in porušil.⁸⁴ Pozneje pa se zdi, da je Ekenstein postal last takrat zelo bogatih krških škofov, saj so ga ti dali v fevd baronom Žovneškim in potem grofom Celjskim.

Možno [je] tudi, da so Ekensteinski škofom svojo posest samo zastavili [izbrisano] in so jo ti potem dali v fevd drugim vitezom. L[eta] 1334 na

⁸⁴ Gadolla se je zapletel: 'prelomil' se najbrž nanaša na besedo, 'porušil' pa na grad.

dan sv. Urbana [25. maja] je Lorenc, škof v Krki, dal to utrdbo v fevd baronu Frideriku Žovneškemu (ki ga je l[eta] 1339 cesar Ludvik povzdignil v grofovski stan^{84a} [Schmutz, »Saneck«, zv. 3, str. 443]) kot 1361 Hermanu grofu Celjskemu.

Prav tako 1387 na Avguštinov dan⁸⁵ grofoma Hermanu in Viljemu Celjskima škof Janez [Schmutz, »Eggenstein«, zv. 1, str. 293].

Krški škofje so posedovali tudi Vitanje, Anderburg in še druge gospoščine v c[eljskem] o[krožju], ki so bile večinoma v lasti sv.[ete] Eme, grofice Breške in Selške, in so tja prišle kot darila. Po krških škofih se zdi, da je Ekenstein prišel v viteško družino Kreigh. Ti so imeli premoženje predvsem na sosednjem Koroškem, a so bili pogosto v svaštvu s štajerskim plemstvom. Razen Ekensteina so imeli tudi Šoštanj, Schwanberg [blizu Deutschlandsberga], nekaj drugih posesti v Šaleški dolini ter podložnike in desetinarje pri Sv.[etem] Križu [Bele vode]. [Schmutz, »Kreigh«, zv. 2, str. 279].

Pred 1392^{84b} (okrog 1390 ali kmalu po 1387) je bil Adolf Kreigh gospodar Ekensteina. 1392 je bil grof Friderik Vovbrški v sporu s koroškim vojvodo, pri čemer je grof Ulrik Ortenburški nastopal kot posrednik in dosegel, da se je smel Friderik Vovbrški podati v Neustadt s plačo letnih 1000 funtov pfenigov, kjer je živel do smrti svoje soproge, potem pa se z dovoljenjem vojvode Albrehta spet podal v Vovbre, gospoščino Svibno/Siebenegg na Kranjskem je l[eta] 1392 prodal za 21.000 mark srebra in zanje od Adolfa Kreigha kupil Ekenstein in nekatera druga posestva v Šaleški dolini. Torej je gotovo, da je Adolf Kreigh imel v lasti Ekenstein pred 1392 [Schmutz, »Heunburg«, zv. 2, str. 59]. Kako pa so se imenovala ta druga posestva v Šaleški dolini, mi ni uspelo izvedeti, morda Forhtenek, Lilgenberg, Katzenstein, Šoštanj itd. Vovbrški so bili na Štajerskem in Koroškem zelo premožni in imeli grofijo Vovbre z delom Labotske doline v fevdu od koroških vojvod, tako kot od oglejskega patriarha Forhtenek, Lemberg, Gornji Grad, Mozirje, Braslovče, Novo Cerkev, Šaleško dolino itd. Lastniško so posedovali na Koroškem Pliberk, Možberk/Moosburg, Trixen, na Štajerskem Laško, Rogatec, Offenburg [pri Poelsu, okrožje Judenburg] in Vovbrški dvor. Bili so tudi odvetniki gornjegrajskega sa-

^{84a} Pravi datum povzdignjenja Friderika Žovneškega v grofovski stan je seveda 16. april 1341 in ne 1339.

^{84b} Gadolla je v sledečem odstavku zgrešil stoletje, namesto 13.. je prav 12.. Prisotnost grofov v dolini je zabeležena v 13. stoletju. Leta 1322 je družina Vovbrških že izumrla.

⁸⁵ Avguštin praznuje 27. maja ali 3. avgusta.

mostana in se pojavijo že 1192, ko omenja Otokar, štajerski vojvoda, v darilnem pismu iz Sekove/Seckaua kot pričo grofa Viljema Vovbrškega.

Ker so v najstarejših časih oglejski patriarhi morda posedovali največji del posestev v Šaleški dolini, bi tozadevne stare listine, ko bi jih še našli, omogočile zanimivo sklepanje, a kje jih iskati, na koga se obrniti?

L[eta] 1434 je moral pa grad preiti nazaj na Kreighe, saj so ti v zgornjem letu dali posestva Ekenstein, Šoštanj in druga imenja v Šaleški dolini v fevd Hansu Brandu in njegovi soprogi Korduli. Domnevno jih je Friderik Vovbrški spet prodal Kreighom. 1437 je prišlo do vojne grofov Friderika in Ulrika Celjskih z vojvodo Friderikom Štajerskim in Koroškim (gl.[ej] zgodovino Turna). Hrabri Jan Vitovec je neverjetno hitro osvojil Helfenberg, Anderburg, Šoštanj, Ekenstein itd. in jih zaposedel. S tem je Ekenstein prešel v posest grofov Celjskih. Njihov je ostal domnevno do njihovega izumrtja 1456. Po Schmutzu [zv. 1, str. 293] naj bi 1473 zadnji Ekensteinski (Sebastian) [prečrtano] umrl za posledicami ran v turškem ujetništvu. Če to drži, ta grad ni bil vedno pri prvi družini, ki ga je utemeljila in zgradila, od njega so se ločili že l[eta] 1334, saj je zadnji Ekensteinski umrl šele 1473, nekaj, kar se je pač pogostejše dogodilo in je torej čisto možno. Po tem, ko je cesar Friderik gradove in dvorce Celjskih (v Šaleški dolini torej Šoštanj, Forhtenek, Ekenstein, potem bolj oddaljeni Helfenberg, Ravni Breg/Rabensberg, Lemberg itd) zavzel s silo, jih je prodal ali dal v zastavo proti plačilu izpogajane vsote drugim vitezom ali svobodnjakom, jim jih prepustil v oskrbo ali predal v preužitek, jih dal drugim v fevd ali podaril v posebnih primerih drugim zaslužnim vazalom ali samostanom in cerkvam. To se je zgodilo tudi z Ekensteinom.

1489 (torej 33 let po izumrtju grofov Celjskih, ko je bil [grad] gotovo neprestano v lasti cesarja Friderika) je slednji na večer sv. Ilja sam predal to utrdbo v oskrbo Frideriku Lambergerju mlajšemu.

18. februarja 1500 je grof Friderik Zollern kupil grad za 2000 renskih fl od cesarja Maksimiljana. Potem naj bi l[eta] 1540 (po navedbi sedanjega lastnika, za kmetijstvo in sadjarstvo zelo zaslužnega g[ospoda] Jožefa Zakla,) grad spet imel v lasti nek Lamberg, in za njim 3 bratje Apfalterer.

1563 je grad od njih kupil Jurij pl.[emeniti] Scheuer [Scheyer], ki mu je sledil sin Gašper. Le-ta je zgradil, ker je stari grad že zelo propadal in se začel rušiti, pod njim na čisto ločenem, samostojnem griču majhno zgradbo, ki je dobila ime Gorica (na vzpetini – gora [v slov.]), zato Ekensteinu dandanes pravijo tudi Gorica.

1659, po smrti Gašperja Scheuerja je lastništvo prešlo na njegovega mladoletnega sina Jurija, pod katerim je njegov varuh Adam Seifried baron Gabelkhofen l[eta] 1666 grad povečal in razširil in ga 1667 predal medtem polnoletnemu Juriju.

1681 je izšla Vischerjeva Topografija Štajerske. Ekenstein se na podobi vidi pred gradom Šalek desno na višjem griču. Medtem ko se Šalek tu vidi še čisto naseljen, saj so tako grajska kot gospodarska zgradba, dvizni most, streha itd. še v najboljšem stanju (tudi še ni niti 100 let, odkar je bil Šalek zapuščen), je Ekenstein že samo razvalina brez strehe, komaj da še stojijo zidovi, zanesljiv dokaz, da je stari grad že l[eta] 1563 zelo propadal in se podiral. Ker je bil gotovo tudi po tem letu zapuščen, so lepe kamne in morda tudi streho uporabili za spodnjo zgradbo, in ker so stari grad pustili propadati, ni težko razumeti, da je že l[eta] 1681 tako izgledal. Kajti ko takšen star grad izgubi streho, gre šele prav in hitro svojemu propadu naproti.

1694 je [Jurij Scheuer] prodal Ekenstein gospodu baronu Janezu Juriju [prečrtano] Gabelkhofnu. Družina Scheuer je imela v celjskem okrožju v lasti Zalog, Socko/Einöd in Širje. L[eta] 1694 je še en Scheuer obiskoval štajerski deželni zbor. Jörg in Gašper sta bila že 1446 v moštvu proti Mađzarom [Schmutz, »Scheuer«, zv. 3, str. 477].

Od barona Janeza Jurija Gabelkhofna je prešlo posestvo Gorica nekaj pred l[etom] 1711 na barona Janeza Jožefa Gabelkhofna, kajti v zaščitnem pismu z dne 5. maja 1703 se je ta pisal[:] »Jaz, baron Janez Jožef Gabelkhofen, gospodar Turna, Helfenberga in Dobrove, s tem pripoznam itd.«, in v zaščitnem pismu z dne 5. decembra 1711 »Jaz, baron Janez Jožef Gabelkhofen, gospodar na Turnu, Helfenbergu, Dobrovi/Gutenhardu in Gorici«. L[eta] 1730 je še imel v lasti Ekenstein, kajti naslov na pismu deželnega skrbnika grofa Rudolfa Wagensberga z dne 9. avgusta 1730, s katerim je bil poslan v inventuro na Schwarzenstein, se glasi »Gospodar Turna, Gorice in Helfenberga«. Vdova Ana Marija Eleonora Gabelkhofen ga pa leta 1742 ni več imela, kajti v zaščitnem pismu z 12. maja 1742 [prečrtano] se je podpisala samo [kot] gospodarica gosposčin Turn in Šalek. Po Schmutzu [»Adelstein«, zv. 1, str. 5] je imela baronica Ana Maria Konstancija Gabelkhofen, ki se je pozneje poročila z baronom Francem Jožefom Adelsteinom, posestvo Gorica l[eta] 1730, kar je pa netočno, ker ga je po zgoraj omenjenem naslovu 9. avgusta 1730 še imel v lasti baron [Janez] Jožef Gabelkhofen. – Domnevno ga je dobila po letu 1730. Ali je to bila hči barona Janeza Jožefa Gabelkhofna, mi ni uspelo nikjer najti, vendar domnevam, da je tako, in če je tako, je to še ena zmota v Schoen-

feldovem Leksikonu plemstva več, ki jo lahko vsak trenutek dokažem. Po njem je imel Jožef baron Gab.[elkhofen] 2 hčeri Ano Marijo Eleonoro in Terezijo Marijo Antonijo. O Ani Mariji Eleonori je zanesljivo, da je bila poročena z baronom Janezom Ignacem Jauerburgom.

Morda pa je bila Ana Marija Konstancija hči katerega drugega barona Gabelkhofna in vnukinja Janeza Jurija, o katerem pa tudi ne najdem nobene sledi razen tega, kar je rekel sedanji lastnik posestva Gorica g[ospod] Jožef Žakel. L[eta] 1740 je bila ta baronica Konstancija Gab.[elkhofen] že poročena z baronom Jožefom Adelsteinom (gl.[ej] zgodovino Schwarzensteina) in 1769, pravi Schmutz [zv. 1, str. 293], naj bi baron Franc Jožef Adelstein zaprosil pri deželnem knezu, da se mu dodeli ta grad v fevd, vendar ni uspel.

O tej trditvi ne najdem niti besede. L[eta] 1755 baron Franc Jožef Adelstein še ni imel Ekensteina, kajti v kupnem pismu glede vinograda Martinu Wenzlu s Schwarzensteina dne 15. avgusta 1755 piše »Jaz, baron Franc Jožef Adelstein, gospodar Ottersbacha, Wuepelsbacha, Altenhofna, Fronsberga, Dobrnice/Guteneka in Schwarzensteina«. Po Schmutzu ga je pa moral imeti že 1769. Če je bil Ekenstein lastnina b.[aronice] Konstancije Gab.[elkhofen], ga je moral pridobiti s poroko. L[eta] 1777 se je podpisal v zaščitnem pismu glede vinograda v St. Johannesbergu,⁸⁶ napisanega na Schwarzensteinu 18. septembra 1777 »Jaz, baron Anton Karl Adelstein, gospodar gosposčin Gorica, Dobrnica/Gutenegg in Schwarzenstein, priznam itd«. Njegova žena Kajetana je bila rojena grofica Attems. 1799 na 1. novembra je po Schmutzu [zv. 1, str. 293] baronica Marija Ana Moškon, rojena baronica Webersberg, vdova po baronu Antonu Moškonu, od baronice Adelstein kupila posestvo Gorica in 1780 podedovala tudi posestvo Forhtenek [Schmutz, Forchtenek, zv. 1, str. 386].

1786 je kupil Gorico Maksimiljan Pilz [Schmutz, zv. 1, str. 293], ki je zgradbo čisto obnovil in ji dal podobo, kakršno ima zdaj in je zelo očesu prijetna, prav podobno kot Dobrna.

1800 dne 3. junija Jožef Košič [Koschitz].

1807 dne 5. junija Tomaž Čirš [Tschiersch].

1818 dne 2. maja Franc Ksaver Sel.

1820 Jožef Žakel, ki jo ima še zdaj.

⁸⁶ Vinska Gora.

Schmutz pravi [zv. 1, str. 293], »Razvaline tega gradu so upodobljene v Vischerjevi Topografiji«. V izdaji, ki jo imam jaz, ga v posebni [ločeni] risbi ni, ampak se vidi desno nad gradom Šalek star grad, ne da bi tam bilo tudi ime, in to je Ekenstein.

Zakaj se grad imenuje Gorica, sem tudi že omenil.

Zanimivo je tu na kratko navesti različne cene posestev po nakupu pred nekaj stoletji (in tudi v krajšem [bližnjem] času). N.[a] pr.[imer]: l[eta] 1738 dne 17.aprila je bil Gutenpihl ocenjen na 6.300 fl 7 kr 3 d, l[eta] 1844 pa na 25.787 fl 20 kr.⁸⁷

Dobrova l[eta] 1621 na 14 junija na 5.200 fl[,] 1844 na 2.742 fl (brez urada Foels, ki je bil l[eta] 1844 sam ovrednoten s 3.518 fl 2 kr) Dobrova je morala torej l[eta] 1621 biti večja in pomembnejša kot zdaj.

Anno 1844 so bili Gutenpihl, Dobrova in urad Foels po odbitku stroškov ocenjeni na 27.414 fl 15 kr.

Helfenberg je bil l[eta] 1621 nastavljen na 11800; potem ko je bila l[eta] 1847 (s Helfenbergom združena) gosposčina Zalog prodana, bo Helfenberg gotovo prišel na 40-50.000 fl.

Schwarzenstein 1. avgusta 1785 na 18.000 fl in 50 kr, zdaj dobrih 4-5 krat višje.

Ekenstein 18tega febr.[uarja] 1.500 na 2.000 fl, zdaj 14-16.000 fl.

Turn in Šalek Anno 1805 prodana za 62.000 fl bančnega plačila.⁸⁸ Anno 1836 dne 23. 4. sodno ocenjena na 36.467 fl 30 kr.

Anno 1845 dne 21. julija prav tako [sodno ocenjena] na 60.680 fl 25 kr.

Zakupnik [Matej] Sajovic je od l[eta] 1836 do 1846 – plačal 1.850 fl zakupnine. [Jožef] Conrad naj bi moral položiti 2.500 fl.

⁸⁷ fl = florin = goldinar = 60 krajcarjev; kr = krajcar = 4 pfenige; d = denarič ali pfenig.

⁸⁸ V izvirniku *Bank. Z.*, tj. Bankzahlung.

Helfen berg

VII.

Die Ruine Helfenberg

Wenn man durch den Helfenberger Graben von Wöllann nach Cilli fährt, erblickt man rechter Hand auf einem ganz in Wäldern stehenden, und mit Buchen bewachsenen Berge einen hohen einzeln emporragenden Buchbaum, um welchen sich noch einiges Schuttwerk in der Nähe zeigt, und wo die Burg Helfenberg soll gestanden seyn. Man kann daraus ersehen, daß selbe bereits lange verlassen wurde, wo dann immer alle Bauern in der Nähe die Ruine brechen, deshalb die Mauern einreißen, und dadurch vereint mit den Elementen derley Gebäude bald ihrem gänzlichen Verfall entgegenführen. Solche ehrwürdige Denkmäler der Vorzeit eines elenden Gewinnes von einigen Gulden wegen zu zerstören, sollte strenge verboten seyn, und ich bin fest überzeugt, es würde auch nicht geschehen, wenn derley

Burgen und Ruinen noch in den Händen adelicher Besitzer wären, denen noch an der Erhaltung dieser Erinnerungen der Vorzeit etwas gelegen ist, allein leider sind die meisten jetzigen Besitzer solcher Ruinen Leute, die derley Sachen nicht achten, und deshalb um einige Gulden der Zernichtung überliefern. Daß die Geschichte dieser Burg in ihrer ersten Zeit, d.h. in welchem Jahrhunderte selbe erbaut wurde, und von Wem, eben so mangelhaft seyn wird, als die der andern Schlößer, kann man sich wohl leicht vorstellen, allein ebenso auch ohne sich zu Irren mit Sicherheit annehmen, daß ihre Erbauung in das 12te oder 13te Jahrhundert fällt, und die Ritter von Helfenberg die ersten Besitzer und Erbauer derselben waren. – Ein Heinrich v. Helfenberg lebte um das Jahr 1263.

1268 Engelbert erscheint in einer Urkunde Herzog Ulrichs v. Kärnthen 1300 do am nächsten Pfingsttag vor St. Margarethentag belehnte Heinrich Bischof von Gurk Friedrich von Sonnegg mit der halben Veste Helfenberg. Vermuthlich besaßen die Bischöfe selbe pfandweise.

...

Razvalina Helfenberg / Soteska

Ko se pelješ skozi Helfenberški jarek⁸⁹ iz Velenja proti Celju, se na desni sredi z bukovim gozdom poraščenega brega vidi osamljena visoka bukev, okrog katere se še kažejo ruševine, kjer naj bi bil stal grad Helfenberg. Iz tega se vidi, da je že dolgo zapuščen, kjer potem vsi kmetje iz bližine kopljejo kamne iz ruševin, zato rušijo zidove in s tem stavbe kmalu privedejo skupaj z [naravnimi] elementi proti popolnemu propadu. Rušiti tako častitljive spomenike iz starih časov zaradi bednega zaslužka nekaj goldinarjev bi moralo biti strogo prepovedano in trdno sem prepričan, da do tega tudi ne bi prihajalo, ko bi takšni gradovi in razvaline še bile v rokah plemiških lastnikov, ki jim je še bilo do tega, da ohranijo spomine na stare čase, vendar so današnji lastniki takšnih razvalin večinoma ljudje, ki tovrstnih reči ne spoštujejo in jih zaradi nekaj goldinarjev prepuščajo propadu. Da bo zgodovina tega gradu v njegovem zgodnjem času, tj. v katerem stoletju so ga zgradili in kdo, prav tako pomanjkljiva kot zgodovina drugih gradov, si lahko predstavljamo, vendar prav tako z gotovostjo domnevamo, ne da bi se motili, da spada njegova gradnja v 12. ali 13. stoletje in da so bili vitezi Helfenberški njegovi prvi lastniki in graditelji.

Henrik Helfenberški je živel okrog leta 1263. 1268 Engelbert [Schmutz, »Helfenberg, die«, zv. 2, str. 47-48] se pojavi v listini vojvode Ulrika Korškega[.]

1300 na dnevu sv. Marjete najbližji binkoštni dan je krški škof Henrik podelil Frideriku Žovneškemu polovico utrdbe Helfenberg v fevd [Schmutz, »Helfenberg«, zv. 2, str. 47]. Domnevno so jo škofje imeli v zastavi.

1396 Hans Helfenberški je opravljal naloge podkonjarja v Štajerju, ki jih je dobil že njegov prednik Jošt [Schmutz, Bd. 2, S. 47].

1425 se pojavi tisti Jošt Helfenberški, čigar spomin je v gledališki igri Grofje Celjski [1790] ovekovečil vitez [Janez] Kalchberg [1765-1827], ki je 14. oktobra 1428 po ukazu grofa Hermana Celjskega dal drugo soprogo njegovega sinu Friderika Veroniko Deseniško na skrivaj utopiti med kopanjem na gradu Ojstrica [Schmutz, »Cilli ... Grafen von«, zv. 1, str. 219].

⁸⁹ Helfenberški jarek je danes soteska Socka.

1437 je Jan Vitovec (gl.[ej] zgodovino Turna), vojskovodja Celjskih, neverjetno hitro porušil Helfenberg tako kot Ekenstein, Šoštanj, potem Vitanje, Vojnik, Zbelovo, Anderburg itd.

1446 se je pojavil Jošt Helfenberški v moštvu proti Madžarom [Valvasor, Slava ..., XV. knjiga, str. 347a]. Verjetno je bil to prav tisti Helfenberg, ki mu je dal grof Friderik Celjski porušiti domači grad; a ga je moral spet vrniti družini, ki je utrdbo ponovno zgradila, če je bila dejansko čisto porušena, morda pa jo je Vitovec samo osvojil, ne pa porušil, pri čemer je bilo v vsakem primeru mnogo uničenega.

1466 je postavil Jodok [Jošt] Helfenberški kaplanijo na gradu Pilštanj, ki je tudi pripadal Helfenberškim.

Po [J. B. von] Winklernu je okoli l[eta] [izbrisano] 1450 ta ugledni rod izumrl s Hansom Helfenberškim, čigar hči je bila poročena z Jurijem Saurauskim, s čimer je ta družina dobila položaj podkonjarjev na Štajerskem [Schmutz, »Saurau«, zv. 3, str. 453].

Po Schmutzu [zv. 2, str. 48] pa je umrl Friderik Helfenberški 3. junija 1583. Če se ta navedba (in celo dan smrti je ugotovljen) izkaže za resnično, je grad ostal pri tej družini od l[eta] 1263 (ko se je po listinah pojavil prvi Helfenberg) do 1583. Če pa Helfenberški ugasnejo l[eta] 1450, jim je do tja grad pripadal kot lastnina.

Ali so ga pa grofje Celjski, ko so ga osvojili, potem dolgo časa in sicer do izumrtja l[eta] 1456 imeli in je pristal pri Habsburžanih, ni mogoče reči. V seznamu gradov, ki so jih Celjski imeli [Schmutz, »Cilli, ... Grafen von«, zv. 1, str. 219], je naveden tudi Helfenberg, vendar ni niti besede [o tem], kdaj in kako dolgo, razen da je l[eta] 1300 krški škof Henrik podelil Frideriku Žvoneškemu polovico utrdbe v fevd. Če je Helfenberg kdaj pripadal Saurauskim (kot je mogoče domnevati, potem ko je bil Jurij Saurau poročen s hčerjo – dedinjo zadnjega Helfenberžana), ni nikjer ugotovljivo, po listinah je gotovo, da so isti imeli Rifnik (gl.[ej] zgodovino tega gradu) in Rajhenburg v celjskem o[krožju].

Če torej drži, da je zadnji Helfenberg umrl l[eta] 1583, je grad potem domnevno takoj prešel na družino Gabelkhofen in bi torej imel samo 4 plemiške družine kot lastnike, namreč Helfenberške, Celjske, Gabelkhofne in Schrottenbache, pod slednjimi je bil že združen z Zalogom in verjetno v njem niso več stanovali lastniki, pač pa kak lovec, uradnik ali kmet.

Navedba v Schmutzu, da je l[eta] 1583⁹⁰ še en Helfenberg [prečrtano] in po Winklernovi kronološki zgodovini vojvodine Štajerske⁹¹ [prečrtano], da je Hans Helfenberški kot zadnji svojega rodu umrl leta 1450, dokazujejo, kako nepomembne so tovrstne navedbe in kako zelo se med sabo razlikujejo. Četudi Schmutz ne govori, da je bil ta Friderik Helfenberški zadnji svojega rodu, se vendarle zdi, da je to razumeti tako, ker se ne omenja nobenega kasnejšega.

Po Winklernu so torej Helfenberški izumrli 133 let prej kot po Schmutzu, tudi je bilo po prvem zadnjemu Helfenberškemu ime Hans, po Schmutzu pa Friderik. Schmutz pravi v članku »Saurau« [zv. 3 str. 453] samo, da so postali po izumrtju Helfenberških podkonjarji na Štajerskem, ne da bi omenil leto, in v njem se pojavi samo Jurij Saurau, ki je bil l[eta] 1446 v velikem moštvu proti Madžarom. Če ima Winklern prav, je bil to soprog dedinje Hansa Helfenberškega, preko katere je tudi podkonjarstvo prešlo nanj. Če je grad potem, ko so ga 1437 osvojili Celjski grofje, res ostal pri tej družini do njihovega izumrtja l[eta] 1456, potem je brez dvoma prišel v roke Habsburžanom. Ali ga je potem kak [habsburški] regent prodal, podaril, podelil v fevd, v zastavo itd. bodisi Helfenberžanu bodisi kakšnemu drugemu vitezu, ni nikjer najti. Tudi če domnevamo, da je Friderik Helfenberški umrl šele l[eta] 1583 in se l[eta] 1466 pojavi neki Jodok, je morda možno, da ti niso več imeli Helfenberga, ampak samo še Pilštanj, kjer je moral omenjeni Jodok [Jošt] na ukaz cesarja Friderika ustanoviti kaplanijo. Ker si s tem morda in spet morda zgodovina ne more veliko pomagati, kaj bolj zanesljivega pa ni mogoče reči, raje prepustimo prihodnosti, da to bolj osvetli, in preidimo na čas, ko lahko z listinami utemeljimo to, kar trdimo, vendar moramo takoj spet začeti z dvomom. Da je imela družina Gabelkhofen Helfenberg pred 1621 (morda že 1580 ali še prej), je čisto zanesljivo, neznano je samo, kako je bilo ime prvemu lastniku, pa kdaj in od koga je grad kupil, glede tega vlada nejasnost. Schmutz omenja v članku Gabelkhofen [zv. 1, str. 435-436] nekega Zaharija kot (sicer že četrtega) gospodarja na Helfenbergu in Büchlu, ki je bil rojen 1605 in deželni svetnik Štajerske. Ta Zaharija je bil vnuk Franca Gabelkhofna, ki je, rojen 1521, nadaljeval družino. Toliko drži, da je bil Sigismund Gabelkhofen lastnik Helfenberga in Dobrove pred 1621. Dobrovo/Gutenhard (gl.[ej] njeno zgodovino) je ta isti kupil od Hansa Seifrieda Raspa pred l[etom] 1618 in Helfenberg (ki je bil najstarejša

⁹⁰ Manjka glagol, domnevno *bil živ ali živel*.

⁹¹ Ferstl: Graz 1820.

lastnina Gabelkhofnov v c[eljskem] o[krožju]) verjetno že podedoval od očeta. Možno je, da je bilo temu ime Franc in je bil rojen 1521. Po že v zgodovini gosposčine Turn in posestva Dobrova obširno opisani izvirni listini o delitvi dediščine z dne 14. junija 1621 je razvidno, da so si 3 sinovi tega Sigismunda, namreč Friderik, Jurij in Ehrenreich, razdelili dediščino po očetu. Friderik, najstarejši, je vzel Dobrovo, ki je bila ocenjena na 5200 fl, Jurij Seifrid Helfenberg (11,800 fl) in Ehrenreich, najmlajši, se je odpovedal posestvom in vzel svoj dedni delež s 5666 fl 40 kr (ker sta bili obe posestvi ocenjeni na 17,000 fl) s pristavkom, da mu mora brat Jurij Seifrid dati streho in hrano na Helfenbergu. Kako je bilo ime nasledniku Jurija Seifrída Gabelkhofna, mi ni uspelo ugotoviti, pisal se je sicer Friderik Gabelkhofen lastnik Dobrove in pred 1649 (ko je umrl) (gl.[ej] zgodovino Turna) Helfenberški, Turnski in Gutenhardski. Tudi Adam Seifrid, Friderikov sin, prav tako Karl G.[abelkhoven] in Jožef Gab.[elkhofen] so se vsi podpisovali s Helfenberški, le da ne verjamem, da so ti še imeli utrdbo, pač pa so se, ker je to bil sedežni grad družine, tj. najstarejša lastnina v c[eljskem] o[krožju], vsi pisali po njem.

Po Schmutzu [zv. I, str. 435] je cesar Ferdinand III. (torej pred l[etom] 1657, kajti 21. aprila navedenega leta je cesar Ferdinand umrl) Zaharija, Jožefa Antona in Adama Seifrída Gabelkhofna povzdignil v baronski stan. Pred letom 1737 je baronica Katarina Elizabeta Gabelkhofen, rojena baronica Kugelman, ustanovila mašno ustanovo, o čemer priča v grajski kapeli na Turnu nahajajoča se listina o blagoslovitvi. Dobesedno se glasi: »Mi Sigmund Feliks po milosti božji in papeške stolice škof lju-bljanski, knez sv.[etega] rim.[skega] cesarstva, grof Schrottenbach itd., nadškofije Salzburg stolni kanonik itd. Potemtakem je gospa baronica Katarina Elizabeta Gabelkhofen, rojena baronica Kugelman, zdaj pokojna, odredila v svoji sicer pripravljeni, ne pa popolnoma izdelani in dokončani testamentarni dispoziciji opravljati dnevno mašo v kapeli posestva Helfenberg, ob petkih pa mašo v cerkvi sv. Ilja pri Schwarzensteinu pri odlikovanem oltarju in dnevno prav tam zmoliti en del rožnega venca, in te maše nameniti dušama gospe zapustnice in njenega g.[ospoda] zakonskega soproga, tudi [je] menila za to nameniti 2000 fl. Ker pa za to kar preveliko obljubo, namreč zahtevane dnevne maše in molitve rožnega venca, še zdaleč ni bilo dovolj duhovniku poravnati samo hrano, to ni moglo veljati za dobro.⁹² Medtem [je bilo] prodano posestvo Helfenberg,

⁹² V izvirniku *Weil aber für diese allzu große Obligation, womit der Geistliche mit der Kost Vergütung denen täglichen obligaten Messen und Rosenkranz-Bethung weit nicht zulänglich war, nicht gut bewerteth werden können.*

tudi zelo ugledna, v tej zadevi pooblaščen gospoda, gospoda kot obe eks-celenci in tajna svetnika gospod Jurij [Joerg] Ferdinand grof Falbenhaupt [† 1720], in gospod Gandolf Viljem grof Schrottenbach kot tudi Karl Pilbach kot navedeni izvršitelj testamenta so umrli, posledično je primer-na ustanovitev te fundacije zastala,⁹³ torej smo kot loci ordinarius za usta-novitev in zagotovitev denarja isti pomagali s svojo roko, da bi omenjeno fundacijo na naslednji način uredili, da naj bi namreč tedensko opravili v kapeli pri posestvu Turn 2 sv.[eti] maši, potem vsak petek v župnijski cerkvi Škale pri odlikovanem oltarju eno, potemtakem tedensko 3 sv.[ete] maše, in [jih] dušama na začetku imenovane gospe zapustnice in njenega g.[ospoda] zakonskega soproga namenili, potem dnevno prav tam molili rožni venec, in naj se torej za vse večne čase nespremenljivo opravljajo, o tem naj tudi sedanji lastnik posestva Turn, g[ospod] Jožef baron Gabelkhofen zase, za svoje dediče in vse lastnike posestva Turn pri škofijskem ordinariatu vloži tako oblikovano zemljiško obveznico, da on, gospod, njegovi dediči in vsak lastnik posestva Turn, ki mu [posestvu] bo ta fun-dacija naložena, ostanejo zavezani hotenju in obveznosti zgoraj omenjene ustanovljene sv.[ete] maše in duh.[ovna] opravila s pomočjo naše ureditve nespremenljivo za vse večne čase vestno opravljati, podpirati in natančno ovrednotiti. In da ta fundacija sčasoma ne zapade pozabi, naj se torej ta instrumentum foundationis⁹⁴ obesi v omenjeni kapeli posestva Turn v stalni spomin, uokvirjen ali na tabli, vikar in komisar v Škalah pa naj nad stalnim opravljanjem opravlja tudi natančen nadzor. Po uradni dolžnosti škofijski ordinariat dne 22. februarja anno 1737 leta.

Sigmund Feliks, škof ljubljanski«

Kaj je še bilo odrejeno zaradi te mašne ustanove, je izčrpno opisano pri zgodovini gradu Turn. Iz tega se torej vidi, da je bila omenjena Katarina Elizabeta že pred 1737 (morda [prečrtano] mnogo prej) mrtva in sopro-ga enega od G.[abelkhofnov], lastnikov Helfenberga, (le njegovo krstno ime) [izbrisano] ni omenjeno.

Tudi je družina Gabelkhofen Helfenberg prodala Schrottenbachom in zato mašno ustanovo prenesla na Turn, ki so ga Gabelkhofni še imeli v la-sti. Verjetno pa so ta gotovo že razmajan grad kmalu zatem zapustili, kajti sicer zdaj še ne bi mogel biti v ruševinah. Vendar je brez dvoma sprog

⁹³ Fundacija (iz lat.): sklad, ustanova.

⁹⁴ Lat. za *naprava/ instrument/ureditev fundacije/ustanove*.

Katarine Elizabete Gabelkhofen grad prodal in Gabelk.[hofni] se potem niso več pisali Helfenberški.

Komu je bil Helfenberg prodan pred letom 1737, v zgornji posvetitveni listini ne piše, piše pa, da ga je družina odtujila in se verjetno preselila na Zalog.

Potemtakem bi smeli biti lastniki Zaloga po letu 1730 tudi lastniki Helfenberga. Po Schmutzu je imela družina Kugelmann [»Kugelmann«, zv. 2, str. 297-298] v nekdanjih časih Koprivnico in Gilgenbuechel. Sigmund Kugelmann je bil 16. januarja 1627 član štajerskih deželnih stanov. Kugelmann Peter Ehrenfelški je bil tak član 17. januarja 1605 in bil je sp.[odnje]a.[vstrijski] komorni svetnik. Če omenjena Katarina Elizabeta baronica Gabelkhofen izvira iz te družine Kugelmann, so ti postali baroni, česar Schmutz ne omenja, kajti v blagoslovitveni listini piše gospa Katarina Elizabeta baronica Gabelkhofen, rojena baronica Kugelmann. Schrottenbachi so pa morali Zalog imeti v lasti že dolgo pred letom 1737. Oto je bil že 1704 njegov lastnik. Zdi se, da je okrog leta 1730 kupil Helfenberg in ga domnevno združil z Zalogom. Grofje Schrottenbach [Schmutz, zv. 3, str. 523-524] so v c[eljskem] o[krožju] imeli v lasti Stopnik/Heggenberg, Ojstrico, Lemberg, Zalog, Legen, Anderburg, Podgrad/Burgsthal in Vojnik. Oto Henrik je imel v lasti tudi Stopnik. Tudi če ne moremo natančno navesti leta, v katerem je bil Helfenberg prodan, se je to moralo zgoditi okrog 1730, kot priča zgornja listina.

1734 s 4. marcem je imel grof Franc Schrottenbach v lasti Helfenberg, Zalog [Schmutz, »Salloch«, zv. 3, str. 432-433], Stopnik, Legen in Anderburg; Oto Volbenk [Schrottenbach] Zalog, Helfenberg in Stopnik od 16. februarja 1778 do 10. decembra 1793; 1793 z 10. decembrom grof Vincenc Geisruk Helfenberg, Zalog itd.; 1814 z 8. marcem Kristijan von Leitner [Helfenberg, Zalog]; 1814 z 9. oktobrom Janez Steinmetz Zalog, Helfenberg itd. Po njegovi smrti so njegova vdova in otroci dedovali gosposčino Zalog s posestvi Grmovje/Hofrain in Helfenberg, ki jih je kupil Alojz Jaut, poročen z eno od hčera Janeza Steinmetza, in jih leta 1847 prodal Schnitzerju Lindenstammskemu. Več mi za zdaj o Helfenbergu ni uspelo najti, ki pravzaprav tudi ne sodi več v Šaleško dolino in sem ga samo zato vzel v to zgodovino, ker so Gabelkhofni, ki so nekoč imeli v Šaleški dolini veliko premoženja, ta grad imeli v lasti prej kot drugo lastnino, na Turnu sem našel tudi 2 listini, ki poročata o gospodarjih te utrdbe, kot izvirnik delitvene listine iz l[eta] 1621 in posvetitvena listina iz l[eta] 1737. Kar je Schmutz o starejši zgodovini Helfenberga pobral iz

Wildensteina, Wurmbranda, Stadla itd, bo tudi nekaj veljalo. O obstoju Jošta Helfenberškega, njegovem umoru Veronike Deseniške nam pripoveduje več pisateljev in vprašanje, ali je zadnji Helfenberški umrl 1450 ali 1583, bi lahko najbolj zanesljivo rešili iz diplome, po kateri so vitezi Saurau postali podkonjarji Štajerske in ki jo je gotovo navedel Stadl, kar bo z lahkoto mogoče vsakomur, ki mu je dostopen vir.

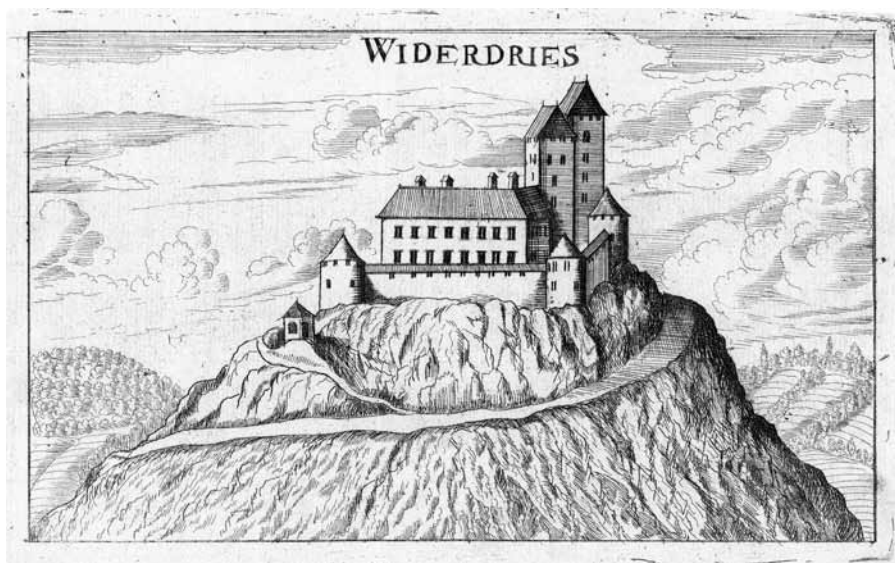
Ko sem pisal zgodovino gradu Vodriž, sem našel za svojo trditev, da je bil oče baronice Katarine Gabelkhofen, ustanoviteljice mašne ustanove na Helfenbergu, baron, v resnici potrditev v dokumentu, kajti v tu nahajajočem se izvirniku obračuna skrbništva, ki ga je Franc Joahim Russ Vodriški predložil v Gradcu 18. maja 1649 za svoje brate Simona Friderika, Jurija Krištofa, Karla Kristijana in sestro Katarino, piše v seznamu izdatkov iz predanega premoženja in obresti »Gospodu Volbenku Sigmundu Kuglmannu baronu. Na podlagi dolžniškega pisma z dne 7. sept.[embra] 1648 = 2.000 fl.«

Škoda, da ni tudi gosposčina, ki jo je imel, omenjena. Ali je bil ta omenjeni Volbenk baron Kuglmann ravno oče Katarine baronice Gabelkhofen, ne morem zagotovo reči, toliko pa vendar, da je bila ta družina okrog 1648 že baronska.

Če je nekoč Jošt Helfenberški dejansko moral v kopalnici utopiti soprogo Friderika grofa Celjskega po ukazu njegovega očeta, si lahko predstavljamo, da je Friderik grad Helfenberg ne samo osvojil, ampak iz maščevanja do temeljev porušil, zato so ga potem gotovo na novo pozidali. Ko bi nas le kmalu razveselila obširna in resnična zgodovina grofov Celjskih, kjer bi se potem dalo najti vse mogoče za razširitev zgodovine gradov in dvorcev v celjskem o[krožju].

L[eta] 1660 družina Schrottenbach še ni imela gosposčine Zalog. – Na listinah (gl.[ej] zgodovino Kačjega gradu/gradu Schlangenburg) se je takrat Volbenk Ferdinand grof Schrottenbach, baron Stopniški in Ojstriški, podpisoval [kot] gospod[ar] na Preboldu, Vojniku in Lembergu, dedni razrezovalec jedi v Štajerju in zapriseženi stvarni komisar v četrti Celje itd.

Wieder
dries

Als ich die Geschichte des Schloßes Wiederdriß geschrieben habe, fand ich die von mir aufgestellte Behauptung, daß der Vater der Katharina Freyinn v. Gabelkhofen, der Messenstifterin in Helfenberg, Freyherr gewesen sey, wirklich urkundlich bestätigt, denn in der hier im Original vorfindlichen Gerhabschafts-Quitung, welche Franz Joachim Ruß von und zu Wiederdriß für seine Geschwister Simon Friedrich, Georg Christof, Carl Christian, und Katharina Do Grätz am 18ten May 1649 [vor]gelegt hat, ließt man in dem Verzeichniße der Ausgaben in den übergebenden Capitulen und Interessen „Dem Herrn Wolf Sigmund Kuglmann Freyherrn. Vermög Schuldbrief, so datirt 7ter Sept. 1648 = 2000 fl.“

Schade, daß nicht auch die Hft, welche er besaß, erwähnt ist. Ob dieser erwähnte Wolf Freyherr v. Kugelmann gerade der Vater der Katharina Freyinn v. Gabelkhofen war, kann ich nicht mit Gewißheit sagen, wohl aber soviel, daß diese Familie um das Jahr 1648 schon Freyherrn waren. – Hat in der That einst Jobst von Helfenberg die Gattinn Friedrichs Grafen v. Cilli auf Befehl seines Vaters im Bade ersäufen müssen, so kann man sich wohl leicht einbilden, daß Friedrich

die Burg Helfenberg nicht nur wird erobert, sondern aus Rache bis auf den Grund zerstört haben, daher sie dann gewiß wieder neu aufgebaut wurde. Möchten wir nur bald mit einer ausführlichen und wahrhaften Geschichte der Grafen v. Cilli erfreut werden, wo sich dann so Manches zur Erweiterung der Geschichte der Burgen und Schlößer im CK finden ließe. – Im J 1660 besaß die Familie Schrottenbach noch nicht die Hft Sallach. – Urkundlich /s. Geschichte des Schloßes Schlangburg unterzeichnete sich damahl Wolf Ferdinand Gf. v. Schrottenbach, Freyherr zu Heggenberg und Osterwitz, Herr auf Pragwald, Hochenegg und Lemberg, Erbfürschneider in Steyer, und geschworener Zeigs Commissarius im Viertel Cilly etc –

VIII.

Ruine Wiederdries

Selbe liegt sammt dem Dominio südlich von Windischgrätz im Bz. Rottenthurn, Pffe St. Nicolay. – Die Hft besitzt auch in der Stadt Windischgrätz ein Haus, welches aber [gestr.] bereits ganz baufällig und uralt ist; schon lange mit Rottenthurn vereint, und mit 719 f 4 x Dom. und 92 f 55 x 2 dl Rust. Erträgniß in 6 Ämtern mit 124 Häusern beansagt. Nach Schmutz war das Schloß sammt Meierey dem Patriarchen

...

Razvalina Vodriž / Wiederdries

Ista leži skupaj z dominijem južno od Slovenj Gradca v okraju Rotenturn, v župniji Šmiklavž. Gospoščina ima v lasti tudi hišo v Slovenj Gradcu, ki je pa [prečrtano] že čisto razmajana in zelo stara; [izbrisano] že dolgo združena z Rotenturnom [Schmutz, »Rothenthurn«, zv. 3, str. 400] in z davčno napovedjo 719 fl 4 kr dom.[inikalnega] und 92 fl 55 kr 2 d rust.[ikalnega] donosa v 6 uradih s 124 hišami. Po Schmutzu [»Wiederdries«, zv. 4, str. 355] je bil grad skupaj z upravo podeljen v fevd od oglejskega patriarha (kot Forhtenek, Gornji grad, Mozirje, Braslovče, Nova Cerkev, Slovenj Gradec, Lemberg in Šaleška dolina).

1436 je na soboto po dnevu sv. Ulrika⁹⁵ Viljem Metz prodal utrdbo za svojega sina Morica, potem [jo prodala] Evstahij Ebersteiner in Hansen Winter vojvodi Frideriku mlajšemu [Schmutz, zv. 4, str. 355]. Ebersteini so bili vitezi Welzerji, ki so se delili v več linij in imeli zelo veliko premoženja na Štajerskem, prav tako Metzi.

1436 je na dan sv. Lovrenca⁹⁶ dobil Hans Ungnad, dvorni maršal vojvode Friderika Mlajšega Avstrijskega zaradi zvesto opravljene službe ta grad v fevd [Schmutz, zv. 4, str. 355]. Kot najstarejšega lastnika omenja Schmutz [zv. 4, str. 355] Galle, Sobrijaške in Gamške/Gamserje. Prvi so imeli v c[eljskem] o[kraju] Pukštajn/Buchenstein, Hartenstein, Brežice, Sevnico, Brestanico, Gutenpihel, Kunšperk (l[eta] 1506 Andrej Gall), Bukovec/Buchberg [Schmutz, »Gall«, zv. 1, str. 441-442]. Niklas [Gall] je bil 1400 lastnik Pukštajna (Andrej 1446), prav tako je lahko bil v tem času eden od Gallov lastnik Vodriža. Sobrijaški so bili nekoč lastniki Šaleka, Socke/Einoeda, Vodriža in več imenj pri Brežicah. Schmutz [»Söbriach«, zv. 4, str. 19] jih omenja več, a ne reče niti besede [glede tega], kateri [Sobrijaški] je imel Vodriž. Tako tudi Gamserji [Schmutz, »Gambs«, zv. 1, str. 445]. Jakob [Jošt] Gambs je živel 1529. Njegova soproga je bila ena Lindeških. Luka [Gambs] 1539 upravnik glavarstva v Celju. Za zdaj se moramo zadovoljiti s tem, kar sem našel v Schmutzu, dokler jih prihodnost (posebno če bomo iz Ogleja lahko izvedeli več) bolj ne razjasni. Prvi lastniki, o katerih lahko z gotovostjo govorim na svoj način, tj. iz izvirnih

⁹⁵ Dan sv. Ulrika kot dan spomina na Ulrika Augsburskega je 4. julija.

⁹⁶ Dan sv. Lovrenca je 10. avgust.

listin, so Rueß Russensteinski, o katerih pravi Schmutzev čl.[anek] Vodriž [zv. 4, str. 355], [da je] Vodriž pripadal Russkim dedičem. Sicer pa niti besede. Joahim je bil l[eta] 1634 v deželnih stanovih [Schmutz, »Ruß«, zv. 3, str. 418]. Družina je imela tudi Forhtenek. Tu imam dve listini, ki veliko povesta o družini Rueß. Prva je že pri zgodovini gosposčine Turn omenjeni inventar o takrat po slovesu blagorodnega gospoda, gospoda Karla Kristana Ruessa Vodriškega,⁹⁷ zdaj pok.[ojnega], z dne 28. maja 1689, sestavljen po zapornih in inventarnih komisarijih Volbenku Ferdinandu Adlu Adlsteinskem in Zahariji Božidarju Webersberskem. Druga [listina], »Obračun skrbništva Franca Joahima Ruessa, kar je po smrti njegovega ljubega gospoda očeta, gospoda Joahima Ruessa Vodriškega v prvem in drugem primeru prejel in izdal, v Gradcu na dan 18. maja 1649.«

V tej listini piše, da je že l[eta] 1599 Krištof Ruess v Ljutomeru (kjer je ta družina tako kot pri Radgoni zmeraj imela veliko vinogradov) kupil vinograd. Domnevno je Vodriž že imel, ker pod post[avko] št. 30 naštetih spisov piše samo »Overjeno kupno pismo g[ospodu] Krištofu Ruessu, ki govori o vinogradu v Ljutomeru v Nunski grapi ležečem, z dne 1 novembra 1599, skupaj z overjenim deželnim pisanjem ad mendem, o 15 lb [liber] 1 s [solidus] 5 d [denaričev]⁹⁸ prihodka gosposčine, ležeče pod Radgono, datirano s 14. majem 1609.«⁹⁹ Zgoraj navedenega ne morem trditi z gotovostjo, tudi zgodnejšega Ruessa kot Krištofa iz l[eta] 1599 ne najdem.

1621 se pojavi Joahim Ruess Vodriški (kakor piše v zgoraj navedenem skrbniškem obračunu) in ker pri Krištofu Ruessu ni pripisan prilastek Vodriški, to vodi do sklepa, da je šele ta Joahim kupil Vodriž (ali pa ga je družina že prej imela in je postal Joahim Ruess šele s predikatom Vodriški plemič.)

Ta Joahim je imel vinograd v Ljutomeru, vrt [ob kanalu] Mühlgang pri Gradcu in Vodriž. Njegova žena Regina je bila rojena Prainova (kot sem lahko prebral), njegovim otrokom je bilo ime: Franc Joahim, Karl Kristan, Friderik Simon, Jurij Krištof, Katarina Helena in priorinja dominikank v Gradcu 1654. Eden od Ruessov je bil v tem času advokat in verjetno ni bil plemič.

⁹⁷ V izvirniku *von und zu Wiederdries*.

⁹⁸ Vrednostna razmerja: 1 karolinški funt (libra) srebra (406 g) = 20 šilingov (solidus, soldi) = 240 pfennigov (denaričev).

⁹⁹ V izvirniku *Vidimirter Kaufbrief an Hr Kristofen Rueß lautend über einen zu Luttenberg im Schitzenberg liegenden Weingarten, dato 1. 9ber 1599, sammt einem vidimirten Landesschreiben ad mendem, über 15 lb 1 s 5 d Herrngüldt unter Radkfersburg liegend, datirt den 14ten May 1609.*

Franc Joahim Russ je bil pred l[etom] 1649 skrbnik bratov in sestre, kot tak je tudi položil 18. maja 1649 v Gradcu zadevni obračun. V rubriki izdatki iz lastnine bratov in sester nastopajo bratje Friderik, Jurij, Karl in sestra Katarina. Priorinja je morala že prej dobiti svoje. L[eta] 1648 je znašala dajatev od njihovega vrta 202 fl.

1657 so si bratje dediščino razdelili in Karl Kristan je dobil hišo in Vodriž. Drugi bratje so prevzeli vinograde in nepremičnine pri Ljutomeru in Radgoni. Ta Kristan, se zdi, je pa živel v Gradcu, ker je 1660 na Vodrižu živel Friderik Jurij in domnevno bil hkrati skrbnik Karlovih otrok (gl.[ej] Kačji grad/Schlungenburg, kjer [to] pojasni lovski spor). Hči Karla Kristana Ruessa Marija Eleonora (gl.[ej] zgodovino Turna) je bila poročena z Jožefom b.[aronom] Gabelkhofnom na Turnu, njena mati, rojena grofica Reissing Hartensteinska in Pilštajnska, roj. 1685, † 1759 (gl. [ej] Turn).

1687 je vzel Karl Ruess posestvo Einöd/Socka v zakup od baronice Marije Elizabete Ramschüßel, potem ko je Joahim Ruess že [pred tem] najprej zakupil, potem pa kupil imenje Lindek. 1686 je bil isti tudi skrbnik otrok barona Franca Karla Reissinga.

1689 je blagorodni gospod Karl Kristan Ruess Vodriški umrl v svojem vrtu v Gradcu, ki ga je zapustil svoji ženi. Inventar je bil sestavljen 28. maja 1689. Iz tam navedenega seznama spisov in iz obstoječih obravnav lovskih sporov se vidi, da je bil Karl Rues kot tudi Jurij Friderik zaradi tega v stalnih prepirih s sosedi, n.pr. z Vitanjem zaradi lova na Lindeku 1682, potem l[eta] 1684 z lastnikom posestva Forhtenek Janezom Krištofom baronom Weidmannsdorfskim. 1685 s Štrenarjevo graščino/Hartensteinom itd. Vitanski lovski proces je tu v celoti mogoče prebrati (gl.[ej] zgodovino Kačjega gradu), je pa kot vsi tovrstni spori zelo dolgočasen, kajti preživeli so do današnjih dni in niso več zanimivi, kot so bili včasih. Kakor so bile lovske in deželnosodne pristojnosti včasih iskane in želene, tako malo so vredne v zdajšnjem stoletju. Franc Joahim je imel tudi vinograd v Ljutomeru, ki ga je prodal Joahimu Rudolfu baronu Stadlu. Marija Eleonora Russ Vodriška je bila sestra barona Franca Karla Reissinga na Štrenarjevi graščini in Pilštajnu. L[eta] 1702, ko se je njena hči poročila z Jožefom b.[aronom] Gabelkhofnom (gl.[ej] zgodovino Turna), so barone Reissinge že povzdignili v grofovski stan, kajti v Schönfeldovem Leksikonu plemstva piše, da je Marija Eleonora baronica Gabelkhofen hči barona Karla Kristana Ruessa Russensteinskega in Marije Eleonore grofice Reissing Hartensteinske in Pilštajnske, in sicer so kot piše v inventarju po umrlem grofu Francu Karlu Reissingu, generalfeldmaršallajtnan-

tu, komorniku itd., postali grofje leta 1691. Po Karlu Kristanu Ruessu se zdi, da je ta družina Vodriž dala iz rok. V katerem letu, ne morem reči, zagotovim lahko samo to, da je bila 1714 lastnica Vodriža Jožefa Katarina baronica Teufenbach. To piše v inventarju po Suzani Hochenwarth, umrli na Gutenpihlu (gl.[ej] zgodovino tega posestva), z dne 17. aprila 1738, kjer piše v seznamu spisov pod št 23 »Tožba gospoda Karla Sigismunda Hochenwartha proti gospe baronici Jožefi Katarini Teufenbach (ta družina je 1701 imela tudi Šalek, gl.[ej] Šalek) kot lastnici posestva Vodriž v zadevi nasilja anno 1714 in kršitvi zemljiške lastnine.« 1730 je bil lastnik Vodriža Leopold Karl baron Gabelkhofen in 1784 Jožef Remšak [Schmutz, zv. 4, str. 355]. To dokazuje tu najdeni »Izvleček iz inventarja po blagorodnem gospodu, gospodu baronu Leopoldu Gabelkhofnu, pok. [ojnemu], in sicer tako glede tistih postavk ali premičnega premoženja, ki so ga po inventuri univerzalni dediči vzeli v Gradec, kot tudi tistega premičnega ali drugačnega premoženja, ki je bilo Jožefu Remšaku prepuščeno in predano z namenom upravljanja.« Podpis Jožef Remšak – brez datuma – moralo se je pa zgoditi l[eta] 1778, ker v njem piše Žitno seme na zemljiščih pod upravo gosposčine. »Celotna žetev je anno 1777 pospravljena in natura¹⁰⁰ in potem prodana in zaračunana, ničesar ni.

Žito v shrambi

Ta najdena zaloga je bila do konca 1778 v celoti prodana in zaračunana.

Vendar je baron Leopold Gabelkhofen, gospodar posestev Šalek, Forhtenek in Vodriž, deželni svetnik, leta 1777 umrl. Njegova žena Marija Ana je bila rojena grofica Heinrichsberg, 1736 je kupila Forhtenek. Leopold je umrl brez otrok (gl.[ej] zgodovino Turna). Brez težav je zakupnik gosposčine Turn Jožef Remšak tudi Vodriž (morda najprej zakupil) in potem kupil, ali pa je to bilo ravno l[eta] 1784, mi ni uspelo raziskati. Takrat je bil Vodriž ocenjen na 15,008 fl 11 kr 2 ¼ d. – Sobe na Vodrižu: a dnevna soba b.[arona] Gabelkhofna, b kabinet, c spalnica, d soba za dekle, e jedilnica, f kamra poleg, g soba za služabnike, h cesarska [reprezentančna] soba v zgornjem nadstropju, i kamra poleg, k stolpna soba, l duhovna soba, m pekarna, Potem kuhinja, shramba za hrano, žitne skrinje, klet, hlevi – hodnik – kovačija. Na Vischerjevi upodobitvi 1681 je grad še čisto v bivalnem stanju, popolnoma je bil zapuščen morda tudi šele pred 55-60 leti [torej okrog 1785].

¹⁰⁰ In natura: v naravi.

Po Schmutzu [zv. 4, str. 355] je to posestvo prešlo od Jožefa Remšaka na Franca b.[arona] Jauerburga in od tega spet 1789 na Jožefa Antona Remšaka

1801 z 2. septembrom na slednjega vdovo Marijo Remšak,

1803 s 1. novembrom na Jožefa Conrada, nekdanjega zakupnika gosposčine Turn,

1809 na 22. julija na njegovega sina Jožefa Paulina Conrada,

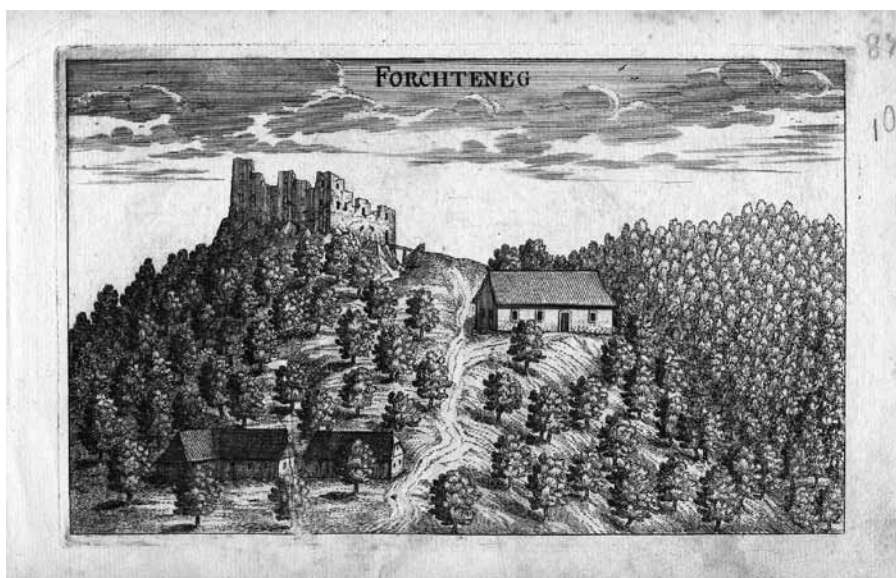
[1815 z 20. januarjem na Jurija Kometra,]

1817 z 11. januarjem na Dismasa Poppa, od katerega ga je pozneje kupil Anton vitez Leuzendorf, nekdanji lastnik gosposčine Vitanje [Schmutz, zv. 4, str. 332], a mu ga je isti kmalu spet vrnil. Pozneje je prišlo do Janeza barona Culmerja (katerega družina je imela Rotenturn [Schmutz, »Rothenthurn«, zv. 3, str. 400] že več kot stoletje) [izbrisano], ki je Vodriž združil s to gosposčino in grad pustil še bolj propadati. – K Rotenturnu sta spadala tudi Valdek [Schmutz, »Waldeck«, zv. 4, str. 298] in Hartenstein [Schmutz, »Kulmer«, zv. 2, str. 305-307].¹⁰¹ Od barona Kulmerja je gosposčino Rotenturn združeno s posestvom Valdek, nadarbinama Šentjanž in Šmiklavž in uradom Zavlar kot tudi Vodriž in Hartenstein kupil Jožef Pahernek, ki jo še ima.

Leta 1785 je bil Jožef Conrad že zakupnik gosposčine Turn, s tem pa v celoti drži navedba, da je Vodriž kupil njegov predhodnik Jožef Anton Remšak. Potemtakem sta postala 2 zakupnika Turna lastnika Vodriža. Od kod izhaja ime Vodriž [Wiederdries], nisem mogel ugotoviti.

¹⁰¹ Prim. tudi Gusti Stridsberg, *Menschen, Mächte und ich*. Hoffmann & Campe: Hamburg 1961, str. 91; slovenski prevod *Mojih pet življenj*. Obzorja: Maribor, 1971.

Forch teneegg Waldegg

gänzlich verlassen.

Nach Schmutz gelangte dieses Gut von
Josef Remschagg an Franz Freyherr v.
Jauerburg, und von diesem wieder
1789 an Josef Anton Remschagg
1801 mit 2 September an dessen Wittwe
Maria Remschagg,
1803 mit 1ter 9ber an Josef Conrad, geweißten
Pächter der Hft Thurn,
1809 am 22ten July an dessen Sohn Josef
Paulin Conrad,
1815 mit 20. Jänner an Georg Kometer,
1817 mit 11 Jänner an Dismas Popp, von
dem es später Anton Ritter v. Leuzendorf, geweißter
Inhaber der Hft Weitenstein
kaufte, derselbe aber bald wieder ihm
zurück gab. Später gelangte es an den Johann
Freyherrn v. Culmer, (welche Familie Rotten-
thurn bereits mehr als ein Jahrhundert
besessen hat), der W. mit dieser Hft
vereinigte, und das Schloß auch mehr eingehen
ließ. – Zu Rottenthurn gehörte auch Waldegg
und Hartenstein
Von Freyherrn v. Kulmer kaufte Josef
Pachernegg die Hft Rottenthurn,

vereint mit dem Gute Waldegg,
den Benefizien St. Johann und St. Nicolai
und dem Amte Feldenhofen, so wie
Wiederdrieß und Hartenstein, welcher
selbe noch besitzt. –
Im Jahre 1785 war Josef Conrad be-
reits Pächter der Hft Thurn, mithin
stimmt die Angabe, daß 1784 sein
Vorfahr Josef Anton Remschagg Wie-
derdrieß gekauft habe, ganz zusammen.
Sonach waren 2 Pächter von Thurn Inhaber
der Hft Wiederdrieß geworden.
Woher die Benennung Wiederdrieß rührt, konnte
ich nicht erheben.

IX.

Die Ruinen Forchtenegg und Waldegg

Die erstere liegt im Bezirke Schön-
stein, nordöstl. davon, ist mit
der Hft Schönstein vereint, und mit
335 f 9 x Dom. und 42 f 27 x Rust. Erträgniß
catastrirt. Da ich über dieses Gut
fast gar nichts in meinen Akten
finde, so kann ich vor der Hand
darüber gar nichts sagen, als was in
Schmutz [gestr.] zu lesen ist. Dieses

...

Razvalini Forhtenek in Valdek

Prva leži v okraju Šoštanj, severovzh.[odno] od mesta, je združena z gosposčino Šoštanj in vnesena v kataster s 335 fl 9 kr dom.[inikalnega] in 42 fl 27 kr rust.[ikalnega] donosa. Ker o tem posestvu [Forhtenek] v svojih spisih ne najdem ničesar, lahko o njem za zdaj ne morem reči drugega kot to, kar piše v Schmutzu. Ta grad je moral pripadati oglejskim patriarhom, lahko samo ponovim svojo željo, da bi onodod dobil pojasnilo, kjer [s čimer] bi lahko potem zgodovino gradov v Šaleški dolini lahko dobavili mnogo bolj popolno. Glede Forhteneka napotim [bralca] v celoti na to, kar o tem pravi Schmutz [»Forchteneck«, zv. I str. 386-387], več ne vem, le da nikjer ne najdem, da bi se Ruessovi kje pisali gospodje s Forhteneka, ampak zmeraj samo Vodriški, kot piše v listinah, navedenih pri posestvu Vodriž. Ko bi jim pripadal Forhtenek, mislim, da bi to gotovo omenili in se podpisovali z npr. Karl Kristan Ruess Vodriški in s Forhteneka¹⁰² ali pa bi jih pisno tako imenovali. Vendar nisem nikoli videl nobenega zaščitnega pisma od te družine ali nasploh datiranega na Forhteneku (razen enega od Bayerja iz novejšega časa), tudi bodo težko obstajala (kvečjemu pri kakšnem kmetu), potem ko je pred [še] ne 100 leti (kot pripovedujejo ljudje) stara gosposčina Šoštanj, ki je ležala v trgu z istim imenom, tako kot Gutenpihl, Šalek itd, popolnoma pogorela, kjer so se gotovo vse listine izgubile. Po drugi strani bi pa človek spet verjel, da je Forhtenek pripadal tej družini, ker naj bi ga l[eta] 1730 imela baronica Ana Marija Gabelkhofen, ki je bila rojena Russ Vodriška in sicer kot hči Karla Kristana Ruessa Russensteinskega, barona, in Marije Eleonore grofice Reissing. Poročila se je l[eta] 1702 z Janezom Jožefom baronom Gabelkhofnom, lastnikom gosposčine Turn, ki je umrl leta 1740. V vseh kupnih in zaščitnih pismih, ki jih je omenjena Ana Marija Eleonora baronica Gabelkhofen podpisala kot vdova po l[etu] 1740, piše »Jaz itd, gosp[odaric]a gosposčin Turn in Šalek« brez itd, torej samo ti 2 gosposčini, in vendar sem našel (gl.[ej] zgodovino gosposčine Turn) papirček, na katerem piše, da se je l[eta] 1736 Forhtenek ločil od Turna. Baron Sigmund Gabelkhofen (gl.[ej] zgodovino Turna) se je pisal v zaščitnih pismih spet »gospod[ar] gosposčin Turn, Šalek, potem posestva Forhtenek«.

Jožef Bayer 1803 lastnik gosposčin Šoštanj, Šalek, Turn in Forhtenek. Torej bo kar res, da so slednjega kupili 1798 bratje Sigismund, Anton, Franc

¹⁰² V izvirmiku *Carl Christian Rueß von und zu Wiedendrieß und auf Forchtenegg*.

in Ludvik, baroni Gabelkhofen in 1802 skupaj s Turnom in Šalekom prodali Jožefu Bayerju, od koder je potem prešel na družine, ki jih navaja Schmutz. Pri gosposčini Šoštanj se še vidi odlomljen vratni podboj s črkama S. G. (Sigismund Gabelkhofen), vodnjak, ki se nahaja v razvalini, naj bi bil tudi zelo dobro ohranjen in zelo lepo obdelan; posestvo je imelo tudi veliko ekonomij [kmetijstva].

V [nepopolni] izdaji Vischerja, ki jo imam, Forhtenek ni upodobljen, zato pa je Forchtenstein¹⁰³ v j[udenburškem] o[krožju]. Zdajšnji lastnik gosposčine Šoštanj in posestva Forhtenek je [od 1834] g[ospod] Jožef Maier. Da so Lichtenbergi [Schmutz, zv. 2, str. 421] imeli lastnino v Šaleški dolini in sicer poimensko Velenje, sem našel v listinah (gl.[ej] zgodovino Velenja) in sicer 1526 Franc Lichtenberg.

O Valdeku nisem našel niti sledi razen nekaj malega, kar o njem pravi Schmutz [»Waldeck«, zv. 4, str. 298]; tudi v Vischerju se upodobljen pojavi samo Valdek v g[raškem] o[krožju]. Valdek spada k Rotenturnu.

Schmutz pravi v članku Waidmannsdorf [zv. 4, str. 295], da je ta družina imela v lasti Forhtenek. To v resnici drži in sicer l[eta] 1684, kajti v inventarju po umrlem Karlu Kristanu Ruessu Vodriškem, omenjenem pri zgodovini posestva Vodriž, piše pod post[avko] št 36 v seznamu spisov »Proces gospoda Karla Kristana Ruessa proti g[ospodu] Janezu Krištofu baronu Waidmannsdorfu, gl.[ej] nasilje na območju Riessa v mesecu oktobru 1684, se nahaja v registru spisov.« Forhtenek in Vodriž imata pa skupno lovsko mejo. Čisto gotovo je torej, da družina Ruess 1684 ni imela Forhteneka, kajti tudi če v zgoraj omenjenem seznamu spisov ni omenjeno, da je bil Janez Krištof b[aron] Waidmannsdorf lastnik Forhteneka, o tem, mislim, vendarle ni nobenega dvoma.

O Katzensteinu, (sledi nekdanje razvaline pri Sv. Antonu v Skornem, okraj Šoštanj) je znano tudi samo to, kar Schmutz o tem pripoveduje v člankih Katzenstein [zv. 2, str. 203] in Gornji Grad [zv. 3, str. 45-64] in česar ne maram spet prežvekovati, saj ne morem dodati nič novega. Po istem avtorju naj bi pri Katzensteinu imeli posestva in imenja tudi Heriči. Za to trditev nisem našel dokazila. Naj prihodnost razkrije več o zgodovini te utrdbe.

¹⁰³ Kot je ob slovenski izdaji litografij »slovenskih« gradov iz Vischerjeve Topografije (Georg Matthäus Vischer, Topographia ducatus Stiriae, Cankarjeva založba 1971, slika 20) dokazal Ivan Stopar, gre v primeru litografije, podpisane kot Forchtenstein, v resnici za grad Hartenštajn v Mislinjski dolini in ne Forchtenstein blizu Judenburga, kot je (sicer razumljivo) domneval tudi Gadolla.

Nedaleč od kraja Sv. Peter v Zavodnjah v dekaniji Škale, ki leži v okr[aj]u Šoštanj, naj bi se pokazale tudi sledi in zidovi 2 nekdanjih gradov, od katerih enemu pravijo Schaumburg. Vendar domnevam, da se mu je reklo Schaumberg in je morda dobil ime kot grad sedež (ali po lastnikih, vitezih Schaumbergih) [Schmutz, »Schaumberg«, zv. 3, str. 468]. Isti so imeli Ranšperk/Ravni breg in Lemberg, oddaljena slabe 3 ure, se pojavijo že l[eta] 1176 in 1428 dobijo dedni maršalski urad, podedovali naj bi tudi posestva Ptujskih.

1 uro od trga Šoštanj, v okraju in župniji z istim imenom, [izbrisan] izvira v o.[bčini] Topolšica mineralna voda, ki jo tudi kmečke ženske uporabljajo kot zdravilno kopel in kjer je bil že marsikateri bolnik svojih tegob ozdravljen. Voda ima kakšnih 20° R.¹⁰⁴ Škoda, da se nihče tega ne loti. Nihče ne poskuša zajezi hladnega, z vročo vodo mešajočega se izvira in potem, če bi ta poskus uspel, napraviti tam kopališče. Ne poznam kraja, ki bi se ga dalo z manj stroški okrasiti s sijajnim kompleksom, izleti in sprehodi kot to kopališče. Koder pogledaš, je narava že dokončala kompleks, in z malim bi se ga [prečrtano] dalo čudovito polepšati. Še ne 100 korakov od obstoječe bedne kopalne barake izvira voda, ure in milje daleč znamenita zaradi svoje kristalno čistosti in ledene temperature, izvir, ki nikdar ne presahne, v l[etu] 1834 (v poskusnem letu pravih, dobrih izvirov) je tekla enako obilno kot v drugih letih, in takoj pri izviru poganja mline. Kaj bi kopališča Gleichenberg, Dobrna, Laško, Rogatec itd dala za to pitno vodo? Dalje proti zahodu so sijajni sprehodi, potok (ki tudi prihaja iz skale) teče šume čez kamne in tu se jasno vidijo sledi očitno nekoč obstoječega ribnika, ki bi bil kot nalašč za sijajne izlete, vožnje po vodi itd. Takoj sem (ko sem si kopališče prvič ogledal) poizvedel, ali se niso ohranile kakšne pripovedke, da je tu nekoč stalo kopališče, in njegov lastnik, preprost kmet, ki ga seveda nič ne začudi, mi je povedal naslednje: »S[v] oje dni [v originalu v slovenščini, op.prev.] je rekel Slovenec prav dobro – davno – svojčas ali pred mnogimi, mnogimi leti, je bil mogočen grof, ki mu je pripadala skoraj vsa posest v Šaleški dolini (človek bi mislil, da je bil grof Celjski ali morda eden od Scheumbergov, ki so ob istem času že bili grofje), ki je tu imel svoja kopališča.« Sledov stavb nisem našel nobenih, a se vidi, da so že v zgodnjih časih potegnili jarek, da bi poskusno odvedli hladno vodo, ker pa ni takoj uspelo (in takih del se ne da kar pričarati), so stvar spet opustili. Visok, strm hrib varuje kopališče pred vsakim vzhodnim in severnim vetrom, številni tamkajšnji potoki dajejo prijeten

¹⁰⁴ Réaumur, 1° R = 1,25° C.

hlad celo v največji vročini, povsod okrog so gozdovi, doline, soteske, vse najboljše pogoji. Ko bi to kopališče uživalo naklonjenost tako odličnega in visokega podpornika, kot ga uživa Gleichenberg, kakšna pričakovanja bi lahko gojili do njega? Ko bi samo hladni izvir (ali hladne izvire, če jih je več, kot je mogoče domnevat) speljali drugam, bi sama gradnja ne predstavljala veliko težav; le da se ne bi smelo prej graditi, ne da bi si bili najprej na jasnem, ali se bi izplačalo te stroške narediti, kajti tako, kot je izvir zdaj, temperatura za zdravilišče ne zadošča. Kamnolomi se čudovito nahajajo še ne 100 korakov od izvira, prav tako najboljši apnenec (in tudi še ne 20 korakov od tam je peč za apno). Gradbeni pesek je najbolj izbran na voljo, lesa v preobilju, koder pogledaš. Tudi sem prepričan, da bi se našla takšna dobra zemlja za žganje opeke. Vode je povsod in vendar ne more povzročiti nobene škode, pa če še tako naraste. Pot iz Šoštanja v kopališče je čudovita, vodi skozi prijazne doline skoraj zmeraj po ravnem z majhnimi grički na zelo romantični legi, ni izpostavljena nevarnostim deročih voda, malo mostov, podružnična cerkev sv. Jakoba ni daleč, izbran zdrav zrak, medtem ko npr. Laško leži čisto na severni strani, je to kopališče deležno najprijetnejše južne lege in je s severa zaščiteno s strmo planino kot z neznanskim zidom.

Ljubitelji plezanja, prijatelji nižjih gričev ali sprehodov po ravnem, vsi najdejo tu svoj užitek. Ker raven od kopališča navzdol občutno pada, področje tudi ni močvirno in treba bi bilo samo tam podreti mlin, pa bi bilo še mnogo bolje. Lastniku je treba za enkratno kopanje plačati 6 kr. WW,¹⁰⁵ pa mu kopališče na leto prinaša 300 fl SG,¹⁰⁶ S tem je zadovoljen in ker nima smisla za kaj boljšega in tudi ne moči, da bi še gradil, ostaja vse v starem bednem stata [status] quo. Za celo nepremičnino želi lastnik 4.000 fl SG, vendar je precej zemlje zraven, gozd in mlin, ki tudi v najhujši zimi zmeraj dela. Pri legi kopališča, zavarovanega pred vsakim hladnim vetrom, tudi v najbolj suhem poletju z več vode, kot je potrebno, kakšne zelenjavne vrtove bi se dalo tu napraviti? Da ima ta tako močen izvir samo kakšnih 20° R, je samo zaradi tega, ker priteka hladna voda in se z njim meša, da bi, če bi jo speljali drugam, izvir bil zelo vroč, se razume po sebi. Gre za to, ali se to lahko zgodi. Na to lahko odgovorimo, da o tem nikakor ne gre dvomiti, če bi se le kdo upal in hotel vložiti več 1.000 fl v preizkuse. Ko bi ti vsaj enkrat uspeli, potem je že korist tu in stroški bi se povrnili. Ko bi se le slavno Zgodovinsko društvo [za Štajersko] zavzelo

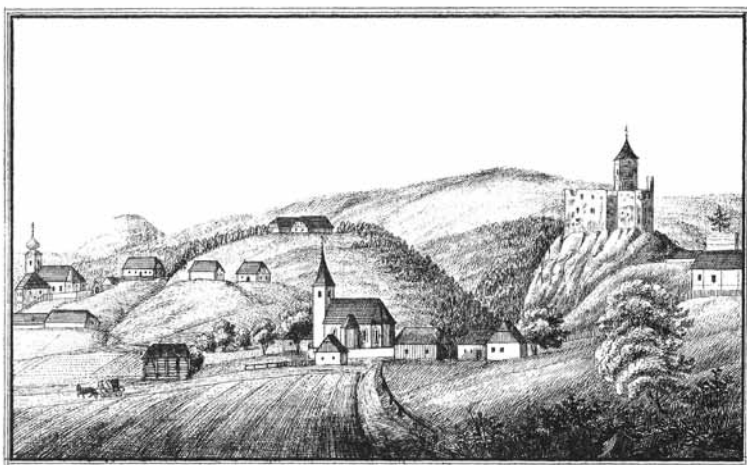
¹⁰⁵ 6 krajcarjev W[iener] W[ährung] = dunajske veljave.

¹⁰⁶ Srebrnih goldinarjev.

za stvar; kot slišim, je izvir že analiziran in proglašen za zelo zdravilnega. Več mi o tem ni znanega. Sicer pa pomeni Toplica v slovanskem jeziku [toplo] kopališče in Topličica – Topolšica izvira iz iste besede.

To ime ima področje gotovo že mnogo 100 in 100 let. Pri Blagovni blizu Teharij je tudi v globoki soteski kraj, ki se mu reče Toplica, in tam najdeš tudi izvir, iz katerega se v najhujši zimi kadi in kjer kmečke dekle ure dolgo stojijo bosih nog in perejo; videti je tudi lep kamnit venec okrog izvira, dokaz, da so ga pred mnogimi leti bolje uporabljali kot zdaj, morda je pa tudi v novejšem času postal hladnejši zaradi mešanja z drugim izvirom. Isti primer se je morda zgodil tudi v Topolšici, možno, da je pred 2-300 leti, ko je tam grof svoje kopališče imel, tekla vroča voda, potem se je pa mogoče zaradi naravnega pojava, npr. potresa, pomešala s hladnimi izviri.

Gezeichnet v. J. E. Süsser, Abo.

Ansicht der alten Veste Schalllegg im Schallthale
mit dem Eingang in die neue Huda - Lackna Straße, im Zöllner Straße.
dem Herrn Nicolas Franz del Negre gehörig.

Scha Ilegg

Die Ruine Schallegg.

Wenn man von Zilli durch den
 Helfenberger Graben oder von
 Neuhaus her gegen den Markt Wöl-
 lan im Eintritte des anmuthigen
 überaus schönen Schallthales fährt, theilt
 sich gleich vor selben die Strasse, und
 man gelangt rechts durch die Huda
 lukna Strasse nach Mißling, Windisch-
 grätz, Drauburg und weiter in das
 Kärnthen, oder gerade aus durch den
 Markt Wöllann dann nach Thurn,
 Scalis, Schönstein, Gutenbüchl durch
 den Peneggraben nach Prasberg, -- Oberburg
 oder in das Sannthal u.s.w. Betritt
 man die Strasse nach Windischgrätz, so
 erblickt man vor sich gleich an der Strasse
 rechts liegend den uralten ganz er-
 grauten Thurm der Feste Schallegg,
 weiter rechts hinein vor Schallegg das
 auf einem [gestr.] abgesonderten Hügel
 frey stehende niedliche Schloß Eken-
 stein, und hinter selbem auf einem

steilen steinigten Berge gegen Norden
 durch Bäume durchblickend, die einzelnen
 Gemäuer des alten Bergschloßes Ekenstein,
 die aber [gestr.] schon überall eingefallen, be-
 reits nicht mehr von so einer Bedeutung
 und Höhe sind, wie die Gemäuer der
 Veste Schallegg, wo der 3 eckige Thurm
 noch unverwüstet da steht, und gut über 600
 Jahre in das Schallthal blickt. Dafür sind es aber
 auch bereits 250 – bis 260 Jahre, daß Eken-
 stein von den Menschen verlassen und der
 Natur wieder in Besitz übergeben wurde,
 indessen Schallegg kaum noch 90 Jahre
 Ruine ist. Nach einer Sage soll der
 Blitz in das Schloß gefahren, selbes
 eingäschert haben, und zwar an einem
 Nachmittage, wo gerade darin getanzt
 wurde, und man das Feuer nicht eher be-
 merkte, bis schon das ganze mit Schin-
 deln gedeckte Gebäude in Flammen stund.
 Daß bey dieser Gelegenheit die meisten
 Akten – so wie in Schönstein, Guten-
 büchel etc, verlohren gingen, kann man
 sich leicht einbilden. Überhaupt scheinen
 alle diese Burgen und Schlösser in frü-
 hern Zeiten wenigstens Einmahl – (wenn
 nicht öfters,) abgebrannnd zu seyn, ein

...

Razvalina Šalek

Ko se pelješ iz Celja skozi Helfenberški jarek ali z Dobrne sèm proti trgu Velenje pri vhodu v očarljivo, nadvse lepo Šaleško dolino, se tik pred njo cesta razdeli in desno se pride po cesti skozi Hudo luknjo v Mislinje, Slovenj Gradec, Dravograd in naprej na Koroško, ali pa naravnost skozi trg Velenje potem na Turn v Škale, Šoštanj, Gutenpihl skozi Penk v Mozirje, Gornji Grad ali v Savinjsko dolino itd. Če pa greš po cesti proti Slovenj Gradcu, zagledaš pred sabo takoj ob cesti na desni prastari, čisto posiveli stolp utrdbe Šalek, še bolj na desno pred Šalekom pa stoji sam na [prečrtano] ločenem griču srčkani grad Ekenstein in za njim se na strmem skalnatem hribu skozi drevje proti severu svetlikajo posamezni zidovi starega [gorskega] gradu Ekenstein, ki se pa že [prečrtano] povsod rušijo, niso več tako pomembni in visoki kot zidovi utrdbe Šalek, kjer še vedno stoji neopustošeni trikotni stolp in več kot 600 let zre v Šaleško dolino. Zato pa je tudi že 250 do 260 let, kar je Ekenstein zapuščen in spet prepuščen naravi v posest, pri čemer je Šalek ruševina šele 90 let. Po pripovedki naj bi v grad udarila strela, ga upepelila in sicer nekega popoldneva, ko so v njem ravno plesali in ognja niso opazili, dokler ni bila celotna zgradba, pokrita s skodlami, v plamenih. Da je ob tej priložnosti izginila večina spisov kot v Šoštanju, Gutenpihlu itd, si ni težko predstavljati. Nasploh se zdi, da so vsi gradovi in dvorci v starih časih vsaj enkrat (če ne večkrat) pogoreli, okoliščina, ki jo je lahko pojasniti s kritjem s skodlami, pomanjkanjem strel vodov in gasilnih pripomočkov, visoko lego, večinoma tudi z odvodnjavanjem. Po Vischerjevi upodobitvi je bil grad takrat (1681) v dobrem, za bivanje primernem stanju. Na vzhodni strani se vidi dvizni most in desno od njega pri začetku 3 gospodarska poslopja, od katerih se še zdaj vidijo temelji. Grajska zgradba sama je bila dve nadstropji visoka, trikotni stolp pa 4, na vhodni strani je stala kapela, kjer se še vidi mali stolp; iz vsega sledi, da je bil grad večji, v njem naj bi bilo tudi 36 sob. Veliki stolp stoji še zdaj in stari Niklas del Negro ga je dal prekriti, da bi trajal dalje, a je streha spet preluknjana. Ta stolp kljubuje s svojo trdnostjo vsem viharjem elementov, njegovi zidovi so neverjetno debeli in močni in zato se vidi še čisto ohranjen lok. Vhod v stolp je pa zdaj že čisto zasut, tako da se da vstopiti samo [prečrtano] z lestvijo skozi enega od oken. Zunaj okrog celotnega stolpa naj bi obstajalo [prečrtano] stopnišče z več kot 80 stopnicami, ki je bilo pokrito s skodlami, in v kuhinjo je po cevi z oddaljenega, višje ležčega hriba tekla voda. Na severni strani je stal stolp z zaporji, ki so bili vklesani daleč navzdol v skalo, tudi klet je morala

biti izvrstna. Veliki stolp je zelo visok, kajti v Vischerju se vidi, da je konec strehe drugih zgradb segal do najvišjega okna v stolpu, ki je bil tako 2 nadstropji višji od drugih zgradb. Na južni strani se na stolpu vidijo 3 okna (ker so preostala zakrita od drugih[zgradb]) in sicer v 4. nadstropju 2 okni[,] v 3. eno, druge zgradbe imajo na strani, kjer so narisane, 17 oken in 1 vrata. Nad kapelo je stolp. Ruševine Ekensteina se zdijo veliko bližje, kot v resnici so, vidijo se še odprtine, kjer so bila okna, in na levi višji zid, kjer je gotovo bil stolp, zdaj se še komaj vidi osnovni zid, nekaj klafter¹⁰⁷ visok. In vendar je Šalek v Vischerju bolje zadet in narisana kot Turn, ki se ga komaj spozna. O Šaleku govori tudi pripovedka, da so utrdbo oblegali Turki, zidove drugih zgradb [so] porušili topovski streli, le stolpa streli niso uničili, ker so se krogle zaradi njegove trikotne oblike od njega odbijale. Če se pripovedka izkaže za resnično, se je to zgodilo v l[etu] 1643, ko so Turki opustošili tudi trg Velenje in oblegali grad.

Brez dvoma je bilo takrat tudi v Šaleški dolini več gradov in posebno majhnih zgradb, ki se zaradi svoje lege niso bile v stanju braniti, kot Dobrova, nova Gorica, Gutenpihl, Šoštanj, Lilienberg, uničenih in požganih, potem pa ponovno zgrajenih. Med gradovi v Šaleški dolini in okolici so primerni za obrambo samo gorski gradovi, tj. tisti, ki ležijo na strmih skalah in so opremljeni z dviznimi mostovi. Te vrste so Šalek, Turn, Velenje (kajti brez dvoma je tam obstajal dvizni most), stari Šoštanj, Forhtenek, Valdek, Soteska/Helfenberg, stari Ekenstein itd. Velenje je bilo dvojno utrjeno, najprej z zunanjim obzidjem in s stolpi z dviznim mostom, potem pa grad sam spet z dviznim mostom, kjer se še vidi obroč za njegovo dvigovanje. Zunanji dvizni most je bil tam, kjer je zdaj pot v vrt, le da je jarek zdaj že morda več kot 100 let (ali delj) zasut in zato sledi za mostom ni več. Na Turnu se zdaj vidijo ne samo pri glavnem vhodu na obeh straneh luknje, v katere so vstavljali tramove, da so ga trdno zaprli, potem pa so imeli tudi vsi drugi vhodi kot v predprostor, v klet, celo okna južne kleti takšne luknje. Ti stari gradovi so imeli tudi podzemne izhode, da so se umaknili, ko obramba ni več pomagala in so grad premagali; na Turnu vodijo iz jedilnice stopnice globoko v klet, kjer je bil brez dvoma izhod v gozd, a pozneje popolnoma zasut, tako da zdaj ni več niti sledi. Na Velenju je bil podzemni izhod v enem od stolpov in je vodil navzdol v trg. Je zdaj tudi že zasut.

Dokler niso iznašli smodnika, teh gradov ni bilo težko braniti in jih ni bilo mogoče osvojiti, ko pa so se pozneje pojavili topovi, je bilo z neosvojljivostjo konec, kajti vse te utrdbe je bilo mogoče v bistvu porušiti

¹⁰⁷ 1 klafter = 6 čevljev = 1,86 m.

z bližnjih gričev. Železna vrata v resnici utrjenega gradu Velenje so zelo stara in izgledajo prav nenavadno. O tem, da so bili prvi lastniki te utrdbe [Šalek] sama viteška družina Šaleških, najbrž ne kaže dvomiti, kot je tudi ime Šalek tudi po krajevni legi tega gradu zelo pomenljivo, ker pač dejansko leži v kotu Šaleške doline, in tej dolini se je reklo že pred mnogimi časi Šaleška, Schallachthal, slovensko Skaloh [Scalloch], od tod dekanija Škale [Scalis–Scalloch]. Najbrž je očitno, da to ime ne izhaja iz Schalle¹⁰⁸ (kajti v vsaki dolini je slišati zvok – odmev in tu ravno tako kot v drugih dolinah). Mislim, da bo poimenovanje izviralo prej iz slovenske [»]skale[«]: [nem.] Felsen, Stein, in ko prihajaš iz Slovenj Gradca, je treba prej mimo skalovja Hude Luknje in kmalu na njegovem koncu stoji utrdba v kotu doline – Šalek, čeprav je dolina sama zelo rodovitna in lepa.

Morda najdem sčasoma kak drug razlog za poimenovanje Šaleške doline; za zdaj se moramo zadovoljiti s tem podatkom.

Vitezi Šaleka ali Šalaha (kajti utrdba se imenuje včasih Šalah, drugič Šalek) se pojavijo že v najbolj zgodnjih časih. Kajti J.[osef] A.[ugust] Kumar [1789-1818] v svojem poskusu domovinske zgodovine Otokarja VI, prvega štajerskega vojvode,¹⁰⁹ navaja med tedaj (1192) obstajajočimi plemiškimi družinami že Šaleške.

V Schmutzu najdem, v članku [cistercijski samostan] Rein [zv. 3, str. 305-347], v l[etu] 1173 opata Otmarja grofa Šaleškega, ki je umrl v l[etu] 1189. Ker Šaleški nikdar niso bili grofje, mora ta opat Otmar izhajati iz kakšne druge linije.

1286 je bil Henrik Pfannberški lastnik te utrdbe pod Otokarjem, ki je bil l[eta] 1266 v vojni s Prusi in je dal štajerske plemiče, ki so se selili na Prusko, po trditvi Friderika Ptujkega [Schmutz, »Pettau«, zv. 3, str. 135-136] pod pretvezo zarote zapreti v Wrocławu. Henrika Pfannberškega [Schmutz, »Pfannberg«, zv. 3, str. 142] zaprejo v wrocławski grad in si mora življenje in prostost odkupiti z gradovi Šalek, Kaisersberg in Löschenthal, ki jih odstopi Otokarju, nakar ga tiran izpusti po 26 tednih težke ječe. Ko se je z grenkobo in sovraštvom v srcu vrnil domov, je spet dobil svoj porušeni grad, tako kot Waldauski, Stubenbergi, Liechtensteini in Ptujski. Morda je pa obstajala tudi na Zgornjem Štajerskem enaka družina ali pri Gradcu, saj sta grofa Sigfried in Henrik Šalaška [v. Schallach] l[eta] 1179 samostanu Rein [pri Eisbachu v okolici Gradca] podarila

¹⁰⁸ Schalle: nem. škodela; Schall: nem. zvok.

¹⁰⁹ Kienreich: Graz 1808.

Kahlsdorf, tako kot 1173 vas Lubgast [danes Ligist] [Schmutz, »Rein«, zv. 3, str. 309]. Tu je težko reči kaj določnega. Če so res obstajali grofje Šalaški, se zdi, da niso bili isti kot Šaleški v celjskem o [kraju], samo kje? to je pa neznano.¹¹⁰

Kar pripoveduje Schmutz [zv. 3, str. 463 in 464] o prvih lastnikih te utrdbе, je naslednje[:]

1314 jo je prodal Nikl[as] Šaleški Otu Ekensteinskemu in on in njegova soproga Offney sta bila lastnika gradu. Že pri utrdbi Ekenstein sem pripomnil, da sta ležala ta 2 gradova blizu drug drugega (ne tako blizu, kot je to predstavil Vischer v svoji Topographii, pa spet ne kakšne četrte ure [prečrtano] [prečrtano] daleč). Če so lastniki teh gradov živeli v sovraštvu, je bila stalna vojna neizogibna, vendar se zdi, da jih je politika prej prisilila, da so opustili vsako zmerjanje in prepir. Ekensteinski so ležali veliko višje kot Šaleški in so jih povsem obvladovali.

1335 sta bila grofa Ulrik in Herman Celjska fevdna gospoda tega gradu in lastnika Niklas Šaleški in njegov brat sta jima to priznavala.

1353 ga [Šalek] je dobil Niklas Kimberger od grofa Friderika Celjskega kot fevd.

1371 na nedeljo po sv.[etem] vnebohodu je dal grof Herman Celjski Šalek v fevd Martinu [Mörthu] Rifniškemu

1375 Erhard Šaleški

1384 Hektor

1391 je bil Martin Rifniški še posestnik tega gradu

1401 ga je dobil spet v fevd [Schmutz, »Reicheneck«, zv. 3, str. 300].

1403 sta ga dobili od grofa Hermana Celjskega v fevd 2 ženski Katarina [Katrei] in Agnes, obe rojeni Šaleški, (od katerih je bila prva poročena l[eta] 1428 s Henrikom Gotzendorferjem in druga [1391] z Jörgom z Vrbovca [v.[on] Altenburg]) [istotam, zv. 3, str. 300].

1446 je bil Lautikchen Šaleški sin /gl.[ej] Schmutz, 2. zv., str. 340/ v velikem moštvu proti Madžarom. – Seznam vseh vitezov, ki so bili prisotni, nam je priskrbel Valvasor [Slava vojvodine ..., XV. knjiga, str. 344-347].

¹¹⁰ V tem primeru gre za rodbino grofov Schalla iz današnje Spodnje Avstrije, po kateri se tudi domnevno imenuje grad Schallaburg, najpomembnejša renesančna grajska stavba na Spodnjeavstrijskem.

1449 sta Hans in Sigismund Sobrijaška [Sobriach] to utrdbo prodala Jancu s Voraua. Vsi ti podatki so vzeti iz Schmutza [zv. 3, str. 463 in 464], ki jih je gotovo pridobil iz zanesljivih virov (Wildenstein, Wurmbrand, Stadel in druga dela in arhivi), in obstaja polno razlogov, da jim verjamemo. Da v svojem uradu nisem mogel najti listin iz tistega časa, je lahko razumljivo, saj pri Šaleku, ki je bil v rokah tako mnogih lastnikov, gotovo nekajkrat pogorel in bil od Turkov hudo poškodovan, saj ta utrdba ne leži tako skrito kot Turn, Forhtenek, Vodriž, Schwarzenstein itd.; v bližini je tudi trg Velenje in mnogo vasi, zato so jih ropa željni sovražniki kmalu našli.

Če vzamemo te zgodovinske podatke za resnične (in nobenega razloga ni, da jim ne bi verjeli), je kronološka zgodovina gosposčine Šalek v svojem zgodnjem času zelo popolna, kajti od leta 1268 (ko bi naj Šalek imel v lasti Henning Pfannberški) do 1314 (ko se pojavi Nikel Šaleški), je preteklo samo 46 let, od 1314 do 1335 21 let, 1336 1 leto, od 1336 do 1353 17 let, potem 4 leta, 1 leto, 7 let itd. Od 1403 do 1446 43 let itd. Zdi se, da so po 1446 Šaleški izginili in domnevno izumrli, kajti nikoli več se ne pojavijo. Po njih sta morala torej grad pridobiti (kupiti ali podedovati) Hans in Sigismund Sobrijaška. Ta družina [Schmutz, »Söbriach«, zv. 4, str. 19-20] je imela v lasti Šalek, Socko/Einöd¹¹¹ in Vodriž. Sigismund je bil deželni glavar na Kranjskem, † 1482. Hans se pojavi 1355. Prvi je bil gotovo prodajalec utrdbe Šalek, kajti do prodaje je prišlo 1449 in on je umrl 1482, torej 33 let zatem.

Hans iz l[eta] 1355 pa ni bil prodajalec, moral je obstajati še en poznejši. O Vorauu ni najti nič uporabnega, Gandolf, Babo in Silburg, ki jih omenja Schmutz [»Vorau«, zv. 4, str. 278], se pojavijo mnogo prej (1114, 1168, 1182) kot 1449.

Od l[eta] 1449 do 1596-1600, ko se družina Ramschüßel [Raumschüssel] pojavi kot zanesljiva lastnica te gosposčine, postane zgodovina Šaleka nepopolna in negotova. Schmutz [zv. 3, str. 463] imenuje [družine] Berau, Kainach, Bernegg, Ragnitz [Racknitz] in Lamberg kot lastnike Šaleka z $\frac{1}{4}$ deležem (zakaj ravno z $\frac{1}{4}$?). Po Wildensteinu so Berauski imeli Šalek v 17[.] stoletju. Podrobnejši podatki manjkajo. Bäreneggi so imeli v c[eljskem] o[kraju] Einöd in Šalek in so bili v sorodu z Racknitzi in Sobrijaškimi [Schmutz, »Bäreneck«, zv. 1, str. 100]. Kainachom sta v c[eljskem] o[kraju] pripadala Einöd in Šalek [Schmutz, »Kainach«, zv. 2,

¹¹¹ V okolici Šaleške doline obstajata dva gradova s podobnima oz. v slovenščini sorodnima imenoma: *Socka* ali *Einöd* leži severno od Nove Cerkve (Strmca) ob vходу v sotesko Hudinje. Ostanke drugega gradu – *Helfenberg* oz. *Soteske* ležijo nad Socko (Vodostecem) pri odcepu za Šentilj zahodno od ceste Velenje-Celje.

str. 170] /s četrtinskim deležem/ ta pristavek je pomemben, tudi druge družine so torej morale hkrati imeti v lasti to gosposčino, morda Bäreneggi, ki so bili v sorodstvu s Sobriaškimi in Racknitzzi. Prav tako Lambergi, ki so jim v c[eljskem] o[kraju] pripadali Einöd, Šalek, Ekenstein in Planina [Schmutz, »Lamberg«, zv. 2, str. 322]. Morda so imeli hkrati Šalek in Ekenstein. To praznino 147 let, tj. od l[eta] 1449 do 1596 je kronološko težko urediti, ko ni nobenih podatkov [o tem], kdaj je ena ali druga družina imela grad. Da je bil Šalek last tako mnogih družin, rad verjamem, ker je do prodaj v starih časih prihajalo zelo pogosto. Kot sem že rekel v zgodovini gosposčine Turn, se tam vidi pri vhodu v pralnico na kamnitem podboju letnica 1460 in A.W., ampak čisto majhno v okrasku [štiriperesni deteljici]. Schmutz [zv. 3, str. 463] pravi, [da] je po letu 1449 Šalek imel Janco s Voraua. Da bi takrat Vorau pisali z W, bi bilo možno, ampak črka A se ne sklada s povedanim. Morda sta pa ti dve majhni črki samo ime kamnoseka. Počakajmo na prihodnost, kaj bo še mogoče reči o tem. Škoda, da so ruševine Šaleka uničene tako vandalsko in je vsa okna, podboje, kamne, z eno besedo vse, kar bi lahko pojasnjevalo zgodovino tega gradu, izbil in razbil ne le bivši lastnik, pač pa tudi kmetje iz okolice. Gotovo se je zato izgubilo kar nekaj napisov, letnic in črk. Kamniti lok zelo lepega vratnega podboja (domnevno glavnih vrat pri dviznem mostu) sem našel nekaj sto korakov od gosposčine Turn pod orehovimi drevesi, kamor ga je dal prenesti prejšnji lastnik Negro. Na njem piše Erasemus Ramschüssel [prečrtano] 1620. Uporabil sem ga za nova vrata v zeljno klet. Prejšnji lastnik gosposčin Turn in Šalek Niklas del Negro je l[eta] 1826 zgradil novo kamnito stopnišče z 11 stopnicami (samo iz stopnic, ki jih je vzel s Šaleka), na eni sta črki A S brez letnice.

Na zidu pokopališča cerkve sv. Andreja pod Šalekom je desno od vhod vzdan nagrobni kamen /gl.[ej] zgodovino Turna/ z napisom »Tu leži blagorodna gospa Rozina Uršula Ramschisslova, rojena Werneggova, vse-mogočni ji je podelil radostno vstajenje,¹¹² dne 16. avgusta 1626IA«. Spodaj sta Ramschüßlov in Werneggov grb, potem zelo poškodovan latinski napis, ki ga komaj prebereš[:]

»Scio encin quod Redem[p]tor vivit et in
novissimo dic de terra svec. L NOR
LLE mea et in carne mea, VIREBO
Deum overis suis sum EOO ipse[?]t
o culi mei conspectari sunt et
non aluis IORIO TAC«

¹¹² V izvorniku *AUFSTEHUNG* namesto *AUFERSTEHUNG*.

Mnogo vrst je neberljivih; tudi lepi spomenik v Friderika Gabelkhofna in njegove žene Sibile, rojene Ramschüssel, je utrpel škodo in dobil opazno razpoko, ki so jo zapolnili z apnom in kitom.

V zakristiji podružnične cerkve sv. Andreja visi votivna tablica z napisom ad votum 1694, na njej sta 2 ženski figuri, po tedanjem času zelo imenitno oblečeni, klečeči in sicer mlajša bolj spredaj in starejša nazaj [= zadaj], molita in sta brez dvoma upodobitvi lastnice gosposčine Šalek in njene brez dvoma bolne hčerke, ki sta se zaobljubili. Mati in hči sta si čisto podobni. Domnevam, da sta 2 Teufenbachovi. Ko je izšla Vischerjeva knjiga o gradovih /1681/, Šalek ni bil v lasti Ramschüsselov [Schmutz, »Ramschissel«, zv. 3, str. 262]. Ta družina je imela v c[eljskem] o[kraju] v lasti Šalek, Einöd, Ojstrico, Schoenegg, Anderburg in Šentjur pod Rifnikom. Hans in Jörg se pojavita že 1378. Erhard 1400. Jošt 1404. Vitez Sigismund Ramschüssler s Schoeneka je bil komornik grofa Albrehta Celjskega, † 1407. Conrad je bil 1446 v velikem moštvu. Baron Julij R.[amschüssel] je imel 1681 v lasti Einöd [Schmutz, »Einöd«, zv. 1, str. 310] in po tem času je družina čisto propadla, kajti to posestvo je bilo njihova zadnja lastnina, ki so jo pa 1700 že imeli Jaborniggi. 1687 Marija Eliz.[abeta] R[amschüssel]. Da je Erazem Ramschüssel imel Šalek okrog leta 1596, je gotovo, le od koga ga je kupil, mi doslej ni uspelo ugotoviti. 1626 dne 16. avgusta mu je umrla soproga, rojena Wernegg, in njuna hči Sibila je bila poročena s Friderikom Gabelkhofnom na Turnu (gl.[ej] zgodovino Turna). Erazem Ramschüssel je bil 9. sept[embra] 1655 povzdignjen v baronski stan. O Erazmu Ramschüsslu ni pisane listine, zato pa napis na loku vratnega podboja Erasmus R. 1626, torej ne morem reči, ali je bil ta Erazem prvi lastnik gradu Šalek iz družine Ramschüssel ali pa je že pred njim obstajal kdo, prav tako ne, katerega leta so Ramschüssli prodali Šalek Teufenbachom. Listine s Šaleka dokazujejo, da je bil 1707 in sicer dne 4. novembra lastnik Šaleka baron Ferdinand Leopold Teufenbach. To piše v zaščitnem pismu, veljavnem za Jakoba Aborška in spisanem na omenjeni datum. Vendar je baron Julij Ramschüssel leta 1681 imel v lasti samo še Einöd/Socko in Maria Elisabeta Ramschüssel 1687 (domnevno njegova soproga) tudi samo to posestvo, zato lahko sklepamo, da okrog 1681 Šalek ni bil več v lasti družine Ramschüssel in domnevno last Teufenbachov, [ker] ni najti starejšega zaščitnega pisma kot iz l[eta] 1708, ta okoliščina seveda ne izključuje možnosti, da so obstajala še starejša, le da so se izgubila. 1718 je imel Šalek še ta b[aron] Teufenbach, kot dokazuje kupno pismo Mihaelu Pušniku z dne 22. septembra 1718. 1722 imel gosposčino Šalek v lasti b.[aron] Mauerburg. To je razvidno iz lovskega

spora med Dobrno in Turnom, kjer stare priče izpovejo, da so že l[eta] 1722 pod lastnikom b.[aronom] Mauerburgom na spornem mestu lovili s strani gosposčine Šalek.

Iz te družine je bil po Schmutzu [»Mauerburg«, zv. 2, str. 523] Thomas Ignac, notr.[anje]avstr.[ijski] vladni kancler dne 23. feb.[ruarja] 1668 član štajerskih deželnih stanov. V c[eljskem] o[krožju] mimo Šaleka niso imeli posestev, zato pa hišo v Grabnu v Gradcu, Mühleku [pri Gössendorfu], Ljutomeru in Sv. Jožefu v Kroisbachu. Leta 1732 je pa moral biti Šalek že združen s Turnom in so ga od tam tudi upravljali, kajti v istem zaščitnem pismu Jakobu Aboršku z dne 4. novembra 1708 je spodaj zapisano, da tisti Aboršek svojemu sinu Andreju izroči itd. Turn 23tega januarja 1732 Baron Johann Jožef Gabelkhofen.

Po njegovi [tj. J. J. G.] smrti 1740 (gl. zgodovino Turna) je bila lastnica Šaleka njegova soproga Marija Eleonora, rojena Russ Russensteinska z Vodriža, in je tudi podpisana v tabeli davčne napovedi s Šaleka z dne 11. oktobra 1749. Od 1730 je bila tudi lastnica Forhteneka [Schmutz, »Forchteneck«, zv. 1, str. 386]. Baron Janez Jožef Gabelkhofen je moral Šalek kupiti tik pred svojo smrtjo, kajti (gl.[ej] zgodovino Turna) [prečrtano] v kupnem pismu iz l[eta] 1703 se je podpisal »Turnski, Helfenberški in Gutenhardski«. 1711 kot »Gospodar Turna, Helfeneberga, Gutenharda in Gorice«. Zadnje od njega podpisano zaščitno pismo je datirano s 4. februarjem 1737, začne se pa žal samo z besedami[:] »Podpisani pripoznam s tem zase in za svoje dediče itd. Podpisani Janez Jožef Gabelkhofen.[«] Prvo kupno pismo, ki ga je podpisala in s črno požigosala vdova baronica Ana Marija Eleonora Gabelkhofen z dne 11. decembra 1741 se prav tako začne s »Podpisana pripoznam s tem itd« – drugo kupno pismo z dne 12. maja 1742 »Jaz, baronica Ana Marija Eleonora Gabelkhofen, vdova, gospodarica gosposčin Turn in Šalek.«

Tudi njeni zbrani zapuščeni dediči se pišejo: »Mi, zbrani zapuščeni dediči po smrti naše milostne gospe matere Ane Marije Eleonore, vdove baronice Gabelkhofen, nekdanje gospodarice gosposčin Turn in Šalek«. Tu je kupno pismo datirano s 7. marcem 1758 na gosposčini Šalek in podpisano z Eleonora vdovela baronica Jauerburg rojena baronica Gabelkhofen, in proprio [v svojem imenu] in kot pooblaščenka bratov in sester. Vidimo torej, da je bil Šalek v tistem času še obljuden. Potem se je pisal baron Leopold Karl Jožef Gabelkhofen, gospodar gosposčin Forhtenek, Šalek in Vodriž; bil je poročen z grofico Marijo Ano Heinrichsberg, bil je deželni svetnik in umrl [prečrtano] brez otrok, kjer je Šalek potem

prešel na druge otroke. Schmutz pravi v članku Gabelhofen, da je Leopold umrl l[eta] 1767 [zv. 1, str. 436], vendar imam kupno pismo, ki se glasi na Gašperja Cassasnigga [Kasesnika?] z besedami: »Jaz, Sigismund Ignac, sv.[etega] rim.[skega] cesarstva baron Gabelkhofen, nj.[egovega] c.[esarsko]k.[raljevega] ap.[ostolskega] vel.[ičanstva] generalmajor, gospodar gosposčin Turn in Šalek pripoznam itd.« na Turnu dne 8. aprila 1771 podpisani Leopold baron Gabelkhofen kot od svojega brata naprošeni podpisovalec. Umrl je 1777 (gl.[ej] zgodovino gosposčine Vodriž.)

1785 so se dediči podpisali »Mi, zbrani zapuščeni dediči ob smrti naše milostne gospe babice Ane Marije Eleonore, vdove baronice Gabelkhofen, nekdanje gospodarice gosposčin Turn in Šalek, pokojne, pripoznamo, da itd.«

1800 »Jaz, baron Sigmund Gabelkhofen, gospodar gosposčin Turn, Šalek, potem posestva Forhtenek, pripoznam zase in za moje brate, naše dediče in potomce, da itd.« Vidi se torej, da so nekje pred l[etom] 1740 združili Šalek s Turnom, kjer je za stalno ostal, domnevno so bili Mauerburgi zadnji lastniki, ki so ga imeli samega. An[n]o 1758 je bil še naseljen in so ga verjetno zapustili, ko so bili lastniki dediči baronice Ane Marije Eleonore Gabelkhofen, toliko bolj, če ga je upepelila strela in ker je bil prej že združen s Turnom, ga potem niso več obnovili. Ker sta nekje od 1740 obe gosposčini (Šalek in Turn) imeli iste lastnike, je tudi zgodovina gosposčine Turn hkrati zgodovina Šaleka in bi jo bilo nepotrebno ponovno predstavljati, zaradi česar opozarjam bralca na omenjeno razpravo, tudi upravniki in zakupniki so bili isti. Štirje bratje baroni Gabelkhofen in baron Ignac Jauerburg so l[eta] 1802 prodali Turn in Šalek skupaj s Forhtenekom Jožefu Francu Bayerju, ki se je podpisoval kot lastnik gosposčin Šoštanj, Šalek, Turn in Forhtenek in prodal Turn in Šalek l[eta] 1805 Janezu Niklasu Negru, Šoštanj in Forhtenek pa [izbrisano] l[eta] 1807 Francu Negru.

Po Janezu Niklasu Delnegru sta Turn in Šalek prešla na njegovega sinu Niklasa Franca in po smrti le-tega l[eta] 1835 na njegove 3 hčere, od katerih je ena umrla l[eta] 1843 in jaz sem l[eta] 1846 kupil Turn in Šalek od 2 lastnic Marije in Tereze.

V vasi Šalek stoji zelo stara hiša, ki sem jo po načinu gradnje takoj imel za nekaj boljšega, saj so po gotško obokana vrata in tudi okna dala sklepati na bolj gosposko stanovanje po takratnih starih časih. Raziskoval sem in izvedel, da je pred več kot 100 leti, kot so povedali ljudje, tu stanovala stara grofica. Ali je bila prav grofica in kdo je bila, se seveda ne da izvedeti, brez dvoma pa je bila član družine, ki je živela na Šaleku, morda Gabel-

khofnova ali Teufenbachova, Mauerburgova itd. Če drži, (kot navaja [Johann Baptist] Winklern [1768-1841]), da so Velenje v letih 1473 in 1643 oblegali Turki, ni dvoma, da tudi Šalek ob tej priložnosti ni doživel nič prijetnega; po pripovedki naj bi Turki l[eta] 1643 uničili zgradbe, le stolpa se naj ne bi polastili, ker so se zaradi njegove lege postrani vse krogle odbile od njega. Kdo je imel v lasti Šalek 1473, ni znano. 1643 je bil še v lasti Ramschüsslov. Prav tako zanimivo bi bilo vedeti, ali so med kmečkimi upori v letih 1587, 1573, 1635 itd.[.] zavzeli tudi Šalek, in sploh kolikokrat je tu divjala kuga, pa lakote, slabe letine, potresi itd.[.] kajti ti dogodki sodijo vsi v zgodovino gradov, če naj se imenuje popolna. Treba bi bilo pregledati [Johanna Baptista] Winklerna Kronološko zgodovino Štajerske¹¹³ (če ta vsebuje resnične oporne točke) in navesti tiste dogodke, ki bi prizadeli npr. tudi gosposčino Šalek. Vendar je zapisati takšno zgodbo po resnici komaj izvedljiva naloga. Če so pri Šaleku vsi kronološki podatki, ki sem jih citiral,¹¹⁴ resnični (za podčrtane z rdečim črnilom jamčim jaz in Schmutzovi navedki po Wildensteinu, Kainachu, Würmbrandu, Stadlu, Caesarju, Kindermannu itd bodo tudi najbrž pravilni), bi bila ta zgodovina razen praznine od leta 1449 do 1596 precej popolna in v njej ne bi bilo pomembn[ejš]ih preskakovanj časovnega zaporedja, kajti

1192 se že pojavijo Šaleški.

1268 Henrik Pfannberg. Pred 1314 Niklas

Šal.[eški]. [prečrtano] 1314 Oto Ekenstein in njegova soproga¹¹⁵ Offnay

1335 Grofa Ulrik in Herman Celjska ['Cilly']

1353 Grof Friderik

1371 g[ro]f Herman Celjski

1375 Erhard Šaleški

1384 Hektor dto [Šaleški]

1391 do 1403 g[ro]f Herman Celjski

Od 1446 Lautikchen Šaleški oče

1446 dto dto [isti] sin, je bil prisoten v velikem moštvu proti Madžarom gl.[ej] Valvasor

¹¹³ Ferstl: Graz/Gradec 1820.

¹¹⁴ V izvorniku *cidirten* (Daten).

¹¹⁵ V izvorniku *Hausfrau*.

Pred 1449 (ni znano, kako dolgo) Hans in Sigismund Sobrijaški.

1449 Janko s Voraua (ni znano, kako dolgo).

Med 1449 in 1596 se kot lastniki gradu pojavijo družine Berau, Kainach, Bärenegg, Raknitz in Lamberg. 1460 A W v podboju, ki se zdaj nahaja na Turnu. Če so Celjani dali Šalek v fevd drugim družinam kot n.pr. Rifniškim, Kimbergerjem, Vrbovskim, Kotzendorfum, so bili vendarle sami pravi lastniki in drugi samo vazali. 1569-1626 (ni znano, kako dolgo) Erazem Ramschüßel. Pozneje domnevno Julij bar.[on] Ramschüßel, ki je bil skrbnik otrokom b.[aron] Karla Reissingerja. L.[eta] 1673 je domnevno imel v lasti takrat tudi Šalek do približno 1681, ko je že živel v Socki/Einoedu.

1681 okrog 1708 do 1718 baron Ferdinand Leopold Taufenbach

1722 baron Mauerburg

Od 1740 b.[aron] Janez Jožef Gabelkhofen

1741 [njegova] vdova Ana Marija, rojena Ruß Russensteinska

Po njeni smrti 1754 otroci, Sigismund, Leopold, Tomaž, Oto, Franc, Ana Eleonora, Terezija.

V zaščitnih pismih so se podpisovali največkrat b.[aronica] Eleonora Jauerburg rojena b.[aronica] Gabelkhofen, Tomaž – Sigismund Leopold (Tomaž, Oto sta bila duhovna in odsotna, tako kot Franc, ki je bil v vojaški službi).

Sigismund Ignac Joahim b.[aron] Gab.[elkhofen]

1775 po njegovi smrti njegovi dediči Sigismund, Anton, Franc, Ludvik in b.[aronica] Jauerburg

1802 Jožef Franc Bayer

1805 Janez Niklas Schwarz ali Negro Delnegro – Del Negro – de Negro

1820 približno njegov sin Niklas Franc.

1835 njegove 3 hčere Marija, Katarina in Terezija.

1843 2 hčeri Marija in Terezija

1846 sem od njiju, ko je bila Terezija še mladoletna, kupil ti 2 gosposčini in sicer na podlagi sodne, od deželnega urada odrejene cenitve za 60.680 fl 25 kr. Dne 18 aprila 1836 sta bili obe gosposčini prav tako sodno ocenje-

ni na 36.467 fl 30 kr, s tem v 9 letih razlika za skoraj polovico. Po kupni pogodbi z dne 5 februarja 1805 je Janez Niklas Schwarz dobil ti 2 gosposčini od Jožefa Bayerja za 62.000 fl v gotovini.¹¹⁶

Ko sem listal stare spise, da bi zaradi Šaleka našel več podatkov, sem natekel na zgodbo, ki se pravzaprav tiče gosposčine Turn in ki se jo izplača tu povedati.

Lastnica gosposčine Turn in Šalek, vdova baronica Ana Marija Eleonora Gabelkhofen, je dala pozimi 1745 enega svojih tlačanov po imenu Andrej Spittau [Špitau?], ki je bil kot rudar in rudarski kovač v ces.[arski] službi v Črni¹¹⁷ na Koroškem, a je prišel domov, zapreti za 6 tednov, nakar so ga hoteli rudarji iz Črne nasilno odpeljati. Ampak raje pustim k besedi baronico samo v poročilu slavni n.[otranje]a.[vstrijski] vladi in dvorni komori¹¹⁸ ob izpustitvi takrat običajnih številnih črk, zato pa z ohranjenimi besedami in načinom pisanja tistega časa: »Kot se je takrat vendar ex post [pozneje] izkazalo, da je pobegli spet prišel v moj teritorij, sem torej tega človeka, ker je hotel spet stran, kot svojega tlačana et recte tempori [in pravočasno] zadržala pred vrnitvijo v položaj rudarskega novica;¹¹⁹ zaradi česar je prišlo zelo kaznovanja vredno dne 9. januarja tekočega leta 1746 18 rudarjev s Koroške armata mana [oboroženih] pred moj grad Turn, kjer stanujem, in zahtevalo omenjenega tlačana, tako da sem spregledajoč, da se me želi v moji hiši s strani teh tujcev vznemiriti z nasiljem, dala takoj zapreti vrata in potem te ljudi po mojem takrat k sreči pri meni se nahajajočem sinu baronu Sigismundu Gabelkhofnu, [neberljivo] ritmojstru Schwarzovega kirasirskega polka, dala nagovoriti z vprašanjem, kaj zahtevajo, kjer je bil dan odgovor, da želijo zgornjega Andreja, nadalje zato dala razumeti, da naj, ker so tu znotraj, če imajo kaj povedati, ne stopijo naprej na ta način, oboroženi in v skupini, pač pa se naj podata 2 ali 3 mirno brez puške v grad k meni, nakar so ti 4 rudarji in praesentia [v prisotnosti] mojega najavljenega sina vstopili k meni na grad in izrazili željo po možaku, na kar sem jim pojasnila, da je ta človek moj tlačan, ki sem ga kot begunca našla na svojem teritoriju [in bi ga zato] smela zadržati za vedno, tako da sta se 2 teh rudarjev s to informacijo takoj zadovoljila, 2 od njih pa sta me z najbolj grobimi besedami insultirala, torej sem jim

¹¹⁶ B.Z. lahko razen *Barzahlung*, tj. v gotovini, pomeni tudi *Bankzahlung*, tj. plačilo preko banke.

¹¹⁷ V izvirniku *Schwarzenbach*.

¹¹⁸ Dvorna komora, v izvirniku *Hofkammer*: ob koncu srednjega in na začetku novega veka urad, ki je upravljal s prihodki deželnega vladarja.

¹¹⁹ V izvirniku *als meinen Erbholden et recte tempore der fürgeewestten Rekrutenstellung aufgehalten*.

v ta namen razložila, da tako ne bomo prišli naprej, k[*j*]er namreč, če kdo misli, da ima pritožbo proti meni, [naj gre] takoj pred pristojnega sodnika, ne pa v tujo deželo, s Koroške na Štajersko namreč, oborožen priti in ljudi, kot so to naredili meni, v njihovem lastnem stanovanju insultirati, kar vse,¹²⁰ ker sem njihovega rudarja predstavila, so se napotili stran od gradu, ostali iz združbe pa so takoj odšli na konjski hlev tik pod gradom in tam s puško čakali, dokler se ti preostali, ki so bili pri meni, niso podali nazaj, kjer so se ti, na hlevu zadržujoči s preostalimi podali v eno uro od mojega posestva ležeči trg Šoštanj in tam ostali nekaj časa, da bi mi ga z zaporo, ko bi tega svojega tlačana odpeljala, na odprti cesti hoteli odvzeti itd., itd.

Izšlo se je tako, da je lastnica sklicala podložnike in dala grad zastražiti. Od predsednika in svetnikov dvorne komore pa je prejela 26. marca 1746 grobo grajo, kako si je [lahko] drznila nekoga, ki je v ces.[arski] službi v korist erarja [državne blagajne], zapreti in ji [državi] s tem povzročiti škodo. Rudarja je morala takoj izpustiti in mu vrniti 41 fl jamstva. V tej razpravi (ki je zelo obširna), je vlada naslovljena [s]: »Slav.[na] n.[otranje] a.[vstrijska] vlada in dvorna komora Vaša ekscelenca Visoko- in blagorodni državni grof (takrat nj.[egovo] c.[esarsko]k.[raljevo] ap.[ostolsko] vel.[ičanstvo] resnično tajni svetnik, komornik in deželni glavar na Štajerskem,¹²¹ Karl Adam sv.[etega] R.[imskega]c.[esarstva] g[ro]f Breuner¹²²) milostni g[ospod] predsednik dvorne komore, tudi drugi visoko- in blagorodni, blagorodni, blagorodni plemeniti, milostni gospod gospod Vaša ekscelenca, milost in gospostvo«.

Ko bi se samo našli takšni izčrpní opisi o drugih podobnih dogodkih[,] npr. vpadih Turkov in razbojnikov, kmečkih uporih, kugi, kužnih boleznih, vojnah itd., koliko pojasnil se ne bi našlo k zgodovini teh gradov? Samo ravno takšni vpadi Turkov in razbojnikov, upori, požari, kuga (in potem še ena drugačna kuga za stare listine – vandalizem) itd. so zadostni vzroki, da naši stari arhivi izgledajo tako prazni.

Zdaj pa par besed o legi Šaleka. Nikakor ne bi smeli misliti, da je pred 2-300 leti (in prej še bolj) grad stal tako na odprtem, kot zdaj ugledaš razvalino. Tam, kjer so zdaj sadovnjak, je bil brez dvoma najgostejši hrastov

¹²⁰ Resda je stavek zapleten, a tu se nenadoma neha, kot da je avtor pozabil, kako ga je začel, in ga drugače nadaljeval. »Kar vse« (v izv. *welches alles*) je očitno brez odnosnic.

¹²¹ V izvirniku *in Steyer*.

¹²² Živel 1689-1777.

gozd, in ves grad je bil skrit v gozdu, vsa [prečrtano] polja proti Gorici so bila takrat gotovo pragozd in samo v ravnini desno od ceste so ležala polja. Še bolj v najgloblji divjini je ležal Turn, še zdaj se v sadovnjaku in pri pristavi najdejo korenine, ki dajo sklepati na hrastova drevesa premera 6-8'.¹²³

Ribnik je segal skoraj do pristave in je bil sredi najgostejših hrastovih gozdov, vsi ti gozdovi so izginili, ribnika ni več, namesto te divjine se zdaj vidijo travniki, sadovnjaki in vrtovi, ceste itd.

Nenavadno je, da so lastniki pred družino Ramschüssel in z njo (ki je bila včasih tako dobro stoječa) večinoma imeli v lasti skupaj Šalek in Socoko/Einoed, kot po Schmutzu [zv. 3, str. 463] [družine] Sobrijaški, Bärenegg, Kainach, Ra[c]knitz, Lamberg, Rammschüssel, kjer je bil baron Julij Ramschüssel zadnji lastnik. Potem je to posestvo prešlo na Jabornigge.

¹²³ Dunajski čevelj = 31 cm.

Schloß Wöllan
dem Herrn Eduard Fricke ~~ne~~ gehörig

Wö llan

Einöd zugleich inne hatten, wie nach Schmutz die Sobriach, Bärenegg, Kainach, Raknitz, Lamberg, Rammschüßel, wo Julius Freyherr v. Ramschüßel der letzte Besitzer war. – Dann kamm dieses Gut an die Jabornigg.

XI.

Schloß Wöllann.

Die ansehnlichste und größte unter den Burgen des Schallthales, dominirt dasselbe, und gewährt, besonders wenn man von Cilli oder Neuhaus her durch das enge in verschiedenen Krümmungen sich ziehende Thal hinter Gutenhard fährt, einen sehr imposanten Anblick. Das Schloß liegt beym Beginn des eigentlichen Schallthales links auf einem abgesonderten steilen Berg ober dem Markt gleichen Namens, und mahnet mit seinen Mauern, vielen Thürmen und dem innerhalb derselben liegenden viel höheren Schloßgebäude mit seiner altmodischen Bauart ganz auf die Vesten der alten Ritterszeit, ist auch sehr befestiget, und daher im Stande gewesen, dem Andrang der Türken im J 1643 Trotz zu biethen, und sich zu behaupten, weshalb man noch Heut zu Tage an der Außenseite der nördlich stehenden Ringmauer viele Menschenknochen unter der Erde findet, die von

den bey der Stürmung der Burg tod gebliebenen Türken herrührten. Die in all' meinen historischen Abhandlungen so oft wiederholte Klage nicht angeben zu können, in welchem Jahre und von Wem diese Burg erbaut wurde, wiederholt sich hier abermahlen zum wahren Verdruß der Geschichtsforscher. Ebenso wenig kann ich den Grund der Benennung Wöllann angeben. Vischer schreibt Wöllänä /auf slavisch Velenie/. Die erste Zeitperiode, d.h. von der Erbauung des Schloßes bis auf die Besitzer deselben aus der Familie der Ritter Lichtenberg (circa von 1500 – vielleicht bereits 1480), liegt sehr in Dunkeln, und ich kann mich nur an das halten, was Schmutz aus den bereits oft [gest.]nannten Schriftstellen angeführt hat; mit den Lichtenberg's wird es auf der Burge Wöllann lichter, und die Geschichte nimmt eine bessere Form an, d.h. sie wird durch Urkunden autorisirt, und gewinnt einen reellen Werth. – Ich zweifle gar keinen Augenblick, daß die Ritter v. Wöllann (deren Existenz uns Schmutz als gewiß verbürgt -) die Erbauer und ersten Besitzer dieser Burg waren (so wie die Schallegger, Ekensteiner, Helfenberger, Forchtenegger, Thurner, Schönteiner etc), und vermuthlich schon 1200 circa lebten. – Nach Schmutz hat 1296 Friedrich v. Chungsperch die Veste besessen – Vielleicht nur Pfand-

...

Grad Velenje

Najlepši in največji grad, ki obvladuje Šaleško dolino, ponuja občudovanja vredno podobo, posebno ko človek prihaja iz Celja ali z Dobrne skozi ozko, ovinkasto dolino za Dobrovo. Grad leži na začetku prave Šaleške doline na levi na strmem ločenem hribu nad istoimenskim trgom in s svojim obzidjem z mnogimi stolpi in znotraj njega stoječim, precej višjim grajskim poslopjem s svojim staromodnim načinom gradnje močno spominja na utrdbe starih viteških časov, je tudi zelo utrjen in je zato l. 1643 zmožgal kljubovati navalu Turkov in obstati, zaradi česar se še dandanašnji na zunanji strani severnega obzidja najde pod zemljo mnogo človeških kosti od Turkov, ki jih je doletela smrt pri jurišu na grad. V mojih zgodovinskih spisih tako pogosto izraženo obžalovanje, da ni mogoče navesti leta in graditelja tega gradu, tu spet vzbudi nejevoljo raziskovalca. Prav tako ne vem razloga za poimenovanje Velenja. Vischer piše Wöllänä [Wölänä] (slovansko Velenie). Prvo obdobje, tj. od gradnje gradu do njegovih lastnikov iz družine vitezov Lichtenbergov (ok. 1500 – morda že 1480) je zelo nejasno in držim se lahko samo tega, kar je Schmutz [»Wöllan«, zv. 4, str. 395-396] navajal iz že večkrat (prečrtano) omenjenih piscev; jasneje postaja na gradu Velenje šele z Lichtenbergi in zgodovina dobiva lepšo obliko, tj. podpirati jo začnejo dokumenti in dobiva dejansko vrednost.

Niti za trenutek ne dvomim, da so bili vitezi Velenjski (katerih obstoj zagotavlja Schmutz [»Wöllan, die Ritter von«; zv. 4, str. 396]) graditelji in prvi lastniki tega gradu (tako kot Šaleški, Eckensteinski, Helfenberški, Forhteneški, Turnski, Šoštanjski itd.) in so domnevno živeli že ok. 1200. Po Schmutzu je 1296 utrdbo posedoval Friderik Kunšperški – morda samo zastavljeno¹²⁴ od Velenjskih in samo za nekaj časa.

1322 je Agnes Kunšperška potrdila soprogovo prodajo utrdb Stopnik/Heggenberg in Velenje za 40 mark zlata (prejšnji lastniki Stopnika so bili Celjski, Lilienberški, Eitzinški, Žovneški[, Stubenberški, Ptujski [Schmutz, »Heggenberg«, zv. 2, str. 43-44]). Tudi Liechtensteinski in Ptujski naj bi bili lastniki Velenja. Kdaj in kako dolgo, se nikjer ne najde.

1393 Johann Liechtensteinski. Herman Celjski mu je sovražno odvzel grad brez napovedi [sovražnosti]; vojvoda Albreht je na ponedeljek po

¹²⁴ V izvirniku *Pfand- oder Versatzweise*.

nedelji Misericordia Domini [gospodovega usmiljenja] istega leta odločil o tem in obsodil grofa na zadoščenje [povrnitev škode] [Schmutz, zv. 4, str. 395]. Zadnji Ptujski je umrl 1431, o tem, ali so bili lastniki Velenja prej Ptujski ali Lichtensteinski, ni podatkov. Da bi to natančno raziskal, bi moral imeti pri roki Stadel–Wurmbranda, Wildensteina itd. Prvi [tj. Ptujski] so po Schmutzu [»Pettau«, zv. 3, str. 135–136] posedovali 15 gospostev in od tega v celjskem o[krožju] Slovensko Bistrico, Velenje in Lančperk/Rabensberg. 1422 se pojavi Jošt Velenjski [Schmutz, zv. 4, str. 396], morda je bil on zadnji tega rodu, kajti ta družina je Velenje posedovala gotovo že circa 1200 in ga brez dvoma tudi zgradila. Velenja ni v seznamu gradov, ki so nekoč pripadali Celjskim. Domnevno ga Vitovec I. 1437 (ko je zavzel Eckenstein, Šoštanj, Helfenberg itd.) ni mogel zavzeti, kajti da je tudi tu poskušal, je skoraj gotovo, ker pa je bil grad tako trden, se je najbrž slabo izteklo. Težko je verjeti, da ti močni roparji niso skušali dobiti Velenja v svoje roke, toliko bolj, ker jim je gotovo zelo padlo v oči. Ker Velenje ni spadalo v last Celjskih, po njihovem izumrtju 1456 tudi ni prešlo na Habsburžane in ni bilo nikdar njihova last, kot so v Šaleški dolini to bili Eckenstein 1489 (ki ga je cesar Friderik predal v oskrbo Lambergerju), Forhtenek 1459, Turn 1483, Šoštanj itd. Potem ko torej o gradnji Velenja kot tudi o prvih stoletjih do ok. 1500 ali 1480 ni [prečrtano] povedati nič gotovega, se zdaj bližamo času, ko o tem gradu že lahko povem več resničnega, namreč ko je viteška družina Lichtenberg imela v lasti Velenje. Leta, v katerem je ta družina kupila grad, pa od koga in za koliko, ne morem zagotovo navesti, vendar je vsaj to gotovo, da je bil Franc Lichtenberg, ki je umrl 1541, okrog leta 1500 (morda še prej) lastnik Velenja.¹²⁵ O tem, ali je bil pred tem Francem kak drugi Lichtenberg lastnik, ni najti ničesar.

Imam dokument, ki potrjuje resničnost trditve, da je bil Franc Lichtenberg gospodar te utrdbe – je namreč isti iz leta 1596 (gl. zgodovino Turna), iz katerega razbiram, da je bil v omenjenem letu plemeniti Bartolomej Herič lastnik Turna in Paškega gradu/Pakensteina. Potem se v njem bere, da je pred kakimi 50–60 leti Velenje imel v lasti Franc Lichtenberg; če odštejemo 60 let od 1596, dobimo 1536 in v tem času (morda od l. 1500 do 1541) je imel neki Lichtenberg posestva pri Stainzu, Velenju in Valdeku. Po b.[aronu] Stadlu (gl.[ej] Schmutzov čl.[anek] »Lichtenberg« [zv. 2, str. 421]) je bil zadnji svojega rodu, umrl je 1541 in je po

¹²⁵ Francovemu očetu je bilo ime Bernhard 1478, njegovi ženi Doroteja Dobrnica [v. Neuhaus] – Žena Franca L. je bila Bena Poljčanska [v. Pölschach].

darilnem pismu na sv. Tomaža dan 1537 svoj grb in posestvi Velenje in Valdek v celjskem o[kraju] prenesel na Hansa Wagna Wagensberškega, tistega z Veroniko Lichtenberg (Francovo hčero ali sestro). Ta dokument je mogoče dobesedno prebrati v baronu Stadlu [Stadl, str. 386]. Lichtenbergi izvirajo iz Kranjske, kjer leži njihov domači grad slabe četrte ure od Wagensbergov, bil je v času, ko je Valvasor pisal kroniko Kranjske, že v ruševinah in tudi Wagensberg¹²⁶ je to že vrsto let. Erazem Lichtenberg je bil 1426 dvorni vzgojitelj grofov Celjskih [Schmutz, »Lichtenberg«, zv. 2, str. 421], Sigismund 1491 oskrbnik Forhteneka. Morda je že ta ali Erazem imel v lasti Velenje, za zadnjega ne verjamem – sum pa ne pomaga prav dosti. Po 1541 je torej Hans Wagen Wagensberški in Velenjski (po Schmutzu [»Wagensberg«, zv. 4, str. 292] ces.[arski] svetnik in srebrni komornik) podedoval Velenje, umrl je 15. aprila 1553. Njegov spomenik je v farni cerkvi v Škalah in sicer pri vhodu levo od glavnega vhoda nasproti nagrobnika Friderika Gabelkhofna (ampak še zdaleč ne tako velik in lep). Dobesedno se glasi:

»Tu leži plemeniti in mogočni gospod
Hans Wagen Wagensberški, ki je umrl
15. aprila 1553 leta, naj mu bo bog
milosten in usmiljen. Amen.«

.....

V grajskem portalu na Velenju je vklesana letnica 1558 brez črk. Brez dvoma je naslednik Hansa Wagna – Baltazar vrata obnovil (težko bi jih zgradil, saj morajo obstajati že dolgo), Ne kaže zanikati, da je tu včasih bil prvi dvizni most in tudi edini vhod v grad, takrat je bil tam globok jarek, ki so ga pozneje, ko so postali dvizni mostovi nepotrebni, zasuli in zravnali. Drugi dvizni most se je nahajal pred pravo grajsko zgradbo in če je bil prvi most in prostor med obzidjem, stolpi in gradom zavzet ali branilci brez moči, je zagotavljal drugi, ki je stal neposredno pred grajskim poslopjem (kjer se še vidi kolo, po katerem je tekla dvizna veriga), še dovolj časa za obrambo in varnost. Koliko takšnih dviznih mostov (n) ima utrdba Riggersburg [Riegersburg]?

Ali je bil Baltazar Wagen Hansov sin, ne morem reči, vendar o tem ne dvomim. L[eta] 1580 je še imel v lasti Velenje. To dokazuje originalno kupno

¹²⁶ *Wagensberg*: slov. *Bogenšperk*.

pismo, napisano na pergament. Prebold, dne /mislim, da 8. maja/ 1580, ki se nahaja v Blagovni, kjer mora (ampak bogve kje) ležati z dokumenti obsežno dokazana in obširno sestavljena zgodovina gosposčin Blagovna, potem utrdb Rifnik, Anderburg, trga Šentjur, urada Slivnica/Schleinitz itd. V njej se bere, da je bil torej Baltazar Wagen Wagensberški, Velenjski in Preboldski, n.[otranje]a.[vstrijski] vladni svetnik pod nadvojvodo Karlom II, lastnik Velenja. Tu se spet potrdi, kar sem pripomnil že pri družini Gabelkhofen, da se tovrstne plemiške družine zmeraj imenujejo po gradu, od koder izvirajo, tudi če ga nimajo več v lasti, Wagni po Wagensbergu, Gabelkhofni po Helfenbergu, Sauerji po Borlu, T[h]urni po [prečrtano] Kreutzu itd. Niti Hans niti Baltazar Wagen nista bila lastnika gradu Wagensberg na Kranjskem, ki je sicer pripadal družini Wagen, ne pa zgoraj omenjenima, pišejo se pa vsi po gradu, od koder izvirajo.

Po Valvasorju [Slava vojvodine Kranjske, zv. X, str. 620] je imela ta družina na svojem gradu na Kranjskem pravico kovati novce in sicer je pisalo na eni strani

G'wicht, g'wogen, Wagen

in na drugi

*D'ganze Welt thut plagen.*¹²⁷

Ali to drži, ne morem jamčiti. S citiranjem Valvasorja je treba biti zelo previden, da kot raziskovalec zgodovine ne izgubiš dobrega imena in ostaneš prijatelj resnice.

Velenje je potem prišlo v roke družine b.[aronov] Sauer in sicer ga je oni Baltazar Wagen (domnevno kmalu pred približno 1600) prodal Hansu Ludviku Sauerju. Morda je pripadal temu Baltazarju Wagnu tudi Šoštanj, kajti Schmutz pravi pri članku Šoštanj [zv. 3, str. 509-510], da so ga imeli tudi Wagni, in tako bi lahko z Velenjem prodal Hansu Ludviku Sauerju tudi Velenje, kajti ta je imel v lasti tudi Šoštanj. Vendar o tem ne najdem tukaj nobenega dokumenta. Morda je Baltazar Wagen Šoštanj kupil po letu 1580, kajti v zgoraj omenjenem kupnem pismu, ki se nahaja na Blagovni/Reifensteinu, se je pisal Baltazar Wagen Wagensberški, Velenjski in Preboldski, o Šoštanju ni niti besede. Hans Ludvik Sauer je tudi leta 1614 kupil Schwarzenstein (gl.[ej] zgodovino Schw.[arzensteina]) od Julija Trebniškega, samo okrog 1618 spet prodal, kot se najde med schwarzenst.[einskim] katalogom spisov v kupnem pismu o tem posestvu z

¹²⁷ Približni prevod: *Wagen pretehtan, težak, // vsemu svetu gorak.*

dne 27. aprila 1816. Hans Ludvik Sauer je umrl l.[eta] 1622 in takrat so si njegovi trije sinovi in dediči Hans Karl najstarejši, Andrej srednji in Pankrac najmlajši v Šoštanju dne 28. maja 1622 med sabo razdelili podegovani gosposčini Velenje in Šoštanj. Originalni delitveni spis se nahaja v uradu gosposčine Velenje in je kot vse takšne delitvene pogodbe zdaleč najpomembnejše dokazilo mojih zgodb, kajti iz takšnih delitev človek zve ne le za lastnike tolikih gradov, pač pa tudi za njihovo takratno vrednost, priče, ki¹²⁸ so same posedovale gradove itd. Kakšno vse sklepanje o zgodovini Turna, Gutenharda in Helfenberga mi je omogočila (gl.[ej] Turn) delitvena pogodba 3 bratov Gabelkhofen s Helfenberga dne 14. junija 1621?

Tudi tu so bili 3 bratje in leti 1621-1622 se razlikujeta samo za 1. Ko bi imel več takih pogodb, bi se moja zgodovina lahko izpopolnila. Katerega leta je Baltazar Wagen prodal Velenje in [prečrtano] Šoštanj Hansu Sauerju, mi ni uspelo zvedeti, samo to je gotovo, da se je zgodilo mnogo pred 1618, kajti v urbarju imenja in posestva Wlagoneimb (tako se je imenovala gosposčina Blagovna do 1636) iz leta 1618 se je podpisal sin Baltazarja Wagna »Hans Sigismund Wagen Wagensberški, gospodar Prebolda in zakupnik gosposčine Vitanje« itd., ne pa več Velenja, ki ga je že imel Hans Ludvik Sauer.

Delitvena listina

Hans Karl Sauer, baron Kozjaški, je vzel gosposčino Velenje in druga 2 brata sta si razdelila Šoštanj.

Grad Velenje z vrtovi vred je bil ocenjen na 4.000 fl¹²⁹

Pristava s hlevi, skednjem, senikom in 2 starima kozolcema ovrednotena 275 fl

Mlin in žaga 600 fl

Polja skupaj 3.500 fl, travniki 3.000 fl

Vinogradi 2.500 fl 38 kr 3 d¹³⁰

Gozdovi 1.000 fl, ribičija 400 fl

¹²⁸ Na tem mestu je v rokopisu vstavljen poseben list. Gre za sprednjo in zadnjo stran na drobno popisane »kupon«, s katerim je Občinski urad Kindberg s pošto položnico plačal 9 fl. 5 kr Johanni Blumschein kot »znesek prebende« za »IV kvartal 1882«. Podpis vplačnika je nečitljiv. Zveze med Gadollovim rokopisom 771 in priloženim »kuponom« ni mogoče prepoznati; morda so ga uporabljali kot kazalko pri branju?

¹²⁹ florint = gulden = 60 krajcarjev.

¹³⁰ kr = krajcar = 1/60 fl, d = pfenig = 1/4 krajcarja.

Glavni obrambni stolp 300 fl

Velenjski podložniki in kmetije 5.632 fl 30 kr

Potem dajatve kot obveznosti vseh vrst¹³¹ – desetinske, urbarske, kopitne [živinske] itd. 4.275 fl 37 kr 2 d

Skupaj 25.227 fl 40 kr

Bi dalo skoz vse leto 1.260 fl [pri 20-letni amortizaciji]. Delež gospodstva Šoštanj, ki ga je vzel baron Andrej Sauer, je znašal 31.322 fl 22 kr 2 d.

Delež Pankraca 31.381 fl 46 kr 1 d.

S tem sta bili obe gosposčini ocenjeni na skupaj 87.931 fl 48 kr 3 d. Dandanašnji ju ne dobiš za 340.000 fl (seveda takrat niso bili vključeni Schwarzenstein, Lilienberg in Forhtenek, samo da bi bili ti takrat ocenjeni na največ 15-20.000 fl.)

Tako so se spremenile cene:

Ekenstein je bil ocenjen na okrog 1.500-2.000 fl, zdaj hoče lastnik 14-16.000 fl.

Gutenpihl an[no] 1738 = 6.300 fl 7 kr 3 d

Dobrova/Gutenhard 1621 = 5.200 fl

Helfenberg 1621 = 11.800 fl

Schwarzenstein 1785 = 18.000 fl 50 kr

Dobrnica/Gutenegg 1719 = 16.998 fl 40 kr

Turn in Šalek 1802 = 62.000 fl B.[ank]Z.[ahlung]

Velenje in Šoštanj 87.931 fl 48 kr 3 d l.[eta] 1622

Kakšna razlika!

Kot priče sta v pogodbi navedena plemeniti gospod Hans Jurij Gaisruk s Puchensteina [Pukštajn pri Otiškem vrhu] in Gruenfelsa [pri Murauu na Zg. Štajerskem] baron Hans Friderik Rauber Reineški [zu Reinegg], gospodar Krongega na Himmelauu na Koroškem.

Druga 2 brata sta si razdelila Šoštanj, ker pa sta bila njuna deleža vredna več, kajti Šoštanj je moral biti takrat veliko več vreden kot Velenje (Velenje je bilo ocenjeno na 25.227 fl 40 kr, 2 deleža Šoštanja pa na 62.604 fl

¹³¹ V izvirniku *Dann alle Giebigkeiten als Zinse jeder Art ...*

9 kr 3 d), sta 2 mlajša brata starejšemu ostanek izplačala v gotovini, Hans Karl pa si je rezerviral tudi šoštanjski lovski najem.

Mati Sauerjev je bila Leiningenova.

Tu sem našel namig, ki znova potrjuje moje mnenje, da kopališče v občini Topolšica že dolgo poznajo in uporabljajo (gl.[ej] Kopališče Topolšica/Bad Topolschitz). Namreč po delitvenem dokumentu je dobil Sauerjev Pankrac še ne čisto dokončani grad Šoštanj skupaj s kozolcem, stražarnico in gradbenimi parcelami za 900 fl, Pristavo v Laziš[č]u skupaj s hišo v Toplici = 300 fl. Lep dokaz, da so tam obstajala gosposka poslopja in da je bilo kopališče v rabi. Preberite si, kaj sem tam povedal o ustnih indicij, kje je imel bogati grof svoja kopališča.¹³² Tudi občina se je že leta 1622 imenovala Topolšica in verjetno mnogo 100 let prej prav tako.

1643 so Turki razdejali trg Velenje in oblegali grad. Kako dolgo je Hans Karl Sauer imel v lasti Velenje in kdaj je umrl, ni mogoče izvedeti, je pa s pomočjo dokumenta dokazano, da se je leta 1622 Andrej Jurij Sauer, baron Kozjaški, pisal gospod[ar] na Velenju, Šoštanju in Dobrovi/Gutenhardu, zakupnik posestva Lilienberg, višji dednodeželni razrezovalec jedi¹³³ na Kranjskem in v Slovenski marki itd. Ker je v dokumentu /gl.[ej] Lilienberg/ vsem tem naslovom dodan še et. caet. [et caetera = itd.], je treba sklepati, da je imel še več naslovov, le da gospostev, mislim, ni imel več kot toliko.

Na kapeli je letnica 1660 brez imena. Mislim pa, da se je ta Jurij Andrej Sauer sicer imenoval gospod(ar) na Velenju, vendar ni bil pravi lastnik, pač pa Hans Karl ali njega sinovi (razen če bi bil Jurij Andrej Velenje kupil od njega), ker piše v delitvenem dokumentu, da mora brat gosposčino, če bi jo hotel prodati, najprej ponuditi drugemu bratu, šele potem tujcu.

Ko ne bi ti stari lastniki gospostev imeli pravzaprav smešne in nekoristne navade bahanja, da so se pri podpisovanju imenovali po posestih, ki več niso bila njihova last in od katerih potemtakem ni bilo niti za drobiž koristi, bi si bili mi kmalu na čistem, komu je pripadal ta ali oni grad, le da je bilo gospostvo Velenje v lasti družine Sauer in so se vsi pisali tako, kot Wagni po Wagensbergu. A celo izrazi kot Wagensberški [zum Wagensberg], gospod[ar] na Velenju [Herr auf Wöllann] itd, gospod[ar] Prebolda [Herr von Pragwald], baron Kozjaški itd. so nedoločeni in ne povejo pravzaprav nič gotovega. Pri Sauerjih je težko določiti, kdo je bil

¹³² Prim. Gadollov članek o Forhteneku.

¹³³ Prim. opombo št. 62.

naslednik Hansa Karla, kajti po Schmutzu [zv. 3, str. 450] se pojavita ravno okrog leta 1630 2 brata Hans Karl in Andrej, potem njuni bratranci Joerg, Andrej in Franc, ki so jih vse povzdignili v baronski stan.

Ko bi lahko prišel do popolnega družinskega drevesa grofov Sauer, bi bilo mogoče sestaviti natančnejšo zgodbo zaporedja lastnikov gosposčine Velenje iz družine Sauer. Listin je malo in napisov na gradu samem tudi ni. Na začetku trga, kjer se pot cepi v trg Velenje in proti Hudi luknji, stojita 2 stari, nedograjeni in nenaseljeni poslopji, ki so ju morali zgraditi kasneje, pod zadnjim Sauerjem (Vincenc), in bi naj služili za pisarno in za kaščo, vendar domnevno zaradi pomanjkanja denarja (kajti družina je bila takrat že čisto na tleh) nista bili dokončani.

Da je pa Jurij Andrej Sauer baron Kozjaški res imel v lasti Šoštanj, Dobrovo itd. (kot tudi Lilienberg), piše v kupnem pismu, ki se glasi na Gregorja Propraetniga [Praprotnika?] in je omenjeno pri zgodovini Lilienberga. Gospodar je bil 1659 Jurij Friderik Sauer, baron Kozjaški, gospodar na Velenju, Lilienbergu, Borlu, Moškanjcih, Haushofnu [Haunshofnu?] in Pukštajnu/Puchensteinu. To družino so leta 1668 povzdignili v grofovski stan.

1681. Grof Franc Anton Sauer, baron Kozjaški, gospod[ar] na Velenju, Lilienbergu, Dornavi, Ebenfeldu itd., višji dednodeželni razrezovalec jedi itd.

V tem letu je izšla tudi Vischerjeva knjiga gradov, v kateri je upodobljeno tudi Velenje. Obzidje in stolpi so narisani precej po naravi, samo zgornje grajsko poslopje je predstavljeno nepravilno in ima čisto drugačno podobo, pa tudi v trgu stoječa podružnična cerkev se nahaja v resnici mnogo dalj desno na čisto drugem mestu, kot je narisana. Da bi bilo grajsko poslopje po letu 1681 povsem prezidano, ni verjetno.

Ko bi bil Vischer pri vsaki podobi svojih gradov objavil tudi takratnega lastnika, bi bila to največja zasluga njegovega dela, mislim pa, da ne obstaja izdaja, v kateri bi bili nanizani lastniki.¹³⁴ Da obstaja več izdaj, sklepam iz tega, ker Schmutz trdi o nekaterih gradovih, da so upodobljeni v Vischerju, jaz pa v svojem ne najdem nič takega.

Potem nastane (kot sem v zgodovini Lilienberga že povedal) tu praznina, a ne dvomim, da sta bila lastnika teh gospostev 1730 grof Franc Jožef Sauer in 1742 Kajetan.

1767 grof Vincenc Sauer, baron Kozjaški, gospod(ar) Velenja, Borla, Leskovca, Lilienberga, Dornave, Ebenfelda in St. Johanna, dednodeželni

¹³⁴ Seznam lastnikov je v 28 strani dolgem »Registru ...«, ki ga Gadolla očitno ni imel.

narezovalec jedi na Kranjskem, cesarski grof Borlski, c.[esarsko]kr[aljevi] komornik, n.[otranje]a.[vstrijski] vladni svetnik na Štajerskem. Ta Sauer je kupil 1. avgusta 1785 od baronice Kajetane Adelstein, roj.[ene] grofice Attems, za 18.000 fl in 50 kr gosposčino Schwarzenstein, takrat je bil Vincenc grof Sauer še mladoleten. Koliko časa je Lilienberg združen z Velenjem, gl.[ej] Lilienberg. Grajska kapela v Velenju nosi letnico 1660, torej tudi pod Sauerji [prečrtano] zgrajena ali obnovljena.

1792 dne 27. novembra je kupil Gabriel Pauer gospostvo Velenje s Schwarzensteinom, Lilienbergom in imenjem Marija Velenje od zgoraj omenjenih lastnikov, katerih družina je vsa ta mnoga gospostva spet izgubila in prodala.

Grofje Sauer so bili l. 1630 povzdignjeni v baronski, 1668 pa v grofovski stan. 1624 so postali štajerski deželni stanovi in l. 1548 so dobili kozjaški grb. Po Schmutzu [»Sauer«, zv. 3, str. 450] so bili lastniki 8 gospostev in posestev, 3 hiš v Gradcu, 1 v Ptuj. Po smrti Gabriela Pauerja je bila nekaj časa lastnica njegova žena Tereza, rojena Czarmotzay [Schmutz, »Lilienberg«, zv. 2, str. 438], s čimer je gosposčina prešla na njenega sina Alojza Gabriela, potem ko mu je umrla hči Antoinetta (katere lep spomenik je videti na pokopališču farne cerkve sv. Mihaela pri Šoštanju).

Leta 1829 je Edvard Trigler, prejšnji lastnik gospostva Rothenfels na Zgornjem Štajerskem, kupil te gosposčine, ki jih ima še zdaj [1847]. Ko je g. Edvard Trigler kupil grad, so bile zgradbe, posebno strehe, v kar najbolj usmiljenja vrednem stanju in blizu tega, da se zrušijo. Pomanjkljivosti je sedanji lastnik v veliki meri odpravil, mnogo streh je prekritih z opeko, poškodovana mesta na zidovih, stolpih itd pokrpana, z velikimi stroški so zgradili nov, 28 klafter¹³⁵ globok zid, porabili veliko moči in časa in na sploh naredili veliko, da bi izboljšali ta velik, obsežen grad, toliko bolj, ker se pri takšnih obsežnih poslopih mnoga opravljena dela pogosto komaj vidijo, medtem ko pri manjših vsako najmanjše gradbeno ali obnovitveno početje pade v oči in se hvaležno opazi.

Če vzamemo navedbe o Velenju, ki jih vsebuje Schmutzov Lexicon, za edino podlago za zgodovino tega gradu, bi bila kronološka predstavitev tudi precej popolna in brez pomembnejših praznin, utemeljitelji Velenja torej brez dvoma istoimenski vitezi.

1296 Friderik Kunšperški [prim. Schmutz, »Königsberg«, zv. 2, str. 252].

¹³⁵ klafter = 6 čevljev = ok. 1,8 m.

1322 Agnes dto. [= kot zg.]

1392 Janez Liechtenstein 1422 Jošt Velenjski

1431 morda Ptujski

Potem sledi praznina do okrog 1500

1500 natančno do 1541 Franc Lichtenberg

1541 do 1553 Hans Wagen Wagenberški

1553-1580 itd. Baltazar Wagen

Po 1600-1622 Hans [prečrtano] Ludvik Sauer

Kako dolgo, ni znano, gotovo je samo po 1622 Hans Karl Sauer, potem

1652 Jurij Andrej Sauer

1659 Jurij Friderik dto.

1681 Franz Anton dto.

Takrat nastane praznina, le toliko je brez dvoma 1730 Franc Jožef,

1742 Kajetan grof Sauer.

1767 Vincenc grof Sauer

1792 Gabriel Pauer

potem njegova žena Tereza in sin Alojz Gabriel.

1829 Edvard Trigler, ki gosposčino še ima.

.....

Vsekakor ne dvomim, da bom sčasoma od lastnikov gosposčin, duhovništva in kmetov še dobil pomembne dokumente, ki bodo lahko izpopolnili več pomanjkljivosti v tej zgodovini, kar bom hkrati sporočil in dopolnil zgodovino zadevnega gradu, vendar se to ne more zgoditi takoj. Pri kmetih najdeš pogosto zelo stare dokumente, ki omogočajo pomembno sklepanje o gradovih. Kako dolgo sem iskal, predno sem si prišel na jasno, kdo je zgradil Blagovno (gl.[ej] zgodovino te); v pisarni nisem našel nobene sledi, še manj v Schmutzu, končno mi je nekoč prinesel kmet na pergamentu zapisan, zgoraj omenjeni dokument iz l.[eta] 1580 (mislim da 8.maja), v katerem sem videl, da je po Baltazarju Wagnu imenje Wla-goneimb bilo pod Hansom Sigismundom vzpostavljeno iz podložnikov, ki so zavezani Preboldu.

Vroč si želim samo, da med svojim raziskovanjem, kot sem to zdaj doživel, ne naletim več na takšna odkritja. Namreč v sobi [na Turnu], kjer leži staro železo, pokvarjeno orodje in podobne neuporabne reči, sem našel celo vrsto velikih in malih, zelo fino struženih pečatnih škatlic, kjer [prečrtano] odtrgani kosi pergamenta dokazujejo, da so bili deli dokumentov, voska na njih tudi ni več, tako da ni mogoče prepoznati grbov. Domnevno so jih otroci kakšnega zakupnika ali lastnika dobili za igranje. Kakšne sklepe bi lahko ti dokumenti omogočili moji zgodovini?

Žal se pogosto srečujem s takšnim barbarskim početjem, ki je tudi glavni razlog, da moja zgodovina ni popolna, kot sem si želel. Takšen dokument (posebno delitvene pogodbe, ki jih najbolj iščem, ker omogočajo najboljšo in najpopolnejšo razjasnitev o lastnikih več gradov) ali druga kupna – zaščitna pisma itd. bi marsikatero praznino zapolnila in dopolnila, a [prečrtano] so na nesrečo tako pogosto izgubljena.

Zdaj pa še naknadno nekaj pripomb, ki [prečrtano] jih moram zapisati o tem, kar sem slišal šele pred dnevi.

Ime Velenje/Woellan naj bi izviralo iz besede Wellen [slov.: valovi] (ki naj bi se včasih pisali Woellen) in sicer zato, ker je jezero, ki je nekoč izpolnjevalo vso Šaleško dolino, na območju Velenja ali baje na hribu, na katerem je stal grad, v vetru najbolj valovilo. Možnost, da je tu nekoč bilo jezero, sem že predstavil. Višje ko je bila zasuta in zajezena ozka dolina, kjer zdaj vodi cesta skozi Penk proti Mozirju, Paškemu gradu itd, višje je lahko segla tudi voda, toda dokler je bilo jezero, ni moglo biti niti trgov Velenje in Šoštanj, Lilienberga niti kakšne vasi spodaj v Šaleški dolini, kot so Pesje, Družmirje, Stara vas itd.

Od Velenja do Škal je bilo mogoče priti (razen po neskončnih obvozi) samo z ladjo. Če se je to kdaj zgodilo, je moralo biti pred izgradnjo gradov, sicer se mi ne zdi verjetno.

Ime Šaleška dolina [v nem. Schallthal] izvajajo nekateri iz [nemške] besede *Schale* [skodela], ker ima dolina pač obliko ovalne skodele, vendar se mi ta izvor ne zdi pravilen, tvegan je in prisiljen, pa tudi piše se *Schallthal* zmeraj kot *Schall* [= zvok], ne kot *Schal*. Mislim, da je najbolj primerno izvir besede iskati v skalah[,] *Skalle*.

Te dni so mi pripovedovali, da je skoraj 2 uri blizu zadaj za Gallenhoffnom (okr[aj] Legen domnevno) videti razvaline gradu, ki se imenuje Turjak. Podložnik, ki ima svoje domovanje ravno ob vznožju tega pobočja, se piše T[h]urner in je podložnik župnijskega imenja Sv. Ilj pod Turjakom.

Kakšno uro od tam ima gospostvo Turn podložnika in sicer edinega na tistem koncu, kjer zlepa ni najti turnskega podložnika. Schmutz piše v Lexiconu, 4. zv., str. 232, v članku »Turjak: c[eljsko] o[krožje,] urad«. Morda je bil to turnski urad s pristavo ali celo stanovanjskim poslopjem; ali pa je obstajal še kak Turn. Župnišče Sv. Ilj je kakšni 2 uri oddaljeno, se imenuje Sv. Ilj pri Turjaku (kot Sv. Ilj pri Schwarzensteinu), brez dvoma od tega starega poslopja. Župnija leži v okr[aju] Legen, dekanat Sv. Martin pri Sl. Gradcu 1 ½ u.[re] od Legna. Podložniki v tej občini Turjak spadajo pod Gallenhofen, Vodriž, Stari trg, Sv. Ilj in eden pod Turn. Vsekakor sta Turn in Turjak bila povezana.

Morda je bil Turjak prav tako pristava Turna kot Gutenpohl Šaleka, iz katerega so pozneje ustvarili gosposčino. Potem so ga prodali in ostal je edini podložnik gosposčine. Takšne delitve večjega gospostva v manjše so se v starih časih pogosto dogajale, posebno ko je bilo več otrok, ki jim je vsakemu pripadel del lastnine. Npr. gospostvo Blagovna je bilo izvirno dvor (brez dvoma pripadajoč žičkemu samostanu, brez podložnikov, kot nekoč ravno temu samostanu pripadajoča pristava Gaisbuechel.)

Potem je pa imel lastnik gosposčin Velenje in Prebold Baltazar Wagen še eno uro od Blagovne pod gosposčino Rifnik v Novi vasi podložnike, ki so bili dolžni služnost gospodu Wagnu v Prebold. Ker pa je ta imel več sinov in tudi podložniki predaleč peš v Prebold, je gotovo kupil pristavo, podložnike preselil in ustanovil imenje (Wlagoneimb, plemiški sedež), ki ga je potem Hans Sigismund imel v lasti skupaj s Preboldom itd., Velenje pa je Baltazar Wagen prodal.

[Joseph Carl] Kindermann piše v Zgod.[ovinskem] in geogr.[afskem] orisu vojv.[odine] Štajerske, 1780, Gradec, na str. 180[:] »Turn, po katerem se je začela z Otmanom pisati še živeča plemiška družina že l. 1034«. Ko bi lahko z dokumenti preverili ta podatek, bi bil zelo zanimiv. Potem bi Turn obstajal že več kot 800 let in vse, kar sem rekel o lastnikih družine [družini?] Turn, bi bilo res.

Samo Bog ve, od kod je Kindermann pobral to trditev, in zato mu tudi ne kaže kar tako verjeti. [Prečrtano] Schmutz ne omenja nobenega Otmana, po njem je najstarejši Martin 1147 [zv. 4, str. 188], potem Oto 1275.

1288 Gundaker in Hartneid

1291 Engelschalk

1334 Gunzel

Če je v resnici obstajal Otmann in imel v lasti Turn, bi lahko bili vsi tu omenjeni Turni lastniki Turna, vendar kje je najti izvirni dokument, po katerem je Kindermann dal Otmanu, da je bil l.[eta] 1034 lastnik Turna?

In brez dokumentov ne verjamem ničesar. Zelo zanimivo bi bilo vedeti, odkod Kindermannu ta trditev, kajti kar tako si je ni mogel izmisliti, in vendar se znajde človek v skušnjavi, da bi kaj takega verjel.

O imetju Turna v najstarejših časih ne najdem ničesar drugega kot to, kar pravijo Kindermann, Schmutz itd:

1034 Otman Turnski gospod

1147 Martin

1275 Oto je škalsko cerkev obdaroval z eno hubo. Kateri grad mu je pripadal, ni navedeno (skoraj brez dvoma Turn)

1288 Gundaker in Hartmund, bila sta odvetnika Škal, torej sta brez dvoma bila Turnska gospoda.

1291 Engelschalk ima tudi sodno oblast

1293 [dobi] desetino iz Zavodenj

1334 Guncel – poznejši Turnski kot 1528 Janez gospodar Arneža [Arnfels] 1580 Jošt Jožef Plankensteinski itd. ne spadajo sem, ampak največ do l.[eta] 1340-1350.

Ko bi bili dostopni vsaj stari dokumenti, npr. tisti, ki zadevajo salzburško nadškofijo, bi se dalo najti marsikaj uporabnega o zgodovini gradov, vendar jih je žal tako težko dobiti.

O Schwarzensteinu sem naknadno izvedel, da je Vincenc grof Sauer pred l.[etom] 1792 grad skupaj z občinami prodal nekemu Korošacu, dominij [gospoščino] in kmete so preselili v Velenje in skupaj upravljali. Kdaj se je to zgodilo z Lilienbergom, doslej še ni [bilo] ugotovljeno.

GRADOVI ŠALEŠKE DOLINE

Peter Zimmermann

Peter Zimmermann

GRADOVI ŠALEŠKE DOLINE PRI GADOLLI IN PIRCHEGGERJU

»Mali [spodnje]štajerski Valvasor« vitez Franc pl. Gadolla (26. 6. 1797-20. 4. 1866) in »veliki štajerski raziskovalec domovine« univerzitetni profesor dr. fil. Hans Pirchegger (30. 8. 1875-1. 10. 1973) sta se izčrpno ukvarjala z zgodovino gradov in dvorcev Šaleške doline. Oba sta ljubila svojo štajersko domovino; oba sta vse svoje življenje delala na »domovinski zgodovini«; oba sta z originalnimi listinami dokazovala zgodovinsko resnico in želela – če se izrazim z Leopoldom von Rankejem – izvedeti, »kako je bilo«; pri obrambi svojih nazorov pred domnevnimi ali resničnimi šarlatani se nista ne prvi ne drugi bala prepira niti varčevanja z ostrimi pripombami in grobimi besedami; oba sta iz zelo različnih razlogov tragični figuri na širnem področju zgodovinopisja. Po poreklu, družbenem položaju, izobrazbi in po načinu dela pa sta si zelo različna.

V nadaljevanju bom soočil Gadollove in Pircheggerjeve prispevke k zgodovini Šaleške doline. Toda najprej naj se oba predstavita.

1 Vitez Franc Gadolla

Boris Golec je življenje viteza Franca Gadolle in njegovo razvejeno družino, ki sega po materini strani do znamenitega kranjskega polihistorja barona Janeza Vajkarda Valvasorja (1641-1693), njegovega praprapradeča, predstavil v dveh obširnih delih.^{1, 2} Zato bodi dovolj, da se posvetimo nekaj izbranim aspektom, ki bi lahko pojasnili Gadollova nagnjenja in način dela, prav tako pa nekaj njegovih slabosti. Pri tem bomo pretežno sledili Golcu.

¹ Boris Golec, Pozabljeni »mali štajerski Valvasor« – polihistorjev potomec Franc vitez Gadolla (1797-1866). *Kronika* 60 (2012), str. 23-78.

² Boris Golec, Franz Ritter von Gadolla (1797-1866) – ein unbemerkter Geschichtsforscher. *Blätter für Heimatkunde* (Graz) 86 (2012), str. 91-101.

Po Golcu³ je izhajal Francev oče Janez (Johann) Gadolla (1757-1832) iz graške trgovske družine, študiral je pravo in postal deželnoknežji odvetnik. Leta 1783 je za 180.000 goldinarjev kupil gosposčino in grad Blagovna pri Šentjurju in kmalu zatem prosil cesarja Jožefa II., da ga povzdigne v plemiški stan. 1. septembra 1784 je dejansko dobil naslov »vitez« (»Ritter«) in bil poleg tega 1785 sprejet v štajerske deželne stanovce. Po kratkem meščanskem zakonu, ki se je končal s soprogino zgodnjo smrtjo, se je lahko vitez Janez Gadolla poročil »stanu primerno«. Izbral si je baronico Barbaro Dienersperg (1772-1841), s katero se je poročil 16. novembra 1795 v kapeli svojega gradu Blagovna. Iz tega zakona sta izšla samo Franc (*1797) in njegova leto dni starejša sestra Viljemina (Wilhelmine) (*1796). Ko vitez Franc Gadolla pozneje predlaga, da bi kmetom prepovedali nakup gradov, ker jih zaradi pomanjkanja zavedanja o aristokratski tradiciji puščajo propadati,⁴ in ko se norčuje iz obskurnega plemiškega naslova prejšnjega lastnika gosposčine Turn,⁵ je to s psihološkega vidika lahko tudi poskus, da bi pregnal misel na kratkost svojega lastnega plemiškega rodovnika po očetovi strani.

Po materini strani so bile njegove plemiške korenine precej globlje. Kot rečeno, je bil praprapravnuk Janeza Vajkarda Valvasorja, vendar mu ni uspelo dognati svoje natančne sorodstvene zveze s kranjskim polihistorjem. O Valvasorju je imel sicer zelo dobro mnenje, saj ga je imenoval kar »kranjski Livij«, o sebi pa je bil prepričan, da je ljubezen do »domovinske zgodovine« podedoval po Valvasorjevem rodu.⁶

Golec⁷ zariše zelo lepo sliko duhovno bogatega miljeja, v katerem je Franc odraščal. Njegov oče je bil izobražen na več področjih, tudi v naravoslovju. Mimo tega je za vzgojo svojega sinu vzel v službo radikalno domovinsko usmerjenega pesnika Johanna Georga Fellingierja (1781-1816), ki je v Francu morda zasejal seme »domovinske zgodovine«. Pozneje je Franc Blagovno opisoval kot »sedež muz« in »sedež znanosti«. Pri tem je imel gotovo v mislih tudi veliko, dragoceno knjižnico ter očetove naravoslovne zbirke in instrumente.

³ Golec, op. 1, str. 27-29.

⁴ Na primer v rokopisu HS 771, list 39, desno, levi in desni stolpec.

⁵ HS 771, list 18 levo, desni stolpec kot tudi list 19 desno, levi in desni stolpec: Janez Nikolaj Schwarz, »trgovec v Zagrebu«, ki je 5. 2. 1805 kupil gosposčini Turn in Šalek, se je sam spremenil v Niklasa (Nikolaja) Del Negra in s tem sprožil hud prepir z lastnikom gosposčine Velenje Gabrielom Pauerjem, ki je ostal meščan.

⁶ Golec, op. 2, str. 24, 66.

⁷ Golec, op. 2, str. 94.

Po končani gimnaziji v Celju je Franc študiral pravo na stanu primerni, vendar manj zahtevni cesarsko-kraljevi Terezijanski viteški akademiji na Dunaju. Zatem je med 1821 in 1831 delal kot koncipist pri okrožnem uradu Celje. Birokratsko delo se mu je moralo upirati. Morda ga je doživljal tudi kot prezahtevno, kajti poznejši zgodovinski rokopisi, ki jih je zapustil, kažejo, da sta bila njegovo pravopisje in izražanje precej pomanjkljiva, kar je glede na njegovo izobrazbo težko razložiti.

Leta 1832 je Francu umrl oče. Po smrti matere (1841) sta Franc in njegova sestra 9. junija 1844 zadolženo gosposčino Blagovno za 220.000 goldinarjev prodala Ignacu Macku.⁸ S svojim deležem je Franc 1844/45 za 60.000 goldinarjev od sester Marije in Tereze del Negro na dva obroka kupil grad Turn in gosposčini Turn in Šalek. Pred tem se je 29. oktobra 1844 na Dunaju poročil s 30 let mlajšo baronico Kajetano Adelstein (1826-1912).⁹ V tedanji podeželski samoti gradu Turn se je paru rodilo šest otrok, tri hčere in trije sinovi. Tam je nastala tudi večina domoznanskih del, ki jih je spisal vitez Franc Gadolla. 14. novembra 1861 je družina Gadolla prodala svoje premoženje graškemu bankirju Karlu Greinitzu za 40.000 goldinarjev in se januarja 1862 preselila v Gradec, kjer je vitez Franc Gadolla zaradi tuberkuloze (»sušice«) umrl 20. aprila 1866.¹⁰

Obrobne opombe v Gadollovih spisih dajejo slutiti, da je bil ponosen na z ljubeznijo obnovljeni grad in na donosni gosposčini. Zakaj je prodal posestvo, na katerega je bil očitno čustveno navezan? Da bi našli odgovor na to vprašanje, bo treba »špekulirati«. Proti temu postopku iskanja resnice je Gadolla sicer pogosto in hudo polemiziral,¹¹ kar ga pa ni motilo, da ne bi tu in tam tudi sam »špekuliral«, namreč takrat, ko ni mogel do izvirnih listin ali do poročil zanesljivih prič. Za prodajo so govorili najbrž trije bistveni razlogi. Prvič je bil Gadolla že bolan in prestar, da bi še lahko vodil večji kmetijski obrat. Drugič je lahko doraščajočim otrokom, ki so pozneje dejansko šli po svoji poklicni in družinski poti, v Gradcu omogočil neprimerno boljše izobrazbo kot na Turnu. Tretjič so z zemljiško odvezo, ki jo je parlament na Dunaju sprejel 7. septembra 1848, zemljiški gospodje izgubili temelj svojega dotedanjega preživljanja. Delo na posesti je bilo treba zdaj s tlake tlačanov preurediti na mezдно delo kmetov. Glede na

⁸ Josef Andreas Janisch, *Topographisch-statistisches Lexikon von Steiermark*, 3 zvezki. Leykam: Graz 1878-85, zv. II, str. 667.

⁹ Golec, op. 1, str. 37.

¹⁰ Golec, op. 1, str. 39-40.

¹¹ Na primer na listih 1 desno do 2 desno, HS 771.

velikost posesti, ustroj tal in oddaljenost od mestnih prodajnih območij so bili pri tem bolj ali manj uspešni; na Turnu domnevno ne pretirano.

Osvoboditev kmetov iz zavezanosti gosposki je obsegala osvoboditev iz osebne nesvobode (»Leibeigenschaft«); »razbremenitev posestva«, tj. odpravo zemljiškega gospostva; odpravo nižje (»dedne«) sodne oblasti zemljiškega gospoda; odpravo desetine in drugih gosposkih pravic, kot je tlaka. Kmečka bremena (dajatve v denarju in v naravi, tlako) so zamenjale od države določene in izplačane enkratne odškodnine zemljiškemu gospodu.

Pri bralcih (na katere je upal) svojih »Prispevkov« (»Beyträge«), napisanih leta 1847 (torej neposredno pred zemljiško odvezo), je Gadolla lahko računal na poznavanje zemljiškokogospostvenih razmer. Za boljše razumevanje pozneje obravnavane zgodovine več gosposčin si bomo na primeru Gadollovih gosposčin že zdaj pogledali stari sistem in prehod na novega. To sta bila Turn in Šalek kot tudi urad Grün[thal]hof (Zeleni dvor oz. Dvor zelene doline).¹²

Lastniki gosposčin so bili dolžni plačevati davke. Višina davkov je bila v starem sistemu odmerjena po leta 1754 ocenjenem donosu gosposčine. Gosposčine so bile potemtakem davčno obremenjene po svojem »dominikalnem in rustikalnem donosu«. Uporabljeni podatki so iz Zgodovinsko-topografskega Leksikona Štajerske Carla Schmutza v štirih zvezkih, ki je izhajal v Gradcu v letih 1822-23.¹³ Hans Pirchegger¹⁴ navaja pri večini gosposčin odkupni znesek, ki ga je prejel lastnik, ko je 1848 moral osvoboditi svoje tlačane. Tako osvobojeni so zdaj imeli na izbiro, da pri bivšem zemljiškem gospodu delajo za plačilo, da si kupijo zemljo in jo obdelujejo kot svobodni kmetje ali pa da se v razvijajočih mestih udinjajo kot industrijski delavci. Po Schmutzu sta bili gosposčini Turn in Šalek kot tudi Zeleni dvor obdavčeni skupno z 2.020 goldinarji, 6 krajcarji in 6 $\frac{3}{4}$ pfeniga letnega donosa.¹⁵ Ker sta bili gosposčini Turn in Šalek od približno 1730 združeni, urad Zeleni dvor pa je spadal pod Turn, najdemo pri Pircheggerju samo odkupni znesek tako združene gosposčine; znašal je 44.223 goldinarjev.¹⁶

¹² S temi podatki o posesti je dopolnil vitez Franc pl. Gadolla svoj podpis na pismu Zgodovinskemu društvu (list 2' levo, HS 771).

¹³ Carl Schmutz, *Historisch-topographisches Lexicon von Steyermark*, 4 zvezki. Kienreich: Graz 1822-23.

¹⁴ Hans Pirchegger, *Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Gülden, Städte und Märkte*. Oldenburg: München 1962. V nadaljevanju skrajšano: Pirchegger.

¹⁵ Schmutz, zv. 4, str. 187 in zv. 3, str. 463 kot tudi zv. 1, str. 622.

¹⁶ Pirchegger, str. 207.

2 Hans Pirchegger

Medtem ko je Gadolla do 1848 ukazoval svojim kmečkim podložnikom, so bili Pircheggerjevi stari starši ravno takšni kmetje in sicer v štajerski dolini Murice (Mürztal) oz. na Koroškem. Staršem se je rodil 30. aprila 1875 v malomeščanski hiši v Gradcu. Priznanja, ki osvetljujejo njegovo življenje in delo, so bila objavljena ob »okroglih« obletnicah in ob njegovi smrti (1. 10. 1973). Pod »Življenjsko podobo velikega štajerskega raziskovalca in učitelja«, ki je bogata s podrobnostmi, vendar žal brez kritične distance, je podpisan Pircheggerjev učenec, univerzitetni profesor dr. Ferdinand Tremel (1902-1979).¹⁷ Kljub temu je biografija dobra podlaga za naslednji oris njegovega življenja.

Potem ko je bil njegov oče kot spremljevalec tovornih vlakov 1885 premeščen v Maribor, je Hans Pirchegger odrasel v mestu, ki so ga zaznamovala nacionalna nasprotja. »Spodnja Štajerska mu je postala domovina, njene ločitve od preostale Štajerske [1919] ni nikdar prebolel.«¹⁸ To brez težav pojasni nemškonacionalno držo, ki se občasno pojavlja v njegovem delu. Po končani gimnaziji (1894) je Pirchegger študiral zgodovino in zemljepis na graški univerzi, kjer je 1899 promoviral v doktorja filozofije. Tam je ostal še dve leti kot asistent geografa Eduarda Richterja (1847-1905).

Od leta 1901 do 1907 je Pirchegger poučeval na deželni gimnaziji v Ptuj. Tam so nastale njegove prve znanstvene objave in tam se je učil slovenščine. 1907 je bil imenovan za profesorja na 2. državni realni šoli v Gradcu, kjer je deloval do upokojitve (1935).¹⁹ Premestitev v Gradec mu je bila zelo dobrodošla, saj mu je omogočila rabo tamkašnjih arhivov in knjižnic ter delo na univerzi. Leta 1919 je bil habilitiran in je odtlej poučeval na univerzi v Gradcu kot privatni docent.²⁰

Katalog Pircheggerjevih spisov²¹ obsega brez recenzij 416 naslovov različnega pomena, med njimi 27 monografij. Do 1919 je v zapisih in časopisnih člankih pisal o zgodovini številnih krajev, gosposčin, gradov in dvorcev spodnje Štajerske. »Zbirka še zdaleč ni bila zaključena, ko smo

¹⁷ Ferdinand Tremel, *Hans Pirchegger*. Mit einem Werkverzeichnis von [Seznam del:] Anton Leopold Schuller. Historischer Verein für Steiermark: Graz 1975. V nadaljevanju: Tremel.

¹⁸ Tremel, str. 14.

¹⁹ Tremel, str. 12-19.

²⁰ V izvirniku *als nicht verbeamteter Professor*. Op. prev.

²¹ Tremel, str. 47-80.

Spodnjo Štajersko izgubili. Zato sem z zbirko začasno prenehal. Med drugo svetovno vojno sem z delom spet začel, ...»²² Prvotno v dveh zvezkih načrtovana »Zbirka« je lahko izšla šele 1962, ko je avtor slavil svoj 87. rojstni dan, kot *Spodnja Štajerska v zgodovini svojih gosposčin in imenj, mest in trgov* (*Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Gülden, Städte und Märkte*)²³ v enem samem, samo 300 strani obsegajočem zvezku. To standardno delo vsebuje v – pogosto preveč – jedrnatih oblikah tudi vse, kar je o Šaleški dolini Pirchegger zbral s terenskim in arhivskim delom ali izbral iz strokovne literature; pri tem je komaj kdaj uporabil slovensko literaturo iz časa po letu 1945.

Krajevne zgodbe iz tega odličnega in doslej nepreseženega dela iščejo zgodovinsko resnico in počivajo na dejstvih in z viri strogo dokazanih dogodkih. Toda v uvodnem poglavju »Pregled zgodovine nekdanj štajerskih območij ob Dravi, Savinji in Sotli« in v zaključnem »pregledu«²⁴ zastopa Pirchegger odkrito prvenstvo nemške kulture. Končuje resignirano z besedami (1962): »Z okrepljenim vzponom slovenstva po 1848 se je začela nadvlada nemštva v spodnji deželi (= Štajerski, op.prev.) krhati, začel se je spopad za mesta in trge in končno je 1919 prišlo do zloma in 1945 do propada nemštva.«²⁵

Pirchegger je bil tako učenjak kot tudi tipičen sopotnik svojega zelo dolgega časa, ki je bil naravnani monarhistično, avstrofašistično in nacional-socialistično, le malo pa demokratično in liberalno. Dokončna izguba, kot jo je takrat moral doživeti, ljubljene Spodnje Štajerske, njegove druge domovine in njegovega vseživljenjskega polja raziskovanja ga je morala hudo prizadeti in zaboleti. Ni mogel predvideti, da se bo 40 let po njegovi smrti nacionalna konfrontacija razblinila v miren soobstoj in v čedalje bolj vseevropsko sožitje narodov.²⁶ S tega zornega kota se je Pircheggerjevo 98-letno življenje v resnici končalo tragično.

²² Tremel, str. VIII (Predgovor).

²³ Prim. op. 13.

²⁴ Pirchegger, str. 1-16 oz. 259-264.

²⁵ Pirchegger, str. 264.

²⁶ Pirchegger verjetno ni poznal idej utemeljitelja panevropskega gibanja grofa Richarda Coudenhove-Kalergija (1894-1972), objavljenih v *Pan-Europa*, Wien 1923.

3 Gadollov rokopis 771

Franc vitez Gadolla je bil podobno tragična figura. Zapustil je rokopise v obsegu kakih 3000 strani, od katerih za njegovega življenja (in očitno tudi do danes) ni bila objavljena niti vrstica. Golec navaja seznam teh rokopisov, ki jih hrani Štajerski deželni arhiv, s signaturo, številom strani in naslovom.²⁷

Predmet primerjave v nadaljevanju je rokopis 771, ki na 66 listih obsega 127 v dveh stolpcih popisanih strani. Na straneh 1' in 2' vsebuje Gadollovo pisanje z dne 22. marca 1847 v štirih stolpcih »Slavnemu odboru Zgodovinskega društva za Štajersko«, ki mu pošilja priložene »Prispevke k topografiji in zgodovini nekaterih gradov in dvorcev v celjskem okrožju« (list 1 desno do 63 levo) »na prijazen vpogled«, bržkone v upanju na objavo.

Če ne štejemo nekaj krajših poskusov, je Gadolla začel s svojim pisanjem po nakupu gradu Turn (1845). V tem, zgodnjem obdobju se je še brez prepoznavnega uspeha boril s takrat običajnim pravopisom. Tudi z lepopisom je bil na bojni nogi. Njegovo pisanje v nemščini je v nasprotju s pravili, bizarno in nekonsistentno. Zato je bilo transkribiranje njegovega rokopisa dolgotrajno in deloma težko. Gadolla se je očitno zavedal svojih slabosti, kajti v omenjenem pismu predlaga: »Ker je na tem koncu tako težko dobiti sposobnega prepisovalca za takšne dodelave, naj izvoli slavno društvo, če bi to morda bilo potrebno, sestavljeno zgodovino dati prepisati na moje stroške, če bi bil osnutek napisan preveč neberljivo ...«²⁸

Najočitnejša formalna pomanjkljivost rokopisa 771 je Gadollov preprost in nespreten način izražanja, ki se bo seveda pri prevodu v slovenščino deloma izgubil. Ta pomanjkljivost postane še bolj izrazita, ko Gadollova pogosto nespretna in včasih težko razumljiva izvajanja primerjamo s teksti sodobnih zgodovinarjev, kot na primer s prav tako leta 1847 nastalim zgodovinsko-topografskim delom *Štajerski raj. Savinjska dolina in okolica Novega Celja* dr. Novostraschezkega (s pravim imenom Wenzel Georg Dunder, 1811-1872).

A te formalne pomanjkljivosti bi rade volje spregledali, ko bi rokopis 771 vseboval doslej neznane aspekte in podatke o zgodovini Šaleške doline.

²⁷ Golec, op. 1, str. 45-48.

²⁸ HS 771, list 1' desno. V nadaljevanju navajam sklice na HS 771 samo z »List« z zaporedno številko ter opisom lege strani oz. stolpca (desno/levo).

Na to, najprej zastavljeno vprašanje sem si lahko dokončno odgovoril šele po opravljeni transkripciji. Že pri prvem, površnem branju pade v oči, da Gadolla malenkostno in včasih netaktno kritizira Carla Schmutza, za katerim je strokovno daleč zaostajal. Kljub temu izčrpno citira Schmutzov Štajerski leksikon. Poleg tega uporablja Leksikon v še precej večji meri, a tako, da ga kot vira ne omeni. Kolikor sem citirane in necitirane, tj. plagirane prevzeme iz Leksikona odkril, sem jih v transkripciji opremil z opombami. »Izposoje« pri Schmutzu predstavljajo velik del zgodovinske vsebine »Prispevkov«. In vendar je delo vse prej kot ničvredno, ker je Gadolla preostali, manjši del črpal iz vira, ki je medtem dokončno presahnil, ali, povedano manj poetično, iz originalnih dokumentov, ki so se najkasneje 1945 verjetno izgubili. Listine je Gadolla našel v uradu gradu Turn in jih skrbno analiziral.²⁹

Pogled na zaporedje lastnikov Turna po letu 1861 lahko odgovori na vprašanje, kdaj bi listine utegnile izginiti. Po Golcu je prešel Turn 1861 v roke Karla Greinitza.³⁰ Pirchegger zapiše k temu: »... do 1861 F. Gadolla, potem sledi pet lastnikov, 1900 Daniel Lapp« in dopolni pod s Turnom združeno gosposčino Šalek: »... zato isti lastniki do 1886, potem hitro menjavanje, 1916 baron Ludvik Haerdtl«. ³¹ Tudi Janisch obravnava sosedje lastnikov pod »Turn« in »Šalek«: ³² »... Turn [je bil ...] pozneje v lasti družine viteza Gadolle, potem viteza Alfreda Wilhelma, pa viteza Henrika Keila, c. kr. generalmajorja, od katerega je posestvo prešlo na sedanjega lastnika.« To je bil okrog 1882 Karl Kratochwill in okrog 1885, po dopolnilu v »Dodatku«, Ernst Pick. O »Šaleku« pravi: »Od slednjega [Gadolla] sta [združeni] posestvi prešli na bankirja v Gradcu Karla Greinitza in od tega pozneje na viteza Alfreda Wilhelma«.

Po navedenih virih se da sestaviti naslednji, verjetno nepopolni seznam lastnikov po obdobju viteza Franca Gadolle (1845-1861):

- 1861 Karl Greinitz, bankir v Gradcu,
vitez Alfred von Wilhelm,
vitez Henrik Keil (1830-1916), c. kr. generalmajor,
- 1882 Karl Kratochwill, mestni stavbenik v Gradcu [?],

²⁹ Zakaj toliko starih listin v turnski »pisarni«, pojasni Gadolla na listu 3 desno, desni stolpec.

³⁰ Golec, op. 1, str. 39.

³¹ Pirchegger, str. 207 in 223.

³² Janisch, op. 7, zv. III, str. 1078 in zv. III, str. 802-804 kot tudi str. 1488 (»Dodatek«).

- 1885 Ernst Pick,
1900 Daniel pl. Lapp (1836-1910), industrijalec,
1916 baron Ludvik Haerdtl (1863-1939),
1932 baron Emil Komorzinski.

Gusti Stridsberg (22. 8. 1892-13. 3. 1978), kot Gusti Jirku od 1918 lastnica Štrenarjeve graščine/Hartensteina, je okrog 1928 obiskala »praznovanje pri Haerdtlovih«: »Pri luči nešteti sveč so bili videti turnski saloni kot privid iz preteklosti. ... imenitnost in eleganca mož in ljubkost žensk so očarale.«³³ Domnevati smemo, da je hišni gospodar baron Ludvik Haerdtl (11. 5. 1863-25. 12. 1939) stare listine, če jih je ob nakupu Turna 1916 še našel, skrbno hranil.

Z zakonom o agrarni reformi in kolonizaciji z dne 10. 8. 1945 je začasna jugoslovanska vlada pod Titom uvedla spremembo obstoječega družbenega reda in razlastitev zemlje tudi v Sloveniji. Zakon Federativne ljudske republike Jugoslavije o konfisciranju [razredno] sovražnega premoženja je služil od konca 1946 tudi razlastitvi gradov. Ker so jih iz svetovnonazorskih razlogov radi prepuščali takšnim najemnikom, katerih življenjski način je obetal hiter propad stavb, je bil pomemben del slovenske kulturne dediščine namerno uničen, kot na primer grad Zalog, ki ga Gadolla omenja v zvezi z gradom Helfenberg. Če so se listine leta 1945 še nahajale na Turnu, so zelo verjetno izginile skupaj z ostalo opremo gradu.

4 Primerjava med Gadollo in Pircheggerjem

Popoln pregled tega, kar sta Gadolla in Pirchegger pisala o enajstih gradovih in dvorcih Šaleške doline, bi močno presegel tu zadani okvir. Namesto tega bomo s skrajšanim povzetkom Pircheggerjevih predstavitev soočili vsakokratno skico, ki deloma povzame Gadollovo razvlečeno, pisano sliko. Pri tem bodo v ospredju dogodki in podatki, ki jih je Gadolla našel v svojih izvirnih dokumentih, »izposojene« pri Schmutzu, ki jih je bolje brati kar tam, pa bomo večinoma izpustili.

³³ Gusti Stridsberg, *Menschen, Mächte und ich*. Hoffmann & Campe: Hamburg 1961, str. 134.; v slovenskem prevodu *Mojih pet življenj*. Obzorja: Maribor 1971, ponatis 1983, str. 126-127.

4.1 Turn

4.1.1 Pirchegger o Turnu³⁴

»V spremstvu [Gefolge] Kunšperških, veje Ptujskih gospodov od 1197, ki so imeli v lasti Velenje, se 1251 in 1257 pojavijo Engelbert, Gundakar (skrajšano Gunzel/Guncel) in Oto Turnski;« domnevno so bili vitezi vazali Kunšperških. Toda

Turn je bil svobodna posest. Turnu je pripadalo odvetništvo nad župnijo Škale, ki ga je oglejski patriarh 1261 podelil gornjegraškemu samostanu. Že 1288 je Gundakar Turnski odvetništvo odstopil samostanu Gornji grad. To je 1291 ponovno potrdil njegov sin Engelschalk [izg. Engelšalk], kajti gornjegraški opat je z denarjem podprl turnske viteze, potem ko so se zaradi zavzetja gradu znašli v stiski. Posledično sta Gundakar in njegova žena Doroteja zaradi te poblize neznane katastrofe vitezov Turnskih 1296 prodala polovico utrdbe Turn grofom Vovbrškim, ki sta jim bila delno zavezana kot vazala. Verjetno so Vovbrški kmalu zatem pridobili še drugo polovico Turna. Ko so 1322 Vovbrški z grofom Hermanom izumrli, je velik del dediščine pripadel njegovemu nečaku Frideriku Žvoneškemu. Tega je 1341 cesar Ludvik povzdignil v grofa Celjskega. »1357 so ugotovili, da so bili Turnski že od nekdaj podaniki [Eigenleute] grofov Vovbrških; pripoznali so to in vsi štirje dobili Turn kot fevd od Celjskih in po njihovem izumrtju 1456 od Habsburžanov.« Kot zadnji svojega rodu se 1510 omenja Jošt Turnski.

Zdaj preide Turn v last vitezov Herič [ki jih v baronski stan povzdignejo šele 1624]. 1516 se omenjajo Heričevi dediči in vdova. 1542 oceni Franc Herič svojo gosposčino: grad Turn pri tem z 200 funti.³⁵ 1568 je Krištof Herič kot fevd pridobil 87 posestev in 38 krajev, med njimi dvore v Podgorju [pri Šoštanju?] in v Žabji vasi.

1601 ima Turn v lasti Sigmund Dobrnski, ga že 1615 proda baronu Wolfu Niklasu Slovenjgraškemu, od katerega ga (kdaj?) kupi Franc Welzer. 1722 preide Turn na barona Friderika Gabelkhofna, pri čigar potomci ostane do 1802. »1802 [Josef] F.[ranc] Bayer, 1805-1845 del Negro, do 1861 F. Gadolla, potem sledi pet lastnikov, 1900 Daniel pl. Lapp.«

Grad Thurn okoli leta 1680 (Georg M. Vischer)

³⁴ Pirchegger, »186. Turn«, str. 206-207.

³⁵ Če izhajamo iz koelnske marke (z 234 g srebra), veljavne v nemškem cesarstvu od 1524 kot osnovna teža kovancev, ustreza 200 funtov, torej 400 mark, 93,6 kg srebra.

»Gospoščina je bila [od nekako 1730] združena s Šalekom in je imela v 11 uradih (med njimi v Dobrovi) v lasti 97 hiš in 29 hiš z viničarji in vino-gradniki; okoli 1820 pa 105 podložniških hiš v 3 uradih; odkup 44.223 goldinarjev.«

4.1.2 Gadolla o gorskem gradu Turn³⁶

Zgodovina gradu Turn, v katerem je Gadolla med letoma 1845 in 1861 živel s svojo družino, zavzema več kot tretjino rokopisa. V šest strani dolgem predgovoru osvetljuje Gadolla težave samo na »resnici« temelječega zgodovinopisja,³⁷ toži zaradi izgub in uničevanja izvirnih listin iz objestnosti,³⁸ napoveduje, da bo »sčasoma« pisal o zgodovini 16 gradov in dvorcev in končno pove za »vire, iz katerih je treba črpati, da bi napisali resnično zgodovino kakšnega gradu. [To] so:

- a različne izvirne listine ...
- b napisi ...
- c spomeniki, nagrobni napisi ...
- d ljudske sage – pripovedke ...
- e sledovi požara ...
- f zbirke vsega, kar je v drugih delih o tem bilo rečenega in napisamega ...

[Seznam se konča z apodiktično zastavljenim ciljem:] Vse navedene in gospoščino Turn zadevajoče zgodovinske pripomočke nameravamo preiskati, podrobno pregledati in rezultat tega zapisati kot resničnega in nepotvorjenega.«³⁹

Gadollova medtem verjetno izgubljena zbirka (a) listin je bila zanj dragocen zaklad, ki ga je intenzivno uporabljal za svoje zgodovinsko delo. Zato se je odsev zaklada ohranil kot dragocena dediščina, s transkripcijo rokopisa pa je ta odsev zdaj tudi splošno dostopen. Napisi na (b) delih grajskih zgradb, na (c) spomenikih in nagrobnikih, ki so prav tako večinoma izgubljeni kot škalska cerkev, vsebujejo navedbe, ki dopolnjujejo listine. (d) ljudske pripovedke in (e) sledovi požarov se izkazujejo za manj izdatne vire.

³⁶ List 1 desno do 22 levo.

³⁷ List 2 levo, levi stolpec: »Ich ... muß aber, um strenge meinem Grundsatz treu zu bleiben, und nur die Wahrheit zu sagen, meinen eigenen Weg des Schreibens mir vorzeichnen.«

³⁸ Zaradi neplemiških lastnikov in zakupnikov gradov, list 1 levo, desni stolpec.

³⁹ List 3 desno, levi in desni stolpec.

(f) Uporaba del drugih avtorjev je vedno priporočljiva in pogosto vodi k uspehu. Žal se Gadolla, kot že rečeno, omejuje skoraj izključno na Štajerski leksikon Carla Schmutza, ki ga je nedvomno imel v svoji knjižnici, prav tako na očitno nepopoln izvod Vischerjeve »Knjige gradov«⁴⁰ in na Schoenfeldov »Leksikon plemstva«.⁴¹ Gadolla omenja občasno še druge znamenite zgodovinarje, kot so Wildenstein,⁴² Wurmbrand,⁴³ Stadl,⁴⁴ Winklern,⁴⁵ Kumar,⁴⁶ Kindermann⁴⁷, Kalchberg⁴⁸ in seveda tudi Valvasor.⁴⁹ Na osnovi rokopisa 771 pa ni mogoče z gotovostjo reči, ali je Gadolla sam bral te avtorje ali pa je pri Schmutzu samo bral o njih.

Gadollov odnos do Schmutza je dvojen. Na prvi strani ga vidi kot prevelik vzgled, čigar pomena sam ne bo nikdar dosegel. Verjetno zato, da bi si popravil občutek lastne vrednosti, išče pri Schmutzu⁵⁰ napake in eno bolj grobo, ki zadeva lastniška razmerja Turna, tudi najde.⁵¹ Na drugi strani Gadollove listine ne segajo v srednji vek in samo deloma v zgodnji novi vek. Zato pri vseh enajstih gradovih večinoma dobesedno prevzema obsežne dele teksta iz Štajerskega leksikona, pogosto ne da bi ta neizčrpni vir sploh navedel. Koliko samopremagovanja ga je moralo stati to prevzemanje, kaže ena od redkih navedb, katere konec je verjetno želel biti ironično distanciran: »Vsi ti podatki so iz Schmutza, ki jih je gotovo črpal tudi

⁴⁰ Georg Matthäus Vischer, *Topographia Ducatus Styriae*, Graz 1681.

⁴¹ Ignatz Ritter von Schönfeld (1778-1839), *Adels-Schematismus des österreichischen Kaiserstaates*. Schaumburg: Wien 1824-25.

⁴² Ernst Heinrich Graf von Wildenstein (10. 1. 1708-25. 2. 1768) je pisal rokopise o zgodovini Štajerske, ki so zdaj arhivirani v Gradcu.

⁴³ Johann Wilhelm Graf von Wurmbrand (18. 2. 1670-17. 12. 1750), *Collectanae genealogico-historica*. Schönwetter: Wien 1705.

⁴⁴ Franz Leopold Menzel Freiherr von Stadl (1678-1747), *Ehren-Spiegel des Herzogthums Steyer*, 1741 dokončan rokopis v 9 zvezkih, zdaj v Štajerskem deželnem arhivu v Gradcu.

⁴⁵ Johann Baptist Winklern (1768-1841), *Chronologische Geschichte des Herzogthums Steyermark*. Fests: Graz 1820.

⁴⁶ Josef August Kumar (7. 12. 1789-4. 10. 1818), *Versuch einer vaterländischen Geschichte Ottokars des VI. Kienreich*: Graz 1808. *Mahlerische Streifzüge in den Umgebungen der Hauptstadt Gratz*. Ferstl: Graz 1815.

⁴⁷ Joseph Carl Kindermann (4. 3. 1744-15. 10. 1801), *Historischer und geographischer Abriß des Herzogthums Steyermark*. Fests: Graz 1779.

⁴⁸ Johann Ritter von Kalchberg (16. 3. 1763-3. 2. 1827), *Die Grafen von Cilli*, 2 dela. Jenko: Cilli/Celje 1791-93.

⁴⁹ Johann Weichard von Valvasor (krščen 28. 5. 1641 – umrl septembra ali oktobra 1693), *Die Ehre des Hertzogthums Crain [Slava vojvodine Kranjske]*. Laybach [Ljubljana] 1689.

⁵⁰ List 2 desno, desni stolpec: »... in kakor koli že gre mnogo zaslug historično-topografskemu Lexiconu g[ospoda] Carla Schmutza, se vendarle ni bilo mogoče izogniti mnogim pomotam, kar priznava avtor sam, ...«

⁵¹ List 1' levo: »Tako npr. pravi Schmutz v svojem zgodovinskem Štajerskem leksikonu, članek Turn, da bi naj bila ta gosposčina leta 1730 last salzburske nadškofije. – Vendar lahko s 15 izvirnimi listinami dokažem, da je tega leta ... bil Turn v lasti barona Jožefa Gabelkhofna. – Drugi popravki so v sami zgodbi.«

iz zanesljivih virov (Wildensteina, Wurmbranda, Stadla in drugih del in arhivov) in obstaja dovolj razlogov, da jim človek popolnoma verjame.«⁵²

Spregledali bomo (skoraj) vse, kar je Gadolla prevzel od Schmutza, in se osredotočili na informacije, ki jih je dobil iz svojih lastnih listin. K mestu v besedilu, kjer začnejo teči te informacije, nas sam privede z opazko: »Zdaj prihajamo v zgodovini Turna k tistim obdobjem, ko izginjajo domneve in na njihovo mesto stopa gotovost.«⁵³ Ker je njegova predstavitev prav obsežna in pretežno neurejena, se omejimo na nekaj »biserov«, zahtevnejšega bralca pa napotimo na transkribirani tekst.

Gadolla poroča,⁵⁴ da je v shrambi na Turnu naletel na 1582 izdan potopis Leonharda Raumwolfa (1535-1596), ki je nosil lastniški zapis tako Maksa Heriča kot Adama Seifrieda Gabelkhofna (datiran s 1674). Gadolla domneva, da je bil Maks Herič, zadnji svojega rodu, poročen z eno od Gabelkhofnovih in da je Turn po njegovi smrti [po Pircheggerju je 1614 še živel] kot dediščina prešel na Friderika Gabelkhofna, očeta Adama Seifrieda.

V družinsko deblo družine Gadolla vodi »delitvena listina« s »Helfenberg, 14. junija 1621«.⁵⁵ Z njo so razdelili dediščino po umrlem »Sigismundu Gabelkhofnu, gospodarju na Helfenbergu in na Dobrovi, ...« Imel je štiri sinove: Sigismunda mlajšega, ki je bil 1621 že mrtev, Friderika, Jurija Seifrieda in Ehrenreicha [izg. Erenrajha]. Friderik je vzel Dobrovo (ocenjeno na 5.200 goldinarjev), Jurij Seifried je vzel Helfenberg (ocenjen na 11.800 goldinarjev), Ehrenreichov »dedni delež« pa so izplačali.

Friderik Gabelkhofen je umrl 11. januarja 1649 že kot lastnik Turna, njegova žena Sibila, hči Erazma Ramschüßla, gospodarja Šaleka, pa 25. junija 1653, »obema so ta lepi spomenik dali v Škalah postaviti njuni otroci Adam Seifried, Karl, Eva, Katarina in Margareta v letu 1654. Naslednji posestnik gradu Turn je bil Karl Gabelkhofen.«⁵⁶

Najkasneje 1678 je lastnik Turna Karlov brat Adam Seifried, kot dokazuje datirani napis nad vhodom v Turn. Glasi se: »A S F v G z H T u G (Adam Seifrid Freyherr von Gabelkhofen zum Helfenberg Thurn und

⁵² List 51 levo, levi in desni stolpec.

⁵³ List 12 levo, levi stolpec.

⁵⁴ List 8 levo, desni stolpec do lista 9 desno, levi stolpec.

⁵⁵ List 12 levo, desni stolpec do lista 13 desno, levi stolpec.

⁵⁶ List 13 levo, levi stolpec.

Gutenhard) in na drugi strani A M F v G g F v G (Anna Maria Freyinn von Gabelkhofen, geborene Freyinn von Gaisruk)«. Adam Seifried se je z Ano Marijo Gaisruk poročil 1654 in 1657 ga je cesar Ferdinand III. povzdignil v baronski stan. »1698 je zgradil grajsko kapelo s črkami L M J / 1698 (Jezus, Marija, Jožef).« »Dalje piše na glavnem vhodu pod zgoraj opisanim napisom A S A G [z obrobo v obliki srca] 1713 – Adam Seifrid Ana Gabelkhofen.«⁵⁷

Adam Seifried in Ana Marija sta imela pet otrok: 1. Janeza Jožefa Ignaca (1669-1740), 2. Evo Rozino (1665-1656), 3. Marijo Konstancijo (1659-1712), 4. Janeza Karla (1657-1696), 5. Antona Gotfrida [Bogomira] (1668-1693), padel v boju s Turki pred Beogradom. »Po Adamu Seifridu je postal lastnik gosposčine Turn njegov sin Janez Jožef Ignac, roj. 1669, † 1740, poverjenik [štajerskih] deželnih stanov.«⁵⁸ 1702 se je poročil z Ano Marijo Eleonoro Ruß, hčero barona Karla Kristana Rußa Russensteinskega z Vodriža. 1722 je dal na Turnu prizidati »dolgo sobo«.⁵⁹

V kupnem pismu z dne 12. marca 1742 se vdova (od 1740) Ana Marija Eleonora že imenuje »gospodarica gosposčin Turn in Šalek, zato je prišel Šalek pod Turn v tem času ... Domnevno je gosposčino vdova kupila od [svojega sinu] barona Leopolda Karla Jožefa Gabelkhofna, gospodarja Forhteneka, Šaleka in Vodriža, ..., ki je umrl brez otrok.«⁶⁰

»Otroci, ki jih je zapustil baron Janez Jožef Gabelkhofen [in Ana Marija Eleonora], so bili[:] 1. Sigismund Ignac Joahim, roj. 1706, † 1775, ... je bil lastnik Turna. 2. Leopold Karl Jožef, gospodar Forhteneka, Šaleka in Vodriža, roj. 1704, † 1777, je domnevno po smrti svoje žene leta 1739 prodal Šalek svoji materi. 3. Tomaž Franc Anton, roj. 1705, † 1781. 4. Oto Ferdinand Jožef, roj. 1711, † 1780. 5. Franc Hanibal, roj. 1716, † 1790. 6. Ana Marija Eleonora [mlajša], roj. 1708, poročena z baronom Janezom Ignacem Jauerburgom, † 1768. 7. Terezija Marija Antonija, roj. 1713, † 1788.«⁶¹

Kupno pismo iz leta 1754 dokazuje, da je 1752 ali 1753 umrla vdova Ana Marija Eleonora za dediče določila svojih sedem otrok: »Mi, zbrani

⁵⁷ List 14 desno, levi stolpec.

⁵⁸ Deželni stanovi so se sestajali enkrat letno, v času med zasedanji so delovali stanovski poverjeniki [nem. *Verordnete Stelle*], ki so se sestajali tedensko.

⁵⁹ List 15 desno, levi in desni stolpec.

⁶⁰ List 16 desno, desni stolpec.

⁶¹ List 16 levo, levi in desni stolpec.

zapuščeni dediči po smrti naše milostne gospe matere Ane Marije Eleonore, vdovele baronice Gabelkhofen, nekdanje gospodarice gosposčin Turn in Šalek, pokojne, s tem pripoznamo ...» Podpisala ga je »baronica Eleonora Jauerburg, roj. baronica Gabelkhofen (tudi že vdova) in proprio [v svojem imenu] in kot pooblaščenka svojih bratov in sester«. Po Eleonorini smrti (1768) so podpisali Sigmund Ignac Joahim in po njegovi smrti (1775) Leopold Karl, ki je umrl 1777, in končno tudi Terezija več kupnih pisem. Kot upravniki se omenjajo: 1744 Martin Ratej, pred 1762 Aleksander Pečan, 1762 Janez Anton Cigler, 1763 Jožef Leopold Wagner.⁶²

Leta 1775 umrli Sigismund Ignac Joahim je zapustil štiri sinove: 1. Sigismunda, roj. 1758; 2. Antona, roj. 1759; 3. Franca, roj. 1761; 4. Ludvika Karla, roj. 1763. »Ti 4 bratje so imeli od 1775 z baronom Ignacem Jauerburgom do polovice v posesti Turn in Šalek ...« Kmalu po smrti Leopolda Karla (1777) so člani družine pomrli ali pa kot državni uradniki in oficirji niso več živeli na Turnu. Zato je kupne pogodbe med 1775 in 1783 pogosto podpisoval »Johann [Janez] Widmayer kot pooblaščenec«. 1783 so dali združeni gosposčini Turn in Šalek v zakup Jožefu Antonu Ramšaku. Njemu je sledil Jožef Conrad, ki je ostal zakupnik do prodaje gosposčin 1802.⁶³

»29. novembra 1802 je kupil Turn, Šalek in Forhtenek Jožef Franc Bayer, ...« Gadolla ogorčeno pripominja, da so bile Jožefu Bayerju gosposčine samo molzne krave, ki jih je pridno molzel in potem takoj prodal ... 5. februarja 1805 je od Bayerja kupil gosposčini Turn in Šalek Janez Nikolaj Negro.« Od 1836 do 1846 ju je imel v zakupu Matej Sajovic. »Katarina Negro je umrla 1843 in gosposčini sta ostali v lasti Tereziji in Mariji, od katerih sem ju leta 1846 kupil jaz.«⁶⁴

Gadolla očitno čuti globoko spoštovanje in simpatijo do Gabelkhofnov kot do »... družine, ki je imela Turn neprekinjeno v lasti dobrih 210 let ...«⁶⁵ Njegovemu temeljitemu raziskovanju več kot 80 listin se imamo zahvaliti za neprekinjeno vrsto lastnikov Turna od približno 1640 dalje.

⁶² List 16 levo, desni stolpec do lista 17 desno, levi stolpec.

⁶³ List 17 desno, levi stolpec do desno, desni stolpec.

⁶⁴ List 18 desno, levi stolpec do lista 19 desno, desni stolpec. Po Golcu, op. 1, str. 38, je Gadolla Turn in Šalek plačal v dveh obrokih, prvega na silvestrovo 1844, drugega 14. 10. 1845; v zemljiško knjigo je bil vpisan 1. 1. 1846.

⁶⁵ List 18 desno, desni stolpec. Številka 210 je prava samo, če kot lastnike upoštevamo tudi sorodnike Gabelkhofnov Heriče in če verjamemo Schmutzu, ki pravi, da je Bartolomej Herič imel Turn 1590. Gabelkhofni sami so imeli Turn v lasti, kot smo videli, od okrog 1640 do 1802, torej nekako 162 let.

S tem ne presega samo daleč Pircheggerjevih navedb, ampak jih v bistvenih točkah tudi popravlja in na tem ozkem bojnem polju svojega največjega rivala Schmutza, velikega »mojstra splošnega«, ki pri dokazljivih drobnih dejstvih ni vedno prav natančen, enkrat slavno premaga.

4.2 Gutenpihl

4.2.1 Pirchegger o Gutenpihlu⁶⁶

Že tako kratko predstavitev Gutenpihla prevzemam brez krajšanja:

»184. Severno od Šoštanja leži Gutenpihl. 1489 Karl pl. Hohenwart (? , tako Stadl), 1575 last Baltazarja Wagna, 1614 je prodal Erazem Raumschüssel plemiški sedež Maksu Heriču »s stolpa Paški grad/Pakenstein«, ki se je 1629 [iz verskih razlogov] izselil, potem Matija Plapart, 1651 baron Volbenk Hohenwart, 1731 je prinesla Suzana H.[ohenwart] posestvo svojemu soporgu baronu Janezu Langu, 1764 baron Gall, 1798-1804 Valentin Schildenfeld, sledili so Franc Lininger, Gregor in Janez Perger (1824-1855), družina Poseunik do 1885, potem štirje lastniki, od 1906 baron(ica) Haebler. – Posestvo je 1754 imelo 30 podložniških hiš, odkup 5.091 goldinarjev.«

4.2.2 Gadolla o gradu Gutenpihl⁶⁷

Po kratkem opisu lege gradu in posestva Gutenpihl se Gadolla posveti »sagi«, ki pravi, »da je slednji nekoč pripadal gosposčini Šalek kot pristava [»oskrbniški dvor«], a so ga skupaj z nekaj podložniki in viničarji prodali in na ta način ustvarili Gutenpihl.« Gadolla je »kmalu našel dokument, ki se zdi, da to pripoved predstavlja kot resnično in točno ... po smrti [»izumrtju«] žene Suzane Margarete Hochenwarth ... [je bil] 17. aprila 1738 sestavljen inventar in v njem se pojavi imenik obstoječih listin ... prepisani povzetek glavnega urbarja gosposčine Šalek, ki zadeva služnosti gutenpihlskih podložnikov in viničarjev z dne 10. marca 1604.« To očitno potrjuje pripoved. »Toda Šalek je 1604 pripadal Erazmu Rammschüßlu, tako da je čisto mogoče, da je pristavo prodal skupaj z nekaj podložniki.« Gadolla je imel dovolj »razlogov za prepričanje, da je do oblikovanja novega imenja prišlo v letu 1604 ...«⁶⁸

⁶⁶ Pirchegger, »184. ... Gutenbichl«, str. 205.

⁶⁷ Gadolla HS 771, List 23 desno do 25 levo.

⁶⁸ List 23 desno, levi in desni stolpec.

»Čisto brez dvoma je Karl Sigismund Hochenwarth imel posestvo Gutenpihl leta 1681⁶⁹ in umrl 12. februarja 1725.« V iskanju lastnika pred njim je Gadolla našel sled v omenjenem »imeniku«. »Iz tega se da sklepati, da je bila gospa Katarina Marija Hochenwarth lastnica posestva Gutenpihl pred Karlom Sigismundom in brez dvoma njegova mati.«⁷⁰

Iz »Popisa posestva Schöneegg [Šenek]« je Gadolla razbral, »da je bil ta Ehrenreich Hochenwarth tudi lastnik Gutenpihla, mož Katarine Marije in oče Karla Sigismunda in hčere Suzane ... Ženi prej omenjenega Karla Sigismunda Hochenwartha je bilo ime Suzana Margareta in je bila hči grofa Franca Gaisruka, ... in je umrla 17. aprila 1738, ko je bil potem sestavljen zgoraj omenjeni inventar.« Posest je bila ocenjena na 6.300 goldinarjev in obremenjena s 4.091 goldinarjev dolga.⁷¹

Karl Sigismund in Suzana Margareta Hochenwarth sta imela štiri otroke: 1. Ignaca, 2. Ano Marijo, 3. Frančiško, ki je bila edini dedič po svoji materi, poročena z baronom Karlom Ferdinandom Langom, in 4. Regino. Gadolla poroča, da je bila družina brezupno sprta. »Po smrti Karla Sigismunda je bilo [1725] posestvo zaseženo za dolgove, dokler jih ni vdova izplačala.« Po smrti Suzane Margarete (1738) je postala lastnica Gutenpihla Frančiška. Ostale tri brate in sestre so odpravili z obveznimi deleži, kar je družinski spor poglobilo.⁷²

Ocena stavb ob smrti Suzane Margarete (1738) prinaša tako usmiljenja vredno sliko »ubornega stanja« gradu, ki je nekaj let prej zgorel, in vseh gospodarskih zgradb, da jih »v nobeni estimaciji [oceni vrednosti] ni bilo mogoče vključiti v oceno.«⁷³

Spor med Frančiško in njenim svojčas razdedinjenim bratom Ignacem se je stopnjeval. »7. novembra 1739 je Ignaca Hochenwardta po sklepu deželnega glavarja in na prošnjo njegove sestre Frančiške ... profos Štajerske odvedel z Gutenpihla v zapor v Gradcu, kjer je ostal do 18. ...« Gadolla opisuje mračno početje v vseh podrobnostih in omeni, da je nebodigatreba Ignac za 10-dnevno »zadovoljstvo« moral plačati še 182 goldinarjev stroškov. Sled za njim se potem zgubi; leta 1742 je vsekakor že mrtev.⁷⁴

⁶⁹ To potrjuje »Register« Vischerjeve »Knjige gradov«, op. 38, ki ga v Gadollovem izvodu ni bilo.

⁷⁰ List 23 levo, levi stolpec.

⁷¹ List 23 levo, desni stolpec do lista 24 desno, levi stolpec.

⁷² List 24 desno, desni stolpec.

⁷³ List 24 levo, levi stolpec.

⁷⁴ List 24 levo, levi in desni stolpec.

Leta 1757 je Frančiška Hohenwardt še imela Gutenpihl, kot dokazuje pismo z dne 20. januarja, v katerem se brani pred očitkom »zaradi preveč zahtevane tlake«. Kdaj je Gutenpihl prešel od Frančiške in Karla Ferdinanda Langa »z dražbo zaradi izvršbe« na barona Franca Ksaverja Galla pl. Gallensteina, Gadolla ni mogel ugotoviti. »1798 je po Schmutzu to posestvo kupil od barona Galla Franc Ksaver pl. Schildenfeld. 1802 Valentin Conrad Schildenfeldski. 1804 Franc Ksaver [in Ana] Linniger.«⁷⁵

»Leta 1826 je Gregor Perger iz Mozirja, ki je bil pred tem kupil hišo in trgovino v trgu Velenje, od zgoraj omenjenega Franca Ksavra Linnigerja kupil še posestvo Gutenpihl, Dobrovo in urad Foels na dražbi zaradi izvršbe. Po njegovi smrti 27. februarja 1844 je premoženje podedovalo njegovih 5 otrok, ki ga imajo še danes.«⁷⁶

Tudi tu Gadolla na nekaterih mestih poglobi Pircheggerjevo časovno obsežnejšo predstavitev, a se od nje v nezanemarljivi meri razlikuje. Ker Pirchegger ne navaja virov, Gadolla pa se lahko sklicuje na svoje listine, se zdi slednji zato verodostojnejši.

4.3 Dobrova/Gutenhard

4.3.1 Pirchegger o Dobrovi⁷⁷

»K Eckensteinu je nekoč spadala tudi Dobrova. Hčeri Adama Scheyerna Maksimila Portner in Marija« sta 1613 plemiški sedež dali v zakup Eliasu Rappu z Ostrega vrha pri Sostrem/Podgradu [prim. Prešernovega »Ostrovharja«], 1616 Mariji Magdaleni Gabelkoven, potem Juriju Šibenickemu, 1637 Matiji Gačniku z Dobrne.⁷⁸ »1689 jo je dobila v fevd Žička kartuzija. 1695 Joh. P. Adamayr von Meyerberg, 1716 so [Dobrovo] prodali Antonu Robidi na Širju, 1735 dr. Jurij Schröckinger Neidenberški, župnik pri Sv. Martinu (22 funtov [srebra]); ... 1790 Ant. S. Irgolič [najbrž Anton Simon Ingolič]⁷⁹ 1798 Franc A. Sutor; 1824-1892 družina Perger; 1892-1896 J. Bukosek [Bukošek?], potem združitev z Gutenpihlom. 1754: [je imela] Dobrova s Scheurerjevim imenjem 120 (!) hiš podložnikov, 1820: 12 hiš. Odkup: 5.473 goldinarjev.«

⁷⁵ List 25 desno, levi in desni stolpec.

⁷⁶ List 25 levo, levi stolpec.

⁷⁷ Pirchegger, »203. ... Gutenhart«, str. 225.

⁷⁸ Cesar Leopold I. je 1666 dovolil Janezu Matiji Gačniku z Dobrne naziv *gospod(ar) Kačjegrajski s Kačjega gradu (Herr von und zu Schlängenburg auf Schlängenburg)*. Prim. tudi Schmutz, »Schlangenbourg«, zv. 3, str. 488.

⁷⁹ Schmutz, »Gutenhart«, zv. 1, str. 650.

4.3.2 Gadolla o Dobrovi⁸⁰

»Brez dvoma je tudi Dobrova podobno kot Gutenpohl iztrgan kos velikega posestva.« »Kdo je zgradil Dobrovo in pravzaprav ustvaril malo ime-nje, nisem mogel ugotoviti, vendar mislim, da se to ni nikakor zgodilo pred letom 1600,« domneva Gadolla. Iz »v zgodovini gosposčine Turn pogosto omenje[n]e originalne delitvene listine, sestavljene na Helfenbergu 14. marca 1621 ... je razvidno, da je pred 1618 imel Dobrovo Hans Seifrid pl. Rasp [Rapp?], od katerega jo je verjetno kupil Sigismund Gabelkhofen, lastnik Helfenberga. Po njegovi smrti« jo je podedoval njegov sin Friderik, ki je tako [bil] »od 14. junija 1621 lastnik Dobrove. Umrl je leta 1649, bil je ... glede na napis na spomeniku v Škalah lastnik Turna in Dobrove, živel je na prvi gosposčini, poročen s Sibilo Ramschüßel s Šaleka. Po Friderikovi smrti [1649] ... je verjetno njegova žena Sibila, ki je umrla štiri leta pozneje, 25. januarja 1653, prodala Dobrovo Juriju Andreju Sauerju, baronu Kozjaškemu, gospodarju na Velenju, Šoštanju in Dobrovi, ... zakupniku posestva Lilienberg«.⁸¹

»Toda posestvo se je moralo kmalu vrniti družini Gabelkhofen ... saj se je Karl Gabelkhofen, Friderikov sin, v kupnem pismu 1. aprila 1656 spet imenoval gospodar Thurna, Helfenberga, Dobrove in Schoenegga/Šeneka ... Karlu je kot lastnik Dobrove in Turna sledil njegov brat Adam Seifrid, kot dokazujejo leta 1678 nad grajskimi vrati [Turna] vklesane črke [glej odlomek 4.1.2]. Po Adamu Seifridu je postal lastnik Dobrove njegov sin Jožef (rojen 1669, † 1740), ... [ki je] bil poročen z Ano Marijo Eleonoro Russenstein.« Baron Jožef Gabelkhofen je kot zadnji svojega rodu lastnik Dobrove. To potrujeta dve listini: 9. novembra 1711 je še imel Dobrovo (poleg Turna, Helfenberga in Eckensteina), 9. avgusta 1730 pa ne več.⁸²

Gadolla zdaj navaja Schmutza,⁸³ ki piše, da je baronica Marija Eleonora Formentini, rojena baronica Maschwander, Dobrovo 13. februarja 1726 kupila od baronice Jožefe Adelstein. Ker je kupec že šest mesecev za tem umrl, pa do nakupa ni prišlo. Potemtakem je, se zdi, baron Jožef Gabelkhofen po letu 1711, a pred 1726 prodal Dobrovo baronici Jožefi Adelstein, od katere je potem med leti 1736 in 1756 prešla na Jurija Jožefa Schreckingerja Neyenberskega.⁸⁴

⁸⁰ Gadolla HS 771, list 25 levo do 27 levo.

⁸¹ List 25 levo, desni stolpec do lista 26 desno, desni stolpec.

⁸² List 26 levo, levi in desni stolpec.

⁸³ Schmutz, članek »Formentini«, zv. 1, str. 388.

⁸⁴ List 27 desno, levi stolpec.

Zaščitno pismo z dne 20. februarja 1777 omenja kot lastnika Dobrove Andreja Sigmunda Ingoliča, drugo z dne 11. junija 1787 pa Maksimiljana Robida. »1790 omenja Schmutz kot lastnika Antona Simona Ingoliča, prav tako 1798 Franca Antona Sudorja. 1804 Franc Ksaver Lininger po zaščitnem pismu z dne 3. januarja 1817 ...«. ⁸⁵

Gadolla skuša zaman ugotoviti, kdo je Dobrovo združil z Gutenpihlom in kdaj. »Verjetno ju je združil Franc Ksaver Lininger, od katerega jo je skupaj z Gutenpihlom leta 1826 kupil Gregor Perger na dražbi zaradi izvršbe. Po smrti Gregorja Pergerja leta 1844 je prešla na njegove dediče in otroke, ki jo še imajo.« Grad in okoli njega ležeča gospodarska poslopja so prodali. »V zgradbi živi zdaj [1847] kmet, tako kot na Lilienbergu in na Schwarzensteinu. Na ta način gradovi postopoma čedalje bolj propadajo, dokler ne pristanejo pri kmetih in s tem jasno in glasno ponazarjajo Sic transit gloria mundi [Tako mineva slava sveta].« ⁸⁶

Tudi tu se kažeta prednost in slabost Gadollove z listinami dokazane predstavitve, ki lahko časovno seže tako daleč kot Gadollove listine, te pa se v vsakem primeru končajo v zgodnjem novem veku. Vendar veliko število listin pomeni spet množico zanimivih podatkov in soodvisnosti, ki daleč presegajo možnosti »generalista« Schmutza. Gadolla lahko za desetletja pred 1847 seže tudi po krajevnem ustnem izročilu.

4.4 Schwarzenstein [Gradič, Švarcenštajn]

4.4.1 Pirchegger o Schwarzensteinu ⁸⁷

Pirchegger uvodoma obžaluje, da se Schwarzenstein v virih pojavi pozno in redko, prvič 1360, potem 1371 v listini, po kateri se Ott Flaeming Schwarzensteinski in njegov sin Andrej odpovesta vsem dednim zahtevam do Diepolda in Rudleina s Katzensteina in po kateri se Andrej poroči s sestro Katzensteinskih. »1436 so grofje Celjski dali utrdbo z vsem pripadajočim, gradišče in 26 omenjenih posestev v fevd Andreju Trebniškemu.« Toda že 1441 jo je grof Friderik [Celjski] kot od Trebniškega zahtevan in vrnjen fevd prodal svojemu zvestemu Ulriku Mosheimerju za [karolinških?] 500 funtov [okrog 200 kg srebra]; on in njegovi dediči naj bi jo prejeli kot fevd.« Zdi se, da zaradi izumrtja Celjskih (1456) do tega ni več prišlo.

⁸⁵ List 27 desno, desni stolpec.

⁸⁶ List 27 levo, levi stolpec.

⁸⁷ Pirchegger, »188. Schwarzenstein.«, str. 208-209.

»1542 ceni Adam Trebniški svoj grad na 500 funtov, pristavo z zemljišči na 200, dva vinograda in tistega na Rožnem vrhu v Rožni dolini vsakega na 80, gozd na 100 funtov [skupaj torej (koelnskih?) 1.040 funtov (vsak 1,468 kg srebra)]. Urbar urada Schwarzenstein se precej natančno ujema z dajanjem v fevd leta 1436. Sem so spadali še urad Skorno s 7, urad Savinjska dolina s 13 in podurad Rožni vrh z 10 podložniki, 23 viničarjev v Schwarzensteinu in 12 v Rožnem vrhu pri Sv. Martinu v Rožni dolini; nekaj posestev v Sv. Janžu na Vinski gori je bilo v fevdu od škofije Krka.«

1614 sta Erazem in Julij Trebniški prodala »malo gosposčino Hansu Ludviku Sauerju na Velenju, ta jo je dal 1618 naprej Hansu S. Wagnu, 1627 jo je pridobil Jurij Schrottenbach, 1656 grof Sigmund Gaisruck, 1682 grof Janez Ulrik Maschwander, 1720 spet eden od Gaisruckov, 1730-1785 baronica Ad[e]lstein, potem Dienersbergi, 1798 G. Pauer (ki je Schwarzenstein združil z Velenjem), 1832-1858 Ed. Triegler, potem drug za drugim grof d'Harnoncourt in Karl Adamovich.«⁸⁸

»Gosposčina je 1754 obsegala 122 podložnih hiš, med temi v uradih Rožni vrh 15, ... Eckenstein/Gorica 19, Planina 16, Schwarzenstein 36. Odkup je znašal 18.912 goldinarjev. Grad je postal kmečka last že pred 1848.«

4.4.2 Gadolla o gosposčini Schwarzenstein⁸⁹

»Pomembna grajska zgradba, ki je pa že napol ruševina, ... je stara in je gotovo obstajala že v 13. stoletju, ... Po Wildensteinu ... so bili prvi lastniki te gosposčine iz plemiških družin Maßwander, Flaming in Trebnik. O teh najstarejših časih ne najdem [na Turnu] niti ene same listine, lahko se samo držim tega, kar pravi Schmutz v svojem Lexiconu, ... Koliko je res ali ne, naj odgovarjata Wildenstein in Schmutz. Jaz sam, ki govorim samo po listinah,« k zgodovini Gradiča v srednjem veku »ne morem nič povedati.«⁹⁰

Gadollova najbolj informativna listina je inventar z dne 12. februarja 1730 »vse na gosposčini Schwarzenstein nahajajoče se zapuščine« po državnem grofu Francu Leopoldu Gaisrucku in njegovi 21. decembra 1729 umrli soprogi Mariji Rozini, rojeni grofici Schrottenbach. Inventar

⁸⁸ Prim. Janisch, op. 7, zv. 3, str. 863: »1832 Edmund Triegler, 1858 [najbrž 1851!] grof Hubert de la Fontaine et d'Harnoncourt, 1858 Karl von Adamovich de Csepin, 1874 gospa Bianca von Adamovich.«

⁸⁹ Gadolla HS 771, List 29 desno do 32 levo.

⁹⁰ List 29, desno, levi stolpec do 29 levo, levi stolpec.

vsebuje seznam takrat obstoječih listin. Pri tem je posebno izdaten urbar o Schwarzensteinu, ki ga je podpisal Julij Trebniški 24. aprila 1614. »Ta seznam omogoča dovolj sklepanja o spremembah z nakupi, ki so se zgodile ... s Schwarzensteinom, ...« Dve kupni pismi dokazujeta, da je Schwarzenstein 27. aprila 1618 in 14. marca 1677 menjal lastnika. »Takrat [1677] so Schwarzenstein spet prodali, ampak kdo in komu? ... Da je torej Julij Trebniški 24. aprila 1614 prodal Schwarzenstein, ni dvoma, ker je pri takšni priložnosti vsak prodajalec to vpisal v urbar in podpisal.«⁹¹

Gadollu je uspelo ugotoviti, kdo je leta 1614 kupil Schwarzenstein, ker je gosposčina imela nekaj deželnoknežjih fevdov, ki jih je bilo treba po vsaki prodaji obnoviti za novega lastnika. V resnici je v seznamu našel »fevdno pismo z dne 20. februarja 1615, ki zadeva gospoda Hansa Ludvika Sauerja. Ta je domnevno oče Jurija Andreja Sauerja, ki je leta 1652 imel v posesti Velenje, Šoštanj, Dobrovo in Lilienberg. ... Julij Trebniški naj bi torej Schwarzenstein prodal Hansu Ludviku Sauerju 24. aprila 1614 in slednji naj bi ga dobil v fevd 20. februarja 1615.« »Fevdnega pisma samostana Krka, datiranega z zadnjim majem 1632,« pa ni mogoče povezati z nobeno prodajo. Tudi »prodajnega kontrakta za posestvo Schwarzenstein, sestavljenega na gradu Celje 5ega februarja 1650«, Gadolla ne more z gotovostjo uvrstiti: »Tu je bil bodisi kakšen Gaisruk bodisi Wagensberg lastnik Schwarzensteina. Mislim pa, da prej kak Gaisruk.«⁹²

Na podlagi več vpisov v seznam pravi Gadolla: »Torej sem prav trdnega mnenja, da sta 1650 kupila Schwarzenstein bodisi Jurij Sigismund bodisi Andrej [grof Gaisruck].« Po letu 1720 naj bi lastnika Schwarzensteina postala grof Franc Gaisruck in njegova žena Marija Rozina. 1741 je imela Schwarzenstein v lasti baronica Aurora Katarina Konstancija Jabornik, rojena grofica Gaisruck. »K Schwarzensteinu je spadal takoimenovani Planinski urad, ocenjen na 4.000 fl [goldinarjev], urad Kotlje 2.000 fl, takoimenovano Šaleško imenje 1.000 fl. Morda sedanji urad Zeleni dvor, ki je združen s Šalekom. Po letu 1741 sta Schwarzenstein kupila baron Franc Jožef Adelstein in njegova soproga Marija Konstancija, rojena baronica Gabelkhofen, ...« To izhaja iz zadolžnice z dne 17. avgusta 1740, ko sta si za nakup od Jožefa Pogačnika, župnika v Šoštanju, izposodila 1.300 goldinarjev.⁹³

⁹¹ List 29 levo, desni stolpec do 30 desno, desni stolpec.

⁹² List 30 levo, levi in desni stolpec.

⁹³ List 31 desno, levi stolpec do 31 levo, desni stolpec.

Zaščitno pismo z 18. septembra 1777 omenja kot gospodarja gosposčine Schwarzenstein barona Antona Karla Adelsteina. »Na 1ega avgusta 1785 je vdova, baronica Kajetana Adelstein, rojena grofica Attems, prodala gosposčino Schwarzenstein grofu Vincencu Sauerju za 18.000 fl in 50 kr [krajcarjev], ... 27. novembra 1792 je Gabriel Pauer, nekoč upravnik v Novem Celju, kupil gosposčino Velenje skupaj s Schwarzensteinom in imenjem Marija Velenje od grofa Vincenca Sauerja, ki je bil lastnik gosposčine Velenje od leta 1767 dalje, ... S tem je gosposčina Schwarzenstein od 1ega avgusta 1785 dalje združena z Velenjem in pod skupno upravo, kar je še do današnjega dne [1847]. Po smrti je omenjenega Gabriela Pauerja leta 1814 kot posestnik gosposčin Velenje, Schwarzenstein in posestva Lilienberg nasledil njegov sin Alojz Gabriel, po smrti le-tega pa jih je leta 1829 kupil Eduard Trigler, v čigar rokah je gosposčina še zdaj [1847]. Grajsko zgradbo v Schwarzensteinu je skupaj z ekonomijo leta 1842 kupil kmet Lippold, dominij pa je takoj prešel na Velenje, od koder se ga upravlja.«⁹⁴

4.5 Lilienberg/Limperg/Limbar

4.5.1 Pirchegger o Lilienbergu⁹⁵

»190. Lilienberg. En kilometer zahodno od trga Velenje stoji na hribu Zabrdno cerkev sv. Jakoba, zahodno od nje vzpetina Gradišče. Tu se je nahajal Lilienberg. Leta 1635 so grad izropali kmetje, nakar je bil najbrž opuščen.« 1264 se omenja Nikolaj Lilienberški kot vitez škofije Krka in 1319 Peter Lilienberški kot glavar Slovenske Bistrice. »1629 se Hans Sigmund Herič kot protestant izseli in proda Lilienberg (z Gutenpihlom?) Hansu Karlu Sauerju na Velenju«. Po smrti slednjega 1696 si njegovi sinovi razdelijo dediščino, v kateri so tudi Velenje, Štrovsenek pri Šmatevžu in Lilienberg. 1792 je Lilienberg in Gutenpihl kupil Gabriel Pauer. »Današnji Lilienberg [v 40. letih 20. stoletja] stoji nasproti Pesja.«

4.5.2 Gadolla o Lilienbergu⁹⁶

Redkost virov, ki jo je zaznati že pri Pircheggerjevi predstavitvi, se zrcali tudi pri Gadollu. Najbrž zato oba pričenjata z »ogledom kraja«: »Nepo-

⁹⁴ List 32 desno desni stolpec do 32 levo, levi stolpec.

⁹⁵ Pirchegger, »190. Lilienberg«, str. 211.

⁹⁶ List 33 desno do 34 desno.

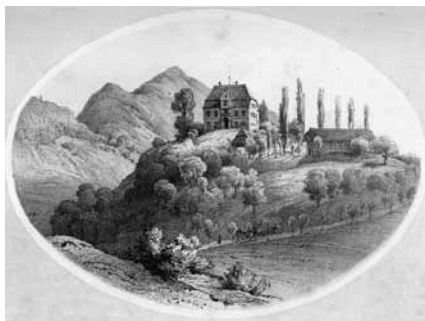
membna stavba med Velenjem in Šoštanjem, ki je [1847] v kmečki lasti ... Na levi od tega dvorca so na visokem hribu [Gradišču] sledi nekdanje zgradbe in še zdaj pripovedujejo, da je tam stal grad Lilienberg. Da bo starejša zgodovina Lilienberga zelo šibka, si ni težko predstavljati, ... »Gadolla zapolni to vrzel s prav tako tankimi informacijami od Schmutza⁹⁷ in mu takoj sledi po napačni sledi s tem, ko vključi Gebharda Lilienberškega (1269), ki pa spada na Lilienberg (Limbar) pri Moravčah na Kranjskem.⁹⁸

Pustimo ugibanja in si pogledjmo »prvo in najzgodnejšo listino, ki mi [Gadollu] je dala dokaz o obstoju Lilienberga, ...« Kupno pismo z dne 12. januarja 1652 dokazuje, »da je bil Jurij Andrej Sauer, baron Kozjaški, gospodar na Velenju, Šoštanju in Dobrovi, zakupnik posestva Lilienberg. ... Zdi se, da je Hans Ludvik Sauer v letu 1615 imel v posesti samo to posestvo. 1659 je imel Lilienberg Jurij Friderik Sauer, ... Družina je bila v letu 1630 povzdignjena v baronski in 1668 v grofovski stan.«⁹⁹ Grof Franc Anton Sauer je lastnik Lilienberga 1681; to potrjuje tudi »register« v Vischerjevi »Knjigi gradov«, ki je v Gadollovem izvodu knjige manjkal. Naslednji z listinami dokazani lastnik je grof Vincenc Sauer 1767. »Ta je s pogodbo 27. novembra 1792 prodal gosposčino Velenje skupaj s Schwarzensteinom, Lilienbergom in imenjem Marija Velenje Gabrielu Pauerju, po čigar smrti leta 1814 jo je podedoval njegov sin Gabriel, od njega pa jo je 1829 kupil Edvard Triegler, ki jo [1847] še ima.«¹⁰⁰

4.6 Eckenstein [Gorica]

4.6.1 Pirchegger o Eckensteinu¹⁰¹

Eckenstein je bil fevd škofije Krka. »Pred 1322 grof Vovbrški, 1329 Ulrik Mertinger in njegov brat Schuerprant; sem je spadalo 37 posestev v okolici. 1335 so ga dobili v fevd baroni Žovneški, brata Ulrik in Ahac Mertinger sta priznala, da sta ministeriala Celjskih (1357).« Po iz-

Dvorec Gorica okoli leta 1860 (Carl Reichert)

⁹⁷ Schmutz, »Lilienberg, die von« und »Lilienberg«, zv. 2., str. 438.

⁹⁸ List 33 desno, levi in desni stolpec.

⁹⁹ Schmutz, »Sauer, die Grafen von«, zv. 3, str. 450.

¹⁰⁰ List 33 levo, desni stolpec do 34 desno, desni stolpec.

¹⁰¹ Pirchegger, »202. Eckenstein (Goritzen)«, str. 224-225.

umrtju Celjskih (1456) »je Eckenstein najprej spet pripadel Krki, 1458 je škof grad, gradišče in 46 posesti dal v fevd Ahacu Eckensteinerju in 1468 njegovemu sinu kot celjski podfevd.¹⁰² Potem je posestvo prešlo na deželnega kneza, ki ga je ... 1500 predal grofu Eitelfritzu Zollernu kot kupni fevd. Kmalu zatem je prešlo na nekdanjega oskrbnika Friderika Lambergerja, pa na njegovi sestri, ki sta bili poročeni prva s Scheyrerjem in druga z Abfaltererjem. Vendar ga je 1516 imel Walthasar Altenhauser, potem njegova sinova Hans in Jörg (87 funtov), slednji ga je 1563 odstopil Juriju Scheyrerju, ki je pridobil tudi Abfaltererjev del.«

»1634 je dežela¹⁰³ zarubila posest Hansu G. Scheyrerju, 1640 Janez Tavčar [Tautscher], 1658 Margareta Deleo baronica Löwenburg, rojena Gabelkhoven; ker se je utrdba zrušila, je postala sedež uprave pristava na Gorici. Od 1661 Gabelkhovni, 1770 baron Anton Adelstein, potem hitre menjave [lastnikov], 1850 Althaler, 1853 grof Ladislav Cavrini, ki je zgradil [najbrž dokončal ?] [novi] dvorec. Odkup 4.208 goldinarjev.

4.6.2 Gadolla o Eckensteinu¹⁰⁴

Gadollove listine, ki zadevajo Eckenstein, se pojavijo šele z letom 1700 in tudi niso prav obsežne. Zato si izčrpno in precej nesistematično¹⁰⁵ pomagata s Schmutzem, vendar navaja tudi takratnega lastnika Eckensteina Jožefa Žakla [Sackel, od 1820] kot poroka. Začenja pa s topografijo:

»Že povsem porušena gorska utrdba Ekenstein, od katere stoji še samo nekaj zidov, leži vzhodno od razvaline Šalek na še višjem grebenu, oddaljena od nje kvečjemu polovico četrtnine ure ... Gradnja sodi gotovo v 10. ali 11. stoletje, ko je nastalo tako veliko gradov, in brez dvoma so bili Ekensteini prvi lastniki tega gradu. Listine zgodnjih časov manjkajo, kot povsod, v celoti. Zato se moram držati tistega, kar o tem pravi Schmutz ... Leta 1314 je živel Oto Ekenstein s soprogo Offenya in Herman z Agnes. Ta 2 brata naj bi se tako sovražila, da sta se z izgradnjo dviznega mostu med 2 deloma gradu čisto ločila in resnično se še zdaj jasno vidita 2 dela zidov, ki stojita posebej in ločeno drug od drugega in sta bila, kot se zdi,

¹⁰² Podfevd [nem. »Aberlehen«, tudi »Afterlehen« (subfeudum)] je ponovno oddan fevd.

¹⁰³ Deželno zastopstvo (ali deželni stanovi) je po stanovih (plemstvo, prelati, mesta) razdeljeno zastopstvo dežele, ki je lahko omejilo oblast deželnega kneza.

¹⁰⁴ Gadolla HS 771, listi 34 levo do 38 desno.

¹⁰⁵ Brez navedbe vira uporablja oz. navaja m. dr. članke »Eggenstein«, »Eggensteiner«, zv. 1, str. 292-293, »Schallegg«, zv. 3, str. 463-464, »Oberburg«, zv. 3, str. 57-58, »Saneck«, zv. 3, str. 443, »Kreigh«, zv. 2, str. 279, »Heunburg«, zv. 2, str. 59, »Scheuer«, zv. 3, str. 477, »Adelstein«, zv. 1, str. 5, »Forchteneck«, zv. 1, str. 386.

res povezana z mostom.«¹⁰⁶ Preskočili bomo Gadollove obsežne izposoje pri Schmutzu kot tudi nanje navezana ugibanja in pustili do besede njegovega poroka:

»Potem naj bi leta 1540 (po navedbi sedanjega [1847] lastnika, za kmetijstvo in sadjarstvo zelo zaslužnega gospoda Jožefa Žakla) grad spet imel v lasti Lamberg in za njim 3 bratje Apfalterer.

1563 je grad od njih kupil Jurij Scheuer [Scheyer], ki mu je sledil sin Gašper. Le-ta je zgradil, ker je stari grad že zelo propadal in se začel rušiti, pod njim na čisto drugem, samostojnem griču majhno zgradbo, ki je dobila ime Gorica (na vzpetini – gora), zato dandanes Ekensteinu pravijo tudi Gorica. Leta 1659, po smrti Gašperja Scheuerja, je lastništvo prešlo na njegovega mladoletnega sina Jurija, pod katerim je njegov varuh baron Adam Seifried Gabelkhofen leta 1666 grad povečal in razširil in ga 1667 izročil medtem polnoletnemu Juriju. 1681 je izšla Vischerjeva Topografija Štajerske. Stari Ekenstein se vidi na podobi gradu Šalek desno na višjem griču.¹⁰⁷ ... 1694 je ta [Jurij Scheuer] prodal Ekenstein gospodu baronu Janezu Juriju Gabelkhofnu.«¹⁰⁸

Zdaj je pa prizorišče na voljo za Gadollove listine, ki naj pomagajo do zmage zgodovinski resnici. »Od barona Janeza Jurija Gabelkhofna je prešlo posestvo Gorica nekje pred letom 1711 na barona Janeza Jožefa Gabelkhofna, ...« To potrjujejo zaščitna pisma z dne 5. maja 1703, ko posestva še ni imel, in z dne 5. decembra 1711, ko ga je že imel. Dva nadaljna dokumenta dokazujeta, da ga je 9. avgusta 1730 še imel, njegova vdova Ana Marija Eleonora Gabelkhofen pa ga 12. maja 1742 ni več imela. S tem lahko Gadolla popravi Schmutza, ki trdi, da je baronica Ana Marija Konstancija Gabelkhofen, ki je bila pozneje poročena z baronom Francem Jožefom Adelsteinom, imela v lasti posestvo Gorica leta 1730. »Domnevno ga je dobila po letu 1730.« Kupno pismo z dne 15. avgusta 1755 dokazuje, da Franc Jožef Adelstein 1755 Eckensteina še ni imel. Njegov lastnik je postal po tem, s poroko. Iz zaščitnega pisma z dne 18. septembra 1777 izhaja, da je 1777 imel Gorico baron Anton Karl

¹⁰⁶ List 34 levo, levi in desni stolpec.

¹⁰⁷ Spet se pokaže, da je imel Gadolla nepopoln izvod Vischerjeve *Topographie*. Kot je znano, delo ni bilo izdano 1681, na kar navaja še za Vischerjevega življenja izdelana naslovnica, pač pa šele po Vischerjevi smrti (13. 12. 1696), domnevno okrog 1700, in sicer v dveh izdajah, dunajski s 370 do 390 in graški s 427 do 437 grafičnimi listi. Joseph von Zahn poroča v svojem »Vischerianum« (Graz 1882), da obstaja skupno 499 listov. Samo graška izdaja vsebuje »Register«, čigar odsotnost je Gadolla v svojem izvodu večkrat pogrešal. Zato je najbrž imel različico dunajske izdaje, ki ni vsebovala ločene podobe Eckensteina. V graški izdaji ima ta št. 58. Zahn pa omenja še eno podobo Eckensteina, ki jo je označil s številko 51.

¹⁰⁸ List 36 desno, desni stolpec do 36 levo, desni stolpec.

Adelstein, ki je bil poročen z grofico Kajetano Attems. Tu se končajo navedbe iz Gadollovih listin. Po Schmutzu je 1786 Gorico kupil Maksimiljan Pilz, »ki je stavbo čisto na novo postavil in ji dal podobo, ki jo ima zdaj in je očesu zelo prijetna, prav na način kot Dobrna. 1800 3. junija Jožef Košič [Koschitz]. 1807 dne 5. junija Tomaž Čirš [Tschiersch]. 1818 2. maja Franc Ksaver Sel. 1820 Jožef Žakel, ki ga ima še dandanašnji [1847].«¹⁰⁹

Na koncu navaja Gadolla sodne cenitve ali pri prodaji dejansko dosežene cene nekaterih posestev s tega področja:

Leta 1738 so Gutenpohl ocenili na 6.300 fl 7 x 3 d, leta 1844 na 25.787 fl 20 kr¹¹⁰

Dobrova je bila ocenjena 1621 na 5.200 fl, 1844 na 2.742 fl. Posestvo je moralo leta 1621 biti večje kot 1844.

Leta 1844 so bili Gutenpohl, Dobrova in vinogradni urad Föls ocenjeni na 27.414 fl 15 kr.

Helfenberg je bil 1621 ocenjen na 11.800. Gadolla meni, da je leta 1847 Helfenberg gotovo vreden 40 do 50.000 fl.

Schwarzenstein je bil 1785 ocenjen na 18.000 fl. Leta 1847 naj bi bil vreden 4 do 5 krat več.

Eckenstein je bil leta 1500 ocenjen na 2.000 fl, 1847 naj bi bil vreden 14 do 16.000 fl.

Turn in Šalek sta bila leta 1805 prodana za 62.000 fl, 1836 ocenjena na 36.467 fl, leta 1845 ocenjena na 60.680 fl in za to ceno sta ju Del Negrove hčere prodale Gadollu.¹¹¹

4.7 Helfenberg [Soteska]

4.7.1 Pirchegger o Helfenbergu¹¹²

»Od 1251 se vitezi s tem imenom pojavljajo v listinah krških škofov [ki jim je pripadal Helfenberg]. Po Bertoldu Helfenberskem je dobil (verjetno s poroko) Ringel Kozjanski [von Drachenburg] polovico gradu in jo 1330 prodal Frideriku Žovneškemu, ki si je pridobil tudi drugo polovico, najbrž z nakupom od Alhocha Helfenberskega, in ki ga je 1340 dobil v

¹⁰⁹ List 37 desno, levi stolpec do 37 levo, desni stolpec.

¹¹⁰ fl = florin = goldinar = 60 krajcarjev, x = krajcar = 4 pfenige, d = denarič ali pfenig.

¹¹¹ List 38 desno, levi in desni stolpec.

¹¹² Pirchegger, »208. Helfenberg«, str. 227.

fevd.« Jošt Helfenberški in njegova bratranca Štefan in Alhoch [izg. Al-hoh] so dobili fevd 1404 od krške škofije. 1437 so utrdba in 91 posesti v okolici celjski fevd.

»Grof Friderik Celjski je dal iz osebnega sovraštva grad porušiti,¹¹³ a so ga po 1456 [torej po izumrtju Celjskih] na drugi strani potoka spet zgradili. 1458 podelitev fevda bratoma Henriku in Joštu od deželnega kneza« in od škofa, 1561 ponovno Hansu in Francu Helfenberškima.

»Frideriku [Helfenberškemu] je dežela zarubila posest, s poroko je do nje prišel Abraham Gabelkhofen in 1602 dobil fevd s 58 posestmi. ... Grad so 1635 oplenili kmetje in je potem najbrž propadal, ...« 1720 prodajo Gabelkhofni Helfenberg baronu Janezu Schrottenbachu, ki je gosposčino združil z Zalogom. 1754 je imel urad Helfenberg 74 hiš. 1848 je odkupnina znašala 15.565 goldinarjev.

4.7.2 Gadolla o razvalini Helfenberg¹¹⁴

Gadolla je imel samo dve listini, ki sta vsebovali nekaj podatkov o Helfenbergu. Zato izčrpno navaja Schmutza, Valvasorja in J.B. von Winklerna, a ne brez kritike teh avtorjev. Svoji pretežno na domnevah utemeljeni predstavitvi ne pripisuje prehudega pomena, kot povzame na koncu: »Več o Helfenbergu za zdaj nisem našel, pa saj tudi ne spada več k Šaleški dolini in sem ga samo zato vključil v to zgodovino, ker so Gabelkhofni, ki so nekoč v Šaleški dolini imeli veliko premoženja, imeli ta grad prej kot druge posesti in sem na Turnu našel 2 listini, ki govorita o gospodarjih te utrdbe, ...«¹¹⁵

Citate in Gadollove iz njih izpeljane domneve bomo preskočili v prid pričevanj obeh njegovih listin kot tudi nekaj obrobnihih tem ter uvodne topografske predstavitve: »Ko se pelješ skozi Helfenberški jarek [: sotesko Soc-ko] iz Velenja proti Celju, se na desni sredi z bukovim gozdom poraščene-

¹¹³ Grof Herman Celjski je ukazal svojemu vazalu Joštu Helfenberškemu, da se nasilno znebi sicer legitimne, a v dinastičnem smislu neprimerne druge žene njegovega sina Friderika Veronike Deseniške, ki je bila zaprta na gradu Ojstrica. Friderik tega ni mogel preprečiti, ker je bil sam jetnik (zaprta v »Friderikovem stolpu« celjskega gradu), potem ko je bil obtožen umora svoje dinastično ustrezne, a manj privlačne prve žene Elisabete Frankopanske. Anna Wambrechtsamer (1897-1933) opisuje v zgodovinskem romanu *Danes grofje Celjski in nikdar več* (Leykam: Graz 1933, 2. izdaja 1942, pogl. XXIV; slovenske izdaje Obzorja: Maribor 1977, Mladinska knjiga: Ljubljana 1992, in Antika: Celje 2014) s pesniško svobodo, kako je Jošt Helfenberški na dvorišču gradu Ojstrica nesrečno Veroniko utopil v čeburu vode (14. 10. 1428). Oče in sin sta se že 1429 spet pobotala. Po Hermanovi smrti (1434) je Friderik poravnal račun s Helfenberškim tako, da je dal 1437 porušiti njegov grad.

¹¹⁴ Gadolla HS 771, List 39 desno do 43 desno.

¹¹⁵ List 42 levo, desni stolpec.

ga brega vidi visoka osamljena bukev, okrog katere se še kažejo ruševine, kjer naj bi stal grad Helfenberg. Iz tega se vidi, da je že dolgo zapuščen, kjer potem vsi kmetje iz bližine kopljejo kamne iz ruševin, ... Rušiti tako častitljive spomenike iz starih časov zaradi bednega zaslužka nekaj goldinarjev bi moralo biti strogo prepovedano in trdno sem prepričan, da do tega tudi ne bi prihajalo, ko bi gradovi in razvaline bile še v rokah plemiških lastnikov, ki jim je še bilo do tega, da ohranijo spomine na stare čase, vendar so današnji lastniki takšnih razvalin večinoma ljudje, ki tovrstnih reči ne spoštujejo in jih zaradi nekaj goldinarjev prepuščajo propadu. Da bo zgodovina tega gradu v njegovem zgodnjem času, tj. v katerem stoletju so ga zgradili in kdo, prav tako pomanjkljiva kot zgodovina drugih gradov, si lahko predstavljamo, vendar prav tako, ne da bi se motili, z gotovostjo domnevamo, da spada njegova gradnja v 12. ali 13. stoletje in da so bili vitezi Helfenberški njegovi prvi lastniki in graditelji.«¹¹⁶

Z omembo Henrika Helfenberškega, ki naj bi živel okrog 1263, se Gadolla odloči za izposoj pri drugih avtorjih, pri čemer zdaj sledimo nekaj njegovim korakom: »1425 se pojavi tisti Jošt Helfenberški, čigar spomin je v gledališki igri Grofje Celjski ovekovečil vitez [Janez] Kalchberg [1765-1827], ki [Jošt] je 14tega oktobra 1428 po ukazu grofa Hermana Celjskega dal njegovega sinu Friderika drugo soprogo Veroniko Dese-niško na skrivaj utopiti med kopanjem na gradu Ojstrica. 1437 je Jan Vitovec, ... vojskovodja Celjskih, Helfenberg porušil neverjetno hitro ... Po Schmutzu je umrl Friderik Helfenberški 3jega junija 1583 [morda kot zadnji svojega rodu].«¹¹⁷

»Ker si s tem morda in spet morda zgodovina ne more veliko pomagati, kaj bolj zanesljivega pa ni mogoče reči, raje ... preidimo na čas, ko lahko z listinami utemeljimo to, kar trdimo, ... Da je imela družina Gabelkhofen Helfenberg pred 1621 (morda že 1580 ali še prej), je čisto zanesljivo, neznano je samo, kako je bilo ime prvemu lastniku, pa kdaj in od koga je grad kupil. ... Toliko drži, da je bil Sigismund Gabelkhofen lastnik Helfenberga in Dobrove pred 1621 ... [Helfenberg je] verjetno podedoval od očeta. Možno je, da je bilo temu ime Franc in je bil rojen 1521.« Po listini o delitvi dediščine z dne 14. junija 1621 ob smrti Sigismunda Gabelkhofna, uporabljeni že za Turn in Dobrovo, je njegov drugi sin Adam Seifried podedoval posestvo Helfenberg, ki je bilo ocenjeno na 11.800 goldinarjev.¹¹⁸

¹¹⁶ List 39 desno, levi in desni stolpec.

¹¹⁷ List 39 levo, levi in desni stolpec.

¹¹⁸ List 40 levo, levi stolpec do 41 desno, levi stolpec.

»Pred letom 1737 je baronica Katarina Elizabeta Gabelkhofen, rojena baronica Kugelmann, ustanovila mašno ustanovo, o čemer priča listina o blagoslovu, ki se nahaja v grajski kapeli na Turnu.« Gadolla jo poda dobesedno in povzame: »Iz tega se torej vidi, da je bila omenjena Katarina Elizabeta že pred 1737 (morda že dolgo prej) mrtva in soproga enega od Gabelkhofnov, lastnikov Helfenberga, le da ni omenjeno njegovo ime. Helfenberg je družina Gabelkhofen prodala Schrottenbachom in zato prenesla mašno ustanovo na Turn, ki so ga Gabelkhofni še imeli v lasti.«¹¹⁹

Potrditev sporočila Gadollove listine najde Gadolla pri Schmutzu, ki ga potem lahko dopolni z najnovejšimi lastniškimi razmerji: »1734 s 4. marcem je imel grof Franc Schrottenbach Helfenberg, Zalog, Stopnik [Heggenberg], Legen in Anderburg; Oto Volbenk [Schrottenbach] Zalog, Helfenberg in Stopnik od 16. februarja 1778 do 10. decembra 1793; 1793 z 10. decembrom grof Vincenc Geisruk Helfenberg, Zalog itd.; 1814 z 8. marcem Kristijan von Leitner [Helfenberg, Zalog]; 1814 z 9. oktobrom Janez Steinmetz Zalog, Helfenberg itd. Po njegovi smrti so njegova vdova in otroci dedovali gosposčino Zalog s posestvoma Grmovje in Helfenberg, ki jih je kupil Alojz Jaut, poročen z eno od hčera Janeza Steinmetza, in jih leta 1847 prodal Schnitzerju Lindenstammskem.«¹²⁰

4.8 Vodriž [Wiederdries]

4.8.1 Pirchegger o Vodrižu¹²¹

Ker Pircheggerjeva predstavitev vsebuje številne informacije o menjavi lastnikov, jo prevzemamo skoraj brez krajšanj:

Kot »varuh poti čez Graško goro nosi utrdba značilno ime: zgrajena je bila nalašč v jezo sosedu.«¹²² 1338 so si utrdbo razdelili Henrik, Bertold in Friderik Hebenstreit: Henrik je dobil zunanji stolp in tretjino preddvora, Bertold »hišo« in Friderik notranji stolp.

Grad in njegovo posestvo sta bila seveda oglejski fevd ... Kako je prešel na Henrika Vitanjskega, ni znano, njegovi nečaki Evstahij Ebersteiner, Hans Winter, Viljem in njegov sin Moric Metz so ga prodali vojvodi Frideriku mlajšemu in ta ga je 1436 podelil v fevd Hansu Ungnadu. 1443 in 1466 nova podelitev utrdbe Vodriž, ob Velunji [am Welan] v fevd z vsemi go-

¹¹⁹ List 41 desno, desni stolpec do 42 desno, levi stolpec.

¹²⁰ List 42 levo, levi in desni stolpec.

¹²¹ Pirchegger, »148. Widerdrieß«, str. 175-176.

¹²² *Wider* kot predpona pomeni *proti*; nekoga *verdießen* pomeni pripraviti mu jezo, težave, sitnosti. Op. prev.

sporskimi pravicami, ribiško pravico, izključno pravico do lova, sodstvom, cerkvenim fevdom pri Sv. Nikolaju ,ob Velunji‘ [najbrž Šmiklavž] in 50-funtnim imenjem (38 podložnikov in 4 opuščene kmetije). 1542 Lukas Gambs: grad 500, imenje 150 funtov, fevd in prosta last, ... 1564 Erazem Gall, 1606 proda Hansu Ammanu, pred 1629 Joahim Rues, 1681 njegovi dediči, 1730 baron Leopold K. Gabelkhofen, 1784 Jožef Remšak, 1803 J. Conrad, 1815 Jurij Kometer, 1817 Dismas Popp, 1833 J. Pachernegg [Pahernek ali Pahernik], 1870 A. Rainer – Harbach, 1885 M. Rothauer, 1905 J. Pernath, 1912 H. Schuller. 1754 je gosposčina obsegala 104 podložniške hiše, ... Odkup 12.662 goldinarjev.«

4.8.2 Gadolla o razvalini Vodriž¹²³

»Ta [razvalina] leži skupaj z dominijem [gosposčino] južno od Slovenj Gradca v okraju Rotenturn, župnija sv. Nikolaja [Šmiklavž]. Gospostvo ima v lasti tudi hišo v mestu Slovenj Gradec, ki se pa že podira in je zelo stara; že dolgo združena z Rotenturnom, ...« Po tem kratkem topografskem uvodu Gadolla spet izčrpno citira Schmutza. Te izposoje smemo preskočiti že zato, ker je Schmutza izjemoma dobesedno prevzel tudi Pirchegger, ne da bi navedel vir.¹²⁴

»Prvi lastniki, o katerih lahko spregovorim na svoj način, to je z gotovostjo iz originalnih listin, so Ruess Russensteinski, ... Sem v posesti dveh listin, ki veliko pojasnita o družini Ruess [zato pa manj o Vodrižu].« Prva je inventar z dne 28. maja 1689 ob smrti Karla Kristana Vodriškega. »Druga je poročilo o skrbništvu Franca Joahima Ruessa, ki ga je po smrti njegovega dragega gospoda očeta, gospoda Joahima Ruessa Vodriškega [prevzel in oddal], v Gradcu dne 18. maja 1649. V tej listini piše, da je Krištof Ruess že leta 1599 kupil vinograd ... v Ljutomeru. Domnevno je že imel Vodriž, ... [vendar] tega ne morem zagotovo trditi, tudi ne najdem nobenega Ruessa pred Krištofom iz leta 1599.«¹²⁵

»1621 se pojavi Joahim Ruess Vodriški, ... in ker pri Krištofu Ruessu pristavek Vodriški manjka, bi sklepali, da je šele ta kupil Vodriž, ... [Ta] je imel tudi vinograd v Ljutomeru, vrt pri Gradcu [ob kanalu] Mühlgang in Vodriž. Njegova žena Regina je bila rojena Prainer ..., [njunim] otrokom je bilo ime: Franc Joahim, Karl Kristijan, Friderik Simon, Jurij

¹²³ Gadolla, HS 771, list 43 desno do 45 levo.

¹²⁴ List 43 desno, desni stolpec do 43 levo, desni stolpec.

¹²⁵ List 43 levo, desni stolpec do 44 desno, levi stolpec.

Krištof, Katarina Helena in priorinja dominikank v Gradcu 1654, ... Franc Joahim Ruess je bil pred letom 1649 skrbnik svojih bratov in sester, podal kot tak 18. maja 1649 v Gradcu tozadevni obračun, ... 1657 so si bratje razdelili dediščino in Karl Kristan je dobil hišo [v Slovenj Gradcu] in Vodriž. Brata sta prevzela vinograd in nepremičnine pri Ljutomeru in Radgoni. Zdi se, da je Kristan živel v Gradcu, da je 1660 Friderik Jurij Ruess živel na Vodrižu in da je bil domnevno skrbnik Karlovih otrok ... Hči Karla Kristana Ruessa Marija Eleonora je bila poročena z baronom Jožefom Gabelkhofnom na Turnu, ...»¹²⁶

»1687 je Karl Ruess zakupil posestvo Einöd [Socka] od baronice Marije Elizabete Ramschüßel, potem ko je Joahim Ruess že prej najprej zakupil, potem pa kupil imenje Lindek. 1686 je bil prav on tudi skrbnik otrok barona Franca Karla Reissinga. 1689 je blagorodni gospod Karl Kristan Ruess umrl v svojem vrtu v Gradcu, ki ga je zapustil svoji ženi. Inventar je bil sestavljen 28. maja 1689. Iz v njem omenjenega seznama spisov je razvidno, da sta »Karl in Jurij Friderik Ruess bila s svojimi sosedi v številnih sporih zaradi lova.« Franc Joahim je imel tudi vinograd v Ljutomeru, ki ga je prodal baronu Joahimu Rudolfu Stadlu. ... Po Karlu Kristanu Ruessu kaže, da Vodriž ni bil več v rokah te družine. Od katerega leta, ne morem povedati, zagotovim lahko samo to, da je bila 1714 lastnica Vodriža baronica Jožefa Katarina Teufenbach. To piše v inventarju po smrti Suzane Hochenwarth na Gutenpihlu ... z dne 17. aprila 1738, ...»¹²⁷

»1730 je bil lastnik Vodriža baron Leopold Karl Gabelkhofen in 1784 Jožef Remšak. To dokazuje tu najdeni izvleček iz inventarja blagorodnega gospoda barona Leopolda Gabelkhofna [† 1777], pokojnega« iz leta 1778. »Brez težav je zakupnik gosposčine Turn Jožef Remšak ... kupil ... tudi Vodriž. Takrat je bil Vodriž ocenjen na 15.008 fl 11 x 2 ¼ d. – Sobe na Vodrižu: a dnevna soba barona Gabelkhofna, b kabinet, c spalnica, d soba za dekle, e jedilnica, f kamra poleg, g soba za služabnike, h cesarska [reprezentančna] soba v zgornjem nadstropju, i kamra poleg, k stolpna soba, l duhovna soba, m pekarna, Potem kuhinja, shramba za hrano, žitne skrinje, klet, hlevi, hodnik, kovačija. – Na Vischerjevi upodobitvi 1681 je grad še čisto v vseljivem stanju, popolnoma je bil zapuščen morda tudi šele pred 55-60 leti [torej okrog 1785].«¹²⁸

¹²⁶ List 44 desno, levi in desni stolpec.

¹²⁷ List 44 levo, levi in desni stolpec.

¹²⁸ List 45 desno, levi in desni stolpec.

Gadolla navaja zdaj lastnike po Jožefu Remšaku (1784), ki jih omenja Schmutz, ne da bi jih dopolnjeval iz lastnega znanja po 1823, in konča s pripombo: »Leta 1785 je bil Jožef Conrad že zakupnik gosposčine Turn, s tem pa v celoti drži navedba, da je Vodriž kupil njegov predhodnik Jožef Anton Remšak. Potemtakem sta postala 2 zakupnika Turna lastnika Vodriža. Od kod izhaja ime Vodriž [Wiederdriess], nisem mogel ugotoviti.«¹²⁹

4.9 Forhtenek in Valdek

4.9.1 Pirchegger o Forhteneku in Valdeku¹³⁰

»Forhtenek je pripadal šentpavelskemu samostanu, ki je utrdbo dal v fevd grofom Vovbrškim, po 1322 pa Žovneškim. Poepel in Gebhard s Furchtenecka [Furcht: strah, groza, op. prev.] sta bila njihova gradiščana ali fevdnika. Potem je utrdbo imel Hans Rohič. ... 1425 je grad dobil Sigmund Dobrnški. 1437 sta ga dobila brata Jošt in Hans Forhteneška, ...«

»1477-1500 Sigmund Lichtenberger, potem Daniel Mindorfer, 1524-1535 Krištof in Baltazar Altenhaus, do 1603 Hans Leysser in njegovi dediči; 1620 je deželni knez malo gosposčino prodal Sigmundu Juriju Dobrnškemu v polno last [erb- und eigentümlich], 1657 prodano Kr. K. Waidtmannsdorfu. 1681 so jo imeli Rueßovi dediči na Vodrižu, s poroko je prišla 1730 na Gabelkhovne, 1780 jo je podedovala Marija A.[na] Moškon [2. 3. 1743-?. 1. 1798],¹³¹ 1798 so jo spet kupili Gabelkhovni, 1802 jo je Jožef Bayer združil s Šoštanjem. Utrdbo so 1635 porušili kmetje in je po tem niso več obnavljali. ...«

Odkupnina za Forhtenek je vsebovana v odkupnini združenih gosposčin Šoštanj, Katzenstein, Škofja vas in Forhtenek, ki je znašala 54.585 goldinarjev.

»Valdek. Lega nad rimsko cesto Slovenj Gradec-Vitanje, ... 1239 Ulrik Valdeški kot priča, utrdbo je imel kot fevd od patriarha [oglejskega. 1361 je prešla na avstrijske vojvode]. Odslej so jo ti zastavljali ali dajali v oskrbo. Tako Hansu Süßenheimskemu in po njegovi smrti njegovemu nečaku Bernardinu Liechtenbergerju (1484); 1500-1534 ga je imel v zastavi Adrian Greissenegger. Dne 4. septembra 1587 prodan v last Viljemu

¹²⁹ List 45 levo, levi in desni stolpec.

¹³⁰ Pirchegger, »185. Forchtenegg«, str. 205-206, in »147. Waldeck«, str. 175.

¹³¹ Prim. Peter Zimmermann, *Schloß Pischätz[Grad Pišce]*. Bayerisch-Slowenische Gesellschaft: Regensburg 2001, Dodatek: družinska debla.

Leysserju (urbar). 1602 od Andreja Freyburgerja prodan Hansu Ludviku Sauerju za 100 funtov, 1662 Janez Andrej Sichte; po smrti Ota Friderika Teufenbacha († 1695) njegovi dediči, 1722 baroni Kulmer, ki so malo gosposčino združili z Rotenturnom ...» Odkupnina za Valdek je v odkupnini za združeni gosposčini Rotenturn (22.284 goldinarjev).

4.9.2 Gadolla o razvalinah Forhtenek in Valdek¹³²

Gadolla prizna brez zadržkov: »Ker o tem posestvu [Forhtenek] v svojih spisih ne najdem ničesar, lahko o tem za zdaj rečem samo to, kar piše v Schmutzu.¹³³ ... O Valdeku nisem našel niti sledi razen tega, kar o njem pravi Schmutz; ...«¹³⁴ Vprašanje, zakaj se je Gadolla pri tem nepopolnem stanju spisa sploh ukvarjal z obema razvalinama, je prezgodnje, kajti na koncu bralca odškoduje z opisom skorajda rajske pokrajine s termalnim vrelcem v bližini Forhteneka in predstavi daljnoviden predlog za njegovo uporabo, ki so ga pozneje tudi uresničili. Zato tu brez okrajšav ponovimo samo Gadollova izvajanja v tej zvezi:

»I uro od trga Šoštanj, v okraju in župniji z istim imenom, izvira v o.[bčini] Topolšica mineralna voda, ki jo tudi kmečke ženske uporabljajo kot zdravilno kopel in kjer je bil že marsikateri bolnik svojih tegob ozdravljen. Voda ima kakšnih 20° R[éaumur, 1° R = 1,25° C]. – Škoda, da se nihče tega ne loti. – Nihče ne poskuša zajezi hladnega, z vročo vodo mešajočega se izvira in potem, če bi ta poskus uspel, napraviti tam kopališče. Ne poznam kraja, ki bi se ga dalo z manj stroški okrasiti s sijajnim kompleksom, izleti in sprehodi kot to kopališče. – Koder pogledaš, je narava že dokončala kompleks, in z malim bi se ga dalo čudovito polepšati. Še ne 100 korakov od obstoječe bedne kopalne barake izvira voda, ure in milje daleč znamenita zaradi svoje kristalne čistosti in ledene temperature, izvir, ki nikdar ne presahne, v l[etu] 1834 (v poskusnem letu pravih – dobrih izvirov) je tekla enako obilno kot v drugih letih, in takoj pri izviru poganja mline. Kaj bi kopališča Gleichenberg, Dobrna, Laško, Rogatec itd dala za to pitno vodo? – Dalje proti zahodu so sijajni sprehodi, potok (ki tudi prihaja iz skale) teče šume čez kamne in tu se jasno vidijo sledi očitno nekoč obstoječega ribnika, ki bi bil kot nalašč za sijajne izlete, vožnje po vodi itd. – Takoj sem (ko sem si kopališče prvič ogledal) poizvedel, ali se

¹³² Gadolla HS 771, List 45 levo do 48 levo.

¹³³ List 45 levo, desni stolpec.

¹³⁴ List 46 levo, levi stolpec.

niso ohranile kakšne pripovedke, da je tu nekoč stalo kopališče, in njegov lastnik, preprost kmet, ki ga seveda nič ne začudi, mi je povedal naslednje: »S[v]oje dni [v originalu v slovenščini, op.prev.] – je rekel Slovenec prav dobro – davno – svojčas ali pred mnogimi – mnogimi leti – je živel mogočen grof, ki mu je pripadala skoraj vsa posest v Šaleški dolini (človek bi mislil, da je bil grof Celjski ali morda eden od Scheumbergov, ki so ob istem času že bili grofje), ki je tu imel svoja kopališča. Sledov stavb nisem našel nobenih, a se vidi, da so že v zgodnjih časih potegnili jarek, da bi poskusno odvedli hladno vodo, ker pa ni takoj uspelo – (in takih del se ne da kar pričarati), so stvar spet opustili. Visok, strm hrib varuje kopališče pred vsakim vzhodnim in severnim vetrom, številni tamkajšnji potoki dajejo prijeten hlad celo v največji vročini, povsod okrog so gozdovi, doline, soteske, vse najboljši pogoji. Ko bi to kopališče uživalo naklonjenost tako odličnega in visokega podpornika, kot ga uživa Gleichenberg, kakšna pričakovanja bi lahko gojili do njega? – Ko bi samo hladni izvir (ali hladne izvire, če jih je več, kot je mogoče domnevati) speljali drugam, bi sama gradnja ne predstavljala velikih težav; le da se ne bi smelo prej graditi, ne da bi si bili najprej na jasnem, ali se bi izplačalo te stroške narediti, kajti tako, kot je izvir zdaj, temperatura za zdravilišče ne zadošča. – Kamnolomni se čudovito nahajajo še ne 100 korakov od izvira, prav tako najboljši apnenec (in tudi še ne 20 korakov od tam je peč za apno). Gradbeni pesek je najbolj izbran na voljo, lesa v preobilju, koder pogledaš. – Tudi sem prepričan, da bi se našla takšna dobra zemlja za žganje opeke. – Vode je povsod in vendar ne more povzročiti nobene škode, pa če še tako naraste. – Pot iz Šoštanja v kopališče je čudovita, vodi skozi prijazne doline skoraj zmeraj po ravnem z majhnimi grički na zelo romantični legi, ni izpostavljena nevarnostim deročih voda, malo mostov, podružnična cerkev sv. Jakoba ni daleč, odličen zdrav zrak, medtem ko npr. Laško leži čisto na severni strani, je to kopališče deležno najprijetnejše južne lege in je s severa zaščiteno s strmo planino kot z neznanskim zidom.

Ljubitelji plezanja, prijatelji nižjih gričev ali sprehodov po ravnem, vsi najdejo tu svoj užitek. – Ker raven od kopališča navzdol občutno pada, področje tudi ni močvirno in treba bi bilo samo tam podreti mlin, pa bi bilo še mnogo bolje. – Lastniku je treba za enkratno kopanje plačati 6 x WW [6 krajcarjev dunajske veljave], pa mu kopališče na leto prinaša 300 fl SG [srebrnih goldinarjev]. S tem je zadovoljen in ker nima smisla za kaj boljšega in tudi ne moči, da bi še gradil, ostaja vse v starem bednem stata [status] quo. – Za celo nepremičnino želi lastnik 4.000 fl SG, vendar je precej zemlje zraven, gozd in mlin, ki tudi v najhujši zimi zmeraj dela. –

Pri legi kopališča, zavarovanega pred vsakim hladnim vetrom, tudi v najbolj suhem poletju z več vode, kot je potrebno, kakšne zelenjavne vrtove bi se dalo tu napraviti? – Da ima ta tako močen izvir samo kakšnih 20° R[éaumurja],¹³⁵ je samo zaradi tega, ker priteka hladna voda in se z njim meša, da bi, če bi jo speljali drugam, izvir bil zelo vroč, se razume po sebi. – Gre za to, ali se to lahko zgodi. – Na to lahko odgovorimo, da o tem nikakor ne gre dvomiti, če bi se le kdo upal in hotel vložiti več 1.000 fl v preizkuse. Ko bi ti vsaj enkrat uspeli – potem je že korist tu in stroški bi se povrnili. Ko bi se le slavno Zgodovinsko društvo [za Štajersko] zavzelo za stvar; kot slišim, je izvir že analiziran in proglašen za zelo zdravilnega. – Več mi o tem ni znanega. Sicer pa pomeni Toplica v slovanskem jeziku [toplo] kopališče in Topličica – Topolšica izvira iz iste besede. To ime ima področje gotovo že mnogo 100 in 100 let. Pri Blagovni blizu Teharij je tudi v globoki soteski kraj, ki se mu reče Toplica, in tam najdeš tudi izvir, iz katerega se v najhujši zimi kadi in kjer kmečke deklice ure dolgo stojijo bosih nog in perejo; videti je tudi lep kamnit venec okrog izvira, dokaz, da so ga pred mnogimi leti bolje uporabljali kot zdaj, morda je pa tudi v novjšem času postal hladnejši zaradi mešanja z drugim izvirom. Isti primer se je morda zgodil tudi v Topolšici, možno, da je pred 2-300 leti, ko je tam grof svoje kopališče imel, tekla vroča voda, potem se je pa mogoče zaradi naravnega pojava, npr. potresa, pomešala s hladnimi izviri.«¹³⁶

4.10 Razvalina Šalek

4.10.1 Pirchegger o Šaleku¹³⁷

»Cerkv sv. Martina nasproti utrdbe je bila pod patronatom lastnikov gradu. Že 1264 je bilo ugotovljeno, da pripada Edelofu Šaleškemu, ...« Priče pri tem so bili Turnski in nekaj tržanov Velenja.

»1287 je Siegfried Šaleški obljubil krškemu škofu, svojemu gospodu, da svojih pravic do hiše ne bo prodal mimo njegove volje, ... Vendar sta 1335 brata Niklas in Oto [Šaleška] pripoznala fevdno suverenost Frideri-

Grad Šalek okoli 1860 (Leykamova suita)

¹³⁵ 1° R = 1,25° C.

¹³⁶ List 47 desno, levi stolpec do 48 levo, levi stolpec.

¹³⁷ Pirchegger, »201. Schallerg«, str. 222-224.

ka Žovneškega in 1336 je škof podelil fevd njemu. 1353 dana v fevd od tega grofa Nikolaju Kienbergerju, 1371 Mertu [Martinu] Rifniškemu, čigar hči jo je 1428 prodala Sobrijaškemu. 1437 so jo grofi [Žovneški] podelili v fevd Thiemu Hantschkenu (?). 1516 dediči Davida Sobrijaškega; to so bili Perneški, Rakniški, Kainaški in Lambergerji, ki 1542 potrdijo svoje deleže.«

»Pred 1575 si je gospoščino pridobil Erazem Raumschüssel in jo dobil v fevd od deželnega kneza. Od njegovih potomcev jo je dobil baron Oto Teufenbach († 1695); potem je z dedovanjem prešla na barone Gabelkhofne, ki so jo združili s Turnom, zato isti lastniki do 1886, potem hitre menjave, 1916 baron Ludvik Haerdtl.«

»Grad je bil po 1770 prepuščen propadu; lastništvo je v celjski fevdni knjigi 1437 zapisano Hantschkenu, prav tako 1458 v fevdni listini [krškega] škofa Sigmundu Sobrijaškemu: utrdba z gradiščem in 26 kmetij različnih velikosti, dalje 36 daleč raztresenih hub, med njimi veliko opuščenih, več gozdov (en skupen z Eckensteinom), ves hrib Koželj, ribarjenje v Paki od velenjskega polja do 'viseče stene' [pri Hudi Luknji].«

»Hčeri Ekarta Šaleškega Doroteji je škof podelil fevd 1404 ... 1772 je isti fevd dobil J. J. Gabelkhoven od deželnega kneza.«

4.10.2 Gadolla o razvalini Šalek¹³⁸

Čeprav je bil Šalek od približno 1730 dalje združen s Turnom, listine, ki jih je Gadolla našel v pisarni na Turnu, ne povejo prav veliko o Šaleku. Zato si Gadolla spet izčrpno pomaga s Schmutzem, ki ga olepša in razlaga. Pomanjkanje dogodkov in podatkov, ki jih zagotavljajo listine, deloma nadomesti z ustnim izročilom iz bližje preteklosti časa, ko je kupil Turn (1845), kot tudi s topografskimi in gradbenimi opisi:

»Ko se pripelješ iz Celja skozi Helfenberški jarek [Socko] ali z Dobrne sèm proti trgu Velenje, se pri vhodu v očarljivo, nadvse lepo Šaleško dolino, tik pred njo cesta razdeli in desno se pride po cesti skozi Hudo luknjo v Mislinje, Slovenj Gradec, Dravograd in naprej na Koroško, ali pa naravnost skozi trg Velenje, potem na Turn, Škale, Šoštanj, Gutenpühl, skozi Penk v Mozirje, Gornji Grad ali v Savinjsko dolino itd.

Če pa greš po cesti proti Slovenj Gradcu, zagledaš pred sabo takoj ob cesti na desni prastari, čisto posiveli stolp utrdbe Šalek, še bolj na desno

¹³⁸ Gadolla HS 771, List 49 desno do 57 desno.

pred Šalekom pa stoji na ločeni vzpetini sam srčkani grad Ekenstein [Gorica] in za njim se na strmem skalnatem hribu skozi drevje proti severu svetlikajo posamezni zidovi starega gorskega gradu Ekenstein, ki se pa že povsod rušijo, niso več tako pomembni in visoki kot zidovi utrdbe Šalek, kjer še vedno stoji neopustošeni trikotni stolp in gleda več kot 600 let v Šaleško dolino. Zato pa je tudi že 250 do 260 let, kar je Ekenstein zapuščen in spet prepuščen naravi v posest, pri čemer je Šalek ruševina šele 90 let. Po pripovedki naj bi v grad udarila strela, ga upepelila in sicer nekega popoldneva, ko so v njem ravno plesali in ognja niso opazili, dokler ni bila celotna zgradba, pokrita s škodlami, v plamenih. Da je ob tej priložnosti izginila večina spisov – kot v Šoštanju, Gutenpihlu itd, si ni težko predstavljati. Nasploh se zdi, da so vsi gradovi in dvorci v starih časih vsaj enkrat – (če ne večkrat) pogoreli, okoliščina, ki jo je lahko pojasniti s kritjem s škodlami, pomanjkanjem strelovodov in gasilnih pripomočkov, visoko lego, večinoma tudi z odvodnjavanjem. Po Vischerjevi upodobitvi je bil grad takrat /1681/ v dobrem, za bivanje primernem stanju. Na vzhodni strani se vidi dvizni most in desno od njega pri začetku 3 gospodarska poslopja, od katerih se še zdaj vidijo temelji. Grajska zgradba sama je bila dve nadstropji visoka, trikotni stolp pa 4, na vhodni strani je stala kapela, kjer se še vidi mali stolp; iz vsega sledi, da je bil grad večji, v njem naj bi bilo tudi 36 sob.

Veliki stolp stoji še zdaj in stari Niklas del Negro ga je dal pokriti, da bi trajal dalj, pa je streha spet preluknjana. Ta stolp s svojo trdnostjo kljubuje vsem viharjem elementov, njegovi zidovi so neverjetno debeli in močni in zato se vidi še čisto ohranjen obok. Vhod v stolp je pa zdaj že čisto zasut, tako da se da vstopiti samo z lestvijo skozi enega od oken. Zunaj okrog celotnega stolpa naj bi obstajalo stopnišče z več kot 80 stopnicami, ki je bilo pokrito s škodlami, in v kuhinjo je po cevi z oddaljenega, višje ležečega hriba tekla voda. Na severni strani je stal stolp z zapori, ki so bili vklesani daleč navzdol v skalo, tudi klet je morala biti izvrstna.

Veliki stolp je zelo visok, kajti v Vischerju se vidi, da je konec strehe drugih zgradb segal do najvišjega okna v stolpu, ki je bil tako 2 nadstropji višji od drugih zgradb. Na južni strani se na stolpu vidijo 3 okna (ker so preostala zakrita od drugih [zgradb]) in sicer v 4. nadstropju 2 okni[,] v 3. eno, druge zgradbe imajo na strani, kjer so narisane, 17 oken in 1 vrata. Nad kapelo je stolp. Ruševine Ekensteina se zdijo veliko bližje, kot v resnici so, vidijo se še odprtine, kjer so bila okna, in na levi višji zid, kjer je gotovo bil stolp – zdaj se še komaj vidi osnovni zid, nekaj klafter [1 klafter = 6 čevljev = 1,86 m] visok. In vendar je Šalek v Vischerju bolje

Šalek okoli leta 1845 (Nova Kaiserjeva suita)

zadet in narisane kot Turn, ki se ga komaj prepozna.

O Šaleku govori tudi pripovedka, da so utrdbo oblegali Turki, zidove drugih zgradb so porušili topovski streli, le stolpa streli niso uničili, ker so se krogle zaradi njegove trikotne oblike od njega odbijale. Če se pripovedka izkaže za resnično, se je to zgodilo v l[etu] 1643, ko so Turki opustošili tudi trg Velenje in oblegali grad.

Brez dvoma je bilo takrat tudi v Ša-

leški dolini več gradov in posebno majhnih zgradb, ki se zaradi svoje lege niso bile v stanju braniti, kot Dobrova, nova Gorica, Gutenpohl, Šoštanj, Lilienberg, uničenih in požganih, potem pa spet zgrajenih. Med gradovi v Šaleški dolini in okolici so primerni za obrambo samo gorski gradovi, tj. tisti, ki ležijo na strmih skalah in so opremljeni z dviznimi mostovi. Te vrste so Šalek, Turn, Velenje (kajti brez dvoma je tam obstajal dvizni most), – stari Šoštanj, Forhtenek, Valdek, Helfenberg, stari Ekenstein itd.

Velenje je bilo dvojno utrjeno, najprej z zunanjim obzidjem in s stolpi z dviznim mostom, potem pa grad sam spet z dviznim mostom, kjer se še vidi obroč za njegovo dvigovanje. Zunanji dvizni most je bil tam, kjer je zdaj pot v vrt, le da je jarek zdaj že morda več kot 100 let (ali delj) zasut in zato sledi za mostom ni več.

Na Turnu se zdaj vidijo ne samo pri glavnem vhodu na obeh straneh luknje, v katere so vstavljali tramove, da so ga trdno zaprli, potem pa tudi vsi drugi vhodi kot v predprostor, v klet, celo okna južne kleti so imela takšne luknje. Tudi so imeli ti stari gradovi podzemne izhode, da so se umaknili, ko obramba ni več pomagala in so grad premagali; na Turnu vodijo iz jedilnice stopnice globoko v klet, kjer je bil brez dvoma izhod v gozd, a pozneje popolnoma zasut, tako da zdaj ni več niti sledi. Na Velenju je bil podzemni izhod v enem od stolpov in je vodil navzdol v trg. Je zdaj tudi že zasut.¹³⁹

Gadolla ne dvomi, da so prvi lastniki utrdbe izvirali iz viteške družine Šaleških, in omenja, da se »pojaviijo že v najzgodnejših časih«. S tem bralca prepelje do Schmutza. Iz različnih, večinoma neimenovanih člankov

¹³⁹ List 49 desno, levi stolpec do lista 50 levo, levi stolpec.

v njegovem Lexiconu vzame številne dogodke in podatke in na ta način pridobljeno »kronološko zgodovino gosposčine Šalek v njenem prvem času«, namreč do izginotja Šaleških 1446, končno proglasi za »zelo popolno«. Od 1449 do 1596 se mu zdi »zgodovina Šaleka pomanjkljiva in negotova. ... To praznino 147 let, ... je kronološko težko urediti, ko ni nobenih podatkov, kdaj je ena ali druga družina imela grad v lasti.«¹⁴⁰

Prvega dokaza za pričevanje pa ne najde v listini, ampak v delu zgradbe. Lastnik Turna in Šaleka pred njim, del Negro, je »kamnit lok zelo lepega podboja« odmontiral s Šaleka ter ga prenesel na Turn in ga pustil tam ležati, ne da bi ga porabil. Gadolla ga je »porabil za nova vrata v zeljno klet. Prejšnji lastnik gosposčin Turn in Šalek Niklas del Negro je leta 1826 samo iz stopnic, ki jih je vzel na Šaleku, zgradil novo kamnito stopnišče, sestavljeno iz 11 stopnic, ...« S Šaleka na Turn preneseni lok je nosil skrajšani napis »Erasmus Ramschüßel 1626«, zaradi česar ga Gadolla ima za takratnega lastnika Šaleka, vendar ne more povedati, kako dolgo je gosposčino imel v lasti. »Listine s Šaleka dokazujejo, da je bil 1708 in sicer dne 4tega novembra lastnik Šaleka baron Ferdinand Leopold Teufenbach. To piše v zaščitnem pismu ...« Kupno pismo dokazuje, da je 22. septembra 1718 Šalek še imel. Spisi lovskega procesa pa v nasprotju s tem dokazujejo: »1722 je gosposčino Šalek imel v lasti baron Mauerburg.«¹⁴¹

»Leta 1732 je pa moral biti Šalek že združen s Turnom in so ga od tam tudi upravljali,« sklepa Gadolla iz pripisa z dne 23. januarja 1732 k zaščitnemu pismu z 9. novembra 1708, ki ga je podpisal baron Janez Jožef Gabelkhofen. Po njegovi smrti (1740) je bila lastnica Šaleka njegova vdova Marija Eleonora, rojena Ruß Russensteinska z Vodriža; to dokazuje tudi tabela davčne napovedi z dne 11. oktobra 1749. »Baron Janez Jožef Gabelkhofen je moral Šalek kupiti malo pred svojo smrtjo,« sklepa Gadolla iz različnih zaščitnih in kupnih pisem. »Tu je kupno pismo z dne 7. marca 1758 na Šaleku, ... Vidi se torej, da je bil v tem času Šalek še obljuden.« Medtem ko Schmutz trdi, da je baron Leopold Karl Jožef Gabelkhofen umrl 1767, ima Gadolla kupno pismo, ki ga je le-ta podpisal 8. aprila 1771. Leopold je v resnici umrl šele 1777.¹⁴²

»4 bratje baroni Gabelkhofen in baron Ignac Jauerburg so leta 1802 prodali Turn in Šalek skupaj s Forhtenekom Jožefu Francu Bayerju, ki se je

¹⁴⁰ List 50 levo, desni stolpec do lista 52 desno, desni stolpec.

¹⁴¹ List 52 levo, levi stolpec do lista 53 levo, levi stolpec.

¹⁴² List 53 levo, levi stolpec do lista 54 desno, desni stolpec.

podpisoval kot lastnik gosposčin Šoštanj, Šalek, Turn in Forhtenek in prodal Turn in Šalek leta 1805 Janezu Niklasu Negru, Šoštanj in Forhtenek pa leta 1807 Francu Negru. Po Janezu Niklasu Delnegru [† okrog 1820] sta Turn in Šalek prešla na njegovega sinu Niklasa Franca Delnega in po smrti le-tega leta 1835 na njegove 3 hčere, od katerih je ena [Katarina] umrla leta 1843 in jaz sem leta 1846 kupil Turn in Šalek od 2 lastnic Marije in Tereze.«¹⁴³

Po besedah obžalovanja zaradi manjkajočih zanesljivih poročil o potresu, turških vpadih, kugi in kmečkih vstajah povzema Gadolla vse tuje in lastne »navedene kronološke podatke«. Iz njih sestavi razen praznine med letoma 1596 in 1649 »precej popolno«, seveda pa ne popolnoma zanesljivo »zgodovino Šaleka«, ki se konča s kupno in cenitveno vrednostjo za združeni gosposčini Turn in Šalek. 1846 je Gadolla zanju plačal 60.680 fl 25 kr 1836, ob smrti Niklasa Franca Negra sta bili gosposčini, ki ju je njegov oče 5. februarja 1805 kupil za 62.000 fl od Jožefa Franca Bayerja, ocenjeni na 36.467 fl 30 kr. Zlovešči dogodek iz leta 1745 je značilen primer, kako so znali gospodje obravnavati svoje tlačane.¹⁴⁴

Gadolla konča z zgodovinskim pogledom na umeščenost Šaleka in Turna v naravno okolje: »Zdaj pa nekaj besed o legi Šaleka. Nikakor ne bi smeli misliti, da je pred 2-300 leti (in prej še bolj) grad stal tako na odprtem, kot se zdaj vidi razvalina. Tam, kjer je zdaj sadovnjak, je bil brez dvoma najgostejši hrastov gozd in ves grad je bil skrit v gozdu, vsa polja proti Gorici so bila takrat gotovo pragozd in samo v ravnini desno od ceste so ležala polja. – Še dlje v najgloblji divjini je ležal Turn, še zdaj se v sadovnjaku in na pristavi najdejo korenine, ki dajo sklepati na hrastova drevesa premera 6-8^c [dunajski čevelj = 31 cm, torej 1,9 do 2,5 m]. Ribnik je segal skoraj do pristave in je bil sredi najgostejših hrastovih gozdov, vsi ti gozdovi so izginili, ribnika ni več, namesto te divjine se zdaj vidijo travniki, sadovnjaki in vrtovi, ceste itd.«¹⁴⁵

¹⁴³ List 54 levo, levi stolpec.

¹⁴⁴ List 55 desno, levi stolpec do lista 56 levo, levi stolpec.

¹⁴⁵ List 56 levo, desni stolpec.

4.11 Grad Velenje

4.11.1 Pirchegger o Velenju¹⁴⁶

»Najprej [torej prej kot grad] se pojavlji trg: 1264 tržani Gebhard, Reyncher, Herman iz ‚Welna‘ kot priče v listini gornjegrajskega samostana, pozneje Gundaker iz Welna, 1270 priča podelitve fevda Otu Kunšperškemu, in Gundaker Stopniški [Hekkenberški], 1277 s premoženjem v Pesju pri Velenju. Bil je samo gradiščan [Burggraf]. Lastniki so bili Ptujski gospodje, tj. njihova veja, gospodje Kunšperški. Kako so ti prišli sem? 1323 (1322?) sta dala Herdegen in Friderik Ptujski svojemu stricu po materini strani Frideriku Kunšperškemu 200 Mark [100 karolinških funtov po 406 g, torej 40,6 kg] srebra in za to jima je zastavil gradova Belen [Velenje] in Stopnik [Heckenberg, pri Vranskem].«

Grad Velenje na litografiji iz leta 1860 (Carl Reichert)

Vendar je Hans Kunšperški tam obdržal nekaj posesti. Tako je leta 1340 prodal Erhartu Turnskemu za 15 mark srebra gozd v Šaleški dolini med Sv. Jurijem [Škalami?] in Velenjem; 1348 je za 133 goldinarjev zastavil Viljemu Wildhausu nepremičnine pri »hiši pri Velenju« med Pesjem in Pako. Utrdbe pa ni nikdar več vzel iz zastave; po 1362 jo je od vojvode Rudolfa IV. vzel v fevd Friderik Ptujski. Po Rudolfovi smrti 1365 je postala njegova last.

Gospoščina je kot dota Ane Ptujске prešla na Hansa Liechtensteinskega. Ta je prišel v spor z grofi Celjskimi in Velenje izgubil, vendar ga je z razsodbo vojvode Albrehta 1393 dobil nazaj.

»Friderik Stubenberški se je poročil z eno od Liechtensteink, s tem je prešlo Velenje na njegovo družino. Njegova vnukinja Krescenca, soproga Konrada von Kreiga, in njen brat Hans sta 1437 skupaj imela v posesti utrdbo in urad ‚Welein‘; oskrbnik Jošt Turnski. 1477-1501 se pojavi kot lastnik Sigismund Lichtenberg. Njegov sin (?) Franc, zadnji svojega rodu († 1541), je imel s Hansom Teufenbachom zaradi Velenja (‚Wela‘) proces, 1522 odločen v Lichtenbergerjevo korist, kajti ta ga je zapustil svoji hčeri Veroniki, soprogi Hansa Wagna Wagensberškega. 1598 je gospoščino kupil Baltazar Herič s Turna in Paškega gradu/Pakensteina, jo 1603

»Friderik Stubenberški se je poročil z eno od Liechtensteink, s tem je prešlo Velenje na njegovo družino. Njegova vnukinja Krescenca, soproga Konrada von Kreiga, in njen brat Hans sta 1437 skupaj imela v posesti utrdbo in urad ‚Welein‘; oskrbnik Jošt Turnski. 1477-1501 se pojavi kot lastnik Sigismund Lichtenberg. Njegov sin (?) Franc, zadnji svojega rodu († 1541), je imel s Hansom Teufenbachom zaradi Velenja (‚Wela‘) proces, 1522 odločen v Lichtenbergerjevo korist, kajti ta ga je zapustil svoji hčeri Veroniki, soprogi Hansa Wagna Wagensberškega. 1598 je gospoščino kupil Baltazar Herič s Turna in Paškega gradu/Pakensteina, jo 1603

¹⁴⁶ Pirchegger, »189. Wöllan«, str. 209-211.

zamenjal s Hansom Ludvikom Sauerjem Kozjaškim, ki je od svoje žene Veronike in njenih sester dokupil imenje Kaplja (7 podložnikov). Sauerji so imeli Velenje do 1797 (1727 z Lilienbergom 293 funtov), potem ga je kupil Gabriel Pauer, 1829 na sodni dražbi Edvard Trigler, 1851-1858 grof Hubert d'Harnoncourt-Unverzagt, 1858 Karl Adamovich, 1919 grofica Herberstein-Proskau.«

»1754 je štela gospoščina 313 hiš, od tega jih je ležalo v uradu Katzenstein 35, v trgu Velenje 21, k temu 57 vinogradnih pravic. Odkupnina je znašala 54.875 goldinarjev.«

4.11.2 Gadolla o gradu Velenje¹⁴⁷

»Najlepši in največji grad, ki obvladuje Šaleško dolino, ponuja občudovanja vredno podobo, posebno ko človek prihaja iz Celja ali z Dobrne skozi ozko, ovinkasto dolino za Dobrovo. Grad leži na začetku prave Šaleške doline na levi na strmem ločenem hribu nad istoimenskim trgom in s svojim obzidjem z mnogimi stolpi in znotraj njega stoječim, precej višjim grajskim poslopjem s

Velenje okoli leta 1845 (Nova Kaiserjeva suita)

svojim staromodnim načinom gradnje močno spominja na utrdbe starih viteških časov, je tudi zelo utrjen in je zato l. 1643 zmogel kljubovati navalu Turkov in obstati, zaradi česar se še dandanašnji na zunanji strani severnega obzidja najde pod zemljo mnogo človeških kosti od Turkov, ki jih je doletela smrt pri jurišu na grad.« Po tej občutja polni skici potoži Gadolla, da tudi tu ne more navesti, »katerega leta in kdo je grad zgradil«, in prizna, da se lahko drži samo tega, kar je odkril Schmutz.¹⁴⁸

Šele okrog 1500, ko so grad imeli v lasti Lichtenbergi, se začne »čas, ko lahko o gradu povem več resničnega, ... Imam listino, [iz leta 1596], ki [Schmutzevo] trditev, da je bil Franc Lichtenberg gospodar te utrdbe, potrjuje kot resnično, ...« Listina priča, »da je bil pred kakimi 50-60 leti Franc Lichtenberg v posesti Velenja; če odštejemo 60 let od 1596, dobi-

¹⁴⁷ Gadolla HS 771, List 57 desno do 63 levo.

¹⁴⁸ List 57 desno, levi in desni stolpec.

mo 1536, ...» Po listini, ki jo povzema Stadl¹⁴⁹ in na katero se sklicuje Gadolla, je Franc Lichtenberg umrl 1541 kot zadnji svojega rodu.¹⁵⁰

Po Schmutzu je Velenje 1541 podedoval Hans Wagen Wagensberski. »Njegov spomenik je v župnijski cerkvi v Škalah in sicer levo od glavnega vhoda nasproti nagrobnika Friderika Gabelkhofna (ampak še zdaleč ne tako velik in lep). Dobesedno se glasi:

»Tu leži plemeniti in mogočni gospod
Hans Wagen Wagensberski, ki je umrl
15. aprila 1553 leta, naj mu bo bog
milosten in usmiljen. – Amen.«

V grajskem portalu na Velenju je vklesana letnica 1558 brez črk. Brez dvoma je vrata obnovil naslednik Hansa Wagna Baltazar (težko bi jih zgradil, saj morajo obstajati že dolgo) – Da je tu včasih bil prvi dvizni most in tudi edini vhod v grad, ne kaže zanikati, takrat je bil tam globok jarek, ki so ga pozneje, ko so postali dvizni mostovi nepotrebni, zasuli in zravnali. Drugi dvizni most se je nahajal pred pravo grajsko zgradbo in če je bil prvi most in prostor med obzidjem, stolpi in gradom zavzet ali branilci brez moči, je zagotavljal 2., ki je stal neposredno pred grajskim poslopjem (kjer se še vidi kolo, po katerem je tekla dvizna veriga), še dovolj časa za obrambo in varnost.« Na pergamentu napisano kupno pismo z dne 8. maja (?) 1580, ki se je nahajalo na Blagovni, dokazuje, da je tiste-ga leta Velenje še imel Baltazar Wagen [Hansov sin?].¹⁵¹

»Velenje je potem prišlo v roke baronov Sauerjev in sicer ga je oni Baltazar Wagen (domnevno kmalu pred približno 1600) prodal Hansu Ludviku Sauerju.« Umrl je 1622. Njegovi trije sinovi so si po njem podedovani gosposčini Velenje in Šoštanj razdelili z listino z dne 28. maja 1622. »Hans Karl Sauer, baron Kozjaški, je vzel gosposčino Velenje in druga 2 brata sta si razdelila Šoštanj. ... Grad Velenje je bil z vrtovi vred ocenjen na 4.000 fl. Pristava s hlevi, skednjem, senikom in 2 starima kozolcema ovrednotena na 275 fl, mlin in žaga 600 fl, polja skupaj 3.500 fl, travniki 3.000 fl, vinogradi 2.500 fl 38 kr 3 d,¹⁵² gozdovi 1.000 fl, ribičija 400 fl, glavni obrambni stolp 300 fl. Velenjski podložniki in kmetije 5.632 fl 30 kr. Potem datje kot obveznosti vseh vrst (desetinske, urbarske, kopitne itd.) 4.275 fl 37 kr 2 d. Vsota 25.227 fl 40 kr. ... Delež gospostva Šoštanj, ki ga je vzel

¹⁴⁹ Stadl, str. 386.

¹⁵⁰ List 58 desno, levi in desni stolpec.

¹⁵¹ List 58 desno, desni stolpec do List 58 levo, desni stolpec.

¹⁵² f ali fl = florin ali goldinar = 60 krajcarjev; x = krajcar = 4 pfenigi; d ali dl ali dr = pfenig.

baron Andrej Sauer, je znašal 3 1.322 fl 22 kr 2 d. Delež Pankraca 3 1.381 fl 46 kr 1 d. S tem sta bili obe gosposčini ocenjeni na skupaj 87.931 fl 48 kr 3 d. Dandanašnji ju ne dobiš za 340.000 fl (takrat seveda niso bili vključeni Schwarzenstein, Lilienberg – in Forhtenek, samo da bi bili ti takrat ocenjeni na največ 15-20.000 fl.) Tako so se spremenile cene:

Ekenstein je bil ocenjen na okrog 1.500-2.000 fl, zdaj hoče lastnik 14-16.000 fl,

Gutenpohl an[no]	1738 = 6.300 fl 7 kr 3 d,
Dobrova	1621 = 5.200 fl,
Helfenberg	1621 = 11.800 fl,
Schwarzenstein	1785 = 18.000 fl 50 kr,
Dobrnica/Gutenegg	1719 = 16.998 fl 40 kr,
Turn in Šalek	1802 = 62.000 fl B. Z. [Barzahlung, gotovina],
Velenje in Šoštanj	87.931 fl 48 kr 3 d l. 1622

Kakšna razlika!

Druga 2 brata sta si razdelila Šoštanj, ker pa sta bila njuna deleža vredna več, kajti Šoštanj je moral biti takrat veliko več vreden kot Velenje (Velenje je bilo ocenjeno na 25.227 fl 40 kr, 2 deleža Šoštanja pa na 62.604 fl 9 kr 3 d -), sta 2 mlajša brata starejšemu ostanek izplačala v gotovini, Hans Karl si je rezerviral tudi šoštanjski lovski najem.¹⁵³

V »delitveni listini« z dne 28. maja 1622 »sem našel namig [v zvezi s (4.9.2) Forhtenekom], ki ponovno potrjuje moje mnenje, da je kopališče v občini Topolšica že dolgo znano in v uporabi, ... Namreč po delitveni listini je dobil Pankrac Sauer še ne čisto zgrajeni grad Šoštanj skupaj s kozolcem, stražarnico in gradbenim zemljiščem za 900 fl, pristavo v Lazišah skupaj s hišo v Toplici = 300 fl. – Lep dokaz, da so tam obstajale gosposke stavbe in da je bilo kopališče v uporabi. Bralec naj izvoli prebrati, kaj sem rekel o ustnih indicijah tam, kjer je imel svoje kopališče bogati grof. Tudi občina se je leta 1622 že imenovala Topolšica in najbrž več 100 let prej prav tako.«¹⁵⁴

Glede tega, kdaj in kateri člani družine Sauer so imeli v lasti Velenje, je Gadollu uspelo iz listin ugotoviti samo, da je bil »1681 grof Franc Anton Sauer, baron Kozjaški, gospodar na Velenju, Lilienbergu ...« Potem se

¹⁵³ List 59 desno, levi stolpec do lista 60 desno, levi stolpec.

¹⁵⁴ List 60 desno, desni stolpec.

v zaporedju listin pojavi »praznina, a sploh ne dvomim, da sta bila [kot pravi Schmutz] 1730 grof Franc Jožef Sauer in 1742 Kajetan lastnika teh gospoščin. ... Grajska kapela v Velenju nosi letnico 1660, torej tudi zgrajena ali obnovljena pod Sauerji. 1792 na 27. novembra je Gabriel Pauer kupil gospoščino Velenje skupaj s Schwarzensteinom, Lilienbergom in imenjem Marija Velenje od zgoraj omenjenih lastnikov [Sauer], ... Po smrti Gabriela Pauerja je bila nekaj časa lastnica njegova žena Tereza, rojena Czarmotzay, nakar je gospoščina prešla na njenega sina Alojza Gabriela, potem ko je umrla hči Antoinette (katere lep spomenik se vidi na pokopališču župne cerkve sv. Mihaela pri Šoštanju).«¹⁵⁵

»Leta 1829 je te gospoščine, ki jih ima še zdaj [1847], kupil Edvard Trigler, prejšnji lastnik gospodstva Rothenfels na Zgornjem Štajerskem. Ko je g. Edmund Trigler kupil grad, so bile zgradbe, posebno strehe, v kar najbolj usmiljenja vrednem stanju in blizu tega, da se zrušijo. Pomanjkljivosti je sedanji lastnik v veliki meri odpravil, mnogo streh je prekritih z opeko, poškodovana mesta na zidovih, stolpih itd pokrpana, z velikimi stroški so zgradili nov, 28 klafter¹⁵⁶ globok zid, porabili veliko moči in časa in na sploh naredili veliko, da bi izboljšali ta velik, obsežen grad, ...«¹⁵⁷

Gadolla sklene predstavitev Velenja s kronološko tabelo, ki strne Schmutzove in njegove lastne, iz listin pridobljene podatke. Začenši s primerom vira, naključno najdenega v kmečki posesti, se na splošno vedno znova loti bolečega pomanjkanja z listinami podprtih podatkov. Na koncu z ostrimi besedami kritizira zanemarjanje ali celo namerno uničevanje starih, zgodovinsko pomembnih listin in resignirano zaključí: »Žal se pogosto srečujem s takšnim barbarskim početjem, ki je tudi glavni razlog, da moja zgodovina ni tako popolna, kot sem si želel. Takšen dokument (posebno delitvene pogodbe, ki jih najbolj iščem, ker najbolj in najpopolneje razjasnijo lastništvo več gradov) ali druga kupna – zaščitna pisma itd., bi zapolnila in dopolnila marsikatero praznino, a so na nesrečo tako pogosto izgubljena.«¹⁵⁸

¹⁵⁵ List 60 levo, desni stolpec do lista 61 levo, desni stolpec.

¹⁵⁶ Klaftera = 6 dunajskih čevljev (Fuß ali Schuh) = približno 1,9 m.

¹⁵⁷ List 61 levo, desni stolpec.

¹⁵⁸ List 62 desno, levi stolpec do lista 62 levo, levi stolpec.

5 Zaključni pogled

V četrtem poglavju so soočeni Pircheggerjevi nebstveno skrajšani orisi enajstih gradov in dvorcev in ustrezni izvlečki, ki jih je Gadolla pridobil iz svojih najverjetneje izgubljenih listin. Zelo različno zasnovani predstavitvi se izvrstno dopolnjujeta. Medtem ko skuša Pirchegger obširneje poročati o vsem bistvenem od vsakokratne najzgodnejše omembe gradu do približno 1900, sežejo Gadollove samo iz listin pridobljene genealoške navedbe, podatki in dogodki na nekaj redkih mestih v globino. Na določenih mestih bi za lokalno zgodovino Šaleške doline lahko predstavljale dragocene dopolnitve.

Časovni okvir, v katerem sta raziskovala Pirchegger in Gadolla, lahko določimo dokaj natančno. Pirchegger je na ozemlju slovenske Štajerske raziskoval do 1918 in od 1941 do 1945.¹⁵⁹ Številni viri v arhivih v Gradcu, ki jih je navajal, pa so mu bili na voljo vse njegovo dolgo življenje. Gadolla je datiral svoje »Prispevke« (Beyträge) z 22. marcem 1847.¹⁶⁰ V kratkem času, od konca leta 1845, ko so dokumenti z gradu Turn prišli v njegovo posest, je na »Prispevkih« očitno trdo delal. Golec domneva, da je Zgodovinsko društvo za Štajersko delo prejelo najpozneje leta 1851.¹⁶¹ Pirchegger in Gadolla sta si prizadevala vse življenje za resnici zvesto »domovinsko zgodovino« Štajerske. Za verodostojnost rezultatov njunih raziskav jamčita s svojim ugledom. Poleg tega si ni mogoče predstavljati razumnih razlogov, zaradi katerih bi naj lahkomišelnost ali celo vedé potvarjala svoje rezultate.

Manj razveseljiva od tega sporočila je ugotovitev, da so takrat zelo pogosto prevzemali dosežke drugih avtorjev, ne da bi jih navajali. Plagiatne grdobije so bile v 19. stoletju, kot se tudi tu kaže, bolj razširjene in so jih najbrž tudi manj kritično ocenjevali. Pirchegger, ki je deloval občutno pozneje, svoje vire navaja vedno korektno. V nasprotju s tem Gadolla, Janisch,¹⁶² pa tudi Dunder¹⁶³ temeljito izkoriščajo Zgodovinsko-topografski leksikon Carla Schmutza, večinoma ne da bi se mu za to zahvalili z navedbo vira.

¹⁵⁹ Pirchegger, str. VIII (Predgovor).

¹⁶⁰ Gadolla HS 771, list 2' levo.

¹⁶¹ Golec, op. 1, str. 47. Prim. tudi zaznamek ob prejemu HS 771: »Erh.[alten] Dzt [Dezember]/Prejeto decembra 1847.«

¹⁶² Janisch, *Lexikon von Steiermark*, op. 7.

¹⁶³ Dr. Novostrascheky (to je Wenzel Georg Dunder), *Stiriens Eden*. Wien 1847.

Eden od teh plagiatov, ki je posebej zanimiv, se nahaja v Janischevem Topografsko-statističnem leksikonu v člankih »Šalek« in »Velenje«. ¹⁶⁴ Pri »Šaleku« se nahaja celo stran dolg odlomek teksta, ki dobesedno ustreza Gadollovi predstavitvi. Vendar je Janisch Gadollovo nerodno dikcijo mestoma tako popravil, da se plagiat bere bolje kot original. ¹⁶⁵ Janisch je torej Gadollov rokopis »Prispevkov«, ki je po njegovi smrti (1866) pristal v graškem Deželnem arhivu, vsaj deloma uporabil in odlomke tiskal v svojem Leksikonu, seveda brez navedbe vira, kajti njegovo delo vsebuje samo »Seznam pri sestavi Leksikona uporabljenih tiskanih virov«. S tem je nepričakovano ovržena domneva, da v tisku doslej ni bila objavljena niti vrstica iz Gadollovih zapuščenih rokopisov.

Ujemanje med Gadollovim besedilom, ki ga tu objavljamo v transkripciji, in Janischem člankom o Šaleku (Velenje bomo tokrat preskočili) naj dokaže nekaj odlomkov:

»... bi naj v grad pred ne veliko več kot 100 leti udarila strela in ga upepelila ravno nekega popoldneva, ko so v njem plesali in ognja niso opazili, dokler ni bila celotna, s škodlami pokrita zgradba v plamenih. Da je ob tej priložnosti izginila večina spisov, si ni težko predstavljati.«

»V času izida Vischerjeve Knjige gradov (1681) je bil grad še naseljen in v dobrem gradbenem stanju. Na Vischerjevi podobi se na vzhodni strani vidi dvizni most in desno od njega 3 gospodarska poslopja, od katerih se še zdaj vidijo temelji. Grad sam je bil visok 2 nadstropji, trikotni stolp pa 4, na vhodni strani je stala kapela, od katere se še vidijo stolpu podobni ostanki zidov. Iz vsega se da sklepati na mogočen pomen gradu, v njem naj bi bilo tudi 36 sob.«

»Vhod v stolp je pa zdaj že čisto zasut, tako da se da vstopiti samo z lestvijo skozi enega od oken. Okrog celotnega stolpa naj bi bilo kamnito stopnišče z več kot 80 stopnicami in pokrito s škodlami. V kuhinjo je bila po cevi z oddaljenega, višje ležečega hriba speljana voda. Na severni strani je stal stolp z zapori, ki so bili vklesani globoko v skalo, tudi kleti so morale biti izvrstne.«

»O Šaleku se tudi govori, da so utrdbo oblegali Turki, zidove drugih zgradb so porušili topovski streli, le stolpa streli niso uničili, ker naj bi se krogle zaradi njegove trikotne oblike odbijale od njega (?!). Če je v osnovi pripovedke resničen dogodek, se je to moralo zgoditi l. 1643, ko so Tur-

¹⁶⁴ Janisch, op. 7, zv. II, str. 803-804 (Šalek) in 1367-1368 (Velenje).

¹⁶⁵ Gadolla HS 771, list 49 desno, levi stolpec, do lista 50 desno, desni stolpec.

ki oblegali tudi bližnje Velenje. Brez dvoma je bilo takrat več gradov v Šaleški dolini in posebno majhnih, kot so Dobrova, Gorica, Gutenpihl, Šoštanj, Lilienberg itd., uničenih in požganih, potem pa spet zgrajenih.«

Za lokalno zgodovino Šaleške doline so zanimiva lastniška razmerja gosposčin in gradov v 19. in na začetku 20. stoletja. O tem lahko poroča Gadolla samo do 1847 in Janisch do 1885. Pirchegger poskrbi za nekaj redkih navedb v nadaljevanju. To praznino deloma zapolnjujeta Bachofen in Hoffer s svojo Zgodovino štajerskih lovskih področij iz 1928, ki predstavlja pravo zakladnico.¹⁶⁶ Za primerjavo s težko in nepopolno sestavljenim seznamom lastnikov Turna iz 3. poglavja, ki se do 1886 ujema s Šalekom, navajamo tu najprej Bachofnov oz. Hofferjev seznam za »(316.) Šalek«:

»1802 so Gabelkhovni prodali gosposčino Šalek Jožefu Francu Bayerju,
1805-1843 družina del Negro,
1843-1861 vitez Franc Gadolla,
1861-1873 Karl Greinitz,
1873-1874 vitez Alfred von Wilhelm in Karl Noe von Nordberg,
1874-1877 Franc Rziha,
1877-1881 vitez Franc Keil,
1881-1882 Karl Kratochwill,
1882-1886 Ernst Pick,
1886-1890 Rudolf Schmiedl von Seeberg,
1890-1893 Dr. Sigmund Ban,
1893-1896 Daniel von Lapp,
1896-1916 Firma V. Hanke in A. Stroinigg,
1916-1917 baron Ludvik Haerdtl.«

Kot dopolnilo dodajamo ugotovljene lastnike petih od enajstih danes vsaj deloma ohranjenih gradov v Šaleški dolini po Bachofnu in Hofferju:

»(38.) Eggenstein [Gorica] ...

1779-1786 Baronica Marija Ana Moscon [Moškon],
1786-1800 Maksimiljan Pilz,
1800-1807 Tomaž Tschiersch [Čirš],
1807-1818 Jožef Koschitz [Košič],
1818-1820 Franc Seel,
1820-1861 Jožef Sackel [Zakel/Žakel],

¹⁶⁶ Baron Reinhart Bachofen von Echt in Wilhelm Hoffer, *Geschichte der steirischen Jagdgebiete* (kot II. zvezek dela *Jagdgeschichte Steiermarks*). Leykam: Graz 1928, str. 565.

1861-1875 vitez Maks Pittoni von Dannenfeld,
1875-1875 kneginja Tereza Hohenlohe-Waldenburg,
1875 – Janez Karpstein in Viljem Freiberg,
1875-1883 Carl Noe, Edler von Nordberg,
1883-1898 Eleonora von Manner,
1898-1922 Marija Jeschounig [Ježovnik], roj. Manner.«

»108. Gutenbühel [Gutenpihel, Ravne] ...

1798-1804 Valentin von Schildenfeld,
1804-1824 Franc Lininger,
1824-1843 Gregor Perger,
1843-1855 Janez Perger,
1855-1885 Družina Poseunik,
1885-1896 Jožef Negri,
1896-1902 Družina Eder,
1902-1903 Karl von Huber,
1903-1906 Družina Wagner,
od 1906 Družina barona Haeblerja.«

»(110.) Dobrova [Gutenhardt]. ...

1726-Jožefa von Adelstein,
1790-1798 Anton Ingolitsch [Ingolič],
1798-1824 Franc Sutter,
1824-1892 Družina Perger,
1892 – Janez Schanzer,
1892-1896 Janez Bukosek [Bukošek].«

»(326.) Schwarzenstein [Švarcenštajn, Gradič]. ...

1732 bis 1785 baroni Adelstein,
1785-1805 baroni Dienersberg,
1805-1807 Gabriel Pauer,
1807-1846 Johann [Janez] Lipold, pod katerim je bila gosposčina
prodana po delih. Grad je prešel na kmeta Sebastijana
Glušiča.«

»(404.) Velenje [Wöllan]. ...

1603 je Velenje kupil Hans Ludvik Sauer (Saurau). Do 1792 je grad
Velenje ostal v posesti družine Saurau in so ga prodali Gabrielu Pauerju,
1792 do 1832 Gabriel Pauer,

1832-1851 Edvard Triegler,
1851-1858 grof Hubert d'Harnoncourt-Unverzagt,
1858-1919 gospodje Adamovich de Csepin,
od 1919 grofica Herberstein-Proskau.«¹⁶⁷

Vendar izkazuje v Velenju hranjena zemljiška knjiga, da lastnica gradu Velenje »od 1919 [ni] grofica Herberstein-Proskau«, pač pa je grad s pogodbo z dne 17. 7. 1918 od baronice Tereze Adamovič, rojene grofice Westphalen, kupil grof Karl Coronini-Cronberg. Kot lastnik je bil vpisan 23. 8. 1918. Naslednji vnos z dne 28. 5. 1948 ureja razlastitveno spremembo zasebne lastnine v splošno ljudsko premoženje na osnovi zakona FLR Jugoslavije z dne 3. 6. 1947. Tudi Pirchegger napačno navaja grofico Herbertein-Proskau kot lastnico velenjskega gradu; prim. pasus 4.II.I. Verjetno sta Bachofen in Hoffer od tod prevzela napako.

Ti podatki zaokrožujejo podobe enajstih gradov in dvorcev v Šaleški dolini in njeni bližnji okolici, kot sta jih zasnovala Gadolla in Pirchegger, s pomočjo literature v nemščini. Za čas med letoma 1918 in 1945, posebno pa po 1945 bi jih lahko – in bilo potrebno – nadaljevati in izpopolniti s pritegnitvijo slovenske literature.

Grad Velenje okoli leta 1681 (Georg M. Vischer)

¹⁶⁷ Bachofen und Hoffer, op. 163, str. 218-219, 306-307, 307, 591 in 690. Kot lastnica Velenja je (po Janischu, op. 7, zv. III, str. 1867-1868) Karlu Adamovichu pred decembrom 1884 sledila Bianca Adamovich.

DODATEK:

Gadollovih 11 gradov in dvorcev v zgodovinskih virih

V »Prispevkih k topografiji in zgodovini nekaterih gradov in dvorcev v celjskem okraju« obravnava vitez Franc Gadolla (1797-1866) na listih 1 desno do 63 levo:

- [I.] Gorski grad Turn, 1 desno-22 levo,
- II. Grad Gutenpihl [Gutenbüchel, Ravne], 23 desno-25 levo,
- III. Dobrova [Gutenhard], 25 levo-27 levo,
- IV. Schwarzenstein [Švarcenštajn, Gradič], 29 desno-32 levo,
- V. Lilienberg [Limperg, Limbar], 33 desno-34 desno,
- VI. Gorica [Eckenstein], 34 levo-38 desno,
- VII. Razvalina Soteska [Helfenberg], 39 desno-43 desno,
- VIII. Razvalina Vodriž [Wiederdries], 43 desno-45 levo,
- IX. Razvalini Forhtenek in Valdek [Forchtenegg, Waldegg], 45 levo- 48 levo,
- X. Razvalina Šalek [Schallegg], 49 desno-57 desno,
- XI. Grad Velenje [Wöllan], 57 desno-63 levo.

Zunanje reference:

Kažipot k virom

- A. Georg Matthaeus Vischer (Andreas Trost), *Topographia Ducatus Styriae*. Graz 1681.
Navedene so številke pogledov v Vischerjevem registru in v dopolnilo številke po Josephu von Zahnu (v okroglih oklepajih).
- B. Carl Schmutz, *Historisch-topographisches Lexicon von Steyermark*, 4 zvezki. Kienreich: Graz 1822-23.
- C. Josef Andreas Janisch, *Topographisch-statistisches Lexikon von Steiermark*, 3 zvezki. Leykam: Graz 1878-85.
- D. Hans Pirchegger, *Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Gülten, Städte und Märkte*. Oldenburg: München 1962.

	A	B	C	D
I. Turn	125. 366. (444.)	zv. 4 str. 187-188	zv. 3 str. 1078	št. 186: str. 206-207
II. Gutenpihel	32. 117. (148.)	zv. I str. 648	zv. I str. 512	št. 184: str. 205
III. Dobrova	–	zv. I str. 650	zv. I str. 515	št. 203: str. 225
IV. Schwarzenstein	109. 331. (389.)	zv. 3 str. 538-539	zv. 3 str. 862-863	št. 188: str. 208-209
V. Limperg	56. 93. (113.) 57. 191. (249.)	zv. 2 str. 438	zv. 2 str. 112	št. 190: str. 211
VI. Gorica	13. 58. (50.) 14. – (51.)	zv. I str. 292-293	zv. I str. 130	št. 202: str. 224-225
VII. Helfenberg	41. 132. (167.) 42. – (168.)	zv. 2 str. 47-48	zv. I str. 555-556	št. 208: str. 227
VIII. Vodriž	130. 406. (484.)	zv. 4 str. 355	zv. 3 str. 1315-1316	št. 148: str. 175-176
IX. Forhtenek	19. 87. (86.)	zv. I str. 386-387	zv. I str. 209-210	št. 185: str. 205-206
in Valdek	–	zv. 4 str. 298	zv. 3 str. 1246	št. 147: str. 175
X. Šalek	104. 319. (377.)	zv. 3 str. 463-464	zv. 3 str. 802-804	št. 201: str. 222-224
XI. Velenje	141. 418. (494.) 142. 388. (495.)	zv. 4 str. 395-396	zv. 3 str. 1367-1368	št. 189: str. 209-211

SREDNIEVEŠKI VIRI O GRADOVIH

Dr. Tone Ravnikar

Tone Ravnikar

RAZVOJ GRAJSKE MREŽE V ŠALEŠKI DOLINI DO KONCA SREDNJEGA VEKA

Franc vitez Gadolla je po nakupu in preselitvi na grad Turn v Šaleški dolini začel raziskovati in pisati o preteklosti gradov v Šaleški dolini in njeni okolici. Njegovi rokopisi obsegajo sicer še druge vrste raziskav (pretežno zgodovinske in etnološke narave), ker pa smo se pri izdaji odločili izdati tisti del, ki govori o gradovih Šaleške doline in neposredne okolice, želimo v tem kratkem pregledu dopolniti Gadollo v tistem delu, kjer je po lastnih besedah najbolj negotov. Sam namreč zatrjuje, da želi pisati zgodovino tako, da jo bo potrjeval z ohranjenimi viri, kar mu za njemu bližnji čas (17. do 19. stoletje) tudi v kar največji meri uspeva, za starejša obdobja pa se – čeprav nerad in z velikokrat poudarjeno distanco – opira na Schmutzev Štajerski leksikon¹. Zadržanost Gadolle do podatkov, ki jih omenjeni leksikon prinaša, je v veliki meri upravičena in razumljiva, vendar je njegova kritika neupravičena, saj sam za starejša obdobja ne prinaša novih podatkov. Nekaj povsem drugega pa je čas, za katerega je našel bogato arhivsko dokumentacijo v gosposčinskem arhivu na gradu Turn. Ta je do današnjih dni v največji meri izgubljen/uničen, zato so relativno obširni in kot kaže tudi dokaj zaupanja vredni regesti iz Gadollovih opisov naš edini stik z omenjenim gradivom. Edini od zgodovinarjev, ki je omenjeni arhiv (ter tudi podoben gosposčinski arhiv na gradu Velenje) še uporabljal, je bil Ignaz Orožen, ki navaja nekatere dokumente, ki jih je lahko našel le v njem². Rekonstrukcija dogajanja v posameznih obdobjih v preteklosti je tako lahko danes le še približna. Nekaj več luči za čas med 17. in 19. stoletjem pa nam bo – upam – prižgala objava dela Gadollovih rokopisov.

S pričujočim prispevkom želimo na kratko in v nekaj osnovnih črtah orisati zgodbo gradov, ki jih Gadolla obravnava do konca srednjeveškega časa. Prispevek se omejuje na čas do 16. stoletja in s tem poskuša nekoliko popolniti praznino oziroma negotovosti, ki jih mogoče opaziti pri Gadolli, ko ta govori o starejših

¹ Carl Schmutz, *Historisch-topographisches Lexicon von Steyermark*, 4 zvezki. Kienreich: Graz 1822–23.

² Ignaz Orožen, *Das Bistum und die Diözese Lavant*. V. Theil, *Das Dekanat Schallthal*, Graz 1884 (dalje kot: Orožen, *Das Dekanat Schallthal*).

obdobjih. O srednjeveški preteklosti Šaleške doline in tudi – ali celo predvsem o – plemiški zgodovini, je bilo v zadnjem obdobju napisanih več temeljnih razprav, ki bodo služile kot kažipot tudi pri pisanju tega povzetka³. Zaradi lažje primerjave z Gadollovim tekstom je tudi ta prispevek razdeljen po posameznih stavbah, sledeč Gadollovi razdelitvi snovi⁴.

Franc vitez Gadolla je v svoj sestavek vključil naslednje gradove:

- Turn,
- Ravne (Marof ali Gutenbichl),
- Dobrovo oz. Gutenhard,
- Švarcenštajn (Gradič),
- Lilienberg,
- Ekenštajn,
- Helfenberg,
- Vodriž,
- Forhtenek,
- Valdek,
- Šalek in
- Velenje.

Gadolla gradove, ki so bili že v njegovem času ruševine, tudi označi kot take (Ekenštajn, Helfenberg, Valdek, Forhtenek in Šalek), ostale pa obravnava kot gradove, kar je seveda z očmi grajskega lastnika v 19. stoletju povsem razumljivo. Ker je naš cilj predstaviti srednjeveško zgodovino kot neke vrste predzgodbo Gadolli, je potrebno ugotoviti, da gradovi Marof (Gutenbichl) in Dobrova (Gutenhard) nimajo srednjeveške zasnove, temveč so to novoveške graščine/dvorci ki jih zato v naš pregled ne bomo natančneje vključili. V zvezi z Dobrovo pa je potrebno poudariti, da je že v 13. stoletju obstajal na tem mestu upravni dvor z imenom

³ Z gradovi se je skozi optiko umetnostnega zgodovinarja ukvarjal predvsem Ivan Stopar, Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. 4. knjiga. Med Solčavskim in Kobanskim, Ljubljana 1993. o srednjeveški arheologiji in gradovih je pisala Danijela Brišnik, Grad Šalek, Velenje 1999, ista, Od poznoantičnih loncev do šaleške pivske čaše, v: Velenje. Razprave o zgodovini mesta in okolice (ur. Tone Ravnikar), Velenje 1999, str. 72-101. Med zgodovinarji pa so se s tem vprašanjem največ ukvarjali Hans Pirchegger, Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Gülden, Städte und Märkte, München 1962 (dalje kot: Pirchegger, Die Untersteiermark), Dušan Kos, Vitez in grad, Ljubljana 2005 (dalje kot: Kos, Vitez in grad) in Tone Ravnikar, Po zvezdnih poteh, Muzej Velenje, 2007 (dalje kot: Ravnikar Po zvezdnih) in isti: V primežu medplemiških prerivanj, http://www.pei.si/UserFilesUpload/file/digitalna_knjiznica/Dissertationes_13_isbn_978-961-270-040-9/isbn_978-961-270-040-9.html (dalje kot: Ravnikar, V primežu)

⁴ Avtor se zaveda velike metodološke pomanjkljivosti takšnega pisanja, ki otežkoča, če že ne povsem preprečuje analitični pristop k snovi, vendar se zavestno podreja rokopisu, upajoč, da bo tako olajšal primerjavo svojega teksta z Gadollinim ter tako bralcu olajšal branje in primerjanje.

Hard/Dobrova⁵, katerega pravni naslednik je omenjena novoveška graščina. Bolj zapletena je zgodba gradu Lilienberg: ko Gadolla piše o Lilienbergu, ima pred seboj (danes žal že izginulo) graščino, ki je stala na vrhu griča v Pesju, in je bila pravna naslednica gradu Lilienberg. Ta je bil zgrajen višje na hribu Gradišče, na manjšem pomolu na vzhodni strani in je popolnoma izginil. Tudi Gadolla, ko obravnava ta grad, govori enkrat o eni, in drugič o drugi stavbi.

Grad Turn

Gadolla začne svoj pregled grajskih stavb z gradom Turn, kar je z njegovega stališča razumljivo, saj gre za grad, v katerem živi in katerega arhiv mu predstavlja glavni vir podatkov, ni pa to najstarejši grad v dolini. To prvenstvo gre najbrže gradu Šalek, katerega pomen v preteklosti poudarja dejstvo, da ima

cela dolina ime po gradu, kar je unikaten primer v Sloveniji. Grad Turn se v arhivskih dokumentih prvič nedvomno pojavi sredi 13. stoletja. Leta 1251 se namreč po tem gradu imenuje plemič Engelbert, ki je tako prvi po imenu znani prebivalec gradu⁶. Do konca 13. stoletja se nato poleg Engelberta v dokumentih pojavi še več Turnskih: Rudolf, Gundaker, Oto in njegov brat Henrik ter Gebhard⁷. Dokumenti kažejo, da je ta prvotna družina Turnskih sicer spadala med kunšperško ministerialiteto, je pa pri svojem delovanju v Šaleški dolini oz. na gradu Turn kazala veliko samostojnost. Morebiti so grad celo upravljali kot svoj alod?! Vsekakor je družina konec 80-ih ali v začetku 90-ih let 13. stoletja, ko se začnejo z vso agresivnostjo v dolino širiti grofje Vovbrški, zapadla v veliko krizo. Odvetništvo nad škalsko faro sv. Jurija, ki so jo imeli v svojih rokah, so namreč morali 1291. leta zastaviti gornjegrajskemu samostanu kot plačilo za pomoč, ki jo je samostan nudil družini, ki je zapadla v takšne težave, da ni imela sredstev več niti za golo preživetje. Ta velika kriza družine je skoraj gotovo posledica prodora Vovbrških, kar dokazuje tudi dejstvo, da so grofje prišli leta 1296 do polovice⁸, nato pa verjetno kmalu še do druge polovice lastništva nad gradom

⁵ 1224, 29. marec, Strassburg. Objavljeno v: *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku*, 5 knjiga (1201-1246), (ur. Milko Kos), Ljubljana 1928, št. 390.

⁶ Objavljeno v *Gradivo za zgodovino Slovencev VI/1* (ur. France Barada), št. 141, str. 165/6.

⁷ Prim.: Pavle Blaznik, *Historična topografija slovenske Štajerske in jugoslovanskega dela Koroške do leta 1500 N-Ž*, Maribor 1988, 443.

⁸ 1296, 24. april, po prepisu v: *Steiermärkisches Landesarchiv Graz*, vrsta listin, št. 1502^b.

Turn⁹. Grofi so na grad naselili novo ministerialno družino, katera je prav tako prevzela predikat »Turnski«, jih pa med seboj ločimo po različnih grbih. Prvi Turnski so kot svoj grb uporabljali petkrat deljen ščit ali pa kol s tremi navpično druga pod drugo ležečimi zvezdami, medtem ko je nova družina Turnskih kot svoj grbovni simbol uporabljala ribjo glavo. Stanje, ko sta na gradu verjetno bivali dve družini, je trajalo krajši čas. Prvotni Turnski so v službi kunšperških prevzeli v upravljanje grad Velenje, kamor se je preselil vsaj del družine. Srečamo pa jih tudi kot gradiščane na Ekenštajnu, Hekenbergu pri Vranskem, Krškem, Podsredi, Mozirju. V 14. stoletju so vstopili v službo Žovneških oz. Celjskih grofov, v kateri se je v drugi polovici 14. stoletja posebej izkazal Ulrik Turnski, ki je opravljal za Celjske pomembne naloge na Kranjskem.

Nova družina Turnskih pa je poleg samega Turna za svoje gospode, grofe Vovbrške, v Šaleški dolini upravljala še grad Forhtenek. Leta 1317 tako v virih prvič nastopata brata Pepel in Gebhart iz Forhteneka, ki ju uporaba ribje glave v grbu jasno določa kot pripadnika turnske rodbine¹⁰.

Do pomembne spremembe na gradu pride nato leta 1322. Tega leta je bil namreč umorjen Herman zadnji pripadnik mogočne rodbine Vovbrških grofov,¹¹ s smrtjo katerega je rodbina po moški liniji izumrla, in se je začel spopad za njihovo dediščino, posebej med Friderikom Žovneškim in Konradom Aufenštajnom¹².

Spopad se je končal tako, da so nekdanje vovbrške savinjske posesti dobili Žovneški, koroške pa Aufenštajni. S tem je tudi grad Turn pripadel Žovneškim, vendar so Turnski (druga, t.i. »ribja«, rodbina) poskusili izkoristiti čas »brezvladja« in so začeli na gradu Turn uveljavljati lastniške pravice. To so jim lahko Celjski preprečili šele na sodni poravnavi na deželnem sodišču v Žalcu leta 1358, ko so bratje Gebhard II., Eberhard I., Erhart I. in Hansel vendarle potrdili, da so »od nekdej« pripadali Vovbrskim grofom in da zato zdaj pripadajo Celjskim¹³. Zanimivo je, da so Gebhard II., Erhart I. in Hans (Eberhard se je takrat z gradu že izselil) leta 1359 prejeli od Celjskih v fevd poleg polovice gradu, ki so jo imeli že njihovi predniki v fevdu od Vovbrških in zdaj od Celjskih, v fevd tudi polovico gradu, ki jo je do takrat bratje imeli v alodialni lasti. Kaže, da se alodialni status polovice gradu Turn, ki smo ga lahko opazili že konec 13. stoletja, ni izgubil vse do leta 1359. Ta nenavadna trdoživost alodialnega statusa omogoča predvidevanje,

⁹ Kos, Vitez in grad, str. 383.

¹⁰ 1317, 20. december, originalna listina v Nadškofjskem arhivu v Ljubljani, vrsta gornjegrajskih listin.

¹¹ Prim.: Ravnikar, V primežu, str. 13.

¹² Prim.: Ravnikar, V primežu str. 336ss.

¹³ Prim.: Ravnikar, V primežu str. 413ss.

da je bil takšen položaj gradu utemeljen že od samega začetka, in da so bili prvi Turnski na tleh Šaleške doline več kot samo kunšperški ministeriali.

V 15. stoletju je nato ta rod na Turnu preminil z zadnjima pripadnikoma Gestlom in Ekhardom. Na gradu nato Celjski nastavljajo svoje uradnike, ki se sicer še vedno titulirajo kot »Turnski«, vendar nimajo nič več opraviti ne s prvo ne z drugo Turnsko družino. Družina Turnskih pa je upravljala tudi s Forhtenekom. Tu so se obdržali dalj časa in kot kaže, je uspel Jošt Forhteneški doseči od deželnih knezov upravljanje gradu Turn, saj ga še leta 1510 najdemo v sporu s škalskim župnikom Sigismundom Krugom zaradi meje med cerkvenimi in grajskimi posestmi¹⁴.

Po poročanju Celjske kronike naj bi bil v času spopadov med Celjskimi in Habsburžani leta 1439 grad Turn žrtev samih Celjanov, ki naj bi ga skupaj z Kacenštajnom in Šoštanjem sami porušili, vendar po virih stavba relativno hitro ponovno stoji. Verjetno na gradu ni prišlo (če je sploh!) do tako dramatične porušitve kot na Kacenštajnu in Šoštanju, ki ju nato povsem opustijo, temveč le za poškodbe stavbe omejenega obsega.

Za Joštom Turnskim, ki ga na gradu najdemo omenjenega še v začetku 16. stoletja, je grad kot kaže prešel v roke rodbine Herič. Zanimivo je, da je ob vizitaciji leta 1528, v kateri so zelo natančno že popisani vsi luterani – oziroma kot prav zapisnik – heretiki, in kjer najdemo našete velenjskega graščaka Franca Liechtenberga, Jörga Tribeneškega iz Švarcenštajna in vdovo Altenhauserjevo iz Forhteneka, ne najdemo omenjenega nobenega Turnskega, čeprav se nato v 70-tih letih Turnski Heriči še kako angažirajo na luteranski strani. S Heriči pa vstopamo v obdobje, ki ga je nato Gadolla že dokaj podrobno opisal, zaradi česar bomo naš prelet dogajanja tu zaključili.

Grad Švarcenštajn

O gradu Švarcenštajn v Lazah pri Velenju pravi Gadolla, da je o njegovi starejši zgodovini le skromno podučen, saj ni uspel najti nobenih listin, ki bi osvetljevale ta čas. Zato povzema zgodovino po Schmutzevem Lexiconu, kjer pa sledimo zgodovini gradu šele od leta 1440 dalje. Na kratko naj popolnimo to sliko. Grad se prvič nedvomno omenja leta 1360, ko se po njem

¹⁴ Orožen, Das Schallthal, Graz, str. 105s.

imenuje Oto Fleming »von Schwaczenstain«.¹⁵ Oto Fleming je bil pomemben celjski vitez ter bil pred tem gradiščan v Slovenj Gradcu, Marenbergu (Radlje ob Dravi) in morda tudi v Vuzenici¹⁶. Grad je bil Celjska last, grofje pa so ga upravljali s pomočjo gradiščanov, kakršen je bil tudi Oto. Za čas pred sredo 14. stoletja pa nimamo natančnih podatkov. Se pa med nunami koroškega samostana Sv. Jurij na Jezeru (St. George nam Langsee) leta 1282 omenja tudi neka Kunigunda »de Swaczenstain«, ki bi prav lahko izhajala iz našega gradu. Zelo verjetno je, da jo moramo enačiti s tisto Kunigundo, ki je bila leta 1248 označena kot ortska ministerialka¹⁷ in se tega leta poročila s Hermanom Kacenštajnskim. Herman I. je bil namreč brat Dipolda II. Kacenštajnskega. Slednji je prevzel matični grad, Herman pa se je preselil na Švarcenštajn. Kacenštajnski so nato imeli posesti v Šentilju še v 14. in začetku 15. stoletja, te pa so lahko pridobili v svoje roke le preko omenjene poroke. Povsem verjetno je torej, da je omenjena Kunigunda, potem ko je ovdovela, odšla v samostan, kjer jo najdemo omenjeno še v letu 1282.

Vsekakor je malo verjetno, da bi bil v Šentilju grad zgrajen grad šele sredi 14. stoletja oz. šele po izumrtju Vovbrških grofov leta 1322, kot domnevajo nekateri zgodovinarji. Sama naseljenost doline sega daleč nazaj, poleg tega pa tudi rodovitnost in kmetijska odličnost tega prostora zahteva trdno urejeno upravo z grajsko stavbo kot središčem že v prejšnjih stoletjih¹⁸.

Vsekakor je grad Švarcenštajn prešel v roke Andreja Trebniškega kot fevd leta 1436. V rokah te rodbine, poimenovane po gradu Trebnik v Slovenskih Konjicah, pa je nato ostal s krajšimi prekinitvami vse do 17. stoletja¹⁹. Družina Trebniških zgodovino gradu Švarcenštajn pripelje do vrhunca. V času njihovega gospostva se namreč nekaj članov družine izkaže tako v dvornih službah kot tudi kot aktivni in zelo pomembni pristaši luteranskega nauka. Že leta 1528 je cerkvena vizitacija poudarila, da pri graščaku Juriju Trebniškemu na gradu živi »razuzdani menih«²⁰, kar je bil seveda izraz, s katerim so opisovali poročene duhovnike, pristaše Lutrovega nauka.

¹⁵ Turjaška knjiga listin I. Listine zasebnih arhivov kranjske grofovske in knežje linije Turjaških (Auerspergov) 1 (1218-1400), Zgodovinski inštitut Milka Kosa, ZRC SAZU Ljubljana 2008, št. 126.

¹⁶ Kos, Vitez in grad, 380.

¹⁷ Družina Ortov je imela obširne posesti v Savinjski dolini s centrom v Polzeli. Te posesti so segale tudi na področje današnjega Šentilja, kjer leži grad Švarcenštajn. Glej: Tone Ravnikar, Posesti plemiške družine iz Orta na Savinjskem, v: *Studia historica Slovenica* 8, št. 2/3 (2008), 565-584.

¹⁸ Več o tem v: Tone Ravnikar, Prehod gradu in gosposčine Helfenberg v roke Žovneških svobodnikov, v: *Studia Historica Slovenica* 1, št. 2 (2001), 324-377.

¹⁹ Pirchegger, *Die Untersteiermark*, 208/9.

²⁰ Orožen, *Das Dekanat Schallthal*, 29.

O velikem razmahu, ki ga je v Šaleški dolini doživelo luteranstvo govori tudi dejstvo, da so bili med glavnimi iniciatorji in financerji izgradnje edine cerkve, ki so jo protestanti na novo zgradili na slovenskih tleh, molilnice v Govčah pri Žalcu, plemiči iz Šaleške doline. Posebej se omenjajo Baltazar Wagen iz Velenja, Jurij in Hektor Trebniška iz Švarcenštajna, Hans Helfenberški in Krištof Herič iz Turna. V Govčah je deloval eden najznamenitejših luteranskih predikantov, Ivan Dolijanski, ki je pred tem nekaj časa bival tudi na gradu Švarcenštajn pri Juriju Trebniškemu. Poleg gradu Velenje je bil ravno grad Švarcenštajn v Lazah glavni luteranski center v dolini. Jurij Trebniški je bil zelo vplivna figura v javnem življenju na Štajerskem, saj je bil svetovalec in namestnik nadvojvode Karla na Štajerskem, ter pooblaščenec deželnega sveta. V Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani hranijo tudi popis slovenskih in nemških biblij, ki so jih hranili na švarcenštajnskem gradu ter jih od tam razpečevali po Štajerski²¹. Tudi ta popis govori o posebnem pomenu Jurija Trebniškega, šentiljskega gradu in seveda Šaleške doline v 16. stoletju²².

Trebniške v svojem pregledu omenja tudi Gadolla, ki začne svoj pregled zgodovine gradu pravzaprav šele z njimi, saj za starejša sam dodaja, da so podatki s katerimi razpolaga, skrajno negotovi. Za konec dodajmo k sliki, ki jo prinaša Gadolla, samo še opozorilo, da je Adam Trebniški oče prej omenjenega Jurija, ki je naročil izdelati freske na gradu s prizori iz starozaveznih zgodb vezanih na ženske like (Suzana, Judita, Estera, Joba z ženo). Omenjeni cikel fresk, ki je bil močno poškodovan in je danes restavriran na ogled v Muzeju Velenje, predstavlja najlepši posvetni fresko spomenik 16. stoletja daleč naokrog.

Grad Lilienberg

Pri opisu gradu Lilienberg se srečujemo s težavo, katere se je povsem zavedal že Gadolla. V Šaleški dolini sta stala dva gradova s tem imenom, stari in novi Lilienberg oziroma Limbar, kot so ju tudi poimenovali. Medtem ko je stari srednjeveški grad stal na pomolu hriba Gradišče nad Pesjem, je bil mlajši grad, ki je bil zgrajen nekje 16. stoletju lociran na blagi vzpetini nad Pesjem.

²¹ Narodna in univerzitetna knjižnica Ljubljana, Ms 1063, št. 64, preslikava v Muzeju Velenje.

²² Prim.: Tone Ravnikar, Čas prehoda med srednjim in novim vekom v Šaleški dolini. V: Velenje. Razprave o zgodovini mesta in okolice, Velenje 1999 (dalje kot: Ravnikar, Čas prehoda), str. 215.

Stari grad Lilienberg je ena največjih skrivnosti Šaleške doline. O njem ni ohranjenih praktično nobenih arhivskih podatkov, prav tako arheološko še ni bil niti površno raziskan in kaj več kot njegove približne lokacije ne poznamo. Je pa bil nedvomno ena najstarejših grajskih stavb v dolini. To nedvomno potrjuje ohranjena grajska kapela, današnja podružnična cerkev sv. Jakoba, katero umetnostnozgodovinska stroka nedvomno datira še v 12. stoletje. Se pravi, da je bil grad Lilienberg postavljen približno sočasno z najstarejšimi, tudi arhivsko potrjenimi gradovi: Salek, Šoštanj, Kacenštajn.

Kdo je postavil grad Lilienberg lahko le ugibamo. Še najverjetnejša je teza, da so grad postavili gospodje Liliemberški iz koroškega gradu Lilienberg. V polovici 13. stoletja je bil vodilna oseba teh Liliemberških Ulrik, ki ga najdemo naštetega med pričami tudi v listini, s katero je 29. marca 1224 Ortolf Ranšperški kupil od Engelberta iz Strassburga posest v Dobrovi pri Bevčah! Ravno tako pa je sodeloval pri poravnavi spora med gornjegrajskim samostanom in Weriandom, dekanom v Savinjski dolini, ki je nastal zaradi desetini v pištanski fari leta 1227, ter v dokončni rešitvi tega spora leta 1235²³. Postavlja se vprašanje, ali je Ulrik sodeloval pri teh treh dogodkih le kot spremljevalec krškega škofa Ulrika Ortenburškega, ali pa je sodeloval zaradi tega, ker je sam imel v teh krajih interes kot posestnik. Prava nesreča in skoraj neverjetna igra slučajev je dejstvo, da je prva zanesljiva omemba plemiča, ki je nedvomno izhajal iz gradu v Zabrdru šele iz leta 1501²⁴, ko se v listini omenja »Andreas von Lyllenberg«. Ker o sami lokaciji, velikosti in oblike grajske stavbe ne vemo nič, in tu ni v pomoč niti Vischerjeva Topographia ducatus Stiriae²⁵, ki prikazuje že novo graščino nad Pesjem (ter je bila v letu 1997 vandalsko porušena), ostaja grad Limberg/Lilienberg ena večjih skrivnosti v zgodovini srednjega veka Šaleške doline.

Ekenštajn

Nastanek gradu Ekenštajn postavlja Gaddola že kar v 10. ali 11. stoletje kar je nedvomno pretiravanje. Zagovarja namreč stališče, da je to čas, v katerem je nastala večina gradov. Danes vemo, da je nastanek grajske mreže potrebno

²³ Prim.: Tone Ravnikar, Vzhodna polovica Šaleške doline v srednjem veku, v: Velenje, Razprave o zgodovini mesta in okolice, Velenje 1999 (dalje kot: Ravnikar, Vzhodna polovica), str. 178.

²⁴ NALj seznam regist listin, fascikel 4, št. 381.

²⁵ Georg Mathias Vischer, Topographia Ducatus Stiriae, Graz 1681; 2. izdaja: Graz 1976, upodobitve št. 238 in 239.

postaviti nekoliko kasnejši čas. Večina najstarejših gradov je bila zgrajenih v 12. stoletju, prva polovica 13. stoletja pa je tisti čas, ko je zgrajenih dejansko največ grajskih stavb. Ekenštajn gotovo ni eden najstarejših gradov v dolini. Zgrajen je bil najverjetneje v sredini 13. stoletja, vsekakor še preden je krška škofija dobila iz rok Šaleških grad in gosposčino Šalek (pred letom 1278). Ekenštajn je bil namreč zgrajen kot upravna stavba za krške posesti ležeče med Dobrno in Šaleško dolino. Po prevzemu gradu in gosposčine Šalek pa bi takšna nova upravna stavba, ležeča le streljaj stran, ne imela pomena.

Po prevzemu Šaleka so škofje nato razdelili med obe gosposčini naloge upravljanja škofijske posesti. Sta pa oba gradova ostala nadalje tesno povezana. V prvi polovici 14. stoletja so grad Ekenštajn upravljali Mertingerji, krški fevdniki. Ko je leta 1335 grad krški škof Lovrenc izročil v fevd Frideriku Žovneškemu, sta skupaj z gradom v Žovneške oziroma celjske roke prešla tudi brata Ulrik in Ahac Mertinger. Grad je do izumrtja leta 1456 ostal v rokah Celjskih grofov, ti pa so ga dajali naprej v fevd. Na gradu se nato izmenja večje število celjskih fevdnikov iz rodbine, ki si začne pripenjati ime Ekenštajnski in ki ostanejo na gradu vse do 70-tih let 15. stoletja. Po njihovem izumrtju deželni knezi, ki so novi lastniki posesti, le-to skupaj z gradom podelijo Frideriku Lambergerju, v začetku 16. stoletja pa preide najprej v roke Friderika grofa Zollerna, pred letom 1540 pa v roke Jurija in Apolonije pl. Altenhaus²⁶. Apolonija Altenhaus je izrecno omenjena kot pristašinja Lutrovega nauka. Ravno v tem času se je sedež začel počasi seliti iz starega in neudobnega gradu na hribu v nekdanjo grajsko pristavo, ki pa jo razširijo in spremenijo v graščino, današnjo graščino Gorica. Najkasneje sredi 17. stoletja je bil zgornji grad že povsem razvaljen, sedež prestavljen v dolino – stanje, ki nam ga upodobi že Georg M. Vischer v svoji litografiji iz okoli leta 1681.

Helfenberg

Grad Helfenberg oziroma Soteska, kot je danes poznan med domačini, je nastal v prvi polovici 13. stoletja kot fevd krške škofije. Znotraj škofijskih posesti je opravljal enako vlogo, kot smo jo videli že pri Ekenštajnu, Šaleku in drugih podobnih gradovih na posestvih, ki so pripadala škofiji. Grad je bil postavljen na strateško pomembnem mestu, s katerega je nadzoroval križišče cest, ki sta se

²⁶ Ivan Stopar, Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. 4. knjiga, str. 17.

navezovali na glavno t. i. ljubljansko cesto (Ptuj - Celje - Ljubljana - Italija) ter se pod gradom razcepili v smer proti Velenju in proti krški Dobrni. V imenu škofije je grad imela v fevdu družina, ki se začne po gradu nazivati kot Helfenberški. Prvi med njimi je Henrik, ki ga v virih srečamo leta 1251. Ti Helfenberški so bili v tesnem sorodu tako z Ranšperško-Dobrnsko vejo kot z krškimi koroškimi plemiči imenovanimi »De sancto Egidio« (Šentiljski)²⁷. Do srede leta 1340 je grad dokončno prešel v roke Žovneških oziroma Celjskih in nato ostal v njihovih rokah vse do izumrtja družine. Družina Helfenberških je kot celjski fevdnik ostala na gradu, in posamezniki med njimi so se v celjski službi uspeli prebiti zelo visoko. Največjo slavo med vsemi je dosegel Jošt Soteški, ki je tudi legendarni krvnik Veronike Deseniške. Družina Helfenberških je nato živela vse do konca 15. stoletja. Grad sam naj bi porušil Friderik Celjski leta 1439, baje zaradi osebnega sovraštva, ki ga je čutil do Jošta Helfenberškega. Podatki, ki jih Gadolla navaja za grad za kasnejša obdobja in ki so za nadalje preučevanje še kako zanimivi pa govorijo že o novem Helfenbergu, ki ga je upodobil tudi Vischer med podobami štajerskih gradov.

Vodriž

Vodriž, prav tako kot pred tem obravnavani Helfenberg, strogo vzeto ne sodita med gradove Šaleške doline. Tega se je seveda zavedal že Gadolla, vendar se ju je odločil vključiti v raziskavo zaradi tega, ker je v turnskem arhivu našel tudi listine, ki se nanašajo na zgodovino ene in druge gosposčine. Tako bomo tudi mi sledili Gadolli in povsem na kratko opisali tudi zgodovino Vodriža v srednjem veku. Gadolla uspe slediti grajski zgodovini šele od sredine 15. stoletja, vendar je preteklost gradu vendarle starejša in predvsem zanimiva. Vodriž je namreč eden redkih gradov, ki so že od začetka imeli generben karakter – bili so torej od začetka zasnovani kot bivališče za več družin. V tem primeru je šlo za tri brate iz plemiške družine Hebenstreit: Henrika, Bertolda in Friderika, ki so znotraj gradu imeli vsak svoj stanovanjski stolp, razdelili pa so si tudi skupno ozemlje: dvorišča, poti in grajsko cisterno. Pri Vodrižu je zanimivo tudi to, da imamo (kar je prava redkost) ohranjeno delilno (ustanovno) listino iz 5. aprila leta 1338. Grad

²⁷ Prim.: Tone Ravnikar, Prehod gradu in gosposčine Helfenberg v roke Žovneških svobodnikov, v: *Studia historica Slovenica* 1, št. 2 (2001), 324-377.

je bil sicer zgrajen na ozemlju oglejskega patriarha, ki je na slovenjgraškem imel relativno obširne lastne posesti. Grad je ukazal zgraditi koroški vojvoda Henrik, ki je s to gradnjo želel zavarovati južne meje gospostva, obrambo pa je zaupal družini Hebenstreit, ki je bila že pred tem dejavna na slovenjgraškem. Tako se Friderik Hebenstreit imenuje v nekaj listinah kar »iz Slovenj Gradca«. Ker je bil grad zgrajen na oglejskem ozemlju, so bili Hebenstreiti na Vodrižu oglejski vazali. Tudi ko je Koroški vojvoda alodiral slovenjgraško gospostva v 60-tih letih 14. stoletja, je Vodriž ostal oglejski fevd. So se pa v zvezi s tem dogajanjem morali izseliti z gradu Hebenstreiti, ki se preselijo na dvor pri Konjicah, patriarh pa na Vodrižu naseli Henrika iz Vitanja. Po propadu oglejskega posvetnega gospostva 1420 pa tudi Vodriž postane deželnoknežji fevd²⁸. Po tem je grad hitreje prehajal v različne roke. Med ostalimi so ga krajši čas posedovali Metzci, Ungnadi in v 16. stoletju Erazem Gall. Gadolla prinaša nato vrsto podatkov, ki so novi in jih bo (tako kot je to primer tudi pri drugih gradovih) vredno preveriti.

Forhtenek in Valdek

Franz vitez Gadolla je v isto poglavje združil dva gradova, Forhtenek in Valdek, vendar v poglavju govori le nekaj malega o Forhteneku, opisuje topli vrelec v Topolšici, o Valdeku pa – z izjemo lakonične ugotovitve, da o njem ni našel nobenih sledi in da mu je edini vodnik Schmutzev Lexicon ter da Valdek

spada k Rotenturnu (grad v mestu Slovenj Gradec) ne pove prav ničesar. Tudi tisto, kar pove o Forhteneku, je skrajno pomanjkljivo in deloma napačno. Grad Forhtenek ni bil posest oglejskih patriarhov. Posest Forhteneka je namreč edina posest v Šaleški dolini, ki je bila lastnina koroške opatije v Šentpavlu. O prvi rodbini, ki se imenuje po gradu, sem že ob preletu zgodovine Turna zapisal, da spadajo k družini, ki so jo na grad Turn naselili grofje Vovbrški potem, ko so grad uspeli iztrgati iz rok prvotnih Turnskih. Družina, ki jo identificiramo po uporabi grba z ribjo glavo, je očitno prvotno spadala v okvir vovbrške ministerialitete ter je ob prodoru grofov na področje Šaleške doline okoli 1296 prevzela naloge na gradu Turn, ki so ga Vovbrški imeli v lasti (najprej polovico, nato pa v celoti) ter na Forhteneku, kjer so ga grofje imeli najbrž v fevdu od samostana. Grad sam se

²⁸ Kos, Vitez in grad, 393/4.

prvič omeja leta 1317, ko se po njem imenujeta brata Poepel in Gebhard²⁹.

Družina Turnsko-Forhteneških je na gradu ostala tudi po izumrtju Vovbrških grofov leta 1322 in po prehodu njihove dediščine v Šaleški dolini v roke Žovneških svobodnikov. Po smrti obeh bratov je njuno delo nadaljeval Poeplov sin z imenom Ulrik, ki ga v virih srečamo omenjenega med 1320 in 1349. Ulrik je imel grad v sekundarnem fevdu. Šentpavelski fevdniki so na posesti postali seveda Žovneški, ki ga formalno prejmejo v fevd leta 1336³⁰. Po Ulrikovi smrti (ali tik pred njo) pa Žovneški spremenijo upravo gradu. Na Forhteneku nastanijo gradiščane, med katerimi poznamo najprej Hansa iz Rifnika, ki mu je leta 1360 grof Ulrik I. celo obljubil, da bo po njegovi smrti gradiščanstvo prepustil njegovemu bratrancu Mertu iz Rifnika ali pa nečaku Enderleinu z Obrarna, vendar v 70-tih letih 14. stoletja na Forhteneku kot gradiščan deluje Haincel Raumschüssel, Merta z Rifnika pa najdemo kot gradiščana na gradu Šalek³¹.

Forhteneški so se nato z gradu odselili. Ulrikov naslednik Friderik se je še naprej nazival Forhteneški, vendar je že deloval kot celjski gradiščan na Žovneku, njegov naslednik (sin?) Jošt pa je opravljal gradiščanske naloge v prvih dveh desetletjih 15. stoletja v Šoštanju. So pa Forhteneški obdržali del posesti v okolici gradu, ki se omenja v večih dokumentih v prvi polovici 15. stoletja, ko sta družino vodila brata Jošt in Hans³².

Po izumrtju Celjanov je grad prešel v roke deželnih knezov (šentpavelsko gospodstvo nad posestvi je že zdavnaj pozabljeno), ki so ga hitro predali naprej. Na gradu tako srečamo vrsto hitro se menjujočih lastnikov: med 1477 in 1500 Sigmund Lichtenberger, 1524-1535 Krištof in Baltazar Altenhaus (ta družina spada med aktivnejše podpornike Lutrovega nauka), v začetku 17. stoletja Leysserji³³. V njihovem času je prišlo do velikega vseslovenskega kmečkega upora leta 1635, v katerem so podložniki zavzeli in močno poškodovali grad, ki lastniki nato niso več obnovili, temveč so sedež gosposčine dokončno prenesli na Gutenbichel.

Gadolla je v istem poglavju omenjal tudi grad Valdek, ki pa ga nato ne obravnava. Grad leži izven Šaleške doline, nad izhodom današnje ceste iz soteske Huda luknja. Stara pot proti Mislinjski dolini pa seveda ni šla skozi sotesko, temveč

²⁹ Primerjaj omembe v: Pavle Blaznik, *Historične topografije slovenske Štajerske in jugoslovanskega dela Koroške do leta 1500*. A – M. Maribor 1986 (dalje kot: Blaznik, *Topografija A-M*), str. 189.

³⁰ Kos, Vitez in grad, 273.

³¹ Ravnikar, V primežu str. 366.

³² Blaznik, *Topografija A-M*, str. 190.

³³ Pirchegger, *Die Untersteiermark*, 206.

preko Graške gore, Valdek pa je ležal nad cesto, ki je povezovala Slovenj Gradec z Vitanjami in naprej proti vzhodu. O pomenu te ceste govori že dejstvo, da sta bila v neposredni bližini postavljena kar dva gradova, poleg Valdeka še Irštanj. Prvi je bil v lasti oglejskega patriarha (to dokazuje tudi prva nedvomna omemba gradu iz prve polovice 13. stoletja, ko patriarh Bertold gradove Lož, Postojna in Valdek označi kot oglejske fevde³⁴), drugi pa je bil postavljen na tleh krške škofije, se pravi lastnice Vitanja³⁵.

Valdek je ostal v oglejskih rokah tudi še potem ko so patriarhi izgubili Slovenj Gradec. Na gradu so kot fevdniki sedeli člani rodbine Ložničanov, 1322 pa ga je od njih (še vedno izrecno kot oglejski fevd) kupil Korošec Konrad z Aufensteina. Aufensteini, ki se niso ozirali na oglejsko gospostvo so na gradu nastanili svoje gradiščane, ki se prav tako imenujejo po gradu kot Valdeški. Formalno pa so oglejsko lastništvo nad posestvijo ukinili Habsburžani, katerim so Aufensteini leta 1361 prodali grad. Nato sledimo na gradu vrsti gradiščanov vse do konca 15. stoletja. Najkasneje v 16. stoletju se to spremeni in gosposčino leta 1587 dokončno prodajo Wilhelmu Leysserju, pripadniku iste družine, ki je približno sočasno kupila tudi Forhtenek, dejstvo ki je najbrž (čeprav tega izrecno ne zapiše) navedlo Gadollo, da je oba gradova združil v isto poglavje.

Grad Šalek

Grad Šalek je nedvomno historično gledano najpomembnejša grajska stavba v Šaleški dolini. Ne nazadnje ima dolina ime po njem, kar jo dela posebno in unikatno v Sloveniji, saj v celem slovenskem prostoru ni drugega takšnega primera. Poleg tega daje stavbi poseben mik trikoten stolp, ki je prav tako nekaj posebnega. Na tleh današnje Slovenije drugega takšnega primera ne najdemo, pa tudi v širšem srednjeevropskem prostoru so sila redki. Zato je toliko zanimivejše, da je ravno najstarejša zgodovina gradu še vedno odprta in neodgovorjena. Na te dileme v tem kratkem sestavku seveda ne bo moč dati odgovora³⁶, zato tu le povzemamo najverjetnejše dogajanje.

³⁴ Kos, Vitez in grad, 386/7.

³⁵ Pirchegger, Die Untersteiermark, 224.

³⁶ Ravnikar, Pod zvezdnim nebom 24 - 62; 73 - 88; 147-201. in tam navedena literatura.

Prvi poznani lastniki in verjetno tudi graditelji gradu so bili najverjetneje svobodni plemiči Šaleški, ki so grad postavili najkasneje do srede 12. stoletja. V naš prostor so prišli iz Koroške, ter pred tem iz južne Bavarske in so bili najverjetneje v sorodstvu z bližnjimi Šoštanskimi³⁷. V rokah družine je grad ostal do srede 13. stoletja. Leta 1264 je prišlo do poravnave spora v zvezi z lastniškimi pravicami nad cerkvijo sv. Martina v Šaleku (danes Velenju), katere si je lastil Egeloff Šaleški kot ustanovitelj te cerkve, ki pa so s odlokom dokončno prešle v roke župnika pri sv. Juriju v Škalah. To je bil še zadnji korak pri umiku (izumrtju?) te svobodne plemiške rodbine in prihodu nove, ki se prav tako imenuje po gradu, ima pa status ministerialov krških škofov. Že v istem letu se po Šaleku imenuje Sigfrid Šaleški, ki pa že izhaja iz nove družine; gosposčina je torej v začetku 60-tih let 13. stoletja prešla v roke škofije Krka. S to pridobitvijo je škofija zaokrožila svoje posesti na vzhodu doline, ki so se raztezale vse od Dobrne preko Vinske gore, Lipja in Bevč do Šaleka.

V začetku 14. stoletja Sigfrida na gradu zamenjata (njegova sinova?) brata Leutold in Fridreich Šaleška, med 1311 in 1323 pa poznamo tudi Wulfinga Šaleškega. Z naslednjo generacijo se Šaleški odselijo z gradu, kar je nedvomno povezano z zamenjavo izumrlih Vovbrških, ki so kot krški fevdniki dejansko kontrolirali krška šaleška ozemlja, z njihovimi dediči Žovneškimi. Friderik Žovneški je zelo hitro uspel pridobiti vsa nekdanja vovbrška krška posestva na Savinjskem. Gosposčino Šalek je tako s sporazumom s krškim škofom Lovrencom prejel v fevd leta 1336³⁸, družina Šaleških pa se je nato odselila. Niklaja Šaleškega srečamo v celjski službi v Podčetrtku, na samem Šaleku pa se nahaja Nikolaj Ojstriški, ki ima grad od Celjskih v sekundarnem fevdu. Šaleški so okoli gradu obdržali večjo posest, ki jo poseduje kot krški fevd še leta 1404 Doroteja, hči Ekharda Šaleškega, ki je bil sicer v celjski službi v Vipavi. Leta 1371 je grof Herman I. Celjski podelil grad v dedni fevd Hansu z Rifnika, njegova hči pa je leta 1428 prodala Šalek družini Sebriach³⁹. Ti so se obdržali na Šaleku, s krajšim premorom okrog leta 1437, vse do 16. stoletja. Iz družine Sebriških izhaja tudi Ahac Sebriški, ki je postal pomemben tudi v širšem evropskem prostoru. Okoli leta 1466 je študiral na dunajski univerzi, ko ga najdemo zapisanega v univerzitetni matriki kot Achaciusa de Sebriach oz. na drugem mestu kot A. Sebriache de Sachlleck. Med leti 1475 in 1479 je študiral na univerzi v Padovi, leta 1493 pa je postal tržaški škof in bil viden humanist

³⁷ Gadolla v svojem tekstu pri vprašanjih vezanih na starejšo zgodovino gradu meša šaleške plemiče z grofovsko rodbino Schalla, ki je živela na področju Spodnje Avstrije.

³⁸ Ravnikar, V primežu, str. 365.

³⁹ Kos, Vitez in grad, 376.

svojega časa⁴⁰. Sebriaški so imeli gosposčino Šalek po smrti zadnjega Celjana v direktnem fevdu od krških škofov.

Sebriaška dediščina je konec 15. stoletja prešla na dediče in grad je nato do 70-tih let 16. stoletja v lasti kar štirih lastnikov. Leta 1575 je v virih že naveden ponovno en lastnik – Erazem Raumschüssel. Za časa Raumschüsslov je prišlo do velikega kmečkega upora, ko je Erazem Raumschüssel uspel rešiti grad pred uničenjem tako, da je sklenil sporazum z upornimi kmeti in jim v zameno za mir predal 30 pušk in 100 mož za pomoč. Zaradi tega je bil po koncu upora pozvan pred sodnika, vendar ga je sodišče oprostilo⁴¹ in to je čas, o katerem pa Gadolla že natančneje poroča.

Grad Velenje

Grad Velenje je zadnji grad, ki ga je Gadolla vključil v svoj pregled in ga opisal kot »najlepši in največji grad« v dolini. O zgodovini gradu je bilo v zadnjem času napisanih veliko razprav. Trdimo lahko, da je v zgodovina gradu v glavnem zelo dobro poznana⁴², zato na tem mestu zato prinašamo le skiciran prelet preko zgodovine gradu do 16. stoletja.

Grad je nastal na izpostavljenem pomolu nad trgom Velenje (verjetno je nastanek trga in gradu sočasen) v sredini 13. stoletja. Njegovi prvi lastniki so bili gospodje Kunšperški, ki so že pred tem posedovali grad Turn. Ti so na velenjski grad nastanili člane iste ministerialne družine, ki je za njih upravljala že grad Turn. Gospodstvo Kunšperških pa ni tajalo dolgo. Verjetno so predvsem zaradi pritiska vovbrških grofov, ki v zadnji četrtini 13. stoletja intenzivno in agresivno segajo v Šaleško dolino zapadli v krizo, ki je rezultirala v izgubi gradu Turn, grad Velenje (skupaj z gradom Hekenberg pri Vranskem) pa so bili prisiljeni najprej zastaviti, nato pa prodati svojim sorodnikom, gospodom Ptujskim. Velenjski grad je nato ostal v Ptujskih rokah vse do konca 14. stoletja. Ptujski so torej uspeli, kljub nedvomnemu pritisku Celjskih grofov, obdržati velenjski in hekenberški grad, ki sta ob koncu 14. stoletja ostala osamljena otoka znotraj skoraj sklenjene celjske

⁴⁰ Primož Simoniti, *Humanizem na Slovenskem in slovenski humanisti do srede XVI. stoletja*, Slovenska matica, Ljubljana 1979, str. 122 in 247.

⁴¹ Ravnikar, *Čas prehoda*, 21788.

⁴² Primerjaj: Tone Ravnikar, *Grad Velenje*, Muzejski kolaž 5, Velenje 2002 in tam navedeno literaturo.

posesti. Konec 14. stoletja so Ptujski, ki so vedno težje branili to svojo »savinjsko« posest, le-to predali Ani za doto ob njeni poroki z Hanskom Liechtensteinskim. Celjani so ta trenutek hoteli izkoristiti ter si prilastiti grad, vendar so ga morali s sodno odločbo vojvode Albrehta vrniti Liechtensteinom. V začetku 15. stoletja so Celjani vendarle uspeli pridobiti gosposčino Hekenberg, ne pa Velenja, ki je ostal zunaj njihovega dometa vse do konca. Na gradu pa ves ta čas srečujemo gradiščane, ki opravljajo upravne posle za svoje gospodarje. Leta 1399 je bil gradiščan na Velenju Herman Turnski, ki je bil kot pripadnik družine Turnskih sicer celjski vazal, na velenjskem gradu pa je delal v službi Liechtensteinov. Za Liechtensteini je grad prešel v roke njihovih (in tudi Ptujskih) sorodnikov Stubenbergov, nato pa v drugi polovici 15. stoletja Liechtenbergov z gradu Liechtenberg pri Litiji. Ti so začeli grad predelovati. Sočasno pa so zgradili ob starem Liechtenbergu nov grad Wagensberg. Zadnji dve sestri Liechtenberg sta se poročili z bratoma Wagen, s čimer je vsa dediščina prešla v roke Wagnov, ki zdaj živijo na dveh gradovih, ena veja na Kranjskem, druga pa v Šaleški dolini. Wagni von Wagensberg kot se ta štajerska veja naziva, so dokončali veliko obnovo gradu Velenje, ki je stavbi dala izgled kakršnega v glavnem nosi še danes. Poleg tega se v drugi polovici 16. stoletja Wagensbergi izrazito angažirajo na strani luteranov. V Velenju tako na njihovo pobudo nastane prva šola, so eni glavnih financerjev gradnje znamenite molilnice v Govčah ... Družina tudi sicer spada med bogatejše in vplivnejše plemiške družine tistega časa, zato bi ji bilo potrebno posvetiti povsem nov sestavek, kar pa presega namene tega pisanja.

Povzetek

V prejšnjem delu tega prispevka se je avtor (samo)omejil tako, da je zavestno ponovil razdelitev snovi po Gadolli, saj je na ta način omogočil bralcu vzporedno spremljanje zgodb posameznih stavb. Toda tak način pisanja zgodovine, pa naj bo to grajske, plemiške, meščanske ali katerekoli že, je izrazito pomanjkljiv in povsem onemogoča kakršenkoli širši uvid v problematiko. Zgodovina gradov oz. rodbin, ki so si jih lastile oz. jih upravljale je tako razdrobljena, da povsem izgubi na celovitosti. Zato bomo poskusili v zaključku bralcu (sicer še vedno v zelo skromnem obsegu) predstaviti nekatere splošne zakonitosti grajsko/plemiške zgodovine Šaleške doline⁴³.

⁴³ Nadaljnje izvajanje bo povzeto po: Tone Ravnikar, Pod zvezdnim nebom; isti, V primežu medplemiških prerivanj; isti, Vzhodna polovica Šaleške doline v srednjem veku, v: Velenje, Razprave o zgodovini mesta in okolice, Velenje 1999.

Grajske stavbe v Šaleški dolini so nastajale približno sočasno z grajskimi stavbami v širšem kulturnem prostoru srednje Evrope. Zatrđimo lahko, da z gradovi v sodobnem smislu te besede nimamo opravka vse do konca 11. ali še raje prve polovice 12. stoletja. Razpadanje oz. prestrukturiranje nekdanje relativno enotne in sklenjene mejnografske posesti v mejni grofiji Savnija po smrti zadnjega mejnega grofa Viljema II. in po odločitvi njegove vdove Heme, da se ne omoži znova, temveč da ogromno posest uporabi za ustanovitev dveh samostanov, je tisto, kar pripelje do tako imenovanega procesa fevdalizacije in hitrega nastajanja ministerialitete tako iz vrst nesvobodnega prebivalstva kot iz vrst svobodnega plemstva. Ne slučajno so tako najstarejši gradovi v tem prostoru omenjeni od 12. stoletja naprej, ko je v Šaleški dolini nastalo več gradov. Najstarejši med njimi je grad Šalek, ki je nastal najkasneje do srede 12. stoletja, mlajša sta gradova Kacenštajn in Šoštanj, ki se prvič omenjata 1173 oziroma okoli 1189. Kot četrti grad, nastal v 12. stoletju, smemo verjetno smatrati grad Lilienberg/Limbar. Gradova Šoštanj in Kacenštajn sta najverjetneje rezultat kolonizacijskih prizadevanj iste rodbine, ki jo v Šaleški dolini poznamo kot Šoštanske, sicer pa se pred tem imenujejo tudi kot dravskodvorski po gradu na Koroškem, še pred pa jih najdemo v pokrajini Lungau na Salzburškem. Družina izhaja iz jugovzhodne Bavarske, kjer je še danes kraj Schonstain, domnevni prvotni sedež družine. Družina Šaleških plemičev je pred svojim prihodom v Šaleško dolino opravila zelo podobno pot, tudi njih lahko najdemo na Koroškem in nekoliko bolj problematično v Lungavu. Ni pa skoraj nobenega dvoma, da sta bili obe družini: Šaleški in Šoštansko/Kacenštajnski med seboj sorodstveno povezani. Način gibanja obeh rodbin je zelo značilen za čas, o katerem govorimo. Ker se je na severu kolonizacija in fevdalizacija prostora že zaključila in za širitev ter ustvarjanje novih rodbinskih sedežev skoraj ni bilo več prostora, so morali mlajši sinovi (če niso bili ravno pripravi za cerkveno službo) iskati svojo pot drugje. In tu se naše dežele, ki so do srede 10. stoletja še zelo trpele pod udari madžarskih prehodov in je zato posledično razdelitev zemlje relativno zamujala, kazale kot odlična priložnost za ustvarjanje novega začetka. Bile so pravi »divji vzhod« za (predvsem) bavarsko plemstvo. Če hipoteza, da so Lilienberški iz Šaleške doline izhajali iz – oziroma bili vsaj tesno povezani s koroškimi Lilienbergi – imamo morda tudi v tem primeru opravka s podobnim potekom selitve in prisvajanja ozemlja. Vsekakor se iz Lilienberga v nobenem primeru ni razvil pomembnejši fevdalni center. Na tem mestu velja zavreči kot povsem fiktivno (kar ugotavlja tudi sam Gadolla, ki je izrazito zadržan do tega podatka, vendar ga na koncu »za vsak slučaj« le zapiše) osebo Otmarja Turnskega. Takšne osebe v našem prostoru, kot zelo jasno govorijo originalni viri, nikoli ni bilo.

Drugače pa je s posestvijo cerkvenih institucij v dolini. Nedvomno je v 12. stoletju bila na vzhodu prisotna posest pripadajoča škofiji Krka, ki izhaja iz Hemine darovnice samostanu Krka. Prav tako moremo v 12. stoletje datirati prisotnost manjše posesti samostana Šent Pavel, ki ga je kasneje upravljal preko gradu Forhtenek. Del ozemlja pa je pripadal tudi škalski prafrani cerkvi sv. Jurija in njenim vikariatom: sv. Mihael v Šoštanj, Sv. Egidij v Arnačah, sv. Janez Krstnik na Peči (Vinska gora) in od druge polovice 13. stoletja dalje tudi sv. Martin pri Šaleku (Velenje), ki je v 12. stoletju še nedvomno lastniška cerkev šaleških plemičev. Ni pa moč z viri potrditi, da bi na teh cerkvenih ozemljih že nastali upravni dvori/gradovi, čeprav skoraj ne gre dvomiti o obstoju le-teh. Seveda pa v teh primerih ne moremo in ne smemo govoriti o gradovih.

Situacija pa se povsem spremeni v 13. stoletju. Stare svobodne družine počasi izumrejo ali/oz. se umaknejo, njihovo posest pa si prisvojijo novi prišleki. Od srede 13. stoletja smemo tako domnevati prisotnost gospodov Kunšperških. Ti so svoj prihod v Šaleško in Savinjsko dolino izpeljali tudi s pomočjo sorodstvene povezanosti s starimi Šoštanskimi. Kunšperki si tako prisvojijo zemljiško gospodstvo na sredini doline in nekje sredi 13. stoletja postavijo grad Turn, kjer naselijo svoje viteze, ki jih pred tem najdemo že na samem Kunšperku. Za Turnom nato kmalu (najbrž okoli leta 1260) postavijo grad Velenje, kot sedež, ki ima za nalogo ne le upravljati s pripadajočim zemljiškim gospodstvom temveč tudi upravljati na novo postavljen trg Velenje, ki se prvič posredno omenja leta 1264. Kunšperški sorodniki Ptujski pa si pridobijo posest gradu Kacenštajn na skrajnem zahodnem robu doline. Toda vse to se spremeni, ko začne Ulrik Vovbrški s sistematičnim in brezkompromisnim prodorom v dolino. To se zgodi od 80-tih let 13. stoletja dalje. Kako brezkompromisno je bilo to dogajanje priča tudi dejstvo, da so bili v tem spopadu kunšperški ministeriali Turnski tako prizadeti, da so morali prositi gornjegrajske menihe za pomoč v hrani, saj jim je grozilo, da bodo pozimi leta 1291 od lakote umrli.

Prodor Vovbrških v dolino je bil uspešen, saj so izrinili Kunšperške iz Turna, postali odvetniki gornjegrajskega samostana in s tem posredno kontrolirali tudi od leta 1261 samostanu inkorporirano župnijo v Škalah, si pridobili tudi kontrolo nad šentpavelskimi posestmi in najbrž sami zgradili grad Forhtenek, poleg tega pa so uspeli pridobiti v fevd tudi krške posesti na zahodu doline, ki so jih škofje sicer upravljali preko novozgrajenega gradu Ekenštajn ter le malo zatem pridobljenega gradu Šalek. Za upravo svojih posesti pa so imeli škofje že v 13. stoletju tudi dvor Hard v Bevčah, katerega naslednik je postala graščina Dobrova/Gutenhard. Grad in trg Velenje so Kunšperški še uspeli ubraniti, zato pa so Vovbrški začeli na zahodu po pridobitvi še enega zemljiškega gospodstva Šoštanj znotraj njega načrtovati novo gospodarsko središče doline, trg Šoštanj.

Na jugu doline v Šentilju, pa je na posesti, ki je prvotno pripadala družini Ortov – po njihovem izumrtju jo pridobijo Vovbrški – v sredi 13. stoletja nastal grad Švarcenštajn. Do konca 13. stoletja je bila torej mreža srednjeveških gradov v Šaleški dolini končana. Naštetim smemo prišteti še manjši grad Žamberk v Zavodnjah (prvotno del ortske posesti Guštanj), ter poleg naštetih še večje število manjših upravnih dvorov. Ob koncu stoletja je bila nedvomna gospodarica življenja v dolini družina grofov Vovbrških. Kunšperški in Ptujski jim niso bili kos in so svoja prizadevanja omejili na obrambo pridobljenih posesti in pravic.

Slika se je povsem spremenila leta 1322, ko s smrtjo zadnjega predstavnika Hermana izumre po moški strani družina Vovbrških in se nato približno eno desetletje bije boj za njihovo dediščino. S sporazumoma leta 1331 in 1333 pripade posest v Šaleški dolini družini Žovneških. Od tega trenutka dalje pa do izumrtja družine leta 1456 smemo nato govoriti o času popolne hegemonije Žovneških oz. od 1341 dalje grofov Celjskih nad Šaleško dolino. V njihovih rokah so vsa posvetna posestva, preko fevdov in/ali odvetništev nadzor nad cerkvenimi posestmi, s trgom Šoštanj tudi najpomembnejši gospodarski center doline. Izjemo predstavljata le grad in trg Velenje, katera pa Celjski grofi nikoli ne uspejo pridobiti v last. Grofje so na gradove nastavljali ali gradiščane ali so jih dajali naprej v fevd. Takšna oblika upravljanja je ostala nespremenjena do konca celjske rodbine leta 1456, ko po nekaj letih boja za celjsko dediščino le-ta pristane v rokah deželnega kneza. Habsburžani kot štajerski vojvode nato konec 15. stoletja ukažejo vso posest popisati ter jo nato ali zastavijo ali prodajo.

V 15. in 16. stoletju pa opažamo še eno spremembo v topografiji grajskih stavb – iz nekdanjih grajskih pristav ali pa tudi povsem na novo, začenjajo nastajati novi zemljiško gosposki sedeži, ki postopoma kot bivališča zamenjujejo stare, še srednjeveške in po tipu še povsem trdnjavsko zasnovane gradove. Takšni primeri so Gutenbihel, ki zamenja grad Forhtenek, Gorica, ki postane nov sedež gospostva Ekenštajn ter graščina Lilienberg, ki zamenja stari lilienberški grad. Že stoletje pred tem je nastal v Šoštanju v kraju »mestni« grad, kjer prebiva upravitelj gospoščine in trga, na starem gradu nad krajem pa ostane samo še vojska. Nekatere gradove pa ravno na prelomu iz srednjega v novi vek tudi povsem opustijo in gospostvo priključijo sosednjemu, najsibodi zaradi odročnosti lege (Žamberk v Zavodnjah), uničenosti zaradi vojaških poškodb (Kacenštajn, stari Šoštanj), ali poškodb v času kmečkega upora (Ekenštajn, Forhtenek). Tiste stavbe, ki so prestale spremembe tega časa pa so jih prestale povsem spremenjene. Najlepši primer popolne predelave nekdanj srednjeveškega gradu v novoveško palačno zasnovano stavbo je grad Velenje, velike spremembe in predelave pa doživita tudi gradova Turn in Salek.

ABSTRACT

In this paper the author limited himself by consciously reusing the content classification according to Gadolla. However, addressing history in such a manner, either when referring to castles, nobles, bourgeois or any other history is highly improper and entirely prevents any broader insight into the problem. The history of castles and families who owned or operated them is thus fragmented to such an extent, that it is entirely deprived of its comprehensiveness.

The castle buildings in the Šaleška Valley were being founded at approximately the same time as the castles in the wider area of Central Europe. In other words, it can be said that castles in the modern sense of the word had not been mentioned until the end of 11th or, even better, until the first half of the 12th century. Disintegration and restructuring of the former, relatively uniform and closely connected margravian property of the border Savinja County after the death of the last Margrave Willam II., and after the decision of his widow Hemma not to re-marry, but to found two monasteries on the enormous property, was the very fact that led to the so-called process of feudalism and to the rapid emergence of ministeriality, of both, the unfree population as well as of the nobility. Thus, it was not by chance, that the oldest castles in the area were being mentioned from the 11th century onwards. In the 12th century in the Šaleška Valley many castles were set up, among which the oldest one, the Šalek castle was founded no later than up to the middle of the century, whereas the younger ones, the Kacenštajn castle and the Šoštanj castle were first mentioned in 1173 or around 1189. As the fourth castle founded in the 12th century the Lilienberg/Limbar castle is to be mentioned. The foundation of the Šoštanj castle and the Kacenštajn castle was most likely the result of colonization efforts of the same family, which in the Šoštanj valley were known as the Šoštanjski, who had also been referred to as the Dravskodvorski after the castle in Carinthia before and still before they could be found in the region Lungau in the area of Salzburg. As shown in the analysis the family stems from the South-East Bavaria, where today there is still a place Schonstain, presumably the original seat of the family. Prior to their arrival in the Šalek valley the family of the Šalek nobles had undertaken quite a similar path; they can also be found in Carinthia and somewhat more problematic in Lungau. There is almost no doubt whatsoever that both families, i.e. the family of Šalek and the family of Šoštanj/Kacenštajn had kinship ties. The method of migration of both families was very much characteristic of the addressed period of time. As the colonization of the North and feudalisation

of the area had already been completed, and there was practically no room for expansion and establishment of new family seats, younger sons (if not suitable for church service) had to seek their way elsewhere. At this point the mentioned countries, which until the mid-10th century had to endure much suffering due to the impact of the Hungarian territorial crossings, causing the relative delay in the land distribution, proved to be an excellent opportunity for a new beginning. They were the real »Far East« for (mostly) the Bavarian nobility. If the hypothesis that the Lilienberg family from the Šaleška Valley derived from, or was at least closely related to the Lilienberg family from Carinthia holds true, it may be assumed that a similar course of migration and territory appropriation took place. However, in no case did a significant feudal centre develop from Lilienberg.

The situation was rather different as regards the property of ecclesiastical institutions in the valley. In the 12th century the property in the East undoubtedly belonged to the Diocese of Krka, resulting from Hemma's deed of gift to the Abbey of Krka. The possession of a minor property of the Saint Paul Monastery, which the monastery later operated via the Forhtenek castle, can also be placed in the 12th century. Part of the territory also belonged to the pre-parish church of St. George of Škale and its vicariates: St. Michael in Šoštanj, St. Egidij in Arnače, St. John the Baptist »na Peči« (Vinska gora) and from the second half of the 13th century onwards also St. Martin at Šalek (Velenje), which in the 12th century was undoubtedly a proprietary church of the Šalek nobles. However, it is not possible to confirm from sources that administrative mansions/ castles were already formed on these ecclesiastical territories, although there is no doubt about their existence; however, in these cases they cannot and must not be referred to as castles.

The situation completely changed in the 13th century. Old free families slowly died out or withdrew, and their possession was appropriated by newcomers. Since the mid-13th century the presence of the nobles of Kunšperk may thus be assumed, who arrived in the Šalek Valley and in the Savinja Valley also with the help of kinship links with the old nobles of Šoštanj. The nobles of Kunšperk thus acquired seignury in the middle part of the valley, and appr. in the middle of the 13th century they set up the Turn castle, which was populated with their knights, who could previously already be found at the Kunšperk castle. Following the Turn castle (probably around 1260) they soon set up the Velenje castle, as the seat, with the aim to operate not only the associated land lordship, but also the newly established Velenje market, that was first indirectly mentioned in 1264. The nobles of Ptuj, relatives of

the nobles of Kunšperk, gained possession of the Kacenštajn castle on the utmost western edge of the valley. Yet, the situation changed when Ulrich of Heunburg began with a systematic and uncompromising invasion in the valley, which took place from the 80s of the 13th century onwards. The utterly uncompromising approach was evidenced by the fact that in the violent confrontation the ministerials of Kunšperk, the nobles of Turn, were affected so much that they had to ask the Gornji grad monks for food aid, as they were threatened to die of starvation in winter 1291.

The penetration of the nobles of Heunburg into the valley was successful, since they ousted the nobles of Kunšperk from the Turn castle, became advocates of the Gornji grad monastery, thereby indirectly controlling also the parish in Škale, which was incorporated in the monastery from 1261 onwards; further, they also gained control over the estates of St. Paul and probably built the Forhtenek castle on their own; in addition they also managed to obtain a fief of Krka in the western part of the valley, which was otherwise operated by the bishops via a newly established Ekenštajn castle, and a little later by the acquired Šalek castle. Already in the 13th century the bishops owned the court Hard in Bevče, the successor of which was the Dobrova / Gutenhard mansion, with a view to manage their property. The nobles of Kunšperk were yet able to defend the Velenje castle and the Velenje market, but the nobles of Heunburg, upon their acquisition of yet another seigneur, Šoštanj, started to plan a new economic centre of the valley, the Šoštanj market, at the very spot.

In the South of the valley, in Šentilj, on the property, which originally belonged to the Ort family, but was obtained by the nobles of Heunburg after the extinction of the Ort family, in the middle of the 13th century the Švarcenštajn castle was set up. Thus, by the end of the 13th century a network of medieval castles in the valley was established in its entirety. A smaller castle Žamberk in Zavodnje (originally part of the property of the Ort family Guštanj), and a bigger number of smaller administrative manors can well be added to the list. At the end of the century the family of the Counts of Heunburg was the unquestioned master of the valley life. The nobles of Kunšperk and the nobles of Ptuj could not cope with them, so they limited their efforts to the defense of their already gained properties and rights.

However, the picture changed entirely in 1322 with the death of the last representative Herman, causing the extinction of the male representatives of the family of Heunburg, and triggering the struggle for their heritage, which lasted approximately one decade. According to the agreements in 1331

and 1333 the property in the Šaleška Valley was transferred to the Žovnek family. The period from that moment onwards until the extinction of the family in 1456 was marked by the perfect hegemony of the Žovnek family, and from 1341 onwards by the prevalence of the Counts of Cilli over the Šaleška valley. They owned all secular properties, they exercised control of the church estates via the fiefs and / or advocacies, with the Šoštanj market as the most important economic centre of the valley. The only exceptions were the Velenje castle and the market of Velenje, the possession of which the Counts of Cilli never managed to obtain. The Counts either accommodated castellans on the castles or put the castles in feuds. This form of governance remained unchanged until the end of the Cilli dynasty in 1456, when after a few years of struggle for the heritage of Cilli it fell into the hands of the country-prince. At the end of the 15th century the Habsburgs as the Styrian Dukes then ordered the inventory of all the property, which was then either pledged or sold.

In the 15th and 16th centuries another change in the topography of the castle buildings is yet to be noticed - from the former or new castle properties new seats of the nobles were emerging, which were gradually replacing the old ones as residences, that were medieval and by type rather as fortresses designed castles. Such were the cases of Gutenbihel which replaced the Forhtenek castle, Gorica, which became the new seat of the nobles replacing the old Ekenštajn castle, and the Lilienberg mansion, which replaced the old Lilienberg castle. Already a century before in the place of Šoštanj the »city« Castle was founded, in which the administrator of the nobles and of the market resided, whereas on the old castle above the place only the army remained. At the very turn of the Middle Ages to the new era some castles were completely abandoned and the nobles were annexed to the neighboring castles, be it due to the remoteness of the position (Žamberg in Zavodnje), destruction as a consequence of military damage (Kacenštajn, old Šoštanj), or damages incurred during the peasant uprisings (Ekenštajn, Forhtenek). The buildings that had undergone changes of the time were completely changed. The best example of a complete restructuring of once a medieval castle to a modern building of the new era, designed as a building, is the Velenje castle, whereas the Turn castle and the Šalek castle also experienced major alterations and modifications.

Doc. Dr. Miha Preinfalk

RECENZIJA

V življenju se pogosto zgodi, da velike in pomembne stvari nastanejo kot posledica naključij in ne toliko premišljenega načrtovanja. Tudi nastanek knjige Šaleški gradovi viteza Gadolle je rezultat naključij oziroma spleta ugodnih okoliščin: najprej je konec devetdesetih let 20. stoletja prišlo do ponovnega odkritja rokopisov izpod peresa Franca viteza Gadolle, temu sta se pridružila poglobljeno raziskovanje življenja kranjskega polihistorja Janeza Vajkarda Valvasorja in njegovih potomcev, med katerimi je bil tudi Gadolla, in vse bolj intenzivno zanimanje za slovensko grajsko dediščino, piko na i pa so dali posamezniki, ki so bili pripravljeni Gadollove tekste pripraviti za objavo. Tako je nastala knjiga, s katero je spomin na pozabljenega »malega štajerskega Valvasorja« ponovno oživel, del njegove obsežne domoznanske zapuščine pa se v transkripciji in prevodu po poldrugem stoletju končno predstavlja javnosti.

Gadollove študije o spodnještajerskih grajskih stavbah imajo kljub številnim pomanjkljivostim, ki so z današnjimi merili še opaznejše, kot so bile v njegovem času, tudi svoje prednosti. Na prvem mestu je nedvomno treba omeniti avtorjevo uporabo arhivska gradiva, ki mu je bilo na voljo v domačem Turnu pri Šaleku, še posebej zato, ker je danes to gradivo izgubljeno in torej posredno ohranjeno le v Gadollovih raziskavah. Druga prednost Gadollovega raziskovanja je njegova vsestranskost, lahko bi rekli celo interdisciplinarnost, saj uporablja ne le primarne, arhivske vire, pač pa tudi literaturo, materialne ostanke in etnografsko gradivo. Prav zaradi vsega tega njegovo delo nika-

kor ni brez vrednosti, čeprav njegovi teksti že za časa njegovega življenja niso bili pretirano cenjeni. Pa vendar se bo z njihovo pritegnitvijo v današnje raziskave dosedanje vedenje o zgodovini Spodnje Štajerske lahko v marsičem izpopolnilo, v nekaterih segmentih nedvomno tudi popravilo. Tukaj ne gre le za zgodovino grajskih stavb kot takšnih, temveč tudi za genealoške podobe njihovih prebivalcev oz. plemiških rodbin. To seveda velja le za mlajša obdobja poznega pa tudi zgodnjega novega veka, medtem ko je za srednji vek Gadolla manj uporaben (kar tudi sam priznava). Senco na njegovo raziskovanje meče tudi dejstvo, da si je nemalokrat prisvojil ugotovitve drugih (Schmutz), kar v današnjem času velja za nedopustno plagiatorstvo. A v njegovo obrambo lahko rečemo, da je ustvarjal v času, ko je bilo zgodvinopisje kot moderna znanstvena veda še v povojih, ne nazadnje pa so tudi nekateri poznejši avtorji uporabljali njegove tekste, ne da bi ga pri tem korektno navedli kot vir (npr. Janisch).

Franca Gadollo in njegov domoznanski opus danes odkrivamo na novo. Ker je njegov opus preobsežen za kritično objavo v enem kosu, je že objava samo enega dela, torej tistega, ki pokriva Šaleško dolino, pomemben doprinos k poznavanju zgodovine tega območja. Čeprav osrednji del pričujoče knjige predstavljajo Gadollovi opisi gradov Šaleške doline, pa dodano vrednost prinašajo spremna besedila priznanih in uglednih strokovnjakov. Prispevek Borisa Golca osvetli Gadollove družinske povezave, hkrati pa prikaže motive in okoliščine, ki so ga vodili k raziskovanju. Lepo je prikazana latentna, a stalna (duhovna) prisotnost Gadollovega prednika Janeza Vajkarda Valvasorja, po katerem se je Gadolla zgledoval in očitno tudi podedoval raziskovalno žilico, čeprav se – ironično – ni zavedal neposredne sorodstvene povezave z znamenitim kranjskim polihistorjem. Peter Zimmermann naredi primerjavo med Gadollo in njegovim mlajšim štajerskim rojakom Hansom Pircheggerjem. Raziskovanje slednjega je nedvomno na precej višjem nivoju od Gadollovega, saj je živel in ustvarjal v drugačnih razmerah, a bo treba tudi njegovo delo o Spodnji Štajerski s pritegnitvijo ponovno odkritih Gadollovih besedil v marsičem korigirati in dopolniti. Tone Ravnikar pa v svojem prispevku Gadollo dopolni tam, kjer je ta najšibkejši – v srednjem veku, hkrati pa s preglednim povzetkom sintetično prikaže srednjeveško podobo Šaleške doline in s tem opozori na danes že preseženo parcialno raziskovalno metodologijo, ki jo je sredi 19. stoletja uporabljal Gadolla. Vsa tri spremna besedila tako kritično ovrednotijo Gadollovo delo in ga postavijo v pravo luč in kontekst.

Posebej je treba pohvaliti tudi odlični prevod v slovenščino, ki je Gadollov tekst približal današnjemu slovenskemu bralcu. Pri prevodu so se znova odprla vprašanja, s katerimi se zgodovinarji nenehno srečujemo in okoli katerih zaenkrat še ni doseženega konsenza. Gre za slovenjenje osebnih imen ter prevajanje plemiških predikativ in predlogov (von, auf, zu), ki se pojavljajo v zvezi z njimi. Sam se kot zgodovinar z nekaterimi rešitvami sicer ne strinjam, a to nikakor ne zmanjšuje vrednosti prevoda, temveč samo prinaša dodatno dimenzijo v razmislek o teh vprašanjih. Morda bi bilo dobro, da zgodovinarji staknemo glave in enkrat za vselej določimo pravila igre.

Gadollov primer je še enkrat pokazal, da preteklosti današnjega slovenskega prostora ne smemo meriti z nacionalnimi vatli, temveč moramo vedno imeti pred očmi širši zgodovinski kontekst. Gadolla, četudi po očetovih prednikih Švicar, po jeziku pa Nemec, je vendarle za dom štel Spodnjo Štajersko in je z raziskovanjem njene zgodovine pustil pomemben pečat tako v svojem ožjem, kot tudi v današnjem širšem slovenskem prostoru. Kljub morebitnim pomislekom ga lahko mirno postavimo ob bok drugim domoznancem in (ljubitelskim) zgodovinarjem, tudi njegovemu velikemu vzorniku in direktnemu predniku Janez Vajkardu Valvasorju.

Objava Gadollovih opisov gradov v Šaleški dolini bo nedvomno vnesla novo dinamiko v raziskovanje zgodovine slovenskega prostora in upamo, da se bo v doglednem času objavilo še kaj iz Gadollovega opusa.

Doc. Dr. Dejan Zadravec

RECENZIIJA

Objave tako originalnih virov kot tudi virov druge roke predstavljajo pomemben del nacionalnih zgodovinoisij in arhivistike. Prvi zametki tovrstne znanstvene dejavnosti so se v slovenskem zgodovinoisiju začeli kazati v drugi polovici 19. stoletja, ko so zgodovino slovenskega etničnega prostora začeli profesionalno raziskovati izšolani in na omenjenem prostoru živeči zgodovinarji. Z razvojem slovenskega zgodovinoisija se število objav virov iz leta v leto nezadržno povečuje, a kljub temu še niti približno ni doseglo ravni in obsega, ki bi bila primerljiva z drugimi evropskimi državami. Pri nas tako še čakajo na objavo nekateri temeljni viri za nacionalno zgodovino, kaj šele tisti »nekoliko manj pomembni«.

Velik manko na knjižnih policah javnih in privatnih knjižnic vsekakor še vedno predstavljajo objave virov spodročijgrajske in plemiške zgodovine. Uporaba obstoječih namreč ne omogoča izdelave natančnih in kvalitetnejših sintetičnih prispevkov na temo zgodovine gradov in dvorcev ter njihovih plemiških lastnikov vse tja do nacionalizacije prvih in ukinitve statusa drugih, ki sta se z roko v roki zgodila takoj po koncu druge svetovne vojne. Pretežni del procesa ustvarjanja tovrstnih krajših ali daljših del tako še vedno predstavlja iskanje uporabnih virov v različnih arhivih, knjižnicah in drugih ustanovah, kar pa terja vse preveč časa in finančnih stroškov. Vsakršna objava kvalitetnega znanstvenega dela, ki raziskovalcem prihrani čas in denar je zatorej preko potrebna in dobrodošla.

V pravkar omenjeno in zaželeno kategorijo spada tudi pričujoča znanstvena monografija, ki

nosi preprost a zadosti izčrpen naslov Šaleški gradovi viteza Gadolle. Knjiga sicer ne govori o zgodovini tistih gradov v Šaleški dolini, ki so nekoč bili v lasti plemiške družine Gadolla, kot se na prvi pogled zazdi, pač pa o ducat tamkajšnjih gradovih, katerih zgodovino je na osnovi literature, nekaterih originalnih pisnih virov in pripovedk zapisal domoznanec in lokalni zgodovinar Franz vitez Gadolla (1797–1866). Ta droben možiček, kot je njegov fizični izgled na kratko opisal Josip Vošnjak, je bil še dve desetletji nazaj slovenskemu zgodovinopisju in zainteresirani javnosti skorajda povsem neznan, danes pa ga mnogi že imenujejo z vzdevkom “mali spodnještajerski Valvasor”. Za to sta vsekakor najbolj zaslužna Anton Seher, ki je pri proučevanju zgodovine velenjskega premogovnika v Štajerskem deželnem arhivu v Gradcu naletel na fascikel Gadollinih, nikoli objavljenih rokopisov, ter Boris Golec, ki je leta 2012 v reviji Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, kot prvi objavil precej obširno Gadollino biografijo in ga z zapisano vsebino umestil na seznam zgodnjih in pomembnih zgodovinarjev, ki so se ukvarjali z zgodovino slovenskega prostora.

S čim si je torej vitez Gadolla prislužil laskavi vzdevek? V prvi vrsti z dejstvom, da je bil potomec kranjskega polihistorja Janeza Vajkarda Valvasorja ter je imel podobne poglede in zanimanja, proučevano tematiko in načrte, nenazadnje pa tudi po knjižnem opusu, ki ga je zapustil – 56 rokopisov z okoli 3300 stranmi besedila. Raziskovalno se je ukvarjal s širšim območjem Celja, zlasti z gradovi in dvorci, genealogijami in topografijami. Še posebej z območjem Šaleške doline, kjer je leta 1845 kupil grad Turn. Kar se ohranjenega knjižnega opusa tiče, je sicer potrebno reči, da bi si ta vzdevek na Štajerskem bolj zaslužil ptujski historiograf Simon Povoden, čigar knjižna lokalno zgodovinska zapuščina obsega nekaj tisoč strani več, ki pa ravno tako nikoli ni bila objavljena in se povečini hrani v rokopisni zbirki Štajerskega deželnega arhiva v Gradcu.

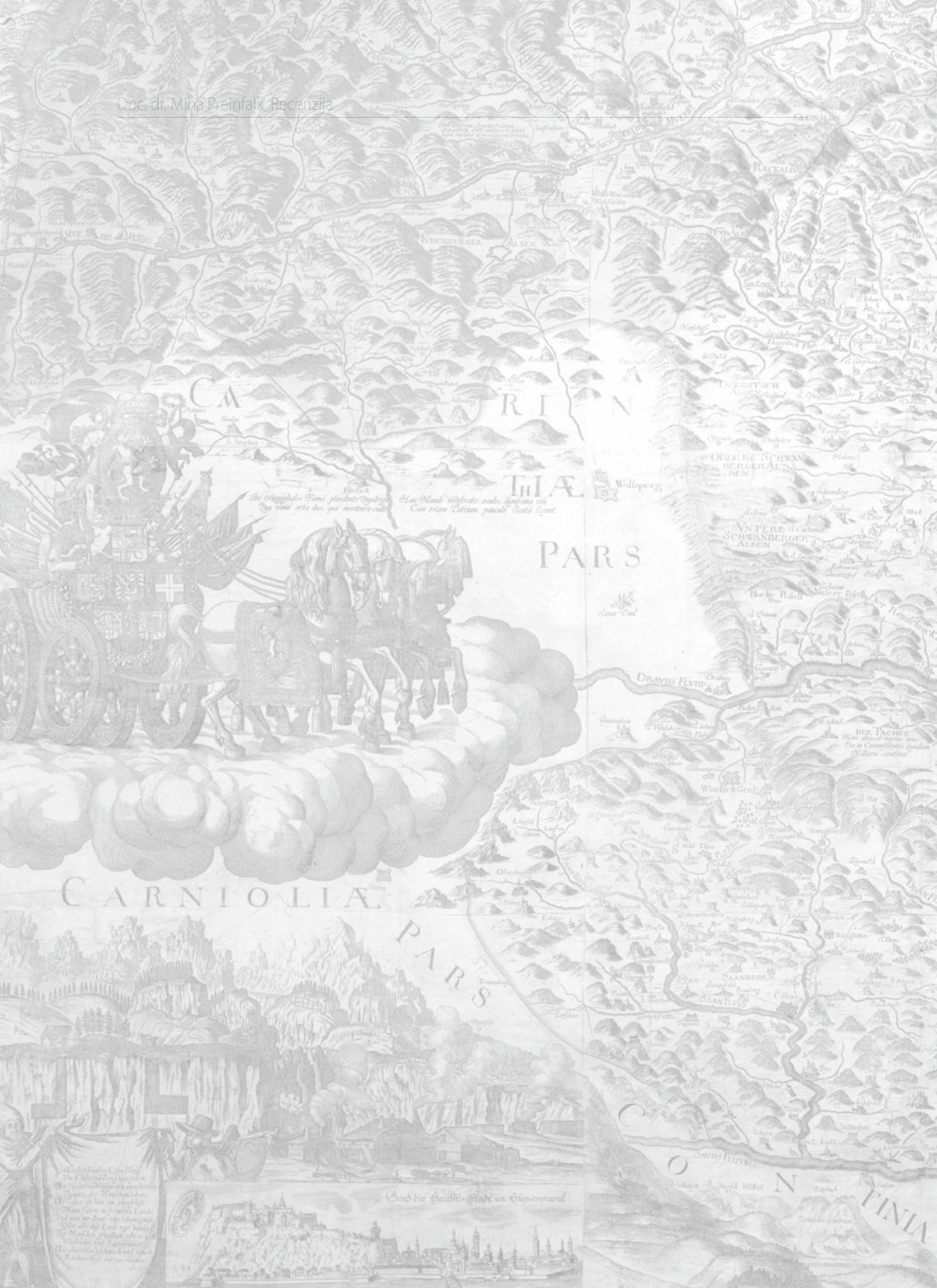
Znanstvena monografija o Franzu vitezu Gadolli in delu njegovega neobjavljenega rokopisa o dvanajstih šaleških gradovih in dvorcih je vsebinsko in vizualno zelo dodelana. Kratkemu uvodniku zadnjega urednika Toneta Ravnikarja, v katerem obrazloži idejo za in potek nastanka knjige ter razloge zanjo, sledi biografija glavnega protagonista izpod peresa Borisa Golca. Njegov prispevek je nekoliko skrajšana in za potrebe te knjige prilagojena oblika prispevka, objavljenega že leta 2012 v Kroniki. Po kratki predstavitvi edicijskih načel in posebnosti prevoda, ki jih je zapisal prevajalec Lado Planko, sledi osrednji del objave vira, in to je slovenski prevod Gadollinega nemškega teksta o omenjenih gradovih,

kot je zapisan v rokopisu s signaturo 771. Peter Zimmermann je poleg transliteracije izvirnega teksta zaslužen še za zanimiv prispevek, v katerem je soočil Gadolline ugotovitve s tistimi Hansa Pircheggerja, zapisanimi v več kot stoletje mlajšem »Svetem pismu« spodnještajerske posestne zgodovine. Zadnja knjižna mojstrovina v knjigi, ki razgrinja razvoj grajske mreže v Šaleški dolini do konca srednjega veka, je delo Toneta Ravnikarja. Posrečeno izbrana tema je neke vrste predzgodba h Gadollinemu delu, saj se slednji, kot je sam zapisal, zaradi manjka originalnih virov ni nič kaj spuščal v srednjeveško zgodovino tamkajšnjih gradov.

Trdo vezana monografija je natisnjena na okoli 300 straneh kvalitetnega papirja in poleg izjemno kvalitetnega znanstvenega teksta vsebuje še ogromno število reprodukcij fotografij in grafik zunanosti in notranosti grajskih objektov. Ta pisni spomenik o Gadolli in šaleških gradovih ter dvorcih predstavlja pomemben prispevek k poznavanju ne samo zgodovine omenjenih stavb in njihove neposredne okolice, temveč tudi gosposčinske, plemiške in arhitekturne zgodovine zahodnega dela slovenske Štajerske. S svojo vsebinsko zasnovo in znanstveno kvaliteto prispevkov pa je primeren tudi kot vzorec za prihodnja dela s podobno vsebino.

ŠALEŠKI GRADOVI VITEZA GADOLLE

Založnik	Knjižnica Velenje
Uredil	Tone Ravnikar
Avtorji besedil	Boris Golec Lado Planko Peter Zimmermann Tone Ravnikar
Jezikovni pregled	Avtorji
Prevodi	Lado Planko (iz nemškega jezika) Boris Golec (v nemški jezik) Barbara Bojčevski (v angleški jezik)
Grafike in fotografije	Muzej Velenje Boris Golec Shutterstock
Oblikovanje in priprava za tisk	Peter Stanislav Hafner
Izdala zanjo	Knjižnica Velenje Vlado Vrbič
Tisk	Eurograf Velenje
Kraj in leto izida	Velenje, 2015
Knjižnica Velenje	www.knjiznica-velenje.si

KNJIŽNICA VELENJE
www.vel.sik.si

MESTNA OBČINA VELENJE

Natis je omogočila Mestna občina Velenje

KNJIŽNICA
KNJIŽNICA VELENJE

www.knjiznica-velenje.si

MESTNA OBČINA VELENJE